

ИСЕЉАВАЊЕ
ЈЕВРЕЈА ИЗ
ЈУГОСЛАВИЈЕ
У ИЗРАЕЛ
(1948-1952)

Милан Радовановић

Едиција
Sine ira et studio
Без гнева и пристрасности
Књига 5

© Музеј жртава геноцида / Genocide Victims' Museum, 2022.

Објављивање ове књиге омогућили су
Телеком Србија и *Фондација Музеја жртва геноцида*

др Милан Радовановић

**ИСЕЉАВАЊЕ ЈЕВРЕЈА
ИЗ ЈУГОСЛАВИЈЕ У ИЗРАЕЛ
(1948–1952)**

Београд, 2022.

ISBN 978-86-86831-76-7

ПРЕДГОВОР

Обнова државе јеврејског народа представља један од најко-нсеквентнијих догађаја XX века. Коначна реализација вишевековног сна јеврејске заједнице о обнови националног дома покренула је неколико процеса који ће на свеобухватан начин обележити хладноратовски период и из корена променити политичку динамику простора Блиског истока. Замајац свих промена чинило је масовно насељавање Јевреја из свих крајева света у новоствореној држави. Сразмерно мали део овог надређеног миграционог процеса чинило је организовано исељавање Јевреја из Југославије у Израел, између 1948. и 1952. године. Југославија је, међутим, читавим током своје историје играла значајну улогу у насељавању Јевреја најпре на територији Палестине, а затим и Израела. Условно се може говорити о шест фаза учешћа југословенске државе у овом процесу.¹

До 1933. године, исељавање са територија југословенске државе било је индивидуално и сразмерно малобројно. Долазак националсоцијалиста на власт у Немачкој у потпуности је изменио динамику миграција. До почетка Другог светског рата, преко територије Краљевине Југославије прешло је приближно педесет хиљада јеврејских избеглица из Западне и Централне Европе, од којих је одређени број уточиште пронашао у мандатној Палестини. У поређењу са општим размерама насељавања, број југословенских Јевреја који је у њему учествовао био је скоро па занемарљив. Током Другог светског рата, британско мандатно подручје

1 Radovanović, Milan, „Migration spawning Migration – On one aspect of continuity in Jewish Migration from Yugoslavia to Palestine/Israel“, *Istorija XX veka* 2 (2020), 188-189.

на Блиском истоку била је једна од територија на којима су Јевреји дебелисане Југославије покушавали да пронађу уточиште, бежећи од мера „коначног решења“. По завршетку рата, Југославија је поново постала транзитно подручје, овога пута за некадашње заточенике концентрационих логора који су покушавали илегалним путем да стигну до Палестине. Југословенским Јеврејима било је изричито забрањено да се прикључе овим миграцијама. Земљу су могли да напусте само малобројни појединци који би успели да обезбеде сертификат за имиграцију. Када је обновљена национална држава јеврејског народа 1948. године, нестала су сва ограничења на имиграцију. Између 1948. и 1952. године, у новостворену државу на Блиском истоку стигло је укупно пет таласа југословенских исељеника. Када је број лица заинтересованих за напуштање земље постао недовољан да оправда форму организоване емиграције, постојећи процес заменило је индивидуално исељавање.

Основни циљ овог истраживања било је целовито сагледавање организованог исељавања јеврејског становништва Југославије у новостворену државу Израел. Формални временски оквир дефинисан је тако да се поклапа са трајањем процеса. Његова одговарајућа контекстуализација је, међутим, захтевала и повремено разматрање ширег тематског оквира учешћа југословенске државе у насељавању јеврејског становништва најпре у Палестини, а затим и у Израелу.

Организовано исељавање Јевреја из Југославије у Израел налази се у пресеку две надређене теме које се још увек могу сматрати релативно новим у оквирима српске историографије. И, док се може рећи да се миграције у фокусу историчара налазе већ одређено време, послератној историји јеврејске заједнице у Југославији тек је недавно посвећена одговарајућа пажња. Ова монографија представља покушај давања одговарајућег доприноса изучавању обе наведене теме.

Током прелиминарне анализе извора релевантних за процес организованог исељавања Јевреја из Југославије у Израел, издвојио се велики број питања наизглед подједнаког значаја. Даље је разматрање, међутим, показало да је значај издвојених питања релативан и да се мора дефинисати у односу на одређеног учесника у емиграцији. У овом је смислу сагледавање основних аспеката процеса потиснуто у други план у корист што бољег дефинисања начина на који су те исте аспекте разумели и доживели учесници у организованом исељавању. Одговарајући овако постављеном циљу, указала се потреба за методолошким моделом који одражава мултиперспективност као основну претпоставку истраживања.

Класификација питања која су се наметнула као релевантна у односу на конкретне учеснике у организованом исељавању показала је постојање одређене правилности. Организовано исељавање је, у настојању да се процес сагледа што свеобухватније, приступљено као својеврсном „слојевитом кретању“. Грубо су се издвојила три нивоа партиципације у процесу емиграције и, сходно томе, три нивоа на којима се његови појединачни аспекти могу проблематизовати.

У оквирима основног методолошког модела, први ниво на коме је требало разматрати различите аспекте организованог исељавања из Југославије у Израел чиниле су државе, односно државне институције, на другом нивоу су се налазиле међународне и организације југословенских Јевреја и на трећем појединачни емигранти.² Деконструкција по предложеном моделу требало је да омогући сагледавање суштинске хетерогености процеса и у први план стави

2 О предоченом методолошком моделу и начину на који је примењен у истраживању организованог исељавања Јевреја из Југославије у Израел, видети опширно: Radovanović, Milan, „The State, the Organization and the Individual – A three-level Approach to Migration“, у публикацији: *Where is Civil Society in Central Europe heading to?*, Košice 2015, 169-187.

својеврсну „bottom up“ перспективу.³ Специфичности развоја јеврејске заједнице као такве и друштвено-политичке околности у којима се организована емиграција одиграла условили су, међутим, потребу за модификовањем основног оквира какав је унапред дефинисан.

Позиционирање Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије у односу на послератне власти умногоме је обесмислило покушај повлачења прецизне границе која одваја перспективу југословенске државе од перспективе организација југословенских Јевреја. Специфични интереси југословенских државних власти, односно Савеза јеврејских вероисповедних општина, условили су јединствен облик сарадње две стране. Сличан је био и однос државног врха и Хитахдут Олеј Југославије (Удружење исељеника у Израелу). Последично су основна начела југословенске спољне и унутрашње политике заузела истакнуто место у позиционирању јеврејских организација, што је, опет, посебно јасно до изражаја дошло у оквирима организованог исељавања. Први ниво разматрања масовне емиграције стога мора обухватити како државну, тако и део делатности организација југословенских Јевреја у оквирима овог процеса.

Перспектива две државе које су представљале исходиште, односно одредиште процеса организованог исељавања, релативно је добро дефинисана постојећим истраживања спољне политике послератне Југославије, односно југословенско-израелских односа у истом периоду. На овом нивоу разматрања процеса масовне емиграције превасходно је тематизована интеграција јеврејске заједнице у друштвено-политички контекст послератне државе кроз усвајање и пропагирање специфичних интереса југословенске унутрашње и спољне политике. Са друге стране, анализирано је присуство

3 У најкраћим цртама о развоју „историје одоздо“, видети: Blek, Džeremi; Makrejld, Donald M, *Izučavanje istorije*, Beograd 2007, 136-140.

идеја некомпатибилних са идеолошким оквирима социјализма, а сходно централној улози коју је у припремама исељавања одиграо Савез јеврејских вероисповедних општина. Коначно, колико је то било могуће, дефинисани су позиција и делатност Хитахдут Олеј Југославије у процесу масовне емиграције.

Сарадња организација југословенских Јевреја са државним врхом значила је суштинско подвајање улоге коју су одиграли у процесу организованог исељавања. Док је, настојећи да обезбеди положај Јевреја у послератној Југославији, наступао као интегрални део првог нивоа разматрања, најконсеквентија је делатност Савеза ипак била на другом нивоу деконструкције процеса исељавања, у оквирима кога је наступао као колектив.

Издизање организација на први ниво деконструкције процеса масовног исељавања из Југославије у Израел, на другом нивоу разматрања оставља један аспект делатности Савеза и појединачне јеврејске вероисповедне општине. Делатност свих формалних структура у оквирима јеврејске заједнице у Југославији дефинисана је као учешће колектива у масовној емиграцији. Колективом се, при томе, сматра одређени број појединаца чија је интеракција дефинисана споља наметнутом структуром.⁴

Док је у комуникацији са државним властима доследно наступао као организација, у оквирима јеврејске заједнице Савез је сва питања везана за процес организованог исељавања решавао играјући улогу кровног колектива. У овом смислу се може рећи да је представљао државне интересе у оквирима јеврејске заједнице и интересе Јевреја пред државним властима. Свеукупно је делатност Савеза, међутим, била везана искључиво за краткорочне (реализација

4 По својим општим карактеристикама, ова дефиниција колектива одговара организацији, онако како је описује Никола Рот. Видети: Рот, Никола, *Психологија група*, Изабрана дела, том IV, Београд 2010, 90-121. Јасна разлика између садржаја појмова колектива и организације направљена је како би се избегла конфузија при деконструкцији процеса организованог исељавања из Југославије у Израел.

исељавања) и дугорочне (обезбеђивање положаја Јевреја у послератној Југославији) интересе заједнице. Аналогно позицији Савеза јеврејских вероисповедних општина, свака је локална заједница деловала као својеврсни медијатор, заступајући у оквирима исељавања сопствене, односно интересе својих чланова пред Савезом.

Колективи обједињују све чиниоце у оквирима јеврејске заједнице који су били у прилици активно да дефинишу процес организованог исељавања. Мада је свака свеобухватна промена захтевала одобрење одговарајуће државне инстанце, Савез и појединачне јеврејске вероисповедне општине ипак су уживали право да их иницирају. Пажња је посвећена и неформалној хијерархији која је, за потребе реализације организованог исељавања, дефинисана унутар заједнице и посредничкој улози која је у њеним оквирима припала појединачним колективима. На овом нивоу деконструкције процеса проблематизован је и положај ортодоксних јеврејских вероисповедних општина.

Мимо колектива, другом нивоу деконструкција процеса емиграције припадају и групе.⁵ Мада их примењени методолошки оквир повезује, одговарајуће разумевање исељавања Јевреја из Југославије у Израел захтева јасно одвајање улога и делатности ове две категорије учесника. Границу која други ниво анализе дели на пола утолико је важније повући како представља линију раздвајања активних од пасивних учесника у емиграцији. Док су државе, организације и колективи, мада у различитим мерама и оквирима, били у прилици да дефинишу начин на који ће се исељавање одиграти, групе и појединци морали су се повиновати наметнутим оквирима реализације овог процеса.

5 Видети: Gahagan, Judy, *Interpersonal and Group Behaviour*, London 1975; Crisp, Richard; Turner Rhiannon, *Essential Social Psychology*, London 2007; Radford, Jim, *Individual and Small Group Decisions*, New York 1989; *Sociološki leksikon*, Beograd 1982; Han, Petrus, *Soziologie der Migration*, Stuttgart 2010; Collins, Barry, *Social Psychology*, Reading 1970; Рот, Никола, Психологија група, Изабрана дела, том IV, Београд 2010.

У складу са фокусом, методама које примењују и циљевима конкретних истраживања, друштвене науке користе различите дефиниције група. Социологија групу углавном дефинише као одређен број појединаца које повезује заједнички циљ.⁶ Мера у којој појединац делује у складу са циљевима групе назива се степеном кохезије.⁷ Степен кохезије директно је пропорционалан утицају групе у друштвеним оквирима у којима је активна, а обрнуто пропорционалан величини групе. Најмање групе су, уједно, и најстабилније. Све особине које одликују групу и начин њеног функционисања (кохезивност, међуповезаност, сличност појединаца и сличност њихових циљева) обједињује појам ентитативности. У најопштијем смислу, ентитативност је степен у којем се скуп појединаца може сматрати групом, а у складу са њим групе се деле на лабаве скупине, социјалне категорије, радне групе и интимне групе.⁸ У оквирима организованог исељавања Јевреја из Југославије у Израел, изузетно је важно разумети положај радних и интимних група.

Унеколико сужавајући дефиницију којом се служи социологија, психологија групом сматра одређени број појединаца повезан бар једном заједничком одликом или сличним интересовањем.⁹ На најопштијем нивоу, психологија групе дели на неструктуриране (групе у ширем смислу) и структуриране (групе у ужем смислу).¹⁰ Структуриране групе чине организације, велике друштвене групе и мале друштвене групе. На овом нивоу деконструкције организованог исељавања Јевреја из Југославије у Израел, пажња је преваходно посвећена малим групама. Поред општих карактеристика структурираних група (заједнички циљ, интеракција, структура,

6 Gahagan, Judy, *Interpersonal and Group Behaviour*, London 1975, 100.

7 Crisp, Richard; Turner, Rhiannon, *Essential Social Psychology*, London 2007, 17.

8 Исто, 105-106.

9 Рот, Психологија група..., 30.

10 Исто, 28.

групне норме и свест о припадности групи),¹¹ малу групу одликује и ограничен број чланова, непосредна интеракција и међузависност, односно међусобни утицај свих свих припадника групе.¹²

Методолошки оквир овог истраживања не омогућава доследну примену било које од две предочене дефиниције групе.¹³ Стога је, на овом нивоу деконструкције исељавања, разматран положај породице као репрезентативног примера мале групе¹⁴ и скупина исељеника које су се спонтано издвојиле, мимо постојећих организационих оквира и структура унутар јеврејске заједнице (деца без родитеља; припадници различитих професија којих држава после рата није била вољна да се одрекне; војници и осуђеници који су земљу напуштали под посебним условима).

Мимо тога што су у дефинисању процеса организованог исељавања биле потпуно пасивне, четири наведене групе повезује и потреба да се њихов положај у процесу засебно разматра и дефинише. Мада су се суштински разликовале, за организаторе исељавања представљале су сличан изазов.

Раван учешћа појединаца у организованог емиграцији југословенских Јевреја у Израел нуди далеко најшири спектар различитих перспектива и, сходно томе, највећу разноврсност питања која се издвајају као релевантна. Мада учесник у истом, надређеном

11 Треба истаћи да социологија не сматра све ове одлике предусловом за постојање или функционисање групе. Тежећи реализацији истог циља, групе не морају увек нужно деловати у оквирима исте структуре, нити групе које су структуриране морају увек тежити реализацији истог циља. Видети: Gahagan, *Interpersonal and Group Behaviour...*, 97-98.

12 Рот, *Психологија група...*, 52-53.

13 Како су сви исељеници били посвећени напуштању земље и започињању новог живота у Израелу, дефинисање група које су учествовале у организованог емиграцији на основу заједничког циља није било могуће. Мада се процес исељавања одигравао у оквирима специфичне структуре, ни она се не може сматрати релевантном за издвајање група јер се односила на исељеничку заједницу у целини.

14 Рот, *Психологија група...*, 59-62.

процесу, сваки исељеник је био слободан да покуша и организованој емиграцији да смисао какав је сматрао да би требало да има. Неразумевање суштинске комплексности исељавања омогућило је појединцима да поступају у потпуности у складу са сопственим поимањем ситуације и индивидуалним циљевима чијем су остварењу тежили. У смислу дефинисања формалних оквира организоване емиграције, ниво учешћа појединаца је најмање релевантан. Са друге стране, управо су појединци у највећој мери дефинисали његов смисао.

Начин на који су организовано исељавање појмили и разумели појединци комплементаран је начину на који је исти процес разматран на нивоу ангажовања држава и организација југословенских Јевреја, односно колектива и група. Укључивањем перспективе индивидуалних исељеника општа слика исељавања Јевреја из Југославије у Израел додатно добија на комплексности и квалитету. Перспектива појединца пружа сасвим специфичан увид у опште процесе чије су манифестације у општим оквирима анализе потпуно другачије. Мимо тога, појединац је био у прилици да истакне специфична питања и скрене пажњу на феномене ограниченог обима који су чинили интегрални део процеса исељавања, а нису могли да дођу до изражаја на вишим нивоима анализе. Везаност за ниво индивидуалних учесника, при томе, није значила да ови аспекти процеса исељавања нису релевантни у његовим општим оквирима. Као значајне су се наметнуле теме настојања појединца да процес прилагоди сопственим потребама, одступања од унапред утврђених правила на примеру индивидуалних исељеника, појединаца који су у земљу стигли у оквирима неке од претходних фаза учешћа Југославије у миграцијама јеврејског становништва да би је напустили у оквирима организованог исељавања и, коначно, начина на који је разочарање новом домовином условило повратак одређеног броја емиграната из Израела.

Класична историографска метода, која подразумева критику и укрштање извора различитих провенијенција и врста, уклопљена је у предложени методолошки оквир. Примењени су основни методолошки постулати изучавања друштвене историје, историје миграција, усмене историје и микроисторије. Изучавање специфичних аспеката процеса миграције захтевало је коришћење методолошких и теоријских приступа других друштвених наука, пре свега социологије и психологије, као и атипичних изворних материјала.

Изворну основу овог истраживања чини необјављена грађа која се чува у Јеврејском историјском музеју у Београду. У питању су највећим делом документи настали у раду Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије, његових извршних органа, односно радних тела формираних специјално за потребе реализације масовне емиграције. У нешто мањој мери заступљени су документи настали у раду локалних јеврејских заједница. Архив Јеврејског историјског музеја чува опсежну преписку индивидуалних исељеника са појединачним општинама и централном организацијом Јевреја у Југославији. Заступљена је и комуникација Савеза са међународним јеврејским организацијама.¹⁵

Документи који се чувају у Архиву Савезног министарства спољних послова Србије (Дипломатски архив) у Београду, омогућавају разматрање организоване емиграције у ширем тематском оквиру развоја југословенске спољне политике после Другог светског рата, односно у контексту конфликта са Совјетским Савезом. Значајем се истиче Политичка архива (1945–1952), фонд амбасаде Југославије у Јерусалиму. Фонд Безбедносно-информативне агенције (БИА), који се чува у Архиву Србије, нуди сразмерно мали број релевантних

15 Документи који се тичу организоване емиграције обухваћени су пројектом Јеврејског историјског музеја „Истраживање и дигитализација докумената о исељавању југословенских Јевреја у Израел 1948-1952/3“. Део скениране грађе доступан је на адреси <https://www.jim.optimuspro.rs/>.

докумената, који су се, међутим, показали изузетно корисним при интерпретирању унутрашњеполитичких околности које су условиле организовано исељавање у Израел. Бољем дефинисању улоге коју су у масовној емиграцији одиграли надлежни државни органи допринели су документи који се чувају у фонду Председништва Владе ФНРЈ, Архива Југославије.¹⁶

Основу ове монографије чини текст дисертације са темом „Исељавање Јевреја из Југославије у Израел (1948–1952)“, одбрањене на Филозофском факултету Универзитета у Београду, у септембру 2015. године.¹⁷ Комисију за одбрану чинили су проф. др Милан Ристовић, др Милан Кољанин, виши научни сарадник, проф. др Александар Животић и менторка дисертације проф. др Дубравка Стојановић.

Менторки се захваљујемо за пружене стручне савете и сугестије који су водили уобличавању дисертације. Члановима комисије за одбрану дугујемо захвалност на конструктивним саветима које смо настојали да испоштујемо прилагођавајући рукопис форми монографије.

Истраживање не би могло бити реализовано у форми која је предочена читаоцима да аутор није био у могућности да, као стипендиста Немачког друштва за академску размену (DAAD), проведе десет месеци на Институту за истраживање Источне и Југоисточне Европе у Регенсбургу.¹⁸ Поред тога што нам је својим позивом омогућио боравак у Немачкој, проф. др Улфу Брунбауеру

16 Обимна грађа релевантна за исељавање Јевреја из Југославије у Израел, која из објективних разлога није могла бити консултована, налази се и у архивима Хитахдут Олеј Југославије у Тел Авиву, Јад Вашема у Јерусалиму и Музеја холокауста у Вашингтону.

17 Делови оригиналног рукописа приређени су и објављени у форми расправе. Читаоцима ће бити скренута пажња на одговарајуће делове текста и наслове.

18 Сада Лајбниц Институт за истраживање Источне и Југоисточне Европе

захвалност дугујемо и на прилици да тему представимо у оквиру истраживачког колоквијума у Регенсбургу. У овом смислу се захваљујемо и проф. др Мари-Жанин Чалић, проф. др Ханесу Грандицу и проф. др Волфгангу Хепкену, који су нас укључили у програм истраживачких колоквијума посвећених историји Источне и Југоисточне Европе на Хумболт Универзитету у Берлину, Лудвиг-Максимилијан Универзитету у Минхену и Универзитету у Лајпцигу. Структура дисертације и, након тога, монографије умногоме је дефинисана током ових интеракција и под утицајем добијених сугестија.

На предусретљивости показаној током истраживања захваљујемо се запосленима у Јеврејском историјском музеју у Београду. Коначно, захвалност дугујемо и Музеју жртава геноцида у Београду на понуди да рукопис дисертације буде публикован у форми монографије.

УВОД

Фотографија на претходној страни: *Јеврејски бал за празник Пурим, Београд*
(Јеврејски историјски музеј, даље: ЈИМ)

ЈЕВРЕЈИ ЕВРОПЕ ДО 1945. ГОДИНЕ

Насељавање Јевреја на јужним ободима европског континента почело је већ у IV веку нове ере.¹⁹ Значајније проширење јеврејске дијаспоре у Европи пратило је експанзију арапске државе, од VII до XIII века.²⁰ Са IX веком и каснијим крсташким ратовима почиње такозвани „западни“ или „европски“ период у историји јеврејског народа, који карактерише трајна децентрализација. Судбина сваке локалне заједнице постала је интегрални део историје народа у чијем је окружењу функционисала.

Средњовековни период у историји јеврејске заједнице обележила је верска нетрпељивост средине.²¹ Јевреји су традиционално оптуживани за различите облике скрнављења хришћанских ритуала. Последице се развио низ институција које ће дугорочно обележити историју заједнице, попут гета и такозваног „распознајног знака“.²² Јеврејима је забрањено да поседују земљу, због чега се заједница окренула трговини и новчарству.²³

Сукоб између муслиманских освајача и хришћанских владара у Шпанији окончан је средином XIII века, победом хришћанске

19 Видети: Lieu, Judith; North, John; Rajak, Tessa (Ed.), *The Jews among Pagans and Christians in the Roman Empire*, New York 2005, 117.

20 Baletić, *Ispunjenje zavjeta ...*, 35-37.

21 Детаљно о односу јеврејске и хришћанске заједнице у средњем веку, видети: Elukin, Jonathan, *Living together – Living apart. Rethinking Jewish-Christian Relations in the Middle Ages*, New Jersey 2007.

22 Baletić, *Ispunjenje zavjeta ...*, 42-46.

23 Последица оваквог усмерења била је сталешка изолованост која је пратила физичку изолацију, али и дугорочни просперитет. Овакав начин стицања капитала у средњем веку је, међутим, сматран неморалним, те је материјалну обезбеђеност пратила трајна друштвена стигматизација Јевреја. Видети: Arkin, Marcus, *Aspects of Jewish Economic History*, Skokie 2002, 57-63.

стране.²⁴ Јачањем католичке цркве, положај Јевреја постајао је постепено све незавиднији, да би 1492. године, на изричито инсистирање челника инквизиције, краљ Фердинанд донео декрет о њиховом протеривању из Шпаније.²⁵

Прогони из Шпаније и немачких држава, крајем XV и у првој половини XVI века, водили су успону нових центара окупљања јеврејског становништва у Османском царству и на територији Пољске, односно Литваније.²⁶ Постепени повратак Јевреја у земље Западне Европе уследио је тек са успоном капиталистичке привреде.²⁷ Мада јако споро, јаз између Јевреја и њиховог окружења временом је почео да се затвара, превасходно због потребе да се средства, којима је заједница располагала захваљујући вишевековном бављењу трговином, ангажују у новом, капиталистичком, систему.²⁸

Француска буржоаска револуција покренула је низ фундаменталних друштвено-политичких промена.²⁹ Начелно одвајање цркве од државе значило је формално равноправан положај свих верских заједница. Друштво у којем вера више није утицала на статус појединца омогућавало је несметани успон буржоазије. Након револуције су покренута и два питања са којима ће се јеврејска заједница у континуитету суочавати све до коначног обнављања независне државе Израел – национална припадност и потчињеност световним законима. Интеграција у друштво значила је потребу за усклађивањем идентитета и унутрашње динамике јеврејске заједнице са

24 Baletić, *Ispunjenje zavjeta ...*, 49.

25 У питању је такозвани „Декрет из Алхамбре“. Детаљно видети: Bossong, Georg, *Die Sepharden. Geschichte und Kultur der spanischen Juden*, München 2008, 53–69.

26 Fohrer, *Geschichte Israels...*, 263–266.

27 Видети: Arkin, *Aspects of Jewish Economic History...*, 143–148.

28 Baletić, *Ispunjenje zavjeta ...*, 76–77.

29 Исто, 65–67.

идеолошким и легислативним темељима националне државе чији су поданици били.³⁰

Први конкретан корак у усмеравању процеса националне еманципације европских Јевреја начинио је Наполеон 1806. године. Сазвана је Скупштина главних верских поглавара Француске којима су предочена следећа кључна питања: да ли Јевреји дозвољавају мешовите бракове, да ли Јевреји рођени у Француској себе сматрају Французима, те да ли су Јевреји спремни да се безусловно покоравају законима француске државе.³¹ Усвојен је став да су интерни закони заједнице искључиво верског карактера, односно да се Јевреји морају покоровати законима државе чији су поданици. Обично се полази од претпоставке да је овим тренутком отпочела модерна историја јеврејског народа.

Интеракција државе и јеврејске заједнице попримила је конкретнију форму у контексту развоја капитализма. Са друге стране, отварање јеврејске заједнице према држави и друштву, а посебно њихово појачано присуство у привреди, довели су до појачаног развоја антисемитских идеја.³² Покушај Јевреја да се интегришу у друштво тумачено је као настојање да се прикрије чињеница да том друштву, у суштини, не припадају.³³

Модерни антисемитизам у земљама Западне Европе развио се неколико деценија после укидања закона уперених против јеврејске

30 Борба за националну еманципацију и грађанска права довела је до спонтаног и наменског одвајања верске од националне компоненте јеврејског идентитета.

31 Šobajić, *Jevrejstvo i Izrael...*, 84.

32 Опширно оулози Јевреја у развоју капиталистичког друштва, происходећем економском антисемитизму, те његовом филозофском и идеолошком утемељењу видети: Penslar, Derek Jonathan, *Shylock's children: Economics and Jewish identity in Modern Europe*, Oxford 2001.

33 Massoby, *Antisemitism and Modernity...*, 25. До почетка двадесетог века, антисемитски елементи постали су саставни део идеологије како десне, тако и леве политичке опције. Левица је јеврејску заједницу денунцирала као носиоца капитализма, док је десница Јевреје посматрала као револуционарни елемент чији је коначни циљ био преузимање светске власти.

заједнице. У царској Русији однос државе према јеврејској заједници био је утемељен управо на антисемитским одредбама, што је условило развој драстичнијег облика нетрпељивости.³⁴ Феноменолошки еквивалент онога што су крајем XIX века на западу Европе били политички памфлети или изоловани инциденти, у Русији су чинили отворени напади на локалне Јевреје. Први акт антисемитизма који је привукао неподељену пажњу европске јавности били су погроми јеврејског становништва у Русији 1881. године. Антисемитске мере руског царског режима довеле су до првог већег таласа исељавања у Палестину (такозвана „прва алија“)*, који је са прекидима трајао од 1882. до 1903. године.³⁵ Промена у начину поимања антисемитизма какву су на истоку континента донели погроми, у Западној Европи је уследила после такозване „Драјфусове афере“ из 1894. године.³⁶

Мада неупоредиви у смислу карактера и непосредних последица, погроми у Русији и „Драјфусова афера“ у Француској дугорочно су имали исти ефекат – јеврејско национално питање нашло се у центру пажње европске политике. Обнова државе Јевреја заузела је своје место у корпусу идеја националне еманципације које су доминирале европском политиком крајем XIX и почетком XX века.³⁷

Теодор Херцл, аустроугарски новинар и књижевник који је извештавао о „Драјфусовој афери“, објавио је 1896. године памфлет „Држава Јевреја“ (*Der Judenstaat*). На Првом ционистичком конгресу,

34 Видети: Löwe, Heinz-Dietrich, „Government Policies and the Tradition of Russian Anti-Semitism 1772-1917“, *Patterns of Prejudice* 27:1 (1993), 47-63. Алија

* Алија (хеб. עלייה – дословно, уздицање) универзални је назив за чин повратка Јевреја у Палестину и, после 1948. године, у Израел.

35 Šobajić, *Jevrejstvo u Izrael...*, 121-122.

36 Опширно о „Драјфусовој афери“, видети: Whyte, George, *The Dreyfus Affair. A Chronological History*, London – New York 2006.

37 Не треба сматрати да је вишевековна веза коју је јеврејски народ одржавао са Палестином исто што и јеврејски национализам. Национализам генерално, па тако и јеврејски, производ је XIX века, док је веза са Палестином интегрални део јеврејске традиције. Видети: Hobsbaum, Erik, *Nacije i nacionalizam od 1780; Program, mit, stvarnost*, Beograd 1995, 57.

одржаном од 29. до 31. августа 1897. године у Базелу,³⁸ идеје изнете у овом памфлету преточене су у манифест ционистичког покрета.³⁹ Програм усвојен у Базелу био је утемељен на захтеву да јеврејском народу буде омогућена обнова националне државе на територији Палестине, док је најдугорочније последице имала одлука делегата о оснивању Светске ционистичке организације.

Укључење Османског царства у Први светски рат на страни централних сила, новембра 1914. године, створило је геополитичку ситуацију у којој је национални покрет јеврејског народа у Палестини завредео међународну подршку. У тежњи да дестабилизује непријатеља, Велика Британија је током рата отворено подржавала све националне покрете на Блиском истоку. Оваква политика Британаца била је, међутим, лишена представе о томе куда би симултана подршка претензијама различитих, чак и сукобљених, националних покрета могла водити. Палестина је, вероватно, и најбољи пример дугорочно погубних последица контрадикторне спољне политике Велике Британије на простору некадашњег Османског царства.

У замену за њихово укључење у рат на страни Антанте, Британци су, у јулу 1915. године, Арапима гарантовали да ће признати суверенитет територија под њиховом контролом.⁴⁰ Док су гаранције дате локалним Арапима за циљ имале њихово директно ангажовање у рату, британска обећања дата сразмерно малој јеврејској заједници у Палестини представљала су покушај мобилизације

38 Почетком марта 1897. године, у Бечу је одржана припремна конференција на којој су учествовали само представници немачких и аустроугарских Јевреја. Договорено је сазивање конгреса за август исте године, који је, на предлог књижевника Матијаса Ашера, назван ционистичким. Конгресу је присуствовао 197 делегата. Из Србије је дошао др Нисим Алкалај, из Славоније др Маркус Епштајн и др Хуго Шпицер. Видети: Šobajić, *Jevrejsvo i Izrael...*, 102.

39 Видети: „Baseler Programm, Am Ersten Zionistenkongress in Basel 1897 verabschiedet“, у публикацији: *Der Erste Zionistenkongress von 1897, Ursachen, Bedeutung, Aktualität*, Basel 1997, 22.

40 Kirk, George, *A Short History of the Middle East*, New York 1964, 314.

Јевреја у глобалним оквирима, превасходно у Русији и САД. Резултат овакве политике представља такозвана Балфурова декларација из новембра 1917. године, која потврђује да британска влада са одобравањем посматра настојање Јевреја да обнове национални дом у Палестини.* Декларација ће послужити као политичка основа свим будућим захтевима циониста.⁴¹

Мада су првобитно настојали да испоштују гаранције дате у Балфуровој декларацији,⁴² потреба за неометаном експлоатацијом богатих извора нафте под контролом арапских народа навела је Британце да се током међуратног периода постепено дистанцирају од идеје обнављања јеврејског националног дома у Палестини.⁴³

Између 1929. и 1939, британске мандатне власти настојале су да Палестину стабилизују уводећи различита ограничења на насељавање Јевреја. Кулминацију овакве политике представља такозвана „Бела књига“, унилатерално усвојена 23. маја 1939. године.⁴⁴ Због

* Балфурова декларација је, у ствари, кратко писмо које је британски секретар спољних послова лорд Артур Џејмс Балфур 2. новембра 1917. године упутио Валтеру, другом барону Ротшилду. Барон је требало да садржину писма пренесе Ционистичкој федерацији Велике Британије и Ирске. Видети: *The Balfour Declaration*, <https://mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/the%20balfour%20declaration.aspx>, приступљено 25. јануар 2022.

41 Импликације опсежних геополитичких промена које су пратиле Први светски рат разматране су на дванаестом конгресу Светске ционистичке организације, одржаном 1921. године у Карлсбаду. У светлу номиналне подршке Британаца идеји обнављања јеврејске државе, 1923. године је донета одлука о оснивању Јеврејске агенције у Палестини (Jewish Agency for Palestine). Zeuginn, „Die 22 Zionistenkongresse“..., 247-249.

42 Тако је, рецимо, обећање о формирању националног дома за јеврејски народ у Палестини поновљено у такозваном „Белом папиру“ из 1922. године (познат и под именом Черчиллов „Бели папир“, по Винстону Черчилу који је у тренутку сачињавања овог документа био државни секретар за колоније). Видети: *British White Paper of June 1922*, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/brwh1922.asp, приступљено: 25. јануар 2022..

43 Mansfield, Peter, *A history of the Middle East*, London 2003, 229.

44 *British White Papers: White Paper of 1939*, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/paper39.html>, 31. јануар 2021. Овај документ предвиђа имиграцију 75.000 Јевреја у периоду од пет година, после чега би локалном арапском становништву била поверена одлука о даљем току насељавања.

ограничавања процеса усељавања, али превасходно због тренутка у којем је то учињено, јеврејска заједница одустала је од било каквих даљих преговора са британским мандатним властима.⁴⁵ Надаље ће искључиви циљ ционистичког покрета бити стварање суверене јеврејске државе у Палестини. Мада су одредбе „Белог папира“ из 1939. године формално на снази остале све до стварања независне државе Израел, почетак Другог светског рата означио је суштински крај њиховог поштовања.

Анексијом Аустрије и окупацијом Судетске области, сви Јевреји Централне Европе нашли су се под ударом антисемитских мера нацистичког режима.⁴⁶ Када је границама Трећег рајха обухваћено и приближно 2.5 милиона пољских Јевреја, немачки државни врх почео је да разматра даље репресивне мере. Законски оквир чији је примарни циљ било измештање Јевреја уступио је место настојању да се они физички униште. Први корак у овом смеру представљало је окупљање највећег броја пољских Јевреја у такозваном Генералном губернатрству.⁴⁷ Исти је образац поновљен после напада нацистичке Немачке на Совјетски савез, крајем јуна 1941. године. Антисемитске мере даље су поштрене. За погубљење заточеника у Аушвицу гасна комора је први пут употребљена у септембру 1941. године, а средином октобра почела је изградња Белзеца, првог у систему нацистичких логора смрти.

45 Mansfield, *A history of the Middle East...*, 232-233.

46 Детаљније о антисемитским мерама које је националсоцијалистички режим спроводио у окупираним подручјима, пре формулисања „коначног решења“, видети: Pohl, Dieter, *Verfolgung und Massenmord in der NS-Zeit 1933–1945*, Darmstadt 2003, 47-62.

47 Генералнио губернатрство означава делове окупиране Пољске који су између 1939. и 1945. године били под немачком војном управом, а да при томе нису постали територија Трећег рајха. Овој је административној целини после напада Немачке на СССР прикључен и совјетски дистрикт Галиција. Генералним губернатрством управљао је Ханс Франк. Видети: Majer, Diemut, *Non-Germans under the Third Reich: Nazi Judicial and Administrative System in Germany and Occupied Eastern Europe with Special Regard to Occupied Poland*, Munich 1981, 268.

Мада је политика истребљења, позната под називом „Коначно решење“, званично почела да се примењује тек пошто је као таква усвојена у јануару 1942. на конференцији у Ванзеу,⁴⁸ до марта исте године у смрт је већ послато приближно 600.000 припадника јеврејске заједнице.⁴⁹ Окупљени на територији Генералног губернатрства, пољски Јевреји су од априла 1942. организовано пребацивани у логоре смрти, у које су убрзо почели да пристижу и транспорти из других делова окупиране Европе.

Од почетка 1942. до друге половине 1944. године, само је у Аушвицу погубљено преко милион заточеника, од којих су огромну већину чинили Јевреји.⁵⁰ У логору смрти Треблинка, од јула 1942. до октобра 1943. године, страдало је између 700 и 900 хиљада Јевреја.⁵¹ За свега десетак месеци колико је функционисао, од марта до децембра 1942. године, у логору Белзец погубљено је преко 400 хиљада јеврејских затвореника.⁵² Логори Хелмно, Собибор и Мајданек однели су животе још приближно 500 хиљада жртава.⁵³

Трагичне последице Другог светског рата приморале су међународну заједницу да на другачији начин приступи све одлучнијим захтевима представника ционистичког покрета. Идеју стварања националног дома за јеврејски народ на подручју Палестине релевантнијом је учинила и драстична промена геополитичке равнотеже.

48 Детаљно о току конференције у Ванзеу видети: Das Protokoll der Wannsee-Konferenz, 20. Januar 1942, https://www.ghwk.de/fileadmin/Redaktion/PDF/Konferenz/protokoll-januar1942_barrierefrei.pdf, приступљено: 25. јануар 2022.

49 Pohl, *Verfolgung und Massenmord...*, 77.

50 Rees, Laurence, *Auschwitz: A New History*, New York 2005, 298.

51 Treblinka, <http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005193>, приступљено: 25. јануар 2022.

52 Детаљно о броју жртава логора Треблинка, видети: Witte, Peter; Tyas, Stephen, „A New Document on the Deportation and Murder of Jews during „Einsatz Reinhardt“ 1942“, *Holocaust and Genocide Studies* 15-3 (2001), 472.

53 *Gassing Victims in the Holocaust: Background & Overview*, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/gascamp.html>, приступљено: 25. јануар 2022.

ЈЕВРЕЈСКА ЗАЈЕДНИЦА У ЈУГОСЛАВИЈИ ДО 1945. ГОДИНЕ

Насељавање Јевреја на Балканском полуострву пратило је експанзију Османског, односно Хабзбуршког царства. Пошто су протерани из Шпаније, Порта је сефардске* Јевреје прихватила у нади да ће поспешити развој турске привреде.⁵⁴ Како се од њих преваходно очекивао допринос на пољима трговине и занатства, Јевреји су плански насељавани у близини већих градских центара. У великим градским центрима Хабзбуршке монархије у истом је периоду циљано насељавано ашкенаско* становништво.⁵⁵ Распоред јеврејског становништва на територији Балкана унеколико се усталио тек са стабилизацијом границе на Дунаву крајем XVIII века и окончањем два устанка српског народа.

* У ужем смислу, термин сефардски (изведено од речи Sefarad која на хебрејском значи Шпанија), означава потомке групе Јевреја пореклом са Пиринејског полуострва, која је протерана крајем XV века. Са верске тачке гледишта, у питању су сви Јевреји који користе сефардски образац верске службе и поштују традицију јеврејске заједнице са Пиринејског полуострва. У Израелу се понекада сефардом назива сваки Јеврејин који није ашкенаског порекла, Weiner, Sephardim, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Judaism/Sephardim.html>, приступљено: 25. јануар 2022.

54 Видети: Arkin, *Aspects of Jewish Economic History...*, 143-148.

* Ашкенази су потомци Јевреја у средњем веку насељених дуж Рајне, на северу Француске (Алзас) и западу Немачке (Рајнска област). Ашкеназ на хебрејском је назив управо за ову област и, касније, за Немачку. Временом су сви Јевреји из Западне и Централне Европе почели да се називају Ашкеназима, како су се главни центри јеврејске заједнице налазили у Немачкој. Између XI и XIX века, ашкенаска јеврејска заједница проширила се на исток Европе, Schoenberg, *Ashkenazim*, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Judaism/Ashkenazim.html>, приступљено: 25. јануар 2022.

55 Поповић, *Јевреји у Србији 1918–1941*, 12-13.

Положај јеврејске заједнице у Кнежевини Србији у потпуности је зависио од личног става владара и кругова на власти. Први искорак у формализацији права Јевреја начињен је 1869. године, када им је одредбама новог устава омогућено да служе у српској војсци.⁵⁶ Обавезу да ће признати пуну верску, политичку и правну једнакост припадницима свих религија, а као један од предуслова за новостечену независност, Србија је преузела прихватајући одлуке Берлинског конгреса 1878. године.⁵⁷ Дата обећања су, међутим, испуњена тек десет година касније, доношењем устава из 1888. године.

Законски оквир који регулише положај јеврејске заједнице у Србији није донео и аутоматску интеграцију у српско друштво.⁵⁸ Институција јалије*, у одређеној се форми одржала све до почетка XX века.⁵⁹ Представе о заједници као изолованој и незаинтересованој

56 Члан 35, српског устава из 1869. године гласи: „Сваки је Србин војник и дужан да служи у војсци, стајаћој или народној, изузимајући оне, које закон ослобађа. Народна војска, као једна од најнужнијих земаљских установа, не може се укинути ни скучити.“ Видети: *Ustav Knjažestva Srbije izdan i zakletvom potvrđen o Duhovima 1869. godine*, <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Namesnicki-ustav-iz-1869.pdf>, приступљено: 25. јануар 2022.

57 Учесници Берлинског конгреса посматрали су давање једнаких права Јеврејима као својеврсно „питање части“. При томе је отворени притисак на све учеснике конгреса вршила и Израелитска алијанса (*Alliance israélite universelle*). Посебно су на увођењу пуних верских слобода инсистирали енглески министар Солзбери и Вадингтон, шеф француске делегације. Најмање се овим питањем бавила руска делегација, свакако одражавајући на овај начин амбивалентан став руске унутрашње политике према сопственим Јеврејима, Детаљније о преговорима вођеним овим поводом на самом конгресу, видети: Radenić, Andrija, „Jevreji u Srbiji, Narodni poslanici Jevreji u Skupštini Srbije 1878-1888“, *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja* 6 (1992), 1-5.

58 Исто, 11-12.

* Јалија је представљала издвојени део насеља, насељен искључиво јеврејским становништвом.

59 Заслуга за укидање граница које су јалију издвајале из грађанства, понајвише припада јеврејским радницима окупљеним око клуба Заједница, који је издавао истоимени часопис (Бенко Давичо, Соломон Алкалај, Шемаја Демајо), Поповић, *Јевреји у Србији 1918-1941...*, 22. Богатији Јевреји почели су Јалију да

за добробит земље чији су поданици, српско се друштво ослободило тек пошто су Јевреји свој патриотизам доказали служећи у српској војсци током Балканских ратова, односно Првог светског рата.⁶⁰

Јеврејска штампарија Карих (ЈИМ)

У оквирима окошталог система Аустро-угарске монархије, Јевреји су уживали номиналну равноправност.⁶¹ Свакодневица је, међутим, била обележена различитим видовима дискриминације и

напуштају после 1870. године, да би исељавање добило масовнији карактер са признавањем равноправности јеврејског становништва 1878. године. Видети: Frajdenrajh, Harijeta Pas, „Jevreji Beograda između ratova“, *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja* 6 (1992), 365-371.

⁶⁰ Детаљније о учешћу Јевреја у балканским ратовима и Првом светском рату и промени положаја јеврејске заједнице у Србији која је услед тога наступила. Видети: Милошевић, Михаило, *Јевреји за слободу Србије 1912-1918*, Београд 1995.

⁶¹ Кољанин, Милан, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918-1941*, Београд 2008, 46.

антисемитских испада.⁶² Јеврејско становништво на југу Монархије било је концентрисано на простору Хрватске, Славоније и Срема, те на територији јужне Угарске, односно српске Војводине.⁶³ Ове су заједнице биле добрим делом интегрисане у хрватско, односно мађарско друштво и традиционално везане за велике градске центре.

Стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца представљало је фундаменталну промену друштвено-политичких околности која није могла заобићи ни јеврејску заједницу. Ашкенаска и мањим делом ортодоксна заједница* у Хабзбуршкој монархији и сефардска заједница у Османском царству, које су вековина живеле и развијале се одвојено, као и народи који су изградили југословенску државу, преко ноћи су се нашли у оквирима заједничке границе. У Краљевини СХС већинска јеврејска заједница била је ашкенаска.

Заједница на територији новостворене југословенске државе била је организована у складу са традиционалним моделом јеврејских општина.* Савез јеврејских вероисповедних општина Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, као централна и институција надређена локалним заједницама, створен је на оснивачком конгресу, одржаном 1. јула 1919. године у Осијеку.⁶⁴ За седиште

62 Првобитно су у јеврејским заједницама на територији Хрватске и Славоније већину чинили интеграционисти, да би ционисти постепено преовладавали и до тренутка формирања заједничке државе југословенских народа постали доминантни, Freidenreich, Harriet Pass, *The Jews of Yugoslavia. A quest for community, Philadelphia 1979*, 139-142.

63 Кољанин, Јевреји и антисемитизам..., 46-48.

* Ортодоксни Јевреји представљају нејединствену фракцију у оквиру светске јеврејске популације, којој је заједничко дословно поштовање одредаба Торе. Видети: *Orthodox Judaism*, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/Orthodox.html>, приступљено: 25. јануар 2022.

* Јеврејска општина је термин који се односи на јеврејску заједницу у одређеном граду или мањем насељеном месту. Општина је постепено добијала на значају, како се јеврејско становништво у све већем броју окупљало у градским срединама. Временом се јеврејска општина развила у један од централних чинилаца јеврејске историје, културе и друштва. О историјском развоју институције

Савеза одређен је Београд.⁶⁵ Ортодоксни Јевреји у Југославији створили су 1924. године Удружење ортодоксних јеврејских вероисповедних општина Краљевине СХС, као паралелну институцију.⁶⁶

У националним државама се од јеврејске заједнице очекивало да ће се интегрисати у оквиру већинског народа.⁶⁷ Новостворена југословенска држава у овом смислу није представљала изузетак. Одређујући се у односу на питање јеврејског идентитета, у оквирима југословенске заједнице издвојиле су се две основне струје – асимилационистичка и ционистичка.⁶⁸ Док су у Србији током XIX века постављени темељи политике асимилације, Јевреји настањени на некадашњим територијама Хабзбуршке монархије остали су преваходно оријентисани ка идеји националне еманципације.⁶⁹ Ашкенаска заједница у Југославији је посвећено наставила да ради на ширењу идеја ционизма.

За седиште Савеза циониста Краљевине СХС, основаног 1919, изабран је Загреб, град са највећом ашкенаском заједницом у Југославији. Сама бројност Ашкеназа у новоствореној држави била

јеврејске општине, опширно видети: *Community*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/judaica/ejud_0002_0005_0_04546.html, приступљено: 25. јануар 2022.

64 Савез је, током међуратног периода, окупљао под својом надлежношћу између 105 и 109 општина, Кољанин, *Јевреји и антијеврејство...*, 57-58.

65 Управне органе Савеза јеврејских вероисповедних општина чинили су Главни одбор са Централном управом и Скупштина Савеза, Поповић, *Јевреји у Србији 1918-1941...*, 46.

66 Исто, 63. Удружење ортодоксних јеврејских вероисповедних општина окупљало је, током читавог међуратног периода, 12 локалних заједница, Кољанин, *Јевреји и антијеврејство...*, 57-58.

67 Видети: Lazare, Bernard, *Antisemitism – Its History and Causes*, Lincoln 1995, 108-115.

68 Поповић, *Јевреји у Србији 1918-1941...*, 68-83.

69 Кристина Бири-Томовска истиче да су идеје ционизма највећу популарност уживале међу најсиромашнијим припадницима јеврејске заједнице у Краљевини Југославији. Јеврејско становништво већих градова, који су пролазили кроз процес интензивног привредног развоја, било је углавном незаинтересовано или чак показивало одбојност према циљевима ционизма. Видети: Biri-Tomovska, Kristina, *Jews of Yugoslavia 1918-1941*, Bern 2012, 19-20.

је довољна да обезбеди одређену надмоћ ционистичких идеја. Њихову додатну популаризацију условио је успон агресивног национализма и антисемитизма у међуратном периоду.

Доласком националсоцијалиста на власт у Немачкој (1933), локализовани антисемитизам какав се развијао међу свим европским народима у међуратном периоду пронашао је узор.⁷⁰ Успон антисемитских идеја у Краљевини Југославији уклапа се у модел ширења политичког, идеолошког и војног утицаја Трећег рајха у предвечерје Другог светског рата.⁷¹ После опсежне антијеврејске кампање вођене у штампаним медијима,⁷² почетком октобра 1940. године, југословенска влада усвојила је два закона уперена против домаћег јеврејског становништва.

Numerus Clausus налагао је да Јевреји у систему образовања морају бити заступљени пропорционално уделу у укупној популацији Југославије.⁷³ Другом одредбом је јеврејском становништву забрањено да тргује намирницама. Мада је југословенски државни врх показао спремност да усвоји даље антисемитске мере, до почетка Априлског рата то није учињено.⁷⁴

Дебелација Југославије значила је примену начела унутрашње политике земаља окупатора на територији подељене државе.⁷⁵

70 Како наводи Ерих Хобсбаум, идеје фашизма и нацизма, односно антисемитизам као један од њених интегралних делова, јако су упориште пронашле у оквирима националних покрета који нису успели да се реализују кроз стварање самосталне државе. Као примере Хобсбаум наводи антисемитске покрете у Хрватској, Фландрији и Словачкој, Hobsbaum, *Doba ekstrema...*, 100.

71 У Југославији је посебно значајну улогу у овом смислу одиграла немачка национална мањина. Како наводи Зоран Јањетовић, антисемитизам је послужио као својеврсни „мост“ за убацивање клице нацистичке идеологије међу војвођанске Швабе, да би затим постао свеприсутан. Видети: Janjetović, Zoran, *Nemci u Vojvodini*, Beograd 2009, 238-239.

72 Кољанин, *Јевреји и антисемитизам...*, 404-424.

73 Поповић, *Јевреји у Србији 1918-1941...*, 74.

74 Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia...*, 189.

75 О дебелацији Краљевине Југославије, видети детаљно: Petranović, Branko, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, Beograd 1992, 111-118.

У централним деловима некадашње Краљевине Југославије формиране су три марионетске државе (Независна држава Хрватска, окупирана Србија и Независна држава Црна Гора). Периферни делови су анектирани.

Реализација „коначног решења“ у окупираној Србији може се поделити у две фазе.⁷⁶ Од почетка јула до децембра 1941. године уништени су јеврејски мушкарци, углавном после затварања у логору на београдској Аутокоманди (Топовске шупе).⁷⁷ У другој фази, од децембра 1941. до маја 1942. године, преостали припадници јеврејске заједнице интернирани су и погубљени у логору на Сајмишту.⁷⁸ Крајем 1941. године, приближно хиљаду Јевреја убијено је у логору на Бањици.⁷⁹ Средином маја 1942. године, немачке окупационе снаге сматрале су „јеврејско питање“ у Србији суштински решеним.⁸⁰

У Независној држави Хрватској рекреирани су антисемитске мере спроведене у Трећем рајху.⁸¹ Геноцид над Јеврејима у НДХ представљао је, међутим, много више уступак инсистирању нацистичких савезника него самосталну одлуку. Главни фокус усташа

76 Koljanin, Milan, *Nemački logor na beogradskom sajmištu*, Beograd 1992, 27.

77 Детаљније о логору Топовске шупе, видети: Жарковић, Ненад, „Пролазни логор Топовске шупе,“ *Наслеђе* 10 (2009), 103-112. У Топовским шупама животе је окончао и део Јевреја из Баната, који су после окупљања у банатским логорима пребачени у Београд. Током рата, у банатским логорима страдало је приближно 3.800 Јевреја, док је њих 4.200 депортовано даље у европске логоре. Видети: Попов, Branislav Miša, *Nemački zatvori i koncentracioni logori u Banatu 1941-1944*, Beograd 1992, 191-197, 299.

78 Koljanin, *Nemački logor na beogradskom sajmištu...*, 21. У логор на београдском Сајмишту допремљени су интернирани Јевреји из свих крајева окупиране Србије. Процењује се да је на Сајмишту страдало 7.000 до 11.000 припадника јеврејске заједнице, Исто, 128.

79 Begović, Sima, *Logor na Banjici II*, Beograd 1989, 26-28.

80 Lebl, Ženi, *Do „коначног решења“ . Jevreji u Srbiji*, Beograd 2002, 322.

81 Трифковић, Срђа, „Балканско крвопролиће пре Ванзее: Опет о Хрватској 1941“, у публикацији: *Израелско-српска научна размена у истраживању Холокауста* (Зборник радова с научног скупа, Јерусалим – Јад Вашем, 15–20. јун 2006), 33-34.

било је уклањање српског становништва. Отпремање Јевреја из НДХ у немачке логоре почело је у мају 1941, да би до априла 1944. године јеврејска заједница била сведена на појединце.

Мађарски окупатори су на југословенске Јевреје примењивали одредбе антисемитског закона из 1939. године, који је до децембра 1941. постао важећи и на присвојеним територијама. Масовни злочини против јеврејског становништва почели су такозваном „Новосадском рацијом“ јануара 1942. године.⁸²

Пошто су током првих неколико месеци спровођене антисемитске мере аналогне онима у Трећем рајху, бугарски окупатор приступио је депортацији Јевреја. Прве групе послате су у логор на Бањици. Македонски Јевреји коначно су окупљени у Скопљу и пребачени у Треблинку, где су погубљени.⁸³

У холокаусту живот је изгубило приближно 80% Јевреја који су живели у Краљевини Југославији.⁸⁴ Остали су преживели рат кријући се под лажним именом на окупираним територијама или учествујући у народноослободилачком покрету.⁸⁵

82 О „Новосадској рацији“, видети детаљно: Голубовић, Звонимир, *Рација у Лужној Бачкој 1942*, Нови Сад 1991.

83 Milošević, *Izbeglice i preseljenici...*, 232-233.

84 Vajs, Albert, „Јевреји у новој Југославији“, *Јеврејски алманах 1954*, 125-126. Процене истраживача који су покушавали да квантификују резултате холокауста у Југославији, говоре да је страдало између 60.000 и 67.000 припадника локалне јеврејске заједнице, Цветковић, Драган, „Холокауст у Југославији – један покушај квантификације“, у публикацији: *Израелско-српска научна размена у истраживању холокауста* (Зборник радова с научног скупа, Јерусалим – Јад Вашем, 15–20. јун 2006), 346.

85 У народноослободилачком покрету, током Другог светског рата, учествовало је око 4.500 југословенских Јевреја, од чега је било око 3.000 бораца у партизанским формацијама и око 1.500 илегалних активиста других врста, Romano, Jaša, *Јевреји Југославије 1941-1945. Жртве генocide и учесници NOR*, Београд 1980, 154-155.

ПОСЛЕРАТНИ СВЕТ И СТВАРАЊЕ ИЗРАЕЛА

Проглашење независности Израела било је, како наводи Од Арне Вестад, један од ретких тренутака Хладног рата у коме су се интереси две сукобљене стране поклопили.⁸⁶ Непосредно по завршетку рата, још увек се, међутим, очекивало да ће трећа и уједно најслабија чланица некадашње „Велике тројке“ успети да стабилизује регион Блиског истока.

Велика Британија је после 1945. године и даље доследно одбијала да дозволи масовну имиграцију Јевреја у Палестину, страхујући да би на тај начин могао бити подривен њен политички ауторитет на простору Блиског истока. Мандатне власти изашле су у сусрет настојањима ционистичког покрета, односно појединачних Јевреја који су после рата легално желели да имигрирају у Палестину, утолико што су биле спремне да доделе 1.500 усељеничких виза месечно.⁸⁷ При томе је чак и овај број имиграната у Палестину стизао без сагласности представника локалног арапског становништва, док

86 Vestad, Od Arne, *Globalni Hladni rat*, Beograd 2008, 171.

87 Британци су 30. јануара 1946. званично усвојили квоту јеврејске имиграције од 1.500 људи месечно. Овом одлуком били су незадовољни како локални Јевреји, који су и даље инсистирали на слободном усељавању, тако и Арапи, који су овим поводом ступили у штрајк. Као својеврсну компензацију за одлуку да ипак дозволе ограничено усељавање Јевреја у Палестину, Британци су 22. марта исте године признали независност Трансјорданији. Ова је одлука, међутим, само додатно дестабилизovala читав регион. Јеврејска агенција је уложила формални протест код британских мандатних власти, док је Ционистички савет САД за ванредне ситуације (The American Zionist Emergency Council) захтевао интервенцију америчких државних власти, Видети: Ovendale, Richie, *Britain, the United States and the end of the Palestine mandate (1942-1948)*, Woodbridge-Wolfeporo 1989, 111-112.

је паралелно санкционисаном усељавању, Хагана* малтене свакодневно илегално допремала далеко већи број имиграната.⁸⁸

Нови лидери ционистичког покрета су, предвођени Давидом Бен Гурионом, већ током рата почели да траже од Американаца подршку за обнављање јеврејске државе у Палестини.⁸⁹ Очекивало се да ће амерички притисак навести Велику Британију да се одрекне мандата. При томе су ционистички прваци уживали здушну подршку јеврејске заједнице у САД, чије ће лобирање одиграти кључну улогу у коначном обнављању државе Израел.⁹⁰

Мада су Американци доследно иступали са предлогом о имиграцији 100.000 европских Јевреја у Палестину по завршетку рата⁹¹ (највећим делом бивших заточеника концентрационих логора),⁹²

* Хагана (хеб. הגנה – дословно, одбрана) је била парамилитарна организација јеврејског становништва у мандатној Палестини. Основана је 1920. године, после побуне арапског становништва у Палестини. Проглашењем независне државе Израел, Хагана је 1948. године постала део редовне војске. *The Haganah*, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-haganah>, 31. јануар 2021.

88 Средства потребна за организацију илегалног усељавања Хагана је прикупљала углавном у Сједињеним Америчким Државама, док су бродови за превоз оволиког броја путника прилагођавани у америчким лукама, *Ovendale, Britain, the United States and the end of the Palestine mandate...*, 111-112.

89 Исто, 37.

90 Колико су импресивни били резултати овог лобирања говори и податак да је до 1943/1944. године седамнаест савезних држава усвојило резолуције којима су подржале настојања циониста да у Палестини обнове јеврејску државу. Сличне резолуције донело је и преко три хиљаде грађанских покрета у САД, Schoenbaum, David, *The United States and the State of Israel*, New York-Oxford, 1993, 28-29. Амерички Јевреји су, у принципу, били незаинтересовани за проблеме заједнице у Европи и насељавање у Палестини сматрали безболнијим решењем од имиграције у САД. У овом смислу се чак може говорити о прећутном савезу америчке јеврејске заједнице и просечног грађанина САД, *Ovendale, Britain, The United States and the end of the Palestine mandate...*, 63.

91 Исто, 52.

92 Непосредно по завршетку рата, у Европи, највећим делом у Немачкој, било је приближно 11 милиона расељених лица, од чега 6 милиона цивила, 2 милиона ратних заробљеника и око 700.000 бивших заточеника концентрационих логора. Чак 10 милиона вратило се кућама до септембра 1947. године. Остатак су

спољнополитичке амбиције САД се у датом тренутку нису поклапале са циљевима ционистичког покрета. Непосредно после рата, Американци су и даље били оријентисани на очување британског колонијалног система, посебно на простору Блиског истока.⁹³ Присуство Велике Британије оцењено је као много боља препрека ширењу совјетског утицаја од низа мањих држава које би настале поделом британских мандатних поседа.

У другој половини 1946. године, Британци су, у оквирима ширег процеса ослобађања од колонијалних поседа, почели да разматрају различите могућности повлачења из Палестине.⁹⁴ Питање мандата коначно је, у фебруару 1947. године, препуштено на разматрање Генералној скупштини Уједињених нација, чиме је ефективно постало предмет хладноратовског дискурса САД и СССР-а. Сједињене Америчке Државе су положај Палестине разматрале у оквирима начела такозване „Труманове доктрине“.⁹⁵ Совјетски Савез је, са друге стране, пружао подршку реакционарним елементима у Палестини, у нади да ће дестабилизovati ситуацију на терену и отворити себи простор за интервенцију.⁹⁶

Генерална скупштина Уједињених нација први пут је питање Палестине разматрала у априлу 1947.⁹⁷ Пошто су јеврејска и арапска страна изнеле своје аргументе за укидање британског мандата, на ванредној седници Генералне скупштине формиран је Специјални

углавном чиниле избеглице из земаља Источне Европе, које више нису ни могле, ни желеле да се врате кући и Јевреји који су преживели боравак у логору, Holian, Anna, *Between National Socialism and Communism: Displaced Persons in Postwar Germany*, Ann Arbor 2011, 3. Уопштено о јеврејским избеглицама у Немачкој по завршетку Другог светског рата, видети: Wieleba, Zofia, „Die jüdischen Displaced Persons – DPs in Deutschland nach 1945“, *Jewish history Quarterly* 4 (2005), 506-540.

93 Owendale, *Britain, The United States and the end of the Palestine Mandate...*, 52.

94 Исто, 165-180.

95 Исто, 51-52.

96 Vestad, *Globalni Hladni rat...*, 171.

97 *The Question of Palestine and the United Nations*, New York 2008, 4-6.

комитет за Палестину (United Nations Special Committee on Palestine - UNSCOP).⁹⁸ Комитет је, на основу истраге која је окончана крајем августа 1947, формулисао потенцијална решења палестинског проблема.

Одлука о укидању британског мандата донета је једногласно, али чланице комитета нису могле да се усагласе око начина на који би Палестину требало поделити. Разматрани су „предлог већине“ и „предлог мањине“.⁹⁹ Већина земаља чланица залагала се за поделу на арапску и јеврејску државу, при чему би Јерусалим добио статус међународног протектората, под управом Уједињених нација. „Предлог већине“ индиректно су подржавале и Сједињене Америчке Државе, Совјетски Савез, односно Велика Британија. „Предлог мањине“, који су подржале Југославија, Индија и Иран, подразумевао је стварање јединствене палестинске државе, уређене по принципу федерације. Генерална скупштина Уједињених нација донела је 29. новембра 1947. године Резолуцију 181, којом је потврђен „Предлог већине“.¹⁰⁰

Када су се британске трупе повукле из Палестине, на територији која је јеврејској заједници додељена резолуцијом Уједињених нација, 14. маја 1948. године формирана је независна држава Израел. У року од свега неколико сати, уследио је сукоб локалних Јевреја у Арапа. Интервенција околних арапских држава која је уследила сутрадан означила је почетак рата који ће, са прекидима, трајати до јула 1949. године.¹⁰¹

98 Комитет је чинило 11 земаља, чланица УН: Аустралија, Канада, Чехословачка, Гватемала, Индија, Иран, Холандија, Перу, Шведска, Уругвај и Југославија.

99 Видети детаљно: *The Origins and Evolution of the Palestine Problem 1917-1988*, New York, 1990, 115.

100 Текст Резолуције 181 доступан је на: *Resolution 181 (II). Future government of Palestine (A/RES/181(II) 29 November 1947)*, <http://unispal.un.org/unispal.nsf/0/7F0AF2BD897689B785256C330061D253>, приступљено: 25. јануар 2022.

101 Детаљно о ратним дејствима у оквирима такозваног првог израелско-арапског рата, видети: Herzog, Chaim (updated by Gazit, Schlomo), *Arab-Israeli*

У року од двадесет и четири сата од проглашења независности, новостворену државу Израел признале су и Сједињене Америчке Државе и Совјетски Савез. Вођен жељом да обезбеди подршку јеврејске заједнице у САД,¹⁰² а противно саветима Стејт Департамента, државног секретара и војног врха, Хари Труман је потписао признање новостворене јеврејске државе 14. маја 1948, око десет сати увече.¹⁰³

До тренутка признавања израелске независности, Совјетски Савез је био изразито пасиван на простору Блиског истока.¹⁰⁴ Од новостворене јеврејске државе Стаљин је очекивао да ће, због амбивалентног односа земаља Запада према нацистичком режиму, у биполарном свету заузети антизападну позицију. Са друге стране, полазио је од претпоставке да ће само постојање јеврејске државе навести околне арапске земље да се окрену Совјетском Савезу.¹⁰⁵ Првобитно проционистичка и произраелска оријентисана, позиција СССР-а убрзо се променила.¹⁰⁶ Почетком педесетих година билатерални односи са Израелом нагло су почели да губе на квалитету да би, после 1954, Совјетски Савез искључиво сарађивао са арапским земљама на Блиском истоку.

Створен компромисом две најмоћније државе послератног света, на територији растрзаној вишедеценијским сукобима, Израел је, бар у првом тренутку, представљао изузетак од политичке динамике биполарности. После резолуције Информбироа, положај

Wars. War and Peace in the Middle East from the 1948 War of Independence to the Present, New York 2005, 15-108.

102 Одлука је извесно донета и у светлу заштите стратешких (војне базе), односно економских интереса (нафта) САД на Блиском истоку, Гедис, Џон Луис, *Хладни рат*, Београд 2003, 229.

103 Owendale, Britain, *The United States and the end of the Palestine Mandate...*, 301-302.

104 Schaffer, Harry, *The Soviet Treatment of Jews*, New York 1974, 13.

105 Vestad, *Globalni Hladni rat...*, 171.

106 Schaffer, *The Soviet Treatment of Jews...*, 18.

социјалистичке Југославије сматран је унеколико сличним, те су две стране у овој аналогiji пронашле темељ за сарадњу.¹⁰⁷

Покрет отпора који је предводила Комунистичка партија Југославије однео је победу над националистичким снагама и, уз помоћ надируће совјетске војске, ослободио окупиране територије дебелисане Краљевине. Мада највернији експоненти совјетске политике,¹⁰⁸ југословенски комунисти су већ крајем рата почели да инсистирају на аутентичности револуције коју су извели и праву да пронађу сопствени пут у социјализам.¹⁰⁹

Потреба да се у првим послератним годинама покаже као самосталан актер на геополитичкој сцени најјасније је до изражаја дошла кроз делатност Југославије у организацији Уједињених нација.¹¹⁰ Учествујући у раду Комитета за Палестину, југословенска делегација је, крајем августа 1947. године, подржала такозвани „Предлог мањине“. Пошто је претходно иступила са оригиналним ставом који се тичао права избеглица на репатријацију, ово је био први пут да је Југославија у међународној јавности подржала став који се косио са прокламованим циљевима совјетске спољне политике.¹¹¹

107 Shay, „Israel and Yugoslavia between East and West“..., 473-474.

108 Комунистичка партија Југославија је до 1943. била секција Коминтерне и своје чланове индоктринирала тако да у Совјетском савезу виде отаџбину комунизма и „једино социјалистичко острво на свету“. Овакав је став био утемељен на идеологији пролетерског интернационализма, која је прокламовала императив одбране Совјетског Савеза као светиње, Петрановић, Бранко, *Југославија на размеђу (1945–1950)*, Подгорица 1998, 451.

109 Опширно о делатности НОБ у смеру реформисања југословенске државе и друштва и темељима еманципације југословенских комуниста од совјетског узора постављеним током Другог светског рата, видети опширно: Petranović Branko, *Revolucija i kontrarevolucija (1941-1945)* I-II, Beograd 1983. и Petranović, Branko, Dautović, Sava, *Jugoslovenska revolucija i SSSR (1941-1945)*, Beograd 1988.

110 Vogetić, Dragan, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*, Beograd 1990, 214-216.

111 Како наводи Драган Богетић, у питању је био показатељ принципијелности југословенских власти у политичком деловању, у тренуцима када су још увек били чврсто везани за Совјетски блок. При томе треба правити јасну разлику између

Доношењем Резолуције Информбироа, у јуну 1948. године, уследио је коначни разлаз између Југославије и СССР.¹¹² Мада нису знали какве ће бити импликације сукоба, југословенским комунистима је одмах било јасно да измирење са Совјетским савезом више не представља реалну могућност.¹¹³ Велика Британија и САД су, после иницијалне неповерљивости према карактеру и веродостојности спора, одлучили да искористе кризу унутар монолитног Источног блока. Формулисана је политика „одржавања Тита на површини“ (*Keeping Tito Afloat*) како би се југословенском режиму омогућило да настави да делује независно од совјетског утицаја. Значајнији резултати сарадње са Западом на војном и политичком плану стигли су тек између 1952. и 1955. године, али је Југославија прву конкретну помоћ, пре свега од САД, добила већ почетком 1949. године.

Одбацивање совјетског узора представљало је преломни тренутак у историји социјалистичке Југославије и умногоме дефинисало њен положај у послератном свету. Развој спољне политике југословенске државе по завршетку Другог светског рата тако се може посматрати као континуиран процес еманципације од утицаја СССР, сачињен од три фазе.¹¹⁴ У првој фази, од 1945. до 1948. године, југословенски комунисти били су посвећени изградњи социјалистичког друштва, под директним утицајем Совјетског Савеза и интензивне сарадње

првих иступа у смеру самосталног деловања и првих корака на формирању онога што ће касније постати покрет несврстаних. Почетак стварања политичке линије несврстаности у оквирима Уједињених нација представља заједничко иступање Југославије и Индије по питању Корејског рата, Исто, 214-224.

112 Укратко о југословенско-совјетском конфликту и Резолуцији Информбироа, видети: Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, Beograd 1980, 467-483.

113 Јосип Броз је знао да поновно успостављање претходно постојећег односа са Совјетским Савезом значи губитак државног суверенитета, а највероватније и његову личну ликвидацију. Видети: Bogetić, Dragan, „Jugoslavija u Hladnom ratu“, *Istorija 20. veka 2*(2008), 343-346.

114 Bogetić, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost...*, 49-123.

са осталим земљама народне демократије. Период између 1949. и 1953. године дефинисао је југословенско-совјетски сукоб. Само је додатно продубљена већ постојећа идеја аутентичне југословенске револуције и происходећег права на самостално иступање на међународној сцени. У овој је фази приметно и постепено отварање Југославије према свету. После 1953. године, у трећој фази развоја, југословенска спољна политика коначно је напустила европске оквире и окренула се интензивној сарадњи са земљама Азије и Африке. У процесу деколонизације пронађено је упориште за потпуно оригиналну, ванблоковску, политику.

Динамика дистанцирања од совјетског утицаја приметна је и у развоју југословенске дипломатске активности на Блиском истоку. Године интензивне сарадње са Совјетским Савезом биле су обележене југословенском пасивношћу у овом региону.¹¹⁵ Резолуција Информбироа и последична изолација условили су постепено отварање Југославије према земљама Блиског истока, али је права експанзија дипломатске активности уследила тек средином педесетих година. Настојећи да оствари равноправну сарадњу са свим политичким чиниоцима у региону,¹¹⁶ Југославија се индиректно суочила са сукобом Израела и арапских земаља, због чега је покушала да развије модел такозване „изоловане сарадње“ који би заобишао постојећи конфликт.¹¹⁷ Дугорочно, овај покушај није уродио плодом, али су југословенско-израелски односи, непосредно по доношењу Резолуције Информбироа, прошли кроз фазу

115 Послератни развој ситуације на Блиском истоку посматран је као нешто што се одиграва далеко од југословенске државе и не заслужује интензивно ангажовање, посебно у поређењу са акутним проблемима, каква је, рецимо, била Тршћанска криза. Видети: Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok...*, 29-31. и Životić, Aleksandar, „Jugoslavija i Bliski istok (1945-1956)“, *Zbornik radova Spoljna politika Jugoslavije 1950-1961*, Beograd 2008, 485-486.

116 Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok...*, 51.

117 Исто, 51-53.

интензивног развоја.¹¹⁸ Већ средином педесетих година, а посебно после Суецке кризе (1956), Југославија ће се трајно окренути сарадњи са арапским земљама на Блиском истоку.¹¹⁹

Тражећи алтернативу Источном блоку на спољнополитичком плану, КПЈ се у уређивању државе и даље доследно ослањала на идеолошки оквир марксизма-лењинизма.¹²⁰ Један од темеља друштвено-политичког уређења социјалистичке Југославије било је јасно одвајање цркве и државе.¹²¹ Комунистички режим је при томе јединим реалним претњама по устројство државе сматрао три највеће верске заједнице.¹²² Уколико би показале спремност да се прилагоде идеолошким оквирима социјалистичке државе, мање верске групе могле су очекивати одређени степен толеранције.

118 Životić, *Jugoslavija i Bliski istok...*, 485-486. О различим аспектима југословенско-израелске сарадње, видети још и Терзић, Милан, „Од признања до прекида (Југославија и Израел 1948-1967)“, *Војноисторијски гласник 1 (2010)*, 43-47.

119 Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok...*, 53-54.

120 Разматрајући последице југословенско-совјетског сукоба, Ричард Кремптон је сасвим тачно закључио да је у њему „Титова влада изгубила пријатеље, али не и веру“, Кремптон, Ричард Џон, *Балкан после Другој светској ратној, Београд 2003*, 163-164.

121 Radić, Radmila, *Verom protiv vere: država i verske zajednice u Srbiji 1945-1953*, Београд 1995, 101. Комунистичка партија Југославије религију је, у складу са марксистичким схватањем, дефинисала као саставни део приватног живота сваког појединца који није смео утицати на креирање друштвених, политичких и економских односа у држави. Религија је, као облик метафизике, обесправљена у контексту утемељења друштва. Основу дијалектичког материјализма представља схватање да је свет једина реалност, те да нема света изнад или испод природе, нема бога, ни апсолутног духа. Једини апсолут је постојећи свет, односно природа, те религија у систему вредности марксизма-лењинизма представља само облик псеудонауке, који помаже спречавање револта експлоатисаних и обесправљених и у том смислу је оружје у рукама експлоататора. У моделу друштва чијем су се изграђивању после рата посветили и југословенски комунисти, религија је сматрана сувишном, Исто, 85-86.

122 О мерама репресије послератног југословенског режима спрам три највеће верске заједнице, видети укратко: Bоеckh, Katrin, „Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944-1953: staljinizam u titoizmu“, *Časopis za savremenu povijest 2 (2006)*, 403-431.

Учешће приближно 4.500 Јевреја у Народноослободилачкој борби¹²³ заједници је обезбедило чак и унеколико привилегован положај у послератној Југославији.¹²⁴

Рад Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије обновљен је непосредно по ослобођењу Београда, 22. октобра 1944.¹²⁵ Децембра исте године потврђен му је статус пуноправног представника јеврејске заједнице, какав је уживао у међуратном периоду. Челници Савеза су, међутим, прећутно прихватили да Јевреје представљају као политички и национални ентитет, дистанцирајући се од верског контекста.¹²⁶ Сарадња са властима формирана је довођењем чланова или симпатизера КПЈ на руководећа места у централној организацији Јевреја у Југославији.¹²⁷ Истовремено је, бар формално, из Савеза уклоњена и ционистичка струја¹²⁸ како је свим члановима партије био забрањен сваки контакт

123 Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945...*, 154-155.

124 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 112. Емил Керењи наводи да су Јевреји срдачно дочекани у НОБ, делом и због тога што су Јосип Броз Тито и остале вође партизанског покрета биле свесне да њихов коначни успех у извођењу револуције умногоме зависи и од успешне интеграције свих елемената југословенског друштва. У овом смислу су, бар у теорији, потискивани сви облици дискриминације. Видети: Kerenji, *Jewish Citizens of Socialist Yugoslavia...*, 99-100.

125 Mevorah, Avram Моша, „О раду Saveza jevrejskih opština prvih dana po oslobođenju Beograda“, *Jevrejski almanah 1955/6*, 123-126.

126 Супротно примеру већине земаља Источног блока, у којима су представници комунистичких власти, оснивањем великог броја паралелних удружења, настојали да делатност јеврејских организација ограниче на питања вере, у Југославији је Савезу, односно појединачним општинама, после рата поново поверен највећи број активности којима су се и пре тога бавили. Видети: Brandl, *Židovi u Hrvatskoj 1944-1952...*, 110.

127 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 112- 113. Како наводи Младенка Иванковић, учешће у рату или ратно заробљеништво били су изузетно значајни за добијање високих политичких позиција у југословенској јеврејској заједници после рата, а блискост комунистичком покрету отпора значила је и добар положај у друштву нове Југославије.

128 Антиционизам је био саставни део совјетске идеје социјализма и таквог су га преузели сви покрети који су стајали под директним утицајем СССР. Лењин је већ 1903. године ционизам окарактерисао као „реакционарни концепт“, чији су циљеви

са Светском ционистичком организацијом. Водећи људи КПЈ очекивали су да ће ова забрана бити поштована и у општим оквирима јеврејске заједнице, односно да ће чланови партије контролисати ционисте. Мада су југословенске власти на индиректан начин онемогућиле обнављање делатности Савеза циониста Југославије после рата,¹²⁹ контакти заједнице са Светском ционистичком организацијом нису прекинути, већ само одржавани на други начин.¹³⁰

Основни задатак Савеза било је организовање и координација рада општина на територији Југославије.¹³¹ Основни управни орган централне организације Јевреја у Југославији представљало је Председништво, које је преко низа радних тела управљало активностима заједнице. Најважнија радна тела била су Извршни, Главни и Аутономни одбор за помоћ.¹³²

били много другачији од прокламованог настојања да се обнови национални дом јеврејског народа. Совјетски режим је ционизам доживљавао као политички покрет посвећен обнови јединства свих Јевреја, прелазећи постојеће државне границе. Израел су совјетске власти посматрале као званичног представника јеврејске заједнице широм света. Происходећа помисао да би локални Јевреји могли имати домовину мимо СССР била је, међутим, за совјетске власти потпуно неприхватљива. Видети: Schaffer, *The Soviet Treatment of Jews...*, 75. Југословенски комунисти су прихватили антиционизам, заједно са свим осталим аспектима совјетског схватања социјализма. Чак и они чланови Комунистичке партије Југославије који су сами били јеврејског порекла, одбацивали су учење циониста. Остало је забележено да је Моша Пијаде, мада ће касније подржати насељавање Јевреја у Палестини, као и организовану емиграцију југословенских Јевреја у Израел, био идеолошки противник ционизма. Критиковао је југословенске ционисте у тежњи да их привуче комунистичком покрету, Kerkkänen, *Yugoslav Jewry...*, 44.

129 Реконструкција Савеза циониста Југославије после рата показала се необично компликованим подухватом. Са једне стране, Комунистичка партија Југославије је инсистирала на томе да не буде извршена обнова, док је са друге стране и сама Светска ционистичка организација сматрала да у постојећим условима ваља деловати врло опрезно, Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 128.

130 Исто. О потпуном прекиду контакта јеврејске заједнице у Југославији са Светском ционистичком организацијом говори: Brandl, *Židovi u Hrvatskoj 1944-1952...*, 115.

131 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 109-120. На темељима поделе надлежности која је постојала у међуратном периоду, после рата је реконструисано и Удружење ортодоксних јеврејских вероисповедних општина Југославије.

132 Оваква је структура пресликавана и на све градове у којима је јеврејска заједница била довољно велика да задовољи овакву форму организације и рада.

Први послератни председник СЈВОЈ био је Фридрих Попс,¹³³ београдски адвокат.¹³⁴ Функцију потпредседника вршио је Алберт Вајс,¹³⁵ а секретара Нафтали Бата Гедаља. Пошто је Фридрих Попс после рата већ био у позним годинама, највећи део његових

(Београд, Нови Сад, Суботица, Загреб и Сарајево). Исто, 110.

133 Фридрих Попс (Београд, 25. новембар 1874 – Београд, 25. мај 1948) завршио је студије права у Београду. Краће време радио је у Министарству спољних послова, пре него што је 1901. године отворио адвокатску канцеларију. У Првом светском рату учествовао је као резервни официр. Правне науке усавршавао је у Цириху, да би 1918. године стекао титулу доктора. У Београд се вратио 1919. године. Био је одборник и заменик председника ЈВО Београд и у више наврата се кандидовао за народног посланика. Председник Јеврејске ашкенаске општине Београд био је од 1910. до 1941. године. Био је један од оснивача Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије (1919), његов први потпредседник и од 1933. до 1948. председник. Вршио је дужност потпредседника Савеза циониста Југославије. Заслужан је за прихватање и пружање помоћи јеврејским избеглицама из Немачке уочи Другог светског рата. После бомбардовања Београда, са породицом је кренуо према јадранској обали, али се вратио у престоницу, где је ухапшен. Пуштен је после краћег испитивања и мучења у логору у Грацу. Вратио се у Београд, где се са лажним папирима скривао до краја рата. Одмах по окончању рата, започео је обнову СЈВОЈ. Видети опширније: Рафаиловић, Александар, Фридрих Попс, у публикацији: *Знамениџи Јевреји Србије...*, 187.

134 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 110-111.

135 Алберт Вајс (Земун, 3. октобар 1905 – Београд, 4. април 1964) упоредо је студирао филозофију, економију и право у Берлину, Паризу, Београду и Загребу. Дипломирао је на Правном факултету у Загребу и стекао титулу доктора правних наука 1928. године. Као адвокат је почео да ради у Београду. За потпредседника Јеврејске ашкенаске општине Београд изабран је 1938. године. Раније је изабран за члана Извршног одбора СЈВОЈ и Савеза циониста Југославије. Други светски рат провео је, као резервни официр, у логорима у Немачкој. По повратку у земљу радио је при Државној комисији за утврђивање злочина окупатора и његових помагача (1945-1948). Учествовао је у припреми и обради југословенског оптужног и доказног материјала за суђење у Нирнбергу и другим процесима против ратних злочинаца у земљи и иностранству. Од 1947. био је ангажован као хонорарни наставник на Правном факултету у Београду, где је прошао сва предавачка звања. За редовног професора изабран је 1961. године. По повратку из логора, ангажован је на обнови Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије. Детаљније видети: Рафаиловић, Александар, Алберт Вајс, у публикацији: *Знамениџи Јевреји Србије...*, 50-51.

дужности обављали су млађи чланови Председништва СЈВО).¹³⁶ Када је Попс 1948. године преминуо, председник Савеза постао је Алберт Вајс. На овој функцији остао је све до 1964. године.

После рата прво је конституисан Извршни одбор, на чијем је челу до 1950. године био Лавослав Каделбург.¹³⁷ Функцију секретара вршио је Нафтали Бата Гедаља.¹³⁸ Чланови првог послератног ИО Савеза били су још и Алберт Вајс, Давид Алкалај¹³⁹ и Исак Амар.

136 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 110-111.

137 Лавослав Каделбург (Винковци, 26. август 1910 – Београд, 12. децембар 1994) дипломирао је права са докторатом 1935. године, на Филозофском факултету у Загребу. Почетком рата заробљен је на југословенско-италијској граници, где се налазио на војној вежби. Из рата је ослобођен почетком фебруара 1945. године. После краће службе на месту судије Окружног суда у Панчеву, постављен је на место помоћника јавног тужиоца АП Војводине. Непуних годину дана касније постао је помоћник јавног тужиоца НР Србије. За судију Врховног суда НР Србије изабран је 1951. године. По повратку у земљу активно се укључио у рад јеврејске заједнице, као члан Аутономног одбора за помоћ. За председника Аутономног одбора изабран је 1952. године и на тој дужности остао све до укидања овог тела. Маја 1946. године изабран је за члана ИО СЈВОЈ. За време председничког мандата Алберта Вајса, вршио је функцију потпредседника Савеза. Када је Алберт Вајс преминуо, Каделбург је постао вршилац дужности, а од априла 1965. године и председник СЈВОЈ. Биран је у водећа тела светских јеврејских организација – био је члан егzekутиве Европског и Светског јеврејског конгреса, потпредседник Светског јеврејског конгреса, члан и потпредседник Управе европског савета за јеврејске општинске службе, члан Статутарне комисије Светског јеврејског конгреса. Са места председника СЈВОЈ повукао се 1991. а до смрти је остао почасни председник Савеза. Опширније видети: Радовановић, Милан, Лавослав Каделбург, у публикацији: *Знамениџи Јевреји Србије...*, 101-104.

138 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 112-117.

139 Давид Алкалај (Београд, 19. октобар 1897) по занимању је био адвокат. У међуратном периоду био је секретар месне ционистичке организације и заменик председника ЈВО Београд. Децембра 1939. године постављен је на место вршиоца дужности председника београдске општине. На овом је месту остао до априла 1941, када је одведен у заробљеништво. По завршетку рата, изабран је на место председника ЈВО Београд. Ову је дужност вршио све до одласка у Израел, у марту 1950. године. По приспећу у Израел активно се укључио у рад Хитахдуг Олеј Југославије. Иницирао је сађење Шуме праведника-нејевреја и радио као шеф Одељења за праведнике у Јад Вашему, односно као члан комисије за оцену заслуг кандидата предложених за праведнике. Од 1957. године уређивао је месечник

Непосредно по конституисању Извршног одбора, формиран је и Главни одбор, у чији су састав улазили сви чланови Извршног одбора, сви преживели предратни чланови Главног одбора и представници реорганизованих јеврејских вероисповедних општина.

Након доласка представника JOINT* у Југославију, 1946. године формиран је Аутономни одбор за помоћ¹⁴⁰ Функционисао је у оквирима Савеза и био делом састављен од чланова Извршног одбора.¹⁴¹ Председници Аутономног одбора били су Давид Алкалај (до 1950. године, када се иселио у Израел) и Лавослав Каделбург. Примарни задаци овог тела били су прерасподела помоћи која је заједници у Југославији стизала од међународних јеврејских организација и проналажење нових извора финансирања. Расподела помоћи вршена је до краја 1949. године, када су се представници JOINT повукли из Југославије. Аутономни одбор наставио је да функционише као део Савеза до 1952. године, када се ујединио са Извршним одбором.

израелске амбасаде у Београду „Израел“, а одређено време је радио и као спикер за српско-хрватски језик радио-станице „Глас Израела“ за иностранство, Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 108.

* JOINT (The American Jewish Joint Distribution Committee) је хуманитарна организација из САД која од 1914. године активно пружа помоћ пре свега европским Јеврејима. Организација је свој рад започела у намери да помогне јеврејској популацији која је трпела због последица Првог светског рата. У предвечерје Другог светског рата, JOINT је омогућио да више од 110.000 немачких Јевреја напусти земљу. По проглашењу независности Израела, JOINT је почео да сарађује са израелском владом, у настојању да европским Јевреја олакша имиграцију у новостворену државу на Блиском истоку. Видети опширније: *American Jewish Organizations: Joint Distribution Committee (JDC)*, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Orgs/jdc.html>, приступљено: 25. јануар 2022

140 Детаљно: Kerenji, *Jewish Citizens of Socialist Yugoslavia*..., 134-137.

141 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 118-119.

ЈУГОСЛОВЕНСКА МИГРАЦИОНА ПОЛИТИКА И ПИТАЊЕ ПАЛЕСТИНЕ/ИЗРАЕЛА

Влада Краљевине Србије, у датом тренутку у емиграцији, међу првима је подржала обнављање јеврејске државе у Палестини, као циљ прокламован у „Балфуровој декларацији“.¹⁴² Краљевина Југославија је у односу према јеврејском становништву баштинила ову традицију,¹⁴³ што је најјасније до изражаја дошло у омогућавању транзита јеврејских избеглица преко југословенске територије у смеру Палестине.

Исходиште свих миграционих кретања европских Јевреја у међуратном периоду представљао је долазак на власт националсоцијалиста у Немачкој.¹⁴⁴ До датог тренутка подложни систему квота, немачким Јеврејима је, после јула 1940. године, било малтене немогуће да дођу до америчке визе, док је имиграција у Палестину

142 Једну од кључних улога у одлуци српске владе да призна право јеврејског народа на обнављање националне државе у Палестини, одиграо је Давид Албала. После повлачења српске војске на Крф, Албала се обратио Николи Пашићу са предлогом да отпутује у САД како би тамо агитовао за циљеве Србије и, евентуално, издејствовао помоћ. Свега неколико дана касније, Албала се упутио у Сједињене Америчке Државе, као члан српске војне мисије. Када је новембра 1917. године, Балфуровом декларацијом, британска власт подржала идеју стварања јеврејске државе у Палестини, Албала је српској влади сугерисао да званично призна права Јевреја на стварање националне државе и на тај начин задобије симпатије америчких Јевреја за сопствене циљеве. У званичном писму које је Миленко Веснић, у име српске владе, 24. децембра 1917. године упутио Албали, Балфурова декларација и званично је подржана. Видети: Албала, Паулина, „Др Давид Албала као јеврејски национални радник“, *Јеврејски алманах 1957-1958*, 95-96.

143 Кољанин, *Јевреји и антисемитизам...*, 70-80. Делом је оваква политика свакако за циљ имала и подизање међународног угледа државе, Поповић, *Јевреји у Србији...*, 175-176.

144 Ristović, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938-1941“ ..., 22-23.

формално ограничена одредбама „Беле књиге“. У оваквој ситуацији, транзит преко балканских земаља додатно је добио на значају.

Југославија је већ 1933. године постала једна од најважнијих успутних станица за приближно педесет хиљада јеврејских избеглица, колико ће до почетка Другог светског рата у њој потражити привремено уточиште.¹⁴⁵ Компликована спољнополитичка ситуација ипак је навела југословенски државни врх да одвоји званичну позицију од ситуације на терену.¹⁴⁶ Брига о великом броју придошлица формално је препуштена јеврејској заједници у Југославији.

Уз сагласност Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије, при ашкенаској општини у Загребу је 1933. године основан Локални комитет за помоћ избеглицама из Немачке.¹⁴⁷ Председник комитета био је др Максо Першехоф, а секретар др Александар Клајн. У прихватању избеглица, Локални комитет у Загребу уживао је подршку организација JOINT и NICEM.* У Београду је 1936. године основан Централни комитет за помоћ Јеврејима из Немачке, да би између 1938. и 1940. године, у различитим деловима земље, било подигнуто укупно петнаест прихватних центара.¹⁴⁸

У пролеће 1938. године, Гестапо је почео немачке Јевреје илегално да пребацује из Аустрије у Југославију без икаквих папира.¹⁴⁹ Током исте године, у Румунији је донет нови Закон о држављанству, мађарска влада усвојила је прве антисемитске

145 Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia...*, 180.

146 Ristović, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938-1941“..., 24.

147 Исто.

* NICEM је настао 1927. године, спајањем три веће организације посвећене пружању помоћи Јеврејима у настојању да емигрирају. У оквирима NICEM обједињена је делатност HIAS (Hebrew Immigrant Aid Society) из Њујорка, ICA (Jewish Colonization Society) из Париза и Emiggridekt из Берлина. Име NICEM настало је спајањем три скраћенице.

148 Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia...*, 186-187.

149 Ristović, „Unsere und fremde Juden“..., 192-196.

законе, а у Италији је донет Закон о заштити италијанске расе. Због овога се, на југословенској територији, само током 1938. године, обрело приближно 11.700 јеврејских избеглица.¹⁵⁰

Јеврејске избеглице су, у предвечерје рата, кроз Југославију пролазиле и спуштајући се низ Дунав, у нади да ће до Палестине стићи преко црноморских лука. Последњи велики транспорт ове врсте, са приближно 1.100 немачких, аустријских и чехословачких Јевреја, заустављен је октобра 1939. године у Кладову, услед поштравања прописа о уласку страних Јевреја у Румунију.¹⁵¹ Транспорт је потом пребачен у Шабац, где је дочекао напад Трећег рајха. Јевреји из такозваног „Кладово транспорта“ били су међу првим жртвама холокауста у Југославији.

Паралелно са транзитом јеврејских избеглица преко територије Краљевине у међуратном периоду, одиграло се и, обимом далеко мање, индивидуално исељавање југословенских Јевреја у мандатну Палестину. Како наводи Кристина Бири-Томовска, између 1919. и 1939. из Југославије је у Палестину емигрирало приближно 800 припадника локалне јеврејске заједнице.¹⁵² Сразмерно мали обим овог процеса последица је релативно доброг положаја који је јеврејска заједница уживала у Краљевини Југославији и одсуства озбиљнијих инцидената антисемитског карактера.

По завршетку Другог светског рата, у нади да ће обновити процес илегалног усељавања у Палестину, представници Светског јеврејског конгреса поново су се окренули Југославији. Сарадња је остварена на обострано задовољство. Као још увек верни експонент совјетске

150 Ristović, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938-1941“..., 25.

151 Детаљно о „Кладово транспорту“, видети: Koljanić, Milan, „Poslednje putovanje Kladovskog transporta“, Zbornik radova *Kladovo transport*, Beograd 2006, 65-101.

152 Од овог броја, приближно половину су чинили Јевреји из Битоља. Biri-Tomovska, *Jews of Yugoslavia 1918-1941...*, 169. Харијета Пас Фрајденрајх наводи да је Југославију између 1932. и 1939. године напустило 490 Јевреја, Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia...*, 162.

спољне политике, југословенски комунисти су процесу илегалне имиграције Јевреја у Палестину (Алија Бет)* приступили са циљем индиректног јачања позиције СССР на Блиском истоку.¹⁵³

У првим послератним годинама, приближно се 10.000 Јевреја, првенствено бивших заточеника концентрационих логора, преко југословенских лука упутило у Палестину.¹⁵⁴ Директно су са југословенским властима преговарали представници организација Мосад ле Алија Бет.* У Београд су стигли децембра 1944. године да би са представницима Савеза јеврејских вероисповедних општина утврдили које су југословенске луке најпогодније за пристајање транспорта са избеглицама из Немачке, Мађарске, Румуније, Чехословачке и мањим делом из Пољске.¹⁵⁵ Пошто су закључени преговори са кровном организацијом југословенских Јевреја, челници Мосада, односно Светског јеврејског конгреса, обратили су се државним властима Демократске федеративне Југославије.

Сарадња југословенских власти и међународних јеврејских организација на транспорту избеглица у Палестину, која је већ током 1946. године дала прве конкретне резултате, почетком следеће године добила је формални оквир.¹⁵⁶ На састанку одржаном у

* Алија Бет је назив за илегалну имиграцију Јевреја на територију мандатне Палестине. Бет, друго слово хебрејског алфабета, коришћено је као ознака за усељавање без дозволе да би се направила разлика у односу на Алију Алеф, односно имиграцију са одговарајућим сертификатом.

153 Vestad, *Globalni Hladni rat...*, 171.

154 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 299-302.

* Део Хагане задужен за помагање илегалне имиграције у Палестину, потчињен Светском јеврејском конгресу.

155 Бригу о свим јеврејским избеглицама у Југославији на себе је формално преузео Аутономни одбор за помоћ. За потребе њиховог смештаја у Загребу је основана прихватна станица, која је могла да прими приближно четири хиљаде људи. Јеврејске избеглице пореклом из Немачке, Мађарске, Румуније, Чехословачке и мањим делом из Пољске, у Југославију су стизале као репатрирци, углавном са дозволама за повратак у Италију, Француску или неку од земаља Јужне Америке. Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 299-302.

156 Ivanković, „Odlazak jevrejskih izbeglica-žrtava holokausta“ ..., 149.

просторијама Министарства унутрашњих послова ФНРЈ, договорено је да се јеврејске избеглице возом пребаце од границе до југословенских лука, где би их сачекао брод за Палестину. Једини услов југословенске стране је био да читав процес буде изведен у координацији са Управом државне безбедности и да југословенским држављанима буде забрањено да се прикључе транспортима који ће уследити.¹⁵⁷ Непосредно по завршетку Другог светског рата, Јевреји су из Југославије до Палестине могли да стигну само са једним од малобројних сертификата за усељење.¹⁵⁸

Проглашење независности Израела покренуло је масовну имиграцију Јевреја из целог света. Мимо тога што је припадало општем оквиру емиграције из европских земаља, исељавање из Југославије мора се посматрати и у надређеном контексту емиграције јеврејског становништва из земаља Источног блока.¹⁵⁹ Првобитно

157 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 305-306. и Ivanković, *Brodovi nade...*, 63.

158 Било је предвиђено да Јеврејска агенција југословенским Јеврејима уступи педесет сертификата за усељење у Палестину на годишњем нивоу. Сертификати су важили годину дана, а одлуку о њиховој расподели доносио је Извршни одбор СЈВОЈ. Непосредно по ослобођењу Београда, Јеврејска агенција послала је првих педесет сертификата, који, међутим, због разрушених саобраћајница у Југославији и отежаних услова транспорта нису благовремено стигли на одредиште, те нису могли ни да буду употребљени. Југословенски Јевреји који су током 1945. године добили сертификате за исељење у Палестину, добили су од Аутономног одбора за помоћ суму која им је била потребна да напусте земљу. За разлику од илегалног исељавања, домаће јеврејско становништво уживало је пуну подршку југословенских власти када је прикључење легалној емиграцији било у питању, Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 307. и Ivanković, *Brodovi nade...*, 64. Постојало је неколико различитих категорија сертификата за усељење: А (за који је био потребан капитал од 1.000 фунти и који је углавном одобраван припадницима слободних професија); Б1 (одобраван лицима са обезбеђеним одржавањем); Б2 (за сирочад до 16 година, којима је усељење одобравано уз гаранцију о издржавању од јавне установе); Б3 (за студенте и ђаке са обезбеђеним издржавањем); Ц (за раднике од 18 до 35, изузетно до 40 година); Д (супружници, деца испод 16 година и родитељи, уколико су рођаци у Палестини могли да документују да могу да их издржавају, као и млади, између 15 и 17 година). Видети: Ivanković, *Brodovi nade...*, 63.

159 Детаљно: Meyer, Peter (Ed.), *The Jews in Soviet Satellites*, Syracuse 1953.

проционистичка политика Совјетског Савеза, за свега неколико година претворила се у отворено одбацивање Израела као дела Западног блока.¹⁶⁰ Криза билатералних односа значила је и последично ускраћивање прилике све већем броју совјетских Јевреја да емигрирају у Израел.¹⁶¹ Званично, међутим, никада није доведено у питање право појединца да слободно изабере где ће живети. Ова специфична контрадикторност између теорије и праксе постала је модел који су, у мање или више измењеној форми, поштовале и остале земље Источног блока.

У потпуности аналогно совјетском узору, у Румунији су сви грађани уживали номинално право слободне емиграције.¹⁶² Пре него што ће се упутити у Израел, румунски Јевреји су, међутим, морали да се одрекну непокретне имовине. Организација Мосад ле Алија Бет плаћала је откуп за сваког појединачног емигранта, а држава је, и поред тога, редовно спречавала висококвалификоване појединце да се иселе. Неповољни и често недовољно добро дефинисани услови за емиграцију нису спречили приближно 118.000 Јевреја да напусте Румунију између 1948. и 1951. године.¹⁶³

Комунистичка партија Мађарске није сматрала проглашење независности Израела догађајем на било који начин релевантим за формулисање миграционе политике.¹⁶⁴ Мађарским Јеврејима је

160 Schaffer, *The Soviet Treatment of Jews...*, 18.

161 Чак и у релативно ретким периодима када емиграција у Израел није била званично забрањена, совјетски Јевреји су морали да се изборе са изузетно обимном и компликованом административном процедуром како би могли на напусте земљу. Mertens, Lothar, *Alija – Die Emigration der Juden aus der UdSSR/ GUS*, Vochum 1993. 84-87.

162 Ionescu, Magdalena, „The Jewish emigration from Romania in the context of Israel’s creation“, *Valahian Journal of Historical Studies* 15 (2011), 129.

163 Oltean, Anca, „The Jews of Romania and their Immigration to Israel 1948-1952“, *EuroIimes* 11 (2011), 43.

164 Oltean, Anca, „Aspects from the Life of Romanian and Hungarian Jews during the Years 1945-1953“ *EuroIimes* (2011), Supplement 2, 183.

1950. године изричито забрањено да се под било којим условима исеље у новостворену државу на Блиском истоку.

У Бугарској је комунистичка партија већ 1944. године почела да врбује водеће ционисте, у нади да ће тако неутралисати ову струју у оквирима јеврејске заједнице.¹⁶⁵ Оваква је манипулација, међутим, само антагонизовала локалне Јевреје. Када је 1948/9. донета одлука о слободном исељавању у Израел, приближно 40.000 од 45.000 припадника јеврејске заједнице напустило је Бугарску.

Већ крајем маја 1948. године, Савезу јеврејских вероисповедних општина Југославије од локалних заједница почела су да пристижу писма и телеграми поводом проглашења независности државе Израел.¹⁶⁶ Челници општина распитивали су се за могућност да одређени број југословенских Јевреја, у својству бораца, помогне Израел у његовом ратном напору.

Чланови Извршног одбора Савеза предочили су питање слања бораца у Израел Моши Пијадеу, потпредседнику Президијума владе ФНРЈ и затражили његову помоћ при остваривању даље сарадње са народним властима. Ово је уједно и прва прилика када је југословенском државном врху предложена емиграција у новостворену државу Израел, истина у специфичној форми и ограниченог обима.¹⁶⁷

Моша Пијаде је делегате Савеза упутио на Министарство унутрашњих послова Југославије, чији су представници начелно

165 Haskell, Guy, *From Sofia to Jaffa*, Detroit 1994, 120-124.

166 АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

167 Мимо кључног питања емиграције, делегати Савеза су од Моше Пијадеа затражили и мишљење о евентуалној могућности прикупљања материјалне помоћи за новостворену државу Израел, одржавања протестних митинга због „перфидне политике империјалистичких сила према Јеврејима у Палестини“ и оснивања друштва југословенско-израелског пријатељства. Док је друга питања проследио вишим инстанцама, оснивање друштва које би пропагирало зближавање Југославије и Израела, Моша Пијаде је одбацио као преурањено, АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

подржали намеру локалних Јевреја да се прикључе борби за очување независности Израела.¹⁶⁸ Једино ограничење које је у овом смислу наметнуто заједници била је забрана отвореног пропагирања одласка из земље. На основу сачуваних докумената није могуће утврдити како је идеја слања добровољаца у Израел уступила место трајној емиграцији, односно како се дозвола дата појединачним борцима да напусте земљу претворила у општу дозволу за исељавање. На конференцији одржаној у јулу 1948. године, сазваној да би се представницима локалних заједница пренеле одлуке МУП-а, паралелно појединачном укључењу у борбу за независност новостворене јеврејске државе, разматрано је и исељавање већег обима. Делегатима је наложено да чланове својих заједница обавесте о пријављивању за одлазак у Израел, чиме су и формално започете припреме за масовну емиграцију.

Сваки талас исељавања Јевреја из Југославије у Израел припреман је под претпоставком да ће уједно бити и последњи.¹⁶⁹ Када год је, међутим, број лица заинтересованих за напуштање земље био довољно велики да оправда ангажовање Савеза и надлежних државних институција на стварању одговарајућег организационог оквира, следило је још једно масовно исељавање. Поступак је поновљен укупно пет пута.¹⁷⁰

Транспорти у склопу првог таласа организованог исељавања из Југославије у Израел испловили су у децембру 1948, односно јануару 1949. године.¹⁷¹ Исељеници су се у новостворену јеврејску

168 Исто.

169 Видети: АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

170 Младенка Иванковић наводи да је између 1948. и 1952. године реализовано укупно шест таласа организованог исељавања Јевреја из Југославије у Израел (Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 318-320. и Ivanković, *Brodovi nade...*, 83-84.). Ова је претпоставка, међутим, проблематична по неколико основа. Видети детаљно: Радовановић, Милан, „Поједини статистички аспекти“..., 54-56.

171 Радовановић, „Извештаји“..., 85-86. Младенка Иванковић наводи да су транспорти са исељеницима првог таласа организованоне емиграције из

државу на Блиском истоку упутили југословенским бродом „Радник“ и изнајмљеним грчким бродом „Кефалос“. Исељенички пртљаг, уз неколицину лица која су закаснила на редовне транспорте, пребачен је теретним бродом „Босна“.¹⁷² Сви су транспорти испловили из ријечке луке и пристали у Хаифи.

Током јуна и јула 1949. године, Југославију су напустила три транспорта, у склопу другог таласа исељавања.¹⁷³ Емигранти су до Хаифе стигли бродом „Радник“, који је из ријечке луке испловио три пута.¹⁷⁴ Пртљаг је највећим делом допремљен накнадно, теретним бродом „Ужице“.

Исељеници трећег таласа из ријечке луке су испловили на израелском броду „Арка“ у марту 1950. године.¹⁷⁵ Њихов пртљаг је у

југословенских лука испловили током новембра и децембра 1948. године, али је из сачуваног извештаја очигледно да је овај податак нетачан. Видети: Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 317. и Ivanković, *Brodovi nade...*, 80.

172 „Радник“ је први пут, у склопу првог таласа организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел, из ријечке луке испловио 2. децембра 1948. године, да би у Израел стигао пет дана касније. Друго путовање истог брода уследило је 15. децембра, када је заједно са „Кефалосом“ напустио ријечку луку. „Радник“ је у Хаифу пристао 20. децембра, док је „Кефалос“, због лошег времена, путовао нешто дуже, и у Израел стигао 26. децембра 1948. године. Теретни брод „Босна“ у два наврата је путовао за Израел, при чему је део исељеничког пртљага ипак остао у Југославији. Видети: Радовановић, „Извештаји“..., 85-86.

173 Исто, 89-90..

174 Први транспорт исељеника у оквиру другог таласа организоване емиграције кренуо је 24. јуна, а у Израел стигао 30. јуна 1949. Други полазак „Радника“ уследио је 7. јула, а исељеници ове групе су се у Хаифи искрцали 13. јула 1949. године. Коначно, последњи транспорт је ријечку луку напустио 20. јула, а други талас организоване емиграције југословенских Јевреја формално је окончан његовим пристанком у Израелу, 25. јула 1949. године. У списковима југословенских Јевреја који су у другом таласу организоване емиграције напустили Југославију, налази се и попис 63 лица која су бродом „Ужице“ из луке Сплит за Израел отпутовала 5. октобра 1949. године, АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288. Из сачуваних докумената остаје нејасно какву је улогу овај транспорт одиграо у оквирима другог таласа организоване емиграције.

175 „Арка“, која је ангажована специјално за потребе реализације трећег таласа организоване емиграције, из ријечке луке је испловила 11. марта 1950. године, а у Израел приспела осам дана касније, АЈИМ, п.к. 871 (Архив Перера 2-3).

Хаифу стигао паробродом „Ужице“. Четврто исељавање уследило је нешто више од годину дана касније, крајем маја 1951. године.¹⁷⁶ Из Југославије је за Израел отпловио брод „Галила“.¹⁷⁷

У оквиру процеса организованог исељавања, југословенски Јевреји последњи пут су се у Израел упутили у октобру 1952. године. Број пријављених лица био је далеко мањи него претходних година, због чега се организациони образац који је до тада примењиван показао неисплативим.¹⁷⁸ Уместо директног превоза из Југославије за Израел, исељеници су, заједно са пртљагом, допремљени возом до Напуља, одакле су редовном линијом отпутовали за Хаифу.

176 АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743.

177 АЈИМ, Ал. 1948-1952.

178 Видети: АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754.

ОПШТИ ОКВИР
ОРГАНИЗОВАНОГ
ИСЕЉАВАЊА (1948–1952)

Prva "Alija", decembra 1948.g. - ispraćaj

aj na beogradskoj železničkoj stanici

Фотографија на претходној страни: *Прва Алија децембра 1948. године – испраћај на београдској железничкој станици (ЈИМ)*

ПРИПРЕМА ОРГАНИЗОВАНОГ ИСЕЉАВАЊА

Општи оквир процеса дефинисан је већ уочи првог таласа организованог исељавања, у сарадњи Савеза јеврејских вероисповедних општина са надлежним државним органима у Југославији и Израелу.¹⁷⁹ Модификације које су уследиле углавном су биле последица смањења броја лица заинтересованих за напуштање Југославије или, пак, промена у процедури имиграције у новостворену јеврејску државу.

Главна комисија за исељавање, задужена за координисање свих активности у оквирима процеса организоване емиграције, конституисана је почетком августа 1948. године.¹⁸⁰ Истом је приликом донета и одлука о формирању Окружних комисија, које су на њима додељеној територији имале надлежности аналогне Главној комисији. Окружне комисије формиране су у Загребу (Хрватска и Словенија), Сарајеву (НР Босна и Херцеговина) и Скопљу (НР Македонија). Територије Србије и Црне Горе остављене су у надлежности Главне комисије у Београду.¹⁸¹

179 Радовановић, Милан, *Исељавање југословенских Јевреја у Израел 1948/9*, 100-101. Пун текст доступан на адреси: <http://www.makabijada.com/izvestaj/PDF/Master%20rad.pdf>, приступљено: 2. фебруар 2021.

180 О процесу формирања комисија за исељење детаљно видети: Radovanović, „The internal Framework“..., 124-125. Тврдња да је Главна комисија за исељење формирана почетком марта 1948. године, изнета у овој расправи, представља превид аутора.

181 Окружне комисије су првобитно конституисане у Београду (задужена за територију Србије и Баната), Новом Саду и Суботици (Бачка), Загребу (Хрватска и Словенија), Сарајеву (Босна и Херцеговина) и Скопљу (Македонија и Космет). Ова структура је претрпела неколико значајних измена пре него што ће чак и први талас емиграната напустити земљу. У поступку који се на основу сачуваних докумената не може сасвим прецизно реконструисати, број окружних комисија

Низ седница које су, са циљем конституисања Окружних комисија, одржане при највећим општинама, представници Савеза искористили су за прикупљање питања појединаца заинтересованих за предстојеће организовано исељавање.¹⁸² Већ су се раније као теме за додатно разматрање издвојила потенцијална ограничења општег права на напуштање земље, путне исправе и начин транспорта имовине исељеника. Будући житељи новостворене јеврејске државе желели су да знају и како ће бити регулисано питање одрицања од југословенског, односно добијања израелског држављанства; какав ће бити статус мешовитих бракова; да ли ће затвореницима бити омогућено да напусте земљу, односно да ли ће стручњацима различитих профила бити ускраћено право на исељавање.

Прикључење организованој емиграцији подразумевало је да будући исељеници код надлежне општине, у за то предвиђеном року, поднесу комплетну пријавну документацију¹⁸³: попуњен образац посебно формулисане молбе за напуштање земље у два примерка са фотографијама пријављених лица,¹⁸⁴ изјаву о одрицању од

сведен је са шест на четири, а њихове јурисдикције одговарајуће модификоване. Терет припреме првог таласа исељавања коначно су изнеле Окружне комисије у Београду (задужена за територију Србије, Македоније, Црне Горе, Косова и Метохије), Загребу (Хрватска и Словенија), Сарајеву (Босна и Херцеговина) и Новом Саду (Војводина). Реорганизација је претходила и сваком следећем таласу организоване емиграције. Видети: Исто, 124-125.

182 АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

183 Мада је начелно сваки рок за подношење пријава за исељење био коначан, докле год је то сарадња са надлежним државним институцијама омогућавала, Савез је пријаве за исељење прихватио чак и накнадно. У сваком тренутку је била приметна тежња челника централне организације југословенских Јевреја да се сваком појединцу који би изразио жељу да се исели у Израел, омогући да напусти земљу. Пријављивање за прво масовно исељавање званично је окончано 31. октобра 1948. године, Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757. За последњи талас организоване емиграције из Југославије у Израел, заинтересована лица су се морала пријавити до 25. маја 1952. године, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

184 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, Ал. 1948-1951; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

југословенског држављанства,¹⁸⁵ оверени списак ствари за транспорт бродом у шест примерака, изјаву о кубатуре пртљага и потврде општинске благајне о уплати надокнаде за транспорт својине исељеника, пратећих такси и динарске противвредности суме од три фунте за свако лице које путује.¹⁸⁶ Сваки пунолетни исељеник морао је да испуни засебну молбу за напуштање земље.¹⁸⁷ Малолетна лица уписивана су у одговарајућу рубрику обрасца пунолетних чланова породице са којима су путовала. Попуњени обрасци молбе предавани су комисијама за исељавање при локалним општинама, које су их прослеђивале Главној комисији.

После подношења пријаве, исељеници су покретали процедуру одрицања од југословенског држављанства. Пунолетна лица подносила су индивидуалне молбе, док су родитељи имали право да се југословенског држављанства одрекну и у име своје деце, старости до четрнаест година. Деца старија од четрнаест година морала су потписом да потврде молбу које би родитељи поднели у њихово име. Коначну одлуку о ослобађању од југословенског држављанства доносило је Министарство унутрашњих послова.

Непотписане молбе за отпуст из држављанства достављане су Савезу, који их је на обраду прослеђивао МУП-у ФНРЈ.¹⁸⁸ Савезно министарство је молбе достављало републичким представништвима, у складу са њиховим надлежностима. Молбе су индивидуално разматране и истовремено је вршена идентификација лица којима је одобрена емиграција. Исељеници су позивани у надлежно представништво Министарства унутрашњих послова да потпишу

185 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, Ал. 1948-1951; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

186 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768; АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

187 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

188 Исто.

молбу за отпуст из држављанства, што је уједно био и последњи корак у административном процесу који је претходио напуштању земље. Чином одрицања од држављанства, лица пријављена за организовану емиграцију постајала су дужна да напусте земљу. Посредством МУП-а Југославије и Савеза, молбе за отпуст из држављанства враћане су појединачним исељеницима који су их користили у обављању даљих административних формалности.

Уочи првог таласа организованог исељавања, Савез је најавио да ће свим породицама, без изузетка, бити омогућено да напусте земљу.¹⁸⁹ Министарство унутрашњих послова иступило је, међутим, са далеко рестриктивнијим тумачењем права појединаца у мешовитим браковима да емигрирају.¹⁹⁰ Јеврејима у браку са не-Јеврејкама омогућено је да се безусловно прикључе исељавању, док су Јеврејке у мешовитим браковима у Израел могле да се упуте само без својих породица. Наведено решење је, уз минималне модификације, примењивано до самог краја процеса исељавања.¹⁹¹

Југословенске власти себи нису могле да дозволе да се, у процесу обнове земље после рата, олако одрекну услуга стручњака различитих профила у оквирима јеврејске заједнице. Појединци за чији је одлазак оцењено да би могао представљати ненадокнадив губитак за југословенску државу или привреду морали су својој пријави да приложе изјаву послодавца којом их отпушта из службе и дозволу ресорног министарства да напусте земљу.¹⁹² Изостанак овакве дозволе значио је принудни останак у земљи. Процене о потребама државе за стручњацима одређеног профила ревидиране

189 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856. и АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

190 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827.

191 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, Ал. 1948-1951; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

192 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

су уочи сваког појединачног таласа организоване емиграције, те једном ускраћена дозвола за напуштање земље није имала коначни карактер.¹⁹³

Како би се упутили у Израел, војни обвезници су морали да добију решење о демобилизацији.¹⁹⁴ Молбе за ослобађање од служења војног рока сакупљао је Савез и прослеђивао их Министарству народне одбране. Уважена молба значила је да се појединац организованог емиграције може прикључити поштујући стандардну процедуру. Унеколико је сложенији био положај појединаца запослених при војсци, чије су пријаве индивидуално разматране.

Челници Савеза су се већ током припрема за први талас организованог исељавања јасно дистанцирали од питања емиграције затвореника.¹⁹⁵ Заинтересованим лицима препоручено је да предузму потребне кораке како би се благовремено пријавили за организовано исељавање, али је коначна одлука о њиховој судбини препуштена МУП-у ФНРЈ. Министарство је, крајем октобра 1948. године, потврдило да ће и затвореници моћи да напусте земљу. Како су били спречени да обаве административне формалности које су претходиле чину емиграције, за потребе лица која су се налазила на одслужењу казне формулисана је посебна процедура.

Пријаву за исељавање и молбу за отпуштање из држављанства у име затвореника попуњавали су чланови њихових породица или рођаци.¹⁹⁶ Приложена молба за условни отпуст морала је да садржи податке о почињеном кривичном делу, пресуди и дужини изречене казне.¹⁹⁷ Изричито је требало навести да се опроштај казне

193 АЈИМ, Ал. 781 (Архив Перера 2-3).

194 АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

195 АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

196 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

197 Ове молбе су будући исељеници првобитно били дужни да упуте Президијуму Народне скупштине Југославије (АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755), да би већ од

тражи ради исељавања у Израел. Пријаве је Савез прикуплао и прослеђивао Министарству унутрашњих послова, које је сваки случај решавало индивидуално. Дозвола за исељавање коначно је ускраћена само појединцима који су били осуђени на казне у трајању од десет и више година.¹⁹⁸

Представници новостворене јеврејске државе на Блиском истоку су челницима југословенске заједнице, од самог почетка, јасно ставили до знања да имиграција никако неће моћи да буде безусловна.¹⁹⁹ На састанку са председником Савеза, Албертом Вајсом, представник Хагане у Југославији, Дан Трахтенберг, нагласио је да су Израелу потребни млади људи који ће се активно укључити у рат. У овом су смислу била формулисана и ограничења права југословенских Јевреја на имиграцију у Израел.

Пријаву за исељавање морало је пратити и уверење о здравственом стању.²⁰⁰ Званично је разлог томе била потреба да се спречи имиграција појединаца који болују од заразних болести. Прегледе су вршиле и уверења издавале трочлане лекарске комисије, формиране при већим општинама.²⁰¹ Ове комисије су првенствено чинили лекари који су и сами били пријављени за исељавање, али је у недостатку таквих сваки лекар долазио у обзир. При каснијим таласима

другог таласа организоване емиграције исте молбе биле адресиране на Министарство унутрашњих послова (АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855).

198 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 320. и Ivanković, *Brodovi nade...*, 87.

199 АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

200 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, п.к. 869; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

201 У складу са праксом установљеном током првог таласа организоване емиграције (АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768), лекарске комисије образоване су при општинама у Београду, Загребу, Сарајеву, Суботици, Новом Саду, Скопљу, Осијеку, Приштини и Ријеци. При томе је, међутим, бар колико се на основу сачуваних извора може тврдити, свакој локалној заједници остављена могућност да формира независну лекарску комисију. Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, п.к. 869; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

исељавања, дозвољено је да комисије имају мање од три члана и обављају прегледе чланова других општина у својој надлежности.²⁰² Исељеници су подвргавани и вакцинацији против трбушног тифуса и великих богиња.²⁰³ Војни обвезници и затвореници били су ослобођени прегледа и вакцинације.²⁰⁴

Без потврде о извршеном лекарском прегледу и вакцинацији, исељеник није могао да добије дозволу за исељавање нити улазну визу за Израел.²⁰⁵ Током прва два таласа организоване емиграције, улазну визу су сви Јевреји из Југославије добили по приспећу у Хаифу. Мада је и тада постојала могућност да имигрантима улазна виза буде ускраћена, овакви су случајеви били изузетно ретки.²⁰⁶

Када је, почев од трећег таласа организованог исељавања, издавање улазних виза прешло у надлежност израелског посланства у Београду,²⁰⁷ селекција усељеника додатно се заострила. Израелске власти првенствено су у обзир узимале узраст, квалификације и здравствено стање лица пријављених за исељавање.²⁰⁸ Још је трећи талас, на инсистирање челника Светског јеврејског конгреса,

202 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, п.к. 869; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

203 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855. Како наводи Младенка Иванковић, међу исељеницима се јавио одређени отпор према процесу вакцинације, мада су се беспоговорно подвргавали лекарским прегледима као таквим. Видети: Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 317. Ivanković, *Brodovi nade*..., 80.

204 Мимо војних обвезника и затвореника, и исељеници који су могли да докажу да су недавно примили вакцину били су ослобођени обавезне вакцинације, Исто.

205 Како је наведено у једном од циркулара који је Савез упутио исељеницима другог таласа, „вакцинисање је обавеза коју ниједан исељеник не сме да избегне, пошто је то обавеза коју пред исељенике поставља држава Израел, а одговара интересима здравља сваког појединца“, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827.

206 Свакако, међутим, не стоји констатација Младенке Иванковић да су, на инсистирање представника Светског јеврејског конгреса, у оквирима прва три таласа сви добили улазне визе. Видети: Радовановић, „If at first you don't succeed“ ..., 72-73.

207 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, п.к. 869; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

208 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 334. и Ivanković, *Brodovi nade*..., 111.

протекао без значајнијих рестрикција, да би током последња два исељавања из Југославије ускраћивање улазне визе постало далеко учесталије.

Одобрење за усељење израелске власти начелно су ускратиле особама старијим од шездесет година које су се за пут пријавиле без млађе родбине, односно нису имале никога ко би их дочекао у новој домовини.²⁰⁹ Одбијене су и пријаве тежих болесника. Званично је имиграциона политика Израела била формулисана тако да заштити исељенике од напорног пута и проблема који су пратили прилагођавање животу у новоствореној држави Израел. Потреба за издвајањем лица способних да се активно укључе у рат била је, међутим, више него очигледна.

На основу коначних спискова појединаца који су добили дозволу за напуштање земље, Главни путни штаб је, у сарадњи са Дирекцијом железница, израдио план пута.²¹⁰ Исељеници су редовним железничким линијама стизали до центара окупљања, одакле су специјалним композицијама отпремани до одговарајуће луке. У овој фази превоза вршена је провера идентитета путника и обављане преостале формалности око царинења пртљага. Како су прва четири таласа организоване емиграције реализована уз помоћ више од једног брода, процедура окупљања исељеника поновљена је неколико пута.

Емигранти су груписани по местима из којих су полазили. Сваки је појединац добио такозвани исељенички број и био увршћен у јединицу од четрдесет особа, која је представљала основни организациони степен читавог процеса.²¹¹ Исељеници у оваквим једини-

209 Исто. Видети и: АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

210 Главни путни штаб формиран је одлуком Конференције јеврејских вероисповедних општина Југославије, одржане 31. октобра 1948. и у овом облику је функционисао до краја процеса организоване емиграције у Израел, АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.; 1950-1952, п.к. 756; Ал. 1948, п.к. 827; п.к. 738. и АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743

211 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827.

цама заједно су пролазили кроз све формалности од тренутка када би напустили своје домове у Југославији, до искрцавања у Израелу. Главни путни штаб именовао је шефа сваке појединачне јединице, као и шефове бригада сачињених од пет јединица чији су припадници улазили у јединствени колективни пасош.

Приликом укрцавања на бродове за Израел, југословенски Јевреји су били дужни да покажу дозволу за исељавање и представницима МУП-а Југославије предају лична документа. Емигранте је по бродовима распоређивао Главни путни штаб, док су им спаваонице додељиване по исељеничким бројевима.²¹² Челници Савеза настојали су да, колико је то било могуће, изађу у сусрет специфичним потребама појединаца. Смештај предвиђен за жене увек је био унеколико бољи од смештаја за одрасле мушкарце.²¹³ При томе су жене, ради уштеде простора, свој лежај делиле са децом старости до две године. Деца до десет година лежај су делила са другом децом истог узраста, док су тек деца старија од десет година добијала засебан кревет.²¹⁴

Пето исељавање представљало је својеврсни изузетак у односу на претходне таласе организоване емиграције. У припреми је у

212 Исто

213 Видети: АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288.

214 При томе је остављена могућност да граница за добијање сопственог лежаја буде померена на 12 година, како би се што боље искористио бродски простор, АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288. И поред очигледног труда челника заједнице, смештај на бродовима је био далеко од удобног. Алберт Аврахам Албахари, који је из луке Бакар у децембру 1948. године испловио на броду „Кефалос“, наводи: „У доњем делу брода нашли смо лежајеве који су били ниски, тако да смо морали пузати када смо хтели ући или изаћи. Било је јако тијесно и загушљиво без ваздуха. Ја сам се уплашио када сам разумио да спавамо испод површине мора. (...) Доле је било страшно тијесно и смрдљиво, имао сам нагон за повраћање. Није било чистог ваздуха. Само храбри људи су били на палуби (у току олује, прим. М.Р.) Иако нисам био нимало храбар, био сам на палуби, само због чистог ваздуха.“ Ари Хермони ће о истом транспорту чак рећи: „У тренутку када сам се упутио на палубу, смрачило ми се пред очима. Било је очигледно да је то теретни брод и да се на њему налазе троспратни редови кревета, у висини до 60 центиметара. То ме је подсетило на наш положај у Ђакову, где смо били у логору. Кревети су били исто тако збијени.“ Видети: Ivanković, Brodovi nade..., 143; 149.

потпуности испоштован образац створен током претходне четири године.²¹⁵ Број пријава, међутим, чак ни пошто је рок за пријављивање продужен за петнаест дана, није био довољан да оправда закуп брода. Исељеници су, стога, окупљени у Београду и Загребу, да би се у засебним вагонима прикључили возу који је саобраћао на редовној линији до Сежане.²¹⁶ Дирекција југословенске железнице са италијанском државном железницом уговорила је превоз исељеника од Сежане до Напуља. Југословенски исељеници су, коначно, из Напуља израелским бродом отпутовали у нову домовину.

Свако лице пријављено за организовано исељавање у Израел морало је бити спремно да се неповратно одрекне непокретне имовине у Југославији.²¹⁷ Уколико некретнине не би продали или поклонили до тренутка напуштања земље,²¹⁸ оне су аутоматски прелазиле у власништво државе.²¹⁹

Прва прецизнија упутства која су се тицала извоза покретне имовине у Израел, Министарство спољне трговине Југославије

215 О томе детаљно дописе који се чувају у: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

216 АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754.

217 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 330. и Ivanković, *Brodovi nade*..., 105.

218 У овом смислу су челници Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије већ уочи првог таласа организоване емиграције покренули иницијативу да исељеници који напуштају земљу део имовине уступе локалним општинама. Видети: АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3). При томе се Савез ограничио на располагање поклонима у готовини, не и на саму непокретну имовину југословенских исељеника. Мимо настојања да се имовина које су исељеници морали да се одрекну на неки начин консолидује у оквирима Савеза, челници централне организације југословенских Јевреја покушали су да у овом процесу консолидују и своје односе са државним властима. Разматрајући питање народног зајма, исељеницима првог таласа саветовано је да што је могуће пре регулишу своје обавезе. По исплати последње рате зајма, апеловано је да емигранти своје обвезнице уступе „некој народној организацији, најбоље КПЈ“. Овакав поступак југословенских Јевреја окарактерисан је као испуњавање патриотске дужности и „изражавање оданости земљи у којој су стекли и уживали стварну равноправност и научили шта је право братство и јединство“. Видети: АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753.

219 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 330. и Ivanković, *Brodovi nade*..., 105.

доставило је Савезу средином октобра 1948. године.²²⁰ Исељеницима је начелно дозвољено да у Израел понесу све личне ствари, намештај и покућство, накит и злато, као и предмете за које је оцењено да имају употребну вредност у домаћинству.²²¹ Дозвола је проширена на намештај из приватних канцеларија или ординација и на инструменте, под условом да су исељеници могли да докажу да су им неопходни у обављању професионалне делатности. Извоз наведених предмета подразумевао је да су коришћени.²²² Емигранти у нову домовину нису смели да понесу било какав апарат или индустријско постројење.²²³ Забрањено им је било и изношење оружја и хартија од вредности. Коначно, исељеници нису смели са собом да понесу ни количину намирница за коју би било процењено да превазилази потребе исхране током пута.

У принципу је исељеницима било забрањено изношење филателистичких и нумизматичких збирки, али је остављена могућност извоза домаћих издања, по изричитом одобрењу Министарства пошта и телеграфа. Пажња коју су југословенске власти посветиле ограничавању права исељеника да са собом у Израел понесу филателистичке и нумизматичке збирке, мора се посматрати у контексту

220 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 800 (Архив Перера 37). Челници Савеза јеврејских вероисповедних општина су исељеницима ова упутства дословно пренели у АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827. Услови извоза својине исељеника у Израел остали су исти до краја процеса организоване емиграције. Видети: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

221 При томе су у допису Министарства спољне трговине издвојене шиваће машине, радио-апарати, грамофони, радио- грамофони, штедњаци, све врсте апарата за употребу у домаћинству, лекарски инструменти, писаће машине, приватна библиотека и архива, разни алати и земљораднички алати, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827.

222 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

223 Посебно су при томе челници Министарства спољне трговине истакли да се у Израел не могу извести рендген апарати, аутомобили, бицикли, камиони, моторни чамци, различити мотори, пољопривредне машине, писаће и рачунске машине (под условом да нису неопходни за будуће професионално ангажовање исељеника), АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827.

специфичног значаја који су такве збирке имале за јеврејске породице. Филателистичке и нумизматичке збирке су, слично злату или накиту, сматране једноставним начином да се акумулирани капитал учини лако преносивим.

Извоз предмета који су имали уметничку вредност био је условљен добијањем дозволе Министарства за културу и уметност. Овакви су предмети изузимани од остатка својине исељеника да би могућност њиховог извоза могла да буде засебно разматрана. Министарство за културу и уметност издавало је и дозволе за извоз књига, при чему је за себе задржало право да заустави изношење старих и ретких издања из земље.²²⁴

Носиоци пријава за исељавање били су дужни да сачине списак ствари које су намеравали да понесу са собом у Израел.²²⁵ Списак, оверен код локалних власти, је, уз молбу за добијање извозне дозволе, прослеђиван Комитету за спољну трговину надлежне републике.²²⁶ Пошто би, у смислу упутстава Министарства спољне трговине, извршио контролу поднетих спискова и њихово сравњивање, Комитет је доносио одлуку о издавању дозволе за извоз.²²⁷

Сваки је исељеник био дужан да своје ствари запакује, оцарини, осигура и допреми до луке.²²⁸ При већим општинама образовани су транспортни одбори, у чијој су надлежности били набавка потребног материјала, образовање екипа за паковање, екипа за претовар ствари, требовање вагона, царињење и поморско осигурање пртљага. У општинама са недовољним бројем чланова за формирање транспортног одбора, исељеници су морали сами да се постарају за формалности око отпреме пртљага.

224 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768. и, Ал. 1948, п.к. 827.

225 Исто.

226 Молбе је требало да прикупи и републичком Комитету за спољну трговину преда Окружна комисија за исељење, али су сами исељеници ову процедуру често пренебрегавали, обраћајући се комитету лично, АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

227 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827.

228 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

У договору Савеза јеврејских вероисповедних општина са Југословенским бродским предузећем и Дирекцијом железница, пртљаг исељеника у Израел подељен је у три категорије. Намештај и остале кабасте ствари из домаћинства, исељеници су били дужни да предају упаковане у лифтане који нису смели да буду већи од дванаест кубних метара, ни тежи од три тоне.²²⁹ Представници транспортних одбора су у договору са локалним царинарницама уговарали време и место прегледа пртљага исељеника. Оцарињена својина сваког појединачног емигранта пломбирана је и, у принципу, више није могла бити отворана до коначног приспећа у Израел.

Пошто се унапред знало да ће транспорт лифтвана трајати месецима, исељеницима је саветовано да у Југославији оставе опуномоћено лице које ће уместо њих моћи да се побрине за све административне послове око испоруке пртљага и разреши евентуалне неспоразуме. Као лични пртљаг, тежином ограничен на осамдесет килограма, класификоване су ситније ствари из домаћинства, спаковане у кофере или торбе. Лични пртљаг је био осмишљен тако да будући житељи јеврејске државе на Блиском истоку одвоје и што брже добију онај део својине који ће им бити потребан у првим месецима живота у новој домовини.²³⁰ Царињен је на полазној железничкој станици, непосредно пре укрцавања на воз. Током путовања, селидбене ствари упаковане у лифтане и лични пртљаг били су смештени у засебан магацински простор и недоступни емигрантима. Исељеницима је, стога, наложено да ствари које ће им можда бити потребне у путу, као и одређену количину хране, припреме као ручни пртљаг који је био ограничен на десет килограма.²³¹

229 Исто.

230 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880.

231 Видети о томе: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758. и АЈИМ, 768 и п.к. 869.

Велики број лифтована је, уочи првог таласа организоване емиграције, у ријечку луку стигао оштећен услед неправилног паковања. Препакивање је значило одлагање поласка транспорта, даље нагомилавање исељеничког пртљага у луци и успоравање процеса утовара. Међу лифтованима је било и оних који су прелазили максималну дозвољену запремину или тежину. Исељеници су пријављивали нетачну кубатуру да би избегли плаћање пуног износа трошкова. Одлагању транспорта највише је, међутим, допринела неажурност чланова локалне општине, односно лучких радника у Ријеци.²³²

Превоз селидбених ствари које су остале у полазној луци организован је накнадно.²³³ Тако су последњи лифтовани исељеника из првог таласа организоване емиграције у Израел стигли тек средином 1949. године, више од шест месеци након што је последњи транспорт са емигрантима напустио Југославију. Накнадна експедиција пртљага вршена је у малим контингентима и са великим временским размацама, због чега је Савез константно, мада безуспешно, протествовао код Југословенске поморске агенције. Непланирано кашњење у испоруци селидбених ствари изазвало је и сасвим разумљиву огорченост југословенских емиграната.²³⁴

Манипулација пртљагом показала се као велики проблем и по његовом приспећу у Израел. Искрцавање својине југословенских исељеника другог таласа било је, због старости брода, немогуће извршити у за то предвиђеном року. Дошло је и до неспоразума између вођа транспорта и лучких власти.²³⁵ Значајан део лифтована је приликом истовара оштећен иако су вође транспорта настојале да, колико је то било могуће, контролишу рад лучких радника.

232 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768; Ал. 1948, п.к. 827; п.к. 907;

233 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

234 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827.

235 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 855; п.к. 1288.

СТАТИСТИКА ОРГАНИЗОВАНОГ ИСЕЉАВАЊА²³⁶

У предвечерје Другог светског рата, у Краљевини Југославији живело је приближно 70.000 припадника јеврејске заједнице.²³⁷ Непосредно по уједињењу, највећи број Јевреја живео је на територији Хрватске, Славоније и Срема (32%), односно Баната, Бачке и Барање (29%), док су нешто мање биле заједнице у Босни и Херцеговини (19%), односно Србији и Македонији (18%).²³⁸ До почетка рата, дошло је до прерасподеле јеврејског становништва која је довела до увећања заједница у Београду, Загребу и Сарајеву.²³⁹ Слично Јеврејима у другим европским земљама, југословенска заједница показивала је изванредну посвећеност образовању и специфичну наклоност према одређеним областима привреде.²⁴⁰

236 Резултати изложени у овом потпоглављу објављени су у: Радовановић, „Поједини статистички аспекти“..., 53-81.

237 Сама заједница у овом периоду иступа са проценом о 120 до 130 хиљада Јевреја у Краљевини, али су извесно далеко објективнији подаци које доносе пописи извршени 1921. и 1931. године. Оба пописа показују да је јеврејска заједница чинила приближно 0.5% укупног броја становника Југославије. Видети: Кољанин, *Јевреји и антисемитизам...*, 48-49.

238 Исто, 53-54.

239 Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia...*, 58-60.

240 Академске 1928/9. године, Јевреји су чинили 4.5% студената у Краљевини. Увећање студентске популације у следећих десет година узроковало је пад процентуалне заступљености припадника јеврејске заједнице до академске 1938/9. године, када су чинили 3% студената у Југославији.

Професионална структура јеврејске заједнице у Краљевини показивала је карактеристично одступање у односу на остатак становништва. Тек незнатан број Јевреја бавио се пољопривредом, која је представљала примарну делатност више од три четвртине становника Југославије. Са друге стране, више од половине југословенских Јевреја било је ангажовано у областима трговине и банкарства.

У холокаусту је страдало приближно 80% југословенских Јевреја.²⁴¹ Послератна заједница бројала је око 12.500 припадника, од којих је половина била настањена у Србији, а нешто мање од трећине у Хрватској.²⁴² Прилагођавање новом друштвено-политичком контексту условило је и промене у професионалној структури заједнице. Највећи број Јевреја после рата је ухлебљење пронашао у државној служби (25.7%).²⁴³ Трговином и сродним делатностима до 1948. године бавило се свега још 3.1% југословенских Јевреја.²⁴⁴ Студенти и ученици чинили су приближно десетину Јевреја у социјалистичкој Југославији и њихов је број бележио стални раст до почетка организованог исељавања у Израел.

Из Југославије у Израел се, између 1948. и 1952. године, иселило 7.739 припадника јеврејске заједнице, односно 61.9% њиховог укупног броја. (Табела 1)²⁴⁵ При томе је 87.7% укупног броја исељеника земљу напустило у прва два таласа.²⁴⁶

Велики број њих био је активан и у такозваним „непроизвођачким занимањима“. Видети: Поповић, *Јевреји у Србији 1918-1941...*, 35-36, 38.

241 Vajs, Albert, „Јевреји у новој Југославији“, *Јеврејски алманах* 1954, 125-126.

242 Ivanković, *Јевреји у Југославији...*, 79.

243 Perera D., „Неки статистички подаци о Јеврејима у Југославији“..., 138.

244 Видети: Ivanković, Mladenka, *Исељаванје Јевреја у Израел 1946-1952. године*, <https://www.docdroid.net/d69y/iseljavanje-jevreja-u-izrael-1946-1952-pdf>, приступљено: 25. јануар 2022.

245 О укупном броју учесника у организованом исељавању, опширно видети: Радовановић, „Поједини статистички аспекти“..., 63-66.

246 Југословенски држављани чинили су приближно 96.9% укупног броја исељеника, док су аполите и страни држављани били заступљени са 3.1%. Ова се процена заснива на анализи спискова исељеника који се чувају у АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288. Уколико није изричито другачије наглашено, све даље изнете процене које се тичу исељеничке заједнице у целини утемељене су на истим документима.

Табела бр. 1: Број исељеника из Југославије по појединачним таласима организоване емиграције и бројно стање заједнице после сваког исељавања

Талас исељавања	I	II	III	IV	V
Број исељеника	4.098	2.490	409	658	84
Број Јевреја преосталих у Југославији после сваког исељавања	8.402	5.912	5.503	4.845	4.761

Републике са највећим јеврејским заједницама дале су пропорционално највећи број исељеника у њеним општим оквирима и у појединачним таласима организоване емиграције. (Табела бр. 3) Правилност у расподели броја емиграната по републикама значајније је поремећена тек после трећег исељавања, са драстичним падом броја учесника.

Табела бр. 2: Релативно смањење јеврејске заједнице у Југославији са сваким појединачним таласом организоване емиграције и апсолутно смањење након исељавања

Организована емиграција	I	II	III	IV	V	Укупно
Смањење јеврејске заједнице у Југославији	33.0%	29.6%	8.3%	11.9%	1.7%	61.9%

У складу са општом динамиком исељавања, највећи број Јевреја је сваку појединачну републику напустио крајем 1948. године. Са сваким следећим таласом исељавања бележен је постепени пад броја емиграната. Нешто је другачија била динамика емиграције македонских Јевреја. Њих приближно 80% земљу је напустило у првом таласу организованог исељавања да би њихово учешће надаље било далеко мањег обима. Сасвим је специфичан пример словеначких и црногорских Јевреја, који су, међутим, били толико

малобројни да нису значајније утицали на опште оквире масовне емиграције.

Табела бр. 3: Процентуална заступљеност Јевреја из појединачних савезних република у сваком од таласа организоване емиграције у Израел

Савезна република	НР Србија	НР Хрватска	НР БиХ	НР Словенија	НР Македонија	НР Црна Гора	Укупно
Талас исељавања							
I	57.9%	26.0%	10.6%	0.2%	5.3%	0%	100.0%
II	48.8%	37.2%	11.7%	1.7%	0.4%	0.1%	100.0%
III	41.6%	47.7%	9.3%	0%	1.2%	0%	100.0%
IV	57.9%	31.8%	5.2%	0.5%	4.1%	0.5%	100.0%
V	26.2%	50.0%	5.9%	5.9%	12.0%	0%	100.0%
Укупно	54.4%	31.0%	10.0%	0.8%	3.7%	0.1%	100.0%

Српска заједница дала је више од половине исељеника који су између 1948. и 1952. године напустили Југославију (Табела бр. 3). Приближно двоструко мање су били заступљени емигранти из Хрватске. У организованом исељавању учествовало је највише чланова јеврејских вероисповедних општина у Београду и Загребу.²⁴⁷

²⁴⁷ Детаљно о броју чланова појединачних јеврејских вероисповедних општина у Југославији после рата, видети: Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 340-346.

Табела бр. 4: Број Јевреја из појединачних савезних република у сваком од таласа орґанизоване емиграције у Израел

Савезна република	НР Србија	НР Хрватска	НР БиХ	НР Словенија	НР Македонија	НР Црна Гора
Талас исељавања						
I	2.373	1.065	435	8	217	0
II	1.217	927	292	42	10	3
III	170	196	38	0	5	0
IV	381	210	34	3	27	3
V	22	42	5	5	10	0
Укупно	4.163	2.440	804	58	269	6

У оквирима орґанизованог исељавања, свака два мушкараца који би напустили Југославију су, у просеку, у Израел пратиле три жене. (Табела бр. 6) Ова се правилност у великој мери пресликава на појединачне таласе емиграције. Најмања разлика у корист броја женских емиграната забележена је у оквирима првог таласа да би се постепено повећавала како се масовно исељавање југословенских Јевреја приближавало крају.

Старосну структуру исељеничке заједнице (Табела бр. 7) дефинисала је потреба Израела за радно способним становништвом. Више од 60% учесника у сваком од појединачних таласа орґанизоване емиграције чинило је радно способно становништво старости од двадесет пет до шездесет пет година.²⁴⁸

Појединци млађи од 25 година чинили су приближно трећину сваког од таласа орґанизоване емиграције у Израел. Како је процес напредовао, деца до седам година старости су чинила све

²⁴⁸ Доминацију радно способног становништва у оквирима исељеничке заједнице приметила је и Младенка Иванковић. Видети: *Ivanković, Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 350.

значајнији део појединачних таласа емиграције. Аналогно овим променама, процентуална заступљеност исељеника старости од осам до осамнаест година налазила се у сталном паду. Пунолетни појединци, старости до двадесет и пет година чинили су приближно 10% сваког од таласа организованог исељавања, односно укупног броја емиграната који су између 1948. и 1952. године напустили Југославију.

Табела бр. 5 Процентуално умањење јеврејске заједнице у појединачним југословенским републикама, са сваким таласом организоване емиграције у Израел²⁴⁹

Савезна република	НР Србија	НР Хрватска	НР БиХ	НР Македонија
Талас исељавања				
I	40.4%	29.8%	23.2%	56.1%
II	36.3%	47.0%	20.3%	5.8%
III	7.9%	12.4%	3.3%	3.1%
IV	19.3%	15.2%	3.1%	17.4%
V	1.3%	3.5%	0.5%	7.8%

Старији од шездесет и пет година чинили су тек нешто више од 3% исељеника. Имиграциона политика новостворене јеврејске државе, која је дозволу за усељење условљавала гаранцијом да ће о старим лицима неко моћи да се стара у новој домовини, учинила је њихово учешће у масовној емиграцији скоро па занемарљивим.

249 За јеврејске заједнице Словеније и Црне Горе не постоје одговарајући подаци на основу којих би се могла извршити реконструкција процентуалног умањења

Табела бр. 6: Преглед удела мушкараца и жена у сваком појединачном таласу исељавања и організованој емиграцији у целини

Талас исељавања	I	II	III	IV	V	укупно
Пол исељеника						
Мушки	47.7%	45.7%	44.1%	45.1%	44.2%	42.0%
Женски	52.3%	54.3%	55.9%	54.9%	55.8%	58.0%

Професионална структура исељеничке заједнице одражава драматичне промене до којих је дошло након обнављања југословенске државе на измењеним идеолошким темељима. (Табела бр. 8) Прелазак највећег дела професионално активних Јевреја у Југославији у редове чиновника и службеника до изражаја је дошао кроз заступљеност ових занимања међу емигрантима (22.7%).²⁵⁰

Бар Мицва у Београду, око 1930. године (ЈИМ)

250 Perera, „Neki statistički podaci o Jevrejima u Jugoslaviji“ ..., 138.

Табела бр. 7: Старосна структура исељеничке заједнице

Талас исељавања	пол	0-7 година	8-14 година	15-18 година	19-25 година	26-65 година	>65 година
I	м	10.1%	7.4%	3.2%	10.2%	66.4%	2.7%
	ж	5.7%	7.9%	5.9%	9.7%	66.5%	4.3%
	укупно ²⁵¹	7.7%	7.7%	5.6%	10.0%	65.5%	3.5%
II	м	12.7%	8.0%	5.1%	8.0%	62.8%	3.4%
	ж	8.1%	7.4%	4.9%	12.2%	63.2%	3.6%
	укупно	10.3%	7.7%	5.1%	10.3%	63.1%	3.5%
III	м	11.4%	12.2%	1.8%	9.1%	62.8%	2.7%
	ж	11.2%	5.8%	0.4%	12.3%	66.5%	3.8%
	укупно	11.2%	8.9%	1.0%	10.3%	65.2%	3.4%
IV	м	16.5%	7.7%	4.3%	9.9%	59.0%	2.6%
	ж	14.7%	6.4%	2.5%	8.8%	63.4%	4.2%
	укупно	15.7%	7.1%	3.4%	9.3%	61.0%	3.5%
V	м	13.7%	7.8%	3.9%	17.6%	55.0%	2.0%
	ж	22.0%	1.7%	5.1%	8.5%	61.0%	1.7%
	укупно	17.5%	4.6%	4.9%	12.9%	58.3%	1.8%
УКУПНО	м	12.0%	8.1%	4.1%	10.1%	62.8%	2.9%
	ж	8.1%	7.8%	4.7%	10.7%	65.0%	3.7%
	укупно	9.5%	7.6%	4.5%	10.0%	64.9%	3.5%

251 Аутор је, ограничавајући се у својим истраживањима на први талас организоване емиграције, дошао до закључка да су малолетна лица чинила чак 33.8% броја Јевреја који су напустили Југославију. Видети: Радовановић, Милан, „Исељење јеврејске деце из Југославије у Израел 1948/9. године“, *Наша прошлост* 14 (2013), 162. Процена је почивала на анализи парцијалних спискова исељеника који, по правилу, нису датирани. Извесно је аутор у оквиру првог таласа организоване емиграције убрљао и одређени број малолетних лица која су касније напустила Југославију. Податак који следи из овде наведених резултата, о нешто мање од 21% лица старости до 18 година која су учествовала у првом масовног исељавању, посебно када се посматра у општим оквирима емиграције, извесно је приближнији стварном стању ствари.

Релативно малобројни високообразовани појединци, који су земљу напустили у оквирима организоване емиграције, углавном су били представници такозваних „слободних занимања“. Приближно 59% њих чинили су лекари, апотекари и помоћно медицинско особље.²⁵² Инжењери, односно различити представници техничких дисциплина били су заступљени са приближно 17.6%. Коначно, међу факултетски образовним појединцима који су Југославију напустили у оквирима масовног исељавања у Израел нашао се и значајан број правника (7.2%).

Табела бр. 8: Професионална структура исељеничке заједнице²⁵³

Занимање исељеника	Процентуална заступљеност
Факултетски образовани појединци различитих профила	5.2%
Чиновници и службеници	22.7%
Трговци и трговачки службеници	3.1%
Радници и обртници	1.7%
Занатлије	11.0%
Домаћице	32.6%
Студенти и ученици	18.1%
Остало	5.6%
Укупно	100.0%

252 Мада спискови лица пријављених за исељење могу представљати релативно објективни показатељ професионалне структуре емиграната, када су у питању лекари, мора се поћи од претпоставке да је тек део оних који су се пријавили коначно и био у прилици да напусти земљу.

253 Табела је израђена на основу парцијалних спискова који се чувају у АЈИМ, Ал, 1948, п.к. 855, који су једини пружали одговарајући увид у занимања припадника јеврејске заједнице у Југославији који су се прикључили организованом исељавању у Израел. Како су, међутим, у питању прелиминарни спискови лица пријављених за емиграцију, мора се поћи од претпоставке да је код саме исељеничке заједнице дошло до одређених одступања у односу на овде наведене процене.

ЕКОНОМИЈА ОРГАНИЗОВАНОГ ИСЕЉАВАЊА²⁵⁴

Комплексно питање финансирања процеса организованог исељавања Јевреја из Југославије у Израел у пракси се свело на намиривање различитих трошкова транспорта исељеника и њиховог пртљага.²⁵⁵ Савез је, у преговорима које је водио са међународним јеврејским организацијама и надлежним државним институцијама у Југославији и Израелу, настојао да обезбеди најбоље услове за напуштање земље.²⁵⁶

Током прва три таласа исељавања, све дажбине од тренутка укрцавања емиграната на брод покриване су из донација JOINT.²⁵⁷ Расподела средстава вршена је посредством Аутономног одбора при Савезу.²⁵⁸ Код појединаца изразито лошег материјалног стања JOINT је био спреман да у целости покрије трошкове емиграције.²⁵⁹

254 Резултати изнети у овом потпоглављу објављени су у расправи: Радовановић, „Збирни рачун репатрираца“..., 164-184.

255 Радовановић, „Поједини економски аспекти“..., 83.

256 Опсежна преписка између Савеза јеврејских вероисповедних општина и различитих државних институција, која је вођена приликом уговарања финансијских услова под којима би било могуће напустити земљу, може се наћи у: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856. За разлику од свих других аспеката масовне емиграције, Савез је склапању финансијске конструкције процеса могао приступити са одређеним искуством стеченим током спровођења „Акције за помоћ Израелу“. Иницијатива за прикупљање донација за новостворену јеврејску државу на Блиском истоку навела је Савез да створи административне механизме који ће за потребе организованог исељавања бити усавршени. Детаљније видети: Радовановић, „Организована емиграција капитала...“, 167-168.

257 Радовановић, „Збирни рачун репатрираца“..., 168.

258 АЈИМ, Ал. 1948-1952, п.к. 744. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

259 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907. Како би уочи сваког појединачног таласа организоване емиграције утврдили којем делу исељеника ће бити потребна финансијска

За четврто и пето исељавање финансирање је обезбеђено из независних извора, због чега је расподела помоћи била далеко рестриктивнија него претходних година.²⁶⁰ Интервенције Савеза учиниле су да директна улагања лица пријављених за емиграцију остану сразмерно мала. За највећи број будућих житеља Израела су, међутим, чак и овако модификовани трошкови били превелико оптерећење.²⁶¹

Исељеници су плаћали транспорт до полазне луке,²⁶² док је издатке од тренутка укрцавања на брод на себе преузимао JOINT.²⁶³ Цена превоза исељеника и њиховог пртљага мењала се са сваким појединачним таласом организоване емиграције. Сачувани извори су, међутим, фрагментарни, те се и наведени подаци морају сматрати тек оријентационим.

Превоз појединачног исељеника од ријечке до луке у Хаифи крајем 1948. године, у зависности од услова смештаја на броду, коштао је 60 или 90 долара (приближно 3.040, односно 4.560 динара).²⁶⁴ Једно дете млађе од 12 година имало је право да путује

помоћ, челници Савеза јеврејских вероисповедних општина су у образац пријаве за исељење укључили и питање о могућности подношења трошкова емиграције.

260 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827.

261 Једна од ставки у обрасцу пријаве за исељење односила се и на способност будућих исељеника да самостално снесе трошкове организоване емиграције. Мада све пријаве нису сачуване, те је немогуће поуздано проценити који је део исељеника дао позитиван одговор на ово питање, свакако се не ради о више од 40% оних који су одлучили да напусте земљу.

262 При разматрању економских аспеката првог таласа организоване емиграције, аутор је, на основу до датог тренутка познатих докумената, изнео погрешну претпоставку о расподели трошкова између самих исељеника и Савеза, односно међународних јеврејских организација. Полазну претпоставку при томе је чинио податак да појединачни емигранти, поред трошкова превоза до полазне луке, морају платити и закуп бродског простора. Видети: Радовановић, „Поједини економски аспекти“..., 84.

263 Видети о томе: АЈИМ, Ал. 1948-1952, п.к. 744.

264 Словом решења Министарства финансија, од 12. IV 1945. године, привремено паритет динара утврђен је на бази 53.600 динара за килограм злата. Утврђени

бесплатно, док су деца од 12 до 14 година путовала упола цене. Нејасно је колико је коштао превоз самих исељеника до полазне луке. Железнички превоз пртљага до ријечке луке коштао је 1.200 динара по кубуку, уз додатних 100 динара на име непредвиђених трошкова. За прва два таласа исељавања цена превоза пртљага од ријечке до луке у Хаифи фиксирана је на 1.400 динара по кубуку. До краја четвртог таласа исељавања, ове су се цене извесно измениле, али то на основу сачуваних извора није могуће испратити.

Како је пети талас орґанизованог исељавања изведен у сарадњи југословенске и италијанске железнице, цена превоза исељеника и њиховог пртљага формирана је на нешто другачији начин.²⁶⁵ Возна карта од Београда до Сежане коштала је 3.738 динара, а од Сежане до Напуља додатних 2.018 динара. Превоз личног пртљага исељеника железницом коштао је приближно 90.000 динара по ангажованом вагону. Лифтвани са пртљагом исељеника су отпремљени за Израел по цени од 5.000 динара по кубном метру.

На трошкове транспорта исељеника и њиховог пртљага, одлуком челних људи Савеза, надовезало се измиривање обавеза будућих житеља новостворене државе на Блиском истоку према трећим лицима у Југославији. Дуговања попут пореза, такси или комуналних дажбина, односно позајмица или кредита, морала су бити отплаћена како би лицу пријављеном за исељавање било дозвољено да напусти земљу.²⁶⁶ Челници Савеза сматрали су овакве дугове суштински

су и привремени курсеви (50.66 динара за 1 амерички долар, 9.44 динара за једну совјетску рубљу и 208.55 динара за 1 британску фунту), Моравчевић, Slavica, *Posle rata pozlata*, у: Вечерње новости, http://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:304432-Posle-rata-pozlata, приступљено 25. јануар 2022.;

265 Радовановић, „Збирни рачун“..., 169-170..

266 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 316. и Ivanković, *Brodovi nade...*, 79. Ову би одлуку Савеза требало посматрати у контексту општег настојања да се обезбеди што повољнији положај за јеврејску заједницу у послератној југословенској држави. Примера ради, Сомјаш Стјепан из Загреба се обратио ЈВО Загреб са молбом за финансијску помоћ при отплаћивању дуга према предузећу НАМА (Народни магацин), пошто је сва средства која је имао на располагању претходно утрошио на

незнатним, али би њихово неизмиривање оставило јако лош утисак и непотребно угрозило углед јеврејске заједнице у Југославији.

Молбе исељеника за финансијску помоћ садржајем су веома сличне. Исељеници су од Савеза тражили позајмицу или неповратну помоћ, најчешће у износу трошкова превоза својине до полазне луке. У оквирима каснијих таласа организоване емиграције, у складу са модификацијама модела финансирања, молбе су обухватале и трошкове пута до Хаифе.

Молбе за помоћ су, по правилу, образлагане генерално slabим материјалним стањем исељеника, при чему су се веома често позивали на губитак посла свега неколико месеци уочи емиграције.²⁶⁷ Захтеви за помоћ најчешће су гласили на износ који је представљао само део суме потребне да се намире трошкови исељавања, али је одређени број исељеника иступио са жељом да Савез преузме целокупан издатак везан за емиграцију. Независно од природе молбе и начина на који је образложена, Савез је без изузетка излазио у сусрет потребама емиграната.

Пре него што би се обратили Савезу за помоћ, будући емигранти су углавном настојали самостално да сакупе новац за намиривање трошкова исељавања, преваходно продајом имовине.²⁶⁸ Нису зазирали ни од позајмица различитих врста. Међутим, у складу

транспорт ствари у Ријеку. При томе је Сомјаш у молби изричито нагласио да га овај дуг спречава у намери да напусти земљу како је све административне формалности већ до датог тренутка обавио, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907.

267 Сачуван је велики број оваквих или сличних молби. Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907.

268 Исто. У овом је смислу специфичан пример Бранке Марковић. У жељи да се прикључи првом таласу организоване емиграције, Савезу се обратила за финансијску помоћ управо са жељом да избегне продају својине. Сматрајући да ће јој у новој домовини бити потребне све оне ствари које би морала да прода како би покрила трошкове исељења, нагласила је да сумња да би у првих неколико година живота у Израелу била способна да заради довољно новца да замени све што је оставила за собом.

са ставом Савеза о намиривању свих постојећих дугова као предусловом за емиграцију, новац који исељеници нису могли правовремено да врате постао је додатна препрека за напуштање земље.²⁶⁹

Као што су општи оквири организоване емиграције морали унеколико бити прилагођени војницима и осуђеницима, тако су и финансијски аспекти процеса били нешто другачији. На генерално незавидно материјално стање заједнице у послератној Југославији, надовезао се и акутни недостатак прихода појединаца у затвору или на одслужењу војног рока.²⁷⁰ Чланови њихових породица били су, без изузетка, били усмерени на финансијску помоћ Савеза.

Занемарљив број југословенских Јевреја је, после намиривања свих трошкова организоване емиграције, на располагању имао било каква средстава која би са собом понео у нову домовину. Највећи број њих определио се за куповину путничких чекова.²⁷¹ По приспећу у Израел, већина, међутим, није могла да уновчи купљене чекове. Проблем је уклоњен тек после интервенције челника Светског јеврејског конгреса.²⁷²

Крајем септембра 1948. године, Савез је Министарству финансија упутио допис који се тицао питања најимућнијих исељеника.²⁷³ Уочи првог таласа организоване емиграције, појединци који су располагали средствима већим од износа који је било дозвољено

269 Индикативан је случај Леа Крауса, који се Савезу обратио са молбом за опроштај дела трошкова исељења да би могао да измири дуг према повериоцима и без даљих компликација напусти Југославију, Исто. У релативно сличној ситуацији нашла се и Љерка Горанић.

270 Исто.

271 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 329. и Ivanković, *Brodovi nade...*, 102.

272 Младенка Иванковић наводи пример Славка Радеја, који је од путничког чека који је имао у тренутку приспећа у Израел требало да покрије трошкове сопственог исељења, али и део трошкова унајмљивања радника у луци у Хаифи, Исто.

273 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 800 (Архив Перера 37).

изнети у Израел²⁷⁴ обратили су се централној организацији Јевреја у Југославији са молбом да се некако изађе у сусрет њиховим потребама. Предложено је отварање посебног рачуна при Народној банци, на којем би капитал исељеника био похрањен до потписивања споразума између Југославије и Израела о начину трансфера средстава.²⁷⁵

У складу са решењем Министарства финансија ФНРЈ од 25. септембра 1948. године, при Народној банци ФНРЈ отворен је Збирни рачун репатрираца за Палестину.²⁷⁶ Рачун је служио искључиво трансферу средстава будућих житеља новостворене државе на Блиском истоку.²⁷⁷ Свака уплата на Збирни рачун морала је да буде испраћена одговарајућом потврдом надлежног месног одбора да новац припада лицу које је њиме располагало, на основу продаје покретне или непокретне имовине, односно друге врсте законитих прихода.²⁷⁸ Савез је био дужан да састави списак исељеника који су положили средства на Рачун репатрираца, на основу којих је Народна банка издавала индивидуалне потврде о уплати.

274 Мада нигде изричито није наведен тачан износ, може се претпоставити да је у питању сума која је одговарала дозвољеном броју од пет путничких чекова, Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 329. и Ivanković, *Brodovi nade*..., 102.

275 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 800 (Архив Перера 37).

276 Исто.

277 Челници Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије обратили су се, непосредно по отварању Збирног рачуна, Министарству финансија са молбом да одредба о функционисању овог рачуна буде допуњена. Водећи људи јеврејске заједнице сматрали су да би овај рачун требало да омогући и накнадну реализацију различитих потраживања која су исељеници имали од државе, на основу национализације, односно ликвидације имовине. Није остао забележен став Министарства финансија по питању ових захтева Савеза, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 800 (Архив Перера 37).

278 Категорије прихода које су се могле положити на Збирни рачун репатрираца за Израел остале су недовољно добро дефинисане. Посебно проблематичним се показало уплаћивање средстава стечених продајом некретнина уочи напуштања земље. Видети: Радовановић, „Збирни рачун“ ..., 173-174.

Право појединаца да користе специјализовани рачун за трансфер новца у Израел, поред прилагања одговарајуће потврде надлежног Народног одбора, било је условљено и подношењем уверења о измирену порезу и осталим дажбама према држави.²⁷⁹ Опште оквире функционисања Збирног рачуна дефинисали су Министарство финансија и Народна банка ФНРЈ, али је питање трансфера новца коначно решено тек споразумом југословенских и израелских власти. Ова је одлука умногоме допринела неефикасности Рачуна за репатрирце. Уплаћена средства редовно су каснила.²⁸⁰

Процес полагања средстава на специјализовани рачун за трансфер не може се прецизно реконструисати на основу сачуваних извора.²⁸¹ Не постоји обједињени списак поверилаца на нивоу појединачних таласа, нити организованог исељавања у целини. Уплатнице не садрже датум полагања средстава на рачун, те се у одговарајући талас организоване емиграције могу сместити само на основу дописа у оквиру којих су достављене Савезу. Реконструкцију посебно компликује више појединачних уплата исељеника, кумулативне уплате у име више поверилаца и чињеница да су овакве уплате у потпуности мењале слику функционисања рачуна.

279 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 1288.

280 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 329. и Ivanković, *Brodovi nade...*, 102-103. Младенка Иванковић сматра да је неефикасност Збирног рачуна била главни разлог због којег се код исељеника спонтано развила аверзија према овом начину трансфера капитала у новостворену јеврејску државу. При томе наводи да је Рачун репатрираца коришћен само за средства која би емигрантима преостала после првобитног трансфера, извршеног на други начин. Сама идеја отварања специјализованог рачуна при Народној банци ФНРЈ говори, међутим, у прилог претпоставци да он није био намењен свим исељеницима, већ искључиво најбогатијима. Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 800 (Архив Перера 37). Претпоставку о унеколико „елитистичком“ карактеру Рачуна репатрираца за Израел аутор је изнео и на основу сачуваних уплатница, Радовановић, „Поједини економски аспекти“..., 97.

281 Део закључака који следе објављен је у Радовановић, „Збирни рачун“..., 174-181.

Табела 1: Укупна средства положена на Рачун репатрираца за Израел

Република	Укупна уплата				Просечна уплата у динарима
	Динара	%	Број	%	
Србија	16.491.112	51	168	45.4	98.161
Хрватска	7.571.937	23.4	60	16.2	125.249
Босна и Херцеговина	6.319.080	19.6	110	29.6	57.446
Македонија	747.859	2.3	18	4.8	41.548
Непознато	1.225.005	3.7	15	4	81.667
Укупно (Југославија)	32.297.993	100	371	100	87.057

Нешто мање од 5% укупног броја исељеника положило је средства на трансферни рачун. Сразмерно мали број поверилаца преваходно је последица саме природе Збирног рачуна. Са друге стране, новац за трансфер је на Рачун репатрираца морао бити положен у одређеном року. Закашњење или непоштовање утврђене процедуре значило је губљење прилике за изношење капитала из земље на овај начин. Због тога је одређени број уплата остао нереализован.²⁸² Сачуване уплатнице, њих укупно 371,²⁸³ показују да је између 1948. и 1952. године за трансфер у Израел положено укупно 32.297.993 динара.

282 Извештаји о овим случајевима чувају се у: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 1342.

283 Аутор погрешно наводи 372 уплатнице: Радовановић, „Збирни рачун“..., 174. Уплатнице и остали извори релевантни за Збирни рачун репатрираца за Израел, на којима се заснивају овде изнете процене и прорачуни, налазе се у: АЈИМ, 1945-1955, п.к. 1342; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880 и АЈИМ, Ал. 1948-1952, п.к. 744.

Табела 2: Укупна вредност уплата на Рачун репатрираца за Израел

Република	До 10.000 динара		Од 10.000 до 50.000 динара		Од 50.000 до 100.000 динара		Од 100.000 до 500.000 динара		Више од 500.000 динара		Укупно	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Србија	8	4.7	79	47	43	25.6	35	20.8	3	1.8	168	100
Хрватска	2	3.4	29	48.3	14	23.3	14	23.4	1	1.6	60	100
Босна и Херцеговина	3	2.7	69	62.7	27	24.6	11	10	0	0	110	100
Македонија	2	11.1	12	66.7	3	16.6	1	5.6	0	0	18	100
Непознато	0	0	9	60	1	6.6	5	33.4	0	0	15	100
Укупно (Југославија)	15	4	198	53.4	88	23.7	66	17.8	4	1.1	371	100

Укупне уплате грубо су пропорционалне броју исељеника из појединачних република. Највећа средства су на Збирни рачун положена у Србији (16.491.112 динара), док је на другом месту Хрватска (7.571.937 динара).²⁸⁴ Мада је из Босне и Херцеговине стигло скоро двоструко више појединачних уплата, хрватски емигранти су на рачун положили просечно далеко највећа средства (125.249 динара). Више од половине уплата имало је вредност између 10 и 50 хиљада динара.²⁸⁵

284 Уплата Алта Калмана из Опатије, у износу од 2.632.900 динара, представља више од трећине укупних средстава која су на Збирни рачун положили исељеници из Хрватске. Овај пример у потпуности мења слику просечних уплата не само на нивоу појединачне републике, односно првог таласа организоване емиграције, већ и процеса исељавања у целини.

285 Приближно 187 до 933 грама злата.

Табела 3: Средства положена на Рачун репатрираца за Израел током првог таласа организованог исељавања

Република	Укупна уплата (динара)		Укупан број уплата		Просечна уплата у динарима
	Динара	%	Број	%	
Србија	9.605.736	44.3	111	43.4	86.538
Хрватска	6.850.637	31.6	49	19.1	139.809
Босна и Херцеговина	4.429.380	20.4	75	29.3	59.058
Македонија	747.859	3.4	18	7	41.548
Непознато	84.000	0.3	3	1.2	28.000
Укупно (Југославија)	21.717.612	100	256	100	84.834

Током првог таласа организованог исељавања, однос између укупно уплаћених сума и броја уплата у појединачним републикама био је идентичан као и у општим оквирима исељавања. При томе је 52.9% укупног броја корисника на трансферни рачун положило 67.2% укупних средстава. Уз податак да су крајем 1948. године забележене и две од укупно три уплате вредности веће од 500.000 динара,²⁸⁶ намеће се закључак да су најбогатији припадници јеврејске заједнице у послератној Југославији настојали да искористе прву прилику да напусте земљу.

286 Приближно 9,33 килограма злата.

Табела 4: Укупна вредност уплата на Рачун репатрираца за Израел током првог таласа орґанизованог исељавања

Република	До 10.000 динара		Од 10.000 до 50.000 динара		Од 50.000 до 100.000 динара		Од 100.000 до 500.000 динара		Више од 500.000 динара		Укупно	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Србија	6	5.4	56	50.4	31	27.9	16	14.5	2	1.8	111	100
Хрватска	1	2.1	25	51	10	20.4	12	24.5	1	2	49	100
Босна и Херцеговина	3	4	47	62.7	16	21.3	9	12	0	0	75	100
Македонија	2	11.1	12	66.7	3	16.7	1	5.5	0	0	18	100
Непознато	0	0	3	100	0	0	0	0	0	0	3	100
Укупно (Југославија)	12	4.6	143	55.9	60	23.5	38	14.8	3	1.2	256	100

Емиграција најимућнијих припадника јеврејске заједнице у Југославији крајем 1948. године одразила се и на динамику даљег полагања средстава на трансферни рачун. У оквирима другог таласа исељавања, 32.2% укупног броја корисника на Збирни рачун је положила 25.2% средстава. Највеће одступање у односу на претходну годину представљају број (5) и просечна висина уплате (48.000 динара) повереника из Хрватске. У укупно положеним средствима на трансферни рачун током 1949. године, хрватски емигранти учествовали су са свега 3.9%. Симптоматичне су и две уплате непознатог порекла.

Табела 5: Средства положена на Рачун репатрираца за Израел током другог таласа организованог исељавања

Република	Укупна уплата (динара)		Укупан број уплата		Просечна уплата у динарима
	Динара	%	Број	%	
Србија	4.425.937	72.7	33	52.4	134.119
Хрватска	240.000	3.9	5	7.9	48.000
Босна и Херцеговина	1.109.000	18.3	23	36.5	48.217
Непознато	310.000	5.1	2	3.2	155.000
Укупно (Југославија)	6.084.937	100	63	100	96.334

Број исељеника који је током марта 1950. године напустио Југославију, у поређењу са укупним бројем емиграната (10.5%), скоро је идентичан уделу њихових уплата у средствима укупно положеним на Збирни рачун (10.4%). Просечне уплате на нивоу појединачних република су веће него током претходног исељавања. Захваљујући уплатама непознатог порекла, које су по правилу релативно мале, просек уплаћених сума на нивоу исељавања, међутим, остаје нижи него 1949. године.

Табела 6: Укупна вредност уплата на Рачун репатрираца током другог таласа организованог исељавања

Република	До 10.000 динара		Од 10.000 до 50.000 динара		Од 50.000 до 100.000 динара		Од 100.000 до 500.000 динара		Више од 500.000 динара		Укупно	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Србија	1	3	14	42.4	7	21.3	10	30.3	1	3	33	100
Хрватска	1	20	0	0	4	80	0	0	0	0	5	100
Босна и Херцеговина	0	0	15	65.3	7	30.4	1	4.3	0	0	23	100
Непознато	0	0	0	0	0	0	2	100	0	0	2	100
Укупно (Југославија)	2	3.2	29	46.1	18	28.5	13	20.6	1	1.6	63	100

Приближно четвртина корисника је, у марту 1950. године, на Рачун репатрираца положила између 100 и 500 хиљада динара. Мада је њихов број реално био далеко мањи него крајем 1948, односно средином 1949. године, мали обим трећег таласа исељавања и непотпуни подаци воде пренаглашавању њихове процентуалне заступљености.

Табела 7: Средства положена на Рачун репатрираца за Израел током трећег таласа организованог исељавања

Република	Укупна уплата (динара)		Укупан број уплата		Просечна уплата у динарима
	Динара	%	Број	%	
Србија	2.199.939	65	19	50	115.786
Хрватска	384.300	11.4	5	13.2	76.860
Босна и Херцеговина	710.700	21.1	11	28.9	64.609
Непознато	87.505	2.5	3	7.9	29.168
Укупно (Југославија)	3.382.444	100	38	100	89.012

Четврти талас исељавања донео је и одложено емиграцију неких од истакнутих припадника заједнице који су активно учествовали у припреми читавог процеса. Може се поћи од претпоставке да су овакви појединци у Израел понели нешто веће суме од просечних или су, пак, на рачун положили средства у име више чланова заједнице који су напуштали земљу.

Табела 8: Укупна вредност уплата на Рачун репатрираца током трећег таласа организованог исељавања

Република	До 10.000 динара		Од 10.000 до 50.000 динара		Од 50.000 до 100.000 динара		Од 100.000 до 500.000 динара		Више од 500.000 динара		Укупно	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Србија	1	5.3	6	31.6	5	26.3	7	36.8	0	0	19	100
Хрватска	0	0	3	60	0	0	2	40	0	0	5	100
Босна и Херцеговина	0	0	7	64	3	27	1	9	0	0	11	100
Непознато	0	0	3	100	0	0	0	0	0	0	3	100
Укупно (Југославија)	1	2.6	19	50	8	21	10	26.4	0	0	38	100

На основу сачуваних докумената не може се са сигурношћу утврдити када је Збирни рачун угашен. Извори не доносе податке о уплатама током последња два таласа организованог исељавања.

МОТИВИ ЗА
ИСЕЉАВАЊЕ

Фотографија на претходној страни: *На броду Кефалос, децембар 1948.*
године (из електронске архиве Јеврејског историјског музеја, Београд;
сликао Моша Мандил, репродукција Михаел Леви, Израел)

ПРАГМАТИЗАМ

Мотиви који су покренули организовано исељавање из Југославије у Израел најбоље одражавају суштинску комплексност читавог процеса. У методолошком оквиру деконструкције и разматрања масовне емиграције на три засебна, али међусобно повезана нивоа, најлакше је дефинисати циљеве које су настојали да остваре државни врх Југославије, односно Израела. Новостворена јеврејска држава прихватала је имиграцију из читавог света поштујући основну идеју националне еманципације јеврејског народа. У светлу сукоба са околним арапским државама, може се, међутим, поћи од претпоставке да је у датом тренутку много важније било објективно јачање Израела.

Пошто је, непосредно по завршетку Другог светског рата, а у складу са начелима совјетске спољне политике, играла улогу транзитног подручја за јеврејске избеглице које су настојале да стигну до територије мандатне Палестине, Југославија је организовано исељавање желела да искористи како би пласирала идеју идеолошке еманципације која је уследила након резолуције Информбироа. У овом је смислу сваки појединачни исељеник представљао носиоца неколико основних идеја.²⁸⁷ Југославију је требало представити као политички, друштвено и економски развијену државу, у којој је Комунистичка партија била покретачка сила процеса обнове и изградње.

287 Видети: Ђikanović, Vesna, „Jugoslovenska država i iseljenici - Propagandni rad među iseljenicima u SAD od 1945. do 1948“, *Tokovi istorije* 1-2 (2005), 147.

У положају новостворене државе на Блиском истоку, у контексту Хладног рата, тражена је аналогија југословенском примеру.²⁸⁸ Самим тим што је у првом тренутку оцењено да би Израел могао бити потенцијално врло значајан спољнополитички партнер, организовано исељавање посматрано је као потентан дипломатски инструмент.

Инструментализацији процеса масовне емиграције претходила је својеврсна инструментализација контекста имиграције у мандатну Палестину у првим годинама после рата. Свест о томе да јеврејско питање у геополитичким оквирима послератног света заузима посебно место, навела је југословенски државни врх на континуирано пласирање идеје генерално позитивног односа према ционистичким циљевима.

Амбасада Југославије у Лондону обратила се у јулу 1945. године Министарству иностраних послова поводом делатности извесних југословенских циониста у Палестини. Неименована лица су међу локалним јеврејским становништвом проширила гласину о наводно негативном ставу југословенских власти према ционизму генерално, а посебно према питању исељавања Јевреја. Као изразито проблематична окарактерисана је одлука посланства Југославије у Швајцарској да југословенским избеглицама јеврејског порекла које је крај рата затекао на швајцарској територији не издају визе за директну емиграцију у Палестину.

Председништво Министарског савета проценило је да би било каква ограничења у процесу издавања виза избеглицама у Швајцарској представљала непотребно угрожавање међународног угледа Југославије.²⁸⁹ Пре свега се зазирало од негативне реакције јеврејске заједнице у свету.²⁹⁰ Коначно, Министарство иностраних

288 Shay, „Israel and Yugoslavia“..., 473-474.

289 АЈ, Ф. 50, к. 35, ф. 73, д. 35-778.

290 АСМИП, ПА (1945), к. 21, ф. 3, д. 4373.

послова Југославије је свим представништвима у иностранству наложило да наставе са неометаним издавањем виза за емиграцију у Палестину.²⁹¹ Овај случај сам по себи довољно јасно показује са каквим је опрезом приступано питањима везаним за јеврејску заједницу, а посебно теми имиграције на територију британског мандатног подручја.

У светлу потребе за очувањем угледа југословенске државе би требало посматрати и предусретљивост показану према међународним јеврејским организацијама. Мада су генерално дефинисане као „реакционарне“, њихови покушаји интеракције са југословенском заједницом посматрани су са одређеном дозом благонаклоности.

Већ крајем маја 1945. године, генералном конзулату Југославије у Јерусалиму обратила се Унија ортодоксних рабина Сједињених Америчких Држава и Канаде (Union of Orthodox Rabbis of the United States and Canada).²⁹² Представници ове организације желели су да знају у каквом се стању налази јеврејска заједница у Југославији, као и под којим би условима било могуће сарађивати са локалним властима у циљу пружања помоћи југословенским Јеврејима. Мада власти нису одобриле директну сарадњу Уније са локалним властима,²⁹³ достављени су јој тражени подаци о стању јеврејске заједнице у Југославији после рата.²⁹⁴

Државни врх је, по завршетку рата, Савезу јеврејских вероисповедних општина Југославије омогућио и сарадњу са Светским

291 АСМИП, ПА (1945), к. 21, ф. 3, д. XXI/79-80. Видети и: АЈ, Ф. 50, к. 35, ф. 73.

292 АСМИП, ПА (1945), к. 21, ф. 2, д. XXI/38-XXI39.

293 У одговору који је МИП Југославије упутило Унији ортодоксних рабина САД и Канаде, није изричито одбачена свака могућност потенцијалне сарадње локалних органа власти са овом организацијом, али је потпуно занемаривање овог питања довољно индикативно.

294 За тражене податке, Министарство иностраних послова обратило се Министарству социјалне политике, АСМИП, ПА (1945), к. 21, ф. 2, д. XXI/40.

јеврејским конгресом.²⁹⁵ Мада је још увек постојало одређено неповерење према циљевима ове организације, превагу је извесно однела надређена потреба за очувањем међународног угледа југословенске државе.

У првим послератним годинама, Југославија је, делајући у складу са циљевима совјетске спољне политике, омогућила транзит некадашњих заточеника концентрационих логора који су илегалним путем настојали да стигну до Палестине. Страх од даљег затезања већ нарушених билатералних односа са Великом Британијом значио је, међутим, да локалним Јеврејима неће бити дозвољено да се прикључе илегалним транспортима и да ће доследно бити порицано било какво ангажовање у овом процесу. Остварење основног циља очувања међународног угледа Југославије у датим околностима је значило инсистирање на сопственој пасивности. Када је постало јасно да ће Велика Британија бити приморана да се повуче са територије Блиског истока, југословенски државни врх је питања везана за јеврејску заједницу активније почео да разматра у контексту дипломатске активности у Сједињеним Америчким Државама.

Представник новооснованог одељења Јеврејске агенције у Паризу, др Моше Шнек, изразио је у мају 1947. године жељу да посети Југославију и сретне се са високим југословенским званичницима.²⁹⁶ Захтев је првобитно одбијен²⁹⁷ због тога што је Шнек био декларисани циониста и уз то довођен у везу са организацијом Штерн.²⁹⁸ Владимир Велебит, амбасадор Југославије у Вашингтону,

295 АЈ, Ф. 50, к. 35, ф. 73, д. 35-778.

296 Одељење Јеврејске агенције у Паризу основано је са циљем успостављања иницијалних контаката и каснијег проширења сарадње са јеврејским заједницама у источноевропским земљама. Током најављене посете, Моше Шнек је намеравао да се сусретне са југословенским премијером Јосипом Брозом Титом, односно министром спољним послова, Станојем Симићем, АСМИП, ПА (1947), к. 97, ф. 2, д. 49730.

297 АСМИП, ПА (1947), к. 97, ф. 2, д. 97/45.

298 АСМИП, ПА (1947), к. 97, ф. 2, д. 410363.

изразио је незадовољство овом одлуком, страхујући да би се могла негативно одразити на углед Југославије у америчкој јеврејској заједници и, посредно, трајно угрозити њен положај у свету.²⁹⁹

Посета представника одељења Јеврејске агенције у Паризу навела је државни врх Југославије да, по први пут, послератну судбину јеврејске заједнице разматра у оквирима политичке динамике биполарног света. Питање које је заузело подједнако значајан положај у спољној политици како Сједињених Америчких Држава, тако и Совјетског Савеза, југословенске власти су посматрале као идеалан контекст у којем би на међународној сцени могле да демонстрирају самосталност за коју су се избориле извођењем аутентичне револуције. У прилог овој претпоставци говори и активност Југославије у Генералној скупштини Уједињених нација.

Све до краја 1947. године, југословенска делегација доследно је гласала поштујући спољнополитичке интересе Совјетског Савеза.³⁰⁰ До првог разилажења је дошло када је у Генералној скупштини УН разматрано питање британског мандата у Палестини. Заједно са Индијом и Ираном, Југославија се заложила за такозвани „Предлог мањине“, чиме је постављен темељ самосталном деловању у међународним организацијама. Прави искорак у овом смеру уследио је, међутим, тек током следеће године.

Стварање независне државе Израел и југословенско-совјетски сукоб временски су се скоро поклопили. Ослобођен притиска који је подразумевала припадност Источном блоку и страха од могуће реакције Велике Британије, југословенски државни врх био је у прилици да се активно укључи у припрему организованог исељавања у Израел и истражи дипломатски потенцијал овог процеса. У овом смислу је посебно значајна била блискост руководства Савеза јеврејских вероисповедних општина са послератним властима.

299 АСМИП, ПА (1947), к. 97, ф. 2, д. 413488.

300 Bogetić, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost...*, 214-216.

Основним постулатима југословенске еманципације од совјетског утицаја, мада у специфичној или модификованој форми, дато је централно место у оквирима масовне емиграције. Сви елементи амбивалентности положаја Југославије у првим годинама после сукоба са Совјетским савезом, нашли су своје место у дописима које је централна организација Јевреја у Југославији упутила исељеницима. Челници Савеза су, међутим, углавном инсистирали на две главне идеје – Југославија је била међу првим земљама које су признале независност Израела и југословенске власти су великодушно дозволиле слободну емиграцију.³⁰¹ Тежина ове две тврдње постаје јасна тек када се сагледа у ширем контексту југословенско-совјетског сукоба и његових последица.

Идеолошки разлаз са земљама Источног блока условио је да југословенски државни врх признање Израела дефинише као својеврсни доказ валидности сопствене потраге за оригиналним спољнополитичким курсом.³⁰² Југославију је требало представити као учесника у једном од кључних тренутака Хладног рата, који је у сваком смислу био равноправан са Совјетским Савезом и Сједињеним Америчким Државама.

Доследно инсистирање на томе да су се Јевреји из Југославије иселили својевољно, не трпећи притисак режима,³⁰³ мора се разумети као индиректна критика совјетске, односно миграционе политике других земаља Источног блока.³⁰⁴ Дозвола дата Јеврејима да земљу напусте без значајнијих ограничења тако је циљано тумачена као показатељ самосталности, али и својеврсне супериорности југословенске у односу на миграциону политику блока земаља чије је оквири напустила. У овом би смислу требало разумети и инсистирање на тврдњи да општа дозвола за исељавање представља

301 Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.

302 Радовановић, „Ционизам и прагматизам“..., 226.

303 Видети: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

304 Радовановић, „Ционизам и прагматизам“..., 227.

израз истинског разумевања које је југословенски режим показао за национално питање у његовим општим оквирима, односно за јеврејско национално питање конкретно.³⁰⁵

Мимо тога што се показала захвалним средством вођења спољне политике, организована емиграција представљала је и одговарајући суптилан начин решавања проблема елемената у јеврејској заједници који су одбијали да се прилагоде послератној држави и друштву.³⁰⁶ Мада се Савез после рата циљано приближио новим југословенским властима, подршка саме заједнице послератном режиму није била једногласна. У овом је смислу посебно индикативан пример ортодоксне јеврејске заједнице.

Строго конзервативни по природи и у потпуности посвећени очувању верског идентитета заједнице, ортодоксни Јевреји у Југославији одбијали су да се на било који начин приближе новим властима.³⁰⁷ Државни врх посматрао их је као само једну од препрека у процесу трансформације јеврејске заједнице, али и југословенског друштва у целини.³⁰⁸ Аверзију сличну оној коју је осећао према ортодоксним Јеврејима, режим у Југославији показивао је и према симпатизерима ционистичких идеја.³⁰⁹ Комунистичка партија Југославије је од самог свог оснивања, по угледу на совјетске комунисте, заузела одлучно антиционистично становиште.³¹⁰ Полазна претпоставка за овакав став била је да ционисти, посвећени стварању и јачању

305 Видети: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

306 Слободној емиграцији Јевреја у Израел на сличан је начин приступила и Комунистичка партија Бугарске (Българска комунистическа партия). Исељавање Јевреја посматрано је као корак у смеру идеолошке хомогенизације бугарског друштва, а проглашење независности Израела као идеална прилика да се свим „непожељним елементима“ омогући да напусте земљу, Haskell, *From Sofia to Jaffa...*, 120-124.

307 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji 1944-1952...*, 308.

308 Kerkkänen, *Yugoslav Jewry...*, 48.

309 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji 1944-1952...*, 353-355.

310 Исто, 44.

јеврејске државе, својим деловањем подривају државно и идеолошко уређење Југославије.

Припадност ортодоксној заједници или блискост идејама ционизма представљали су само општи оквир за преиспитивање политичке и идеолошке подобности Јевреја у Југославији по завршетку Другог светског рата. Управа државне безбедности је, средином 1947, наложила својим испоставама да поднесу извештаје о стању у локалној јеврејској заједници и начину на који су се Јевреји поставили према новом југословенском режиму. У обзир је узето и понашање појединаца пре и током рата (политичка активност, материјално стање, сарадња са окупатором или квислиншким покретима, понашање током евентуалног боравка у логору и однос према НОБ). Мада се може поћи од претпоставке да их је било знатно више, сачувани су само извештаји одељења УДБ-е у Приштини³¹¹ и Зрењанину.³¹²

Јеврејска вероисповедна општина у Приштини добила је од Управе државне безбедности релативно позитивну оцену.³¹³ Ционистички покрет је, због незаинтересованости локалне заједнице, спонтано нестао пре рата. Других идеолошки „неподобних“ организација није било. Потенцијални ризик по устројство државе локално одељење УДБ-е видело је још само у активности појединачних чланова приштинске заједнице.

Превасходно због његовог понашања током рата, локално одељење Управе државне безбедности оценило је да је председник ЈВО Приштина, Гавро Навон, „крајње непоуздан“.³¹⁴ Пошто је пребегао у Елбасан, где је сарађивао са албанским властима, Навон се по завршетку рата вратио у Приштину и отворено иступао против режима. Као донекле олакшавајућа околност узето је чланство

311 АС, ф. БИА, к. 122, ф. I.

312 АС, ф. БИА, к. 120.

313 АС, ф. БИА, к. 122, ф. I.

314 Исто.

његовог сина у Комунистичкој партији Југославији. Условно речено, много наивније понашање било је довољно да појединца инкриминише у очима режима. Извесна Соња Коси оцењена је као крајње сумњива због тога што је током рата ступала у „неморалне односе“ са војницима окупационих снага.

Било је и чланова приштинске општине који су оцењени позитивно. Исак Саламон, неписмени трговац из Приштине, клонио се политике.³¹⁵ Управа државне безбедности повољно мишљење о њему темељила је на чињеници да су његова два сина била учлањена у партију, а ћерка у Савез комунистичке омладине Југославије.

У ЈВО Зрењанин су током међуратног периода активни били организација Хашомер хацаир* и покрети циониста, односно ревизиониста.³¹⁶ Највећи број зрењанинских Јевреја који су преживели рат је, међутим, био политички пасиван или изразито близак линији Комунистичке партије Југославије. Пажњу УДБ-е су, слично као и у случају приштинске општине, привукли само појединци.

Мада се после рата углавном држао политички пасивно, Ладислав Розенберг скренуо је на себе пажњу Управе државне безбедности.³¹⁷ Током рата је, наиме, отворено показивао наклоност према Енглезима и Американцима и одређено време провео у немачком заробљеништву. Слично је понашање пребацivano и Карлу Шосбергеру, власнику фабрике сирћета у Краљевини Југославији. Мада је после рата заузео опозициони став према Комунистичкој

315 Исто.

* Хашомер хацаир (השומר הצעיר), „Млади стражар“ је социјалистичко-ционистички омладински покрет, основан 1913. године у Галицији, у тадашњој Аустроугарској. Чланови ове организације сматрали су да ослобођење јеврејске омладине може уследити само кроз исељење у Палестину и живот у кибуцима. Први чланови Хашомер хацаира су се населили у Палестини 1919. године и основали истоимену политичку партију, која се залагала за мирни суживот Арапа и Јевреја. У Југославији су се први представници Хашомер хацаира појавили тридесетих година.

316 АС, ф. БИА, к. 120.

317 Исто.

партији, УДБ-а је оценила да је генерално безопасан. Нешто је више пажње посвећено Кахар Мору, бившем трговцу перјем и кожом, који је „користио сваку прилику да изрази негативан став о послератној власти у Југославији“.

Преиспитујући политичку подобност јеврејске заједнице по завршетку рата, Управа државне безбедности је посебну пажњу посветила њеној тежњи да одржава активне везе са иностранством. Изразито проблематичним сматрани су контакти са земљама изван совјетске сфере утицаја.

Нестанак ционистичког покрета у Приштини током међуратног периода у суштини је значио и крај било какве повезаности са иностранством.³¹⁸ Изузетак су представљала повремена обраћања међународним јеврејским организацијама посредством Савеза. Зрењанинска општина је, са друге стране, после рата интензивно комуницирала са САД и Енглеском.³¹⁹

Независно од делатности саме општине, појединци су редовно одржавали контакт са неким из иностранства. Управа државне безбедности је комуникацију са рођацима, уколико током ове није отворено критикована југословенска држава или власт, унеколико толерисала. Сумњу су побуђивали они појединци који су редовно комуницирали са иностранством, а да тамо нису имали „никог свог“.³²⁰

318 АС, ф. БИА, к. 122, ф. I.

319 АС, ф. БИА, к. 120.

320 Тако се, рецимо, Нисим Бахар, трговац из Приштине, дописивао са „непознатом особом“ из Италије, АС, ф. БИА, к. 122, ф. I.

ПРАГМАТИЧНИ ЦИОНИЗАМ

Званично дистанцирање од тековина ционистичке идеологије представљало је само један од уступака које су челници Савеза јеврејских вероисповедних општина начинили настојећи да обезбеде положај заједнице у послератној Југославији.³²¹ Измена идеолошког карактера централне организације Јевреја у Југославији остала је, међутим, посебно када се посматра у контексту организованог исељавања у Израел, умногоме само формална.³²² Једини суштински уступак представљао је изостанак директног позивања на ционистичке идеје у оквирима процеса масовне емиграције. Ова се суштинска контрадикторност у начину на који је централна организација Јевреја у Југославији дефинисала сопствени положај у послератној држави директно пресликала и на мотиве којима су челници Савеза били вођени приступајући организованом исељавању у Израел.

У оквирима организованог исељавања приметна је тежња Савеза јеврејских вероисповедних општина да пронађе равнотежу између реализације краткорочних и дугорочних циљева.³²³ Краткорочно, централна организација Јевреја у Југославији је била оријентисана на реализацију самог процеса масовне емиграције чије је спровођење било у складу са ционистичким идеалом јачања новостворене државе Израел. Дугорочно, Савез је настојао да се приближи

321 Радовановић, „Ционизам и прагматизам“..., 229.

322 У овом смислу треба нагласити да је већина оних који су се после рата нашли на водећим позицијама у оквирима јеврејске заједнице, пре рата посвећено радила на ширењу ционистичких идеја. Видети: Kerenji, *Jewish Citizens of Socialist Yugoslavia...*, 129-132.

323 Исто, 133-134.

властима у Југославији ради обезбеђивања положаја јеврејске заједнице у измењеној друштвено-политичкој стварности послератне државе. Прихватљиво образложење потребе југословенских Јевреја да емигрирају стога се морало тражити у пресеку два контрадикторна контекста у којима је централна организација Јевреја у послератној Југославији функционисала.

Валидан мотив за организацију исељавања морао је представљати део политичке реалности послератне Југославије.³²⁴ Разматрајући два идеолошка контекста у којима су били приморани да делају, челници Савеза потражили су неформални, обострано прихватљиви начин на који се могла дефинисати масовна емиграција. Заједнички елемент идеолошких темеља комунистичке Југославије и политичког тренутка који је пратио проглашење независности Израела пронађен је у појму борба.³²⁵

Аутентична револуција коју је спровела Комунистичка партија Југославије темељила се на Народноослободилачкој борби, док је новостворена држава јеврејског народа била приморана да своју независност брани у рату са околним арапским државама. Управо у овој чињеници су челници Савеза тражили идеолошки прихватљиво оправдање за молбу упућену југословенским властима да омогући локалним Јеврејима да слободно напусте земљу.

Обраћајући се председнику Президијума Народне скупштине ФНРЈ, Моши Пијадеу, са првим предлогом да се већој групи југословенских Јевреја дозволи исељавање у Израел, представници Савеза су емигранте окарактерисали као „добровољце који одлазе у помоћ

324 Радовановић, „Ционизам и прагматизам“..., 229-230.

325 Ари Керканен наводи да је формулације „борба за независност Израела“ одговарала како јеврејској заједници, тако и југословенским политичарима. Истовремено, идеја тога да је борба против британског империјализма ујединила југословенски и јеврејски народ је била крајње прогресивна, Kerkkänen, *Yugoslav Jewry...*, 71.

јеврејским борцима у Палестини“.³²⁶ Ова је формулација представљала својеврсни лајтмотив читавог процеса организованог исељавања. У дописима Савеза упућеним будућим житељима јеврејске државе на Блиском истоку, такозвани први израелско-арапски рат редовно је упоређиван,³²⁷ а на тренутке и у потпуности поистовећиван са Народноослободилачком борбом.³²⁸

Специфичан начин на који је идеја ционизма помирена са идеолошким начелима на којима је била утемељена послератна Југославија, неизбежно је водио даљем укључивању карактеристичних тековина аутентичне револуције југословенских комуниста у процес организоване емиграције.³²⁹ Превасходно је, међутим, у питању било настојање челника Савеза да докажу приврженост оних припадника јеврејске заједнице који су остали у земљи са новим југословенским властима.

326 АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера).

327 Народноослободилачка борба је у дописима Савеза разматрана као процес током којег је јеврејска заједница Југославије показала своје пожртвовање у изградњи нове државе и своју посвећеност утемељењу социјалистичког друштва: „Овим исељењем опет напуштају нашу земљу и нашу јеврејску заједницу многи добри другови и пријатељи [...] а међу њима и многи такви који су активно учествовали у борби за Нову Југославију, и њеној социјалистичкој изградњи...“, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827.

328 Најизричитије су борба за независност Израела и Народноослободилачка борба поистовећене у једном од циркулара које је ЈВО Београд, вођена примером Савеза, упутила својим члановима: „Херојска борба државе Израел за своју независност показала је већ и до сада успехе који задивљују и који су праћени симпатијама целог напредног света као истинска Народноослободилачка борба [...] Ми не сумњамо у то да ћете извршити своју дужност и помоћи борбу оних који дају своје животе за будућност јеврејског народа, за независни и слободни Израел, за Народноослободилачку и антифашистичку борбу коју Израел води.“, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 774. Типичнија су, међутим, општа места на којима се наглашава значај борбе за очување независности израелске државе: „Ви одлазите не само као појединци, већ и као представници јеврејске заједнице Федеративне народне републике Југославије, која на тај начин учествује у борби и изградњи државе Израел, заједно са јеврејским заједницама целог света“, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.

329 Радовановић, „Ционизам и прагматизам“..., 231

Обраћајући се исељеницима, водећи људи Савеза доследно су глорификовали великодушност југословенских власти, истичући њихов пресудан допринос организацији процеса масовне емиграције.³³⁰ Увек је изнова истицано да су Јевреји самостално донели одлуку о томе да желе да се упуте у Израел, не трпећи било какав притисак. У овом је смислу карактеристична реченица која се може пронаћи у допису Савеза упућеном исељеницима другог таласа организоване емиграције: „Њихов одлазак (исељеника, прим. М.Р.) у нама, са једне стране, буди тугу, али са друге радост због тога што не одлазе као прогоњени или као избеглице, већ добровољно, као слободни и равноправни људи и грађани...“³³¹

Стављајући питање организоване емиграције у шири контекст, челници заједнице су одлуку државног врха да дозволи слободно исељавање поистовећивали са истинским интернационализмом, односно благонаклоношћу ка младој јеврејској држави.³³² У допису који је Савез упутио исељеницима трећег таласа тако се каже: „Такав став нашег државног руководства (великодушан, прим. М.Р.) још једном више нам потврђује његово дубоко и правилно схватање националног питања уопште, као и јеврејског питања напосе. Овакав став заснован је на истинском и суштинском интернационализму, као и на пријатељском односу према младој држави Израел, којим се наша држава и њени народи руководе од самог момента постанка државе Израел...“³³³

У светлу Резолуције Информбироа и положаја у којем се Југославија нашла након суштинског напуштања оквира Источног

330 Неки од примера дописа СЈВОЈ упућених исељеницима који садрже идеје карактеристичне за покушаје Савеза да се приближи југословенском режиму: АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

331 АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827.

332 Радовановић, „Ционизам и прагматизам“..., 231.

333 АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827.

блока, Савез је настојао да у дописе упућене исељеницима укључи и све оно што је после 1948. године карактерисало потрагу државног врха за самосталним спољнополитичким курсом.³³⁴ У овом је смислу читав процес организоване емиграције посматран као средство популаризације идеје еманципације Југославије од политичких оквира Источног блока. Исељеници су означавани као „носиоци“ револуционарних идеја. Како је наглашено у извештају Савеза о успешном окончању првог таласа организованог исељавања, Јевреји који су напустили Југославију били су „дубоко прожети примером и поукама које носе са собом из земље“³³⁵ и, сходно томе, најбољи могући представници домовине који су напустили. Од исељеника се начелно очекивало и да ће у новој домовини наставити да делају у складу са тежњом југословенског режима да изгради социјалистичко друштво,³³⁶ односно да ће бити борци за остварење „истинске и народне демократије“.³³⁷

У складу са циљевима Савеза јеврејских вероисповедних општина, било је изузетно битно истаћи да задовољство због великодушности југословенског државног врха не осећају само исељеници, већ и они припадници заједнице који остају у земљи. У најави новог таласа организоване емиграције, Јеврејима у Југославији саопштено је да:

334 Радовановић, „Ционизам и прагматизам“..., 232. Не треба при томе сматрати да су представници југословенских власти сматрали да ће до реализације спољнополитичких циљева у пропагираном облику икада доћи. Неоспорно је једино да су почивали на начелима југословенске спољне политике после рата.

335 Радовановић, „Извештаји“..., 87.

336 Примера ради: „Тај став (југословенских власти које су одобриле треће организовано исељавање у Израел, прим М.Р.) нам такође показује и уверење наших највиших власти и наше јавности да ће припадници наше заједнице који се исељавају у Израел бити део прогресивних и истински демократских снага у својој новој средини, где ће прожети тековинама [...] наших величанствених стремљења за изградњу социјализма [...] бити носиоци напретка, чувари угледа Нове Југославије...“ Видети: АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755.

337 Лајтмотив у дописима Савеза представља реченица: „Ви ћете у вашој новој средини бити борци за остварење истинске и народне демократије, за социјализам“, Видети на пример: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.

„Нови исељеници, а исто тако и они припадници наше заједнице који остају у нашој земљи, да у њој живе као истински равноправни грађани и прегоаци за њен процват, обухваћени неразоривим братством и јединством свих народа Титове Југославије, треба да воде рачуна о томе да ово треће групно исељавање не умањи, већ увећа збир моралних вредности које су напред изложене...“³³⁸

На разумевање за које је сматрано да је југословенски државни врх осећао за проблеме са којима се суочавала новостворена јеврејска држава, у документима Савеза обично се надовезивала претпостављена љубав и предусретљивост како према потребама локалне јеврејске заједнице, тако и државе Израел.³³⁹ Сваки појединачни талас исељеника је, у овом смислу, посматран као нови акт добре воље који завређује да буде посебно истакнут и похваљен.

Др. Фридрих Појс (1874-1948), председник Савеза присуствује ошварању привременој дома старца у Зајребу 1947. године (ЈИМ)

Савез је исељенике позивао да свој живот и рад у новој домовини утемеље на успесима које су послератне југословенске власти

338 АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756.

339 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288.

оствариле у изградњи нове државе и друштва. Исељеницима је сугерисано да инспирацију за рад у новој домовини потраже у херојском и борбеном духу југословенских народа.³⁴⁰ Истичући да припадници јеврејске заједнице који су напустили земљу представљају својеврсне носиоце тековина аутентичне револуције, челници Савеза су у једном циркулару упућеном исељеницима чак истакли да „људи који долазе из тако херојске и напредне земље каква је нова Југославије [...] не смеју ни тамо (у Израелу, прим. М.Р.) подбацити“.³⁴¹

Приближавање Савеза идеологији послератних југословенских власти пратило је, бар колико је то било могуће утврдити на основу ограниченог броја доступних докумената, и слично позиционирање Хитахдут Олеј Југославије. Идеје које су доминирале у дописима Савеза могу се у истој, ако не и унеколико изричитој форми, наћи и у дописима организације југословенских исељеника у Израелу.³⁴² Југославија је величана као једна од првих држава које су признале новостворену државу на Блиском Истоку, а тековине борбе јеврејског народа за независност у потпуности поистовећене са Народноослободилачком борбом.

У оквирима циљаног приближавања јеврејске заједнице у Југославији послератним властима, дошло је и до специфичног преклапања интереса две стране. Можда је и најбољи пример однос према ортодоксној заједници. Југословенске власти су у ортодоксној заједници виделе практичну препреку процесу идеолошке хомогенизације друштва, а Савез фактор који спречава успешну интеграцију јеврејске заједнице.³⁴³ Масовна емиграција из Југославије у

340 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.

341 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

342 АЈИМ, 1945-1955, п.к. 1342.

343 Емил Керењи наводи да је Савез јеврејских вероисповедних општина, који је у међуратном периоду функционисао као релативно слаба организација која није успевала да изађе на крај са различитим струјама унутар заједнице,

Израел, којој су се припадници ортодоксне заједнице без изузетка прикључили, уклонила је највећу препреку претварању јеврејске заједнице Југославије у друштвено-политички прихватљиву, али пре свега потпуно идеолошки хомогену, целину.

Мотиви којима су биле вођене државне власти и организације југословенских Јевреја приликом припреме и извођења исељавања, у најбољем су случају били тек делимично релевантни за исељенике. Појединци су при доношењу одлуке о напуштању земље били вођени околностима далеко прозаичнијим од дугорочних циљева чијој су реализацији тежиле југословенске власти или Савез, односно Хитахдут Олеј.

последично реорганизацији после рата и организованом исељавању коначно у правом смислу те речи преузео улогу кровне институције Јевреја у Југославији. Видети: Kerenji, *Jewish Citizens of Socialist Yugoslavia...*, 122-123.

ЦИОНИСТИЧКИ ПРАГМАТИЗАМ

Доносећи одлуку о исељавању у Израел, појединац је без изузетка тражио решење конкретних проблема са којима се свакодневно суочавао.³⁴⁴ Сваки надређени идеолошки оквир је при томе скоро у потпуности губио на значају. При разматрању мотива којима су индивидуални исељеници били вођени, треба правити разлику између околности које су погађале целу јеврејску заједницу, али су се манифестовале кроз индивидуалне одлуке о емиграцији,³⁴⁵ и мотива релевантних само за појединца. Општи оквир мотива који су покренули исељавање чине последице холокауста, антисемитизам, ционизам и ново друштвено-политичко уређење, односно трансформација друштва у складу са идејама марксизма-лењинизма.

Страдање европских Јевреја током Другог светског рата значило је да ниједна породица није остала очувана у својим првобитним оквирима. Проглашење независности Израела и масовна имиграција која је уследила омогућили су европским Јеврејима да за собом оставе земљу и окружење које их је умногоме једино још могло подсећати на преживљене трауме и губитке.³⁴⁶ Југословенски

344 Радовановић, „Ционизам и прагматизам“..., 234. Видети и: Brandl, *Židovi u Hrvatskoj 1944-1952...*, 248.

345 Видети: Petersen, „A General Typology of Migration“..., 259. Чак и када се, међутим, разматра начин на који је исељеничка заједница реаговала на овакве околности (посебно када се разматрају у традиционалном систему push and pull фактора миграција), мора се питању њиховог утицаја приступати на индивидуалном нивоу како би се стекла реална слика о исељавању, Han, *Soziologie der Migration...*, 12-13.

346 Разматрајући мотиве који су навели пољске писце јеврејског порекла да напусте земљу после Другог светског рата, Натан Коен доноси цитат пољске књижевнице Рокл Корн, који се може сматрати универзално релевантним за све

Јевреји и њихова одлука да се иселе у Израел мора се посматрати најпре у овом, најширем контексту. Значај последица холокауста као покретачког фактора организоване емиграције из Југославије можда је најпрецизније дефинисао Андрија Алпар у говору који је одржао опраштајући се од исељеника првог таласа: „Европа је постала гробница нашег народа, овде нас сваки ћошак подсећа на наше миле покојнике, на наше изгубљене пријатеље и ми се у њој више добро осећати не можемо.“³⁴⁷

Након међуратне емиграције у Палестину и страдања заједнице у холокаусту, највећи број југословенских Јевреја је после рата рођаке једино имао у новоствореној држави Израел. Жеља појединачних припадника јеврејске заједнице да после претрпљене трагедије поново постану део породице, одиграла је умногоме кључну улогу у процесу емиграције у новостворену државу на Блиском истоку.

У писму које је, распитујући се за услове под којима би могла напустити земљу, Клементина Буковинец упутила Главној комисији за исељавање при Савезу, није пропустила да истакне како Југославију жели да напусти јер је „све своје миле“ изгубила у рату.³⁴⁸ На сличан је начин своју одлуку да напусти Југославију образложио и Јене Фукс из Сенте. Пошто је после рата остао сам у Југославији, пожелео је да се у Израелу придружи јединој двојници рођака који су преживели Други светски рат. Молећи да њему и његовој супрузи буде одобрен накнадни упис за исељавање, Иван Фишлер је истакао да у Израелу има многобројну ближу родбину, међу њима и три нећака који

европске Јевреје који су преживели холокауст. Своју одлуку да се исели у Израел, Рокл Корн образложила је речима: „Човек долази да посети гроб рођака, али се на гробовима не може живети“ (превод са енглеског, М.Р), Cohen, Nathan, „Motives for the Emigration of Yiddish Writers from Poland (1945-1948)“, у публикацији: Grözinger, Elvira; Ruta, Magdalena (Ed.), *Under the red Banner - Yiddish culture in the communist countries in the postwar era*, Wiesbaden, Harrassowitz 2008, 160-161.

347 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.

348 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

инсистирају да им се одмах придружи.³⁴⁹ Како је сва њена родбина страдала у рату, Мира Демајо је у своје и у име свог мужа изразила жељу да се прикључе следећем таласу организоване емиграције.³⁵⁰ Неименовани исељеник, доставио је Савезу руком писану молбу у којој је навео да је „фашистички терор уништио читаву његову породицу“, осим млађег брата који га чека у Израелу.³⁵¹ Жалећи се на то да га „овдашња (у Југославији, прим. М.Р.) усамљеност тишти и убија амбицију за рад и вољу за живот“, дотични је инсистирао на томе да му буде одобрено исељавање.³⁵²

Мада је представљао универзално релевантан мотив за емиграцију европских Јевреја, антисемитизам је у случају југословенске заједнице одиграо тек маргиналну улогу. У послератној Европи, антисемитске идеје представљале су наставак дуге традиције дискриминације Јевреја какве у Југославији није било или је постојала тек у ограниченом обиму.³⁵³ Манифестације антисемитизма у Краљевини Југославији које су наликовале западном или источноевропском моделу углавном су биле везане за националне мањине на које је снажно утицала политика матичне земље или за политичке групе које су биле под директним идеолошким туторством националсоцијализма.³⁵⁴

Послератна друштвена и политичка стварност у Југославији била је таква да одговарајућих услова за развој конкретних облика дискриминације јеврејске заједнице није било. Присуство антисемитских идеја било је ограничено на изоловане инциденте без

349 АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756.

350 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 752.

351 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757.

352 Колико су изолованост и усамљеност представљали релевантан мотив за појединачне исељенике најбоље показује пример Беле Полака из Чачка. Изразио је жељу да се прикључи исељавању пошто је рат преживео као једини припадник локалне јеврејске заједнице, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757.

353 Кољанин, *Јевреји и антијеврејство...*, 177-178.

354 Исто, 459.

политичке позадине. У прилог овој претпоставци говори и начин на који је ова тема оловљавана у релевантним документима Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије.³⁵⁵ На седници одржаној крајем августа 1945. године, чланови Аутономног одбора закључили су да свакако још увек има „грешака и неумесних изјава“, али и да су сами Јевреји у Југославији по питању антисемитизма преосетљиви.³⁵⁶ Појединачне инциденте челници Савеза су уредно бележили и разматрали, али њихов значај није прецењиван.³⁵⁷

Доследно се борећи против дискриминације сваке врсте, и сами водећи људи јеврејске заједнице су после рата на унеколико специфичан начин приступали питању антисемитизма. Примарни циљ Савеза свакако је било сузбијање противјеврејске делатности у сваком облику у којем се потенцијално могла јавити, али је постојао и очигледни страх код челника заједнице да би истицање антисемитизма могло бити протумачено као својеврсно потенцирање несавршености послератног југословенског друштва.³⁵⁸

Балансирање челника СЈВОЈ између одлучне борбе против дискриминације и свеприсутног настојања да се покаже верност југословенском режиму, најјасније је до изражаја дошло током седнице Извршног одбора, одржане крајем априла 1948. године.³⁵⁹

355 Соња Бунеску, избеглица из Румуније, пожалила се уочи другог таласа организоване емиграције Савезу јеврејских вероисповедних општина на антисемитске испаде које је трпела током боравка у избегличком логору у Тузли, АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753. Ово је једина прилика у којој је тема антисемитизма отворено разматрана у склопу процеса исељавања. При томе се уопште није радило о југословенским држављанима који су оптужени за дискриминацију, већ избеглицама из околних земаља Информбироа.

356 АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

357 Примера ради, крајем октобра 1945. године до Савеза је стигла информација о антисемитским испадима у Загребу који „нису малени“, Исто.

358 Када је Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије МУП ФНРЈ поднео елаборат о антисемитским појавама у земљи, дискриминација јеврејског становништва је у потпуности одбачена као наслеђе окупационог режима, Исто.

359 Исто.

Говорећи о проблему антисемитизма у европским оквирима, Алберт Вајс је истакао да се у Источној Европи, па самим тим и у Југославији, он налази на ивици ликвидације, односно да су се противјеврејске идеје као релевантан проблем одржале само у земљама Западне Европе. Овакво тумачење утемељења и корена антисемитизма у његовим најширим оквирима, омогућило је представницима Савеза да наставе да се активно боре против дискриминације, не угрожавајући при томе свој статус у послератној држави. Специфичан положај Савеза, са друге стране, онемогућава објективно сагледавање улоге коју је дискриминација одиграла у одлуци појединца да напусти земљу.³⁶⁰

Комплетан процес исељавања Јевреја у Израел представљао је реализацију једног од основних начела ционистичке идеологије. Јако је тешко, међутим, проценити колики је био реални утицај ционистичких идеја на појединца. Чак и релативно малобројни примери отвореног изражавања привржености ционизму морали су били спутани ставом комунистичких власти у Југославији.³⁶¹

360 Младенка Иванковић сматра да су рецидиви прошлости и прикривени облици антисемитизма, пре свега у крајевима насељеним мађарским и немачким становништвом, значајно утицали на то да јеврејско становништво у Југославији после рата живи у атмосфери сталне латентне несигурности и одбојности према нејеврејском становништву. Оваква је ситуација довела до тога да није постојала чак ни воља код преосталих југословенских Јевреја за приближавањем нејеврејском становништву, посебно припадницима оних националних мањина за које се знало да су током рата учествовале у антисемитским испадима, Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 62. и Ivanković, *Brodovi nade*..., 58

361 Контрадикторност која је постојала између личних и званичних мотива за емиграцију најбоље осликава пример Нафталија Бате Гедаље, послератног секретара Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије. Земљу је 1951. године свакако напустио поштујући номинални мотив „прикључења борби за независност Израела“. Када се, међутим, касније присећао овог тренутка, емиграцију је окарактерисао као „остарење сна из детињства“, које је било обележено идејама ционизма. Gedalja, Naftali Bata, „U oficirskim logorima“ у публикацији: *Mi smo preživeli*, knjiga 5, 401.

Један од ретких, ако не и једини југословенски исељеник који се отворено декларисао као циониста, био је Ђорђе Енгел из Сарајева.³⁶² Пошто је закаснио са подношењем пријаве за четврто организовано исељавање, потребу да се по сваку цену прикључи предстојећем транспорту образложио је тиме што се „осећа ционистички“. Цитирани допис је, међутим, био упућен локалној јеврејској вероисповедној заједници. Одлазак у Израел је у комуникацији са државним властима доследно дефинисан као укључење у борбу за независност новостворене државе.

На броду Кефалос, децембар 1948. године (из електронске архиве Јеврејског историјског музеја, Београд; сликао Моша Мандил, репродукција Михаел Леви, Израел)

Исак Катан и Леон Пинто, инжењери из Сарајева, обратили су се Президијуму Народне скупштине Југославије са молбом да им се накнадно дозволи исељавање у Израел, пошто су одбијене пријаве које су првобитно поднели.³⁶³ У овој накнадној молби су у више наврата истакли да у корену њихове жеље за исељавањем

362 АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756.

363 Исто.

лежи потреба да „допринесу одбрани слободе и независности, као и изградњи младе јеврејске државе“. Слично је образложење своје жеље да напусти Југославију понудио и Ђорђе Енгел.³⁶⁴ Обраћајући се Министарству народне одбране, са молбом за отпуст из службе, истакао је да жели да учествује у „борби за изградњу државе Израел“.

Карактеристична формулација мотива за исељавање се најчешће може наћи у молбама које су, покушавајући да издејствују опрост казне, надлежним југословенским властима упутили затвореници и осуђеници пријављени за исељавање. Чак и у оваквим молбама, међутим, идеја „борбе“ је своје место нашла тек на изричиту иницијативу Савеза.³⁶⁵ Објашњавајући кажњеницима којим би тоном требало да се обрете надлежним државним органима, челници јеврејске заједнице су инсистирали на томе да би „борба за ослобођење“ новостворене јеврејске државе требало у сваком случају да буде истакнута као један од главних разлога за напуштање земље

Обраћајући се Президијуму Народне скупштине Југославије, Валерија Ковачић из Задра, осуђена због рада против постојећег поретка, истакла је да као Јеврејка жели да учествује у борби Израела и његовој изградњи.³⁶⁶ Маријета Езра је, у молби коју је Президијуму упутила у име свог заточеног мужа Мике Езре, истакла да би њих двоје, као Јевреји, желели да оду у Израел и помогну његову борбу.³⁶⁷

Пре свега, ситуације у којима су најчешће употребљаване различите варијанте ове формулације наводе на помисао да није оправдана претпоставка Младенке Иванковић о „борби за слободу“ као својеврсном синониму за ционистичке мотиве појединачних емиграната.³⁶⁸ Појединци пријављени за исељавање ову су формулацију,

364 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.

365 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

366 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.

367 АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743.

368 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 311

очигледно, директно преузели од Савеза, искључиво за потребе комуникације са државним органима. Какви год да су мотиви стварно покретали исељенике у њиховој тежњи да се упуте у Израел, властима су они представљани као својеврсна жеља појединца да активно учествује у одбрани и изградњи нове јеврејске домовине.

Док је за потребе саме јеврејске заједнице ционизам представљао општи контекст у којем се одиграло исељавање, за потребе комуникације са југословенским властима створен је паралелни, идеолошки прихватљив контекст „борбе за слободу“. Једино би на овом, најопштијем нивоу било оправдано поистовећивање ционизма са једне и „борбе“ са друге стране. Ниједан од ова два контекста се, међутим, не може изједначити са реалним мотивима којима су југословенски Јевреји били вођени када су доносили одлуку о напуштању земље.

Док је идеолошка позадина нове власти у Југославији посебно тешко погађала поједине припаднике јеврејске заједнице, одређени елементи друштвених реформи су у подједнакој мери погађали свакога од њих. У овом смислу су посебно специфични били резултати процеса колективизације који је започет непосредно по завршетку рата.

Већ 21. новембра 1944. године, Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије (АВНОЈ) донело је одлуку према којој се југословенски Јевреји који крај рата нису дочекали у земљи, више нису имали сматрати власницима своје имовине, јер су се морали третирати као избегла или одсутна лица.³⁶⁹ Одлуком коју је донела Државна управа народних добара, установљена је крајње неповољна процедура која је југословенским Јеврејима тек условно омогућавала да остваре право на повраћај имовине. Појединци који су располагали доказима о власништву и били у могућности да их лично доставе надлежним државним органима, могли су остварити

369 АЈ, 15-20-348. Исти се допис може наћи и у АЈИМ, Ал. 1948-1952, п.к. Спискови исељеника.

право на поновно располагање својом имовином, али не више у својству власника, већ управитеља имања. У случају да некадашњи власници нису могли да предоче адекватне доказе, имање је уступано на управљање трећем лицу.³⁷⁰

Пракса поступања са имовином коју су установиле надлежне југословенске власти наишла је на отворено негодовање Савеза јеврејских вероисповедних општина. Занемарљив број иовако малобројних преживелих југословенских Јевреја могао је после рата да предочи било какве доказе у власништву. Управо из овог разлога су, у допису упућеном АВНОЈ-у и Националном комитету ослобођења Југославије (НКОЈ), фебруара 1945, представници Савеза предложили алтернативно решење.³⁷¹ По слову овог предлога, централна организација југословенских Јевреја, односно локална јеврејска општина, на себе је требало да преузме дужност посредника између одсутних припадника заједнице и релевантних државних институција.

Немогућност југословенских Јевреја да на директан начин остваре право на повраћај имовине коју су били приморани да напусте или им је одузета током рата, учинила је положај заједнице у послератној држави скоро безизлазним.³⁷² У новоствореној држави

370 Савез је у допису навео пример извесног Самуила Песаха, кино-оператера из Београда, који се као сопственик имања у Београду, у Крањчићевој улици бр. 14 (после рата Улица Милице Јанковић), обратио Државној управи народних добара са молбом да му наведено имање буде уступљено у власништво. Државна управа народних добара донела је одлуку да Самуила Песаха именује управитељем, како је истакнуто у допису Савеза, „његовог властитог имања“, Исто.

371 Исто.

372 Тешка материјална ситуација у којој се јеврејска заједница Југославије налазила после рата може се убројати у оне факторе које Вилијем Петерсен назива хетерогено релевантним, а који, утичући на појединце изазивају масовне миграционе покрете, Petersen, „A General Typology of Migration“ ..., 259.

на Блиском истоку тражили су материјалну сигурност каква им је у Југославији умногоме ускраћена.³⁷³

Како је материјално стање његове породице, пошто је изгубио посао, постало толико критично да, како је сам навео, више није био у стању да пружи свом детету све што му је било потребно, Светислав Жарић из Вршца изразио је наду да би евентуално исељавање у Израел могло донети одређени бољитак у овом смислу.³⁷⁴ На сличан је начин Славко Грос, електромеханичар из Апатина, који је током рата остао без комплетне покретне и непокретне имовине, очекивао да би живот у новоствореној држави на Блиском истоку могао побољшати његову материјалну ситуацију.³⁷⁵ У Југославији је, после рата, како је навео у писму упућеном Савезу јеврејских вероисповедних општина, живео бедно са женом и малим дететом.

Колико је материјална ситуација играла значајну улогу приликом опредељивања Јевреја за исељавање у Израел најбоље показују примери појединаца који су циљано лишени имовине или могућности да зарађују за живот. Тако је бивши професор Средње техничке школе у Суботици, Игњац Хоровиц, посао изгубио због тога што се у књизи коју је написао позивао на дела Херберта Џорџа Велса.³⁷⁶ Одлука о отпуштању са актуелног положаја допуњена је и

373 Послератна југословенска држава осећала је велику потребу за физичком радном снагом и радницима у базичним занимањима. Велики број југословенских Јевреја није био одговарајућег здравственог стања (услед боравка у логорима) или квалификација које би одговарале специфичним потребама земље у изградњи. Уз то, југословенска је власт правила јасну разлику између физичких радника из међуратног периода и оних који су тиме почели или желели да почну да се баве тек после рата. Они који су у међуратном периоду били ангажовани у непроизводним занимањима после рата су уопштено окарактерисани као „буржоазија“, Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 350. Видети и: Brandl, *Židovi u Hrvatskoj 1944-1952...*, 155.

374 АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756.

375 АЈИМ, Ал. 1949-1951, п.к. 837.

376 АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754.

забраном запошљавања следећих годину дана. Лишен било каквих прихода, Хоровиц није имао другог избора него да се упути у Израел.

Разноликост мотива које је појединац, независно од заједнице или општих околности у којима се исељавање одиграло, могао сматрати релевантним или чак пресудним за доношење одлуке о напуштању Југославије, из докумената је могуће само наслутити. Стога су издвојени само карактеристични примери.

На броду Кефалос, децембар 1948. године (аутор фотографије Ервин Рајтер, ЈИМ; љубазношћу Ејала Рајтера)

Ционизам, мада се не може сматрати нити хетерогено нити универзално релевантним мотивом за организовану емиграцију Јевреја из Југославије у новостворену државу на Блиском истоку у целини,³⁷⁷ у одређеном је облику свакако био присутан у свести индивидуалних исељеника. Мада се формално нису приклонили ционистичкој идеји или њеној друштвено-политички прихватљивој алтернативи, одређени број емиграната се, ипак, у Израел упутио поштујући искључиво сопствено убеђење.

Можда и најчистији израз ционизма у процесу масовног исељавања југословенских Јевреја у Израел представља пример

377 Petersen, „A General Typology of Migration“ ..., 259.

Александра Чериковског.³⁷⁸ Савезу се Чериковски обратио са молбом да му се исељавање дозволи иако није испуњавао опште услове које је за пријављивање дефинисала израелска држава. Захтев је Чериковски образложио чињеницом да, као стар и болестан човек, жели последње године свог живота да проведе у новоствореној јеврејској држави.

Када је конфликт са Совјетским Савезом постао предмет јавног знања, његове могуће импликације морале су појединца натерати да озбиљно размотри могућност напуштања земље. Страх од војне интервенције земаља Источног блока који је у југословенском друштву био општеприсутан, на Јевреје, којима је пружена могућност да напусте земљу, могао је деловати само као додатни подстицај.³⁷⁹ Сукоб са Совјетским Савезом условио је и поделу унутар Комунистичке партије Југославије на „стаљинисте“ и „титоисте“, која се преликала и на целокупно југословенско друштво. Дестаљинизација Комунистичке партије Југославије подразумевала је, сходно томе, и дестаљинизацију друштва у целини. Сваки припадник јеврејске заједнице који се нашао са погрешне стране овог идеолошког расцепа, извесно се осећао позваним да напусти земљу.³⁸⁰

378 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

379 У овом се смислу југословенско-совјетски конфликт мора посматрати као још један универзално релевантан миграциони фактор, Petersen, „A General Typology of Migration“..., 259. Radovanović, Milan, *Die organisierte Auswanderung jugoslawischer Juden nach Israel im Kontext des jugoslawisch-sowjetischen Konflikts (1948-1952)*, https://www.academia.edu/11750030/Die_organisierte_Auswanderung_jugoslawischer_Juden_nach_Israel_im_Kontext_des_jugoslawisch-sowjetischen_Konflikts_1948-1952_, приступљено: 25. јануар 2022.

380 О дестаљинизацији КПЈ и обрачунавању са идеолошки неподобним појединцима видети: Глишић, Венцеслав, Отпор сукобу са Информбиром у врху КПЈ, Југословенско-совјетски сукоб 1948, Београд 1999, 173-181. Дестаљинизација Комунистичке партије Југославије и југословенског друштва истиче се као *push* фактор чије је реални утицај тек на индивидуалном нивоу могуће објективно проценити, Han, *Soziologie der Migration...*, 12-13.

Југословенска влада је, приликом првог организованог исељавања у Израел, изашла у сусрет осуђеницима и кажњеницима тако што их је ослободила даљег издржавања казне и омогућила им да напусте земљу.³⁸¹ Ово начелно решење је примењивано и приликом свих каснијих таласа емиграције. Појединци су, стога, одлуку о напуштању земље највероватније бар делимично доносили вођени жељом да избегну одслужење казне на коју су већ били осуђени.

381 Видети: АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

ЈЕВРЕЈСКИ ИДЕНТИТЕТ
У ОРГАНИЗОВАНОМ
ИСЕЉАВАЊУ

Фотографија на претходној страни: *Исељеници из Југославије за Израел на броду „Радник“, Ријека, 1. децембар 1948. године* (из електронске архиве Јеврејског историјског музеја, Београд)

НАЦИОНАЛНИ УНИВЕРЗАЛИЗАМ

Пошто је крајем XIX века на верским темељима изградила националну свест, јеврејска заједница је у мају 1948. године коначно постала државотворна нација. Од тренутка формулисања ционистичке идеологије до проглашења независности Израела, међутим, јеврејски идентитет није разматран на начин који би омогућио решавање практичних проблема са којима се новостворена држава суочила у првим годинама постојања.³⁸² На основно питање – ко се може сматрати пуноправним припадником јеврејске заједнице, са обновом националне државе, надовезало се питање тога ко ужива право на имиграцију и добијање израелског држављанства.

„Декларацијом о оснивању државе Израел“ (1948) формализована је дуго очекивана обнова националног дома јеврејског народа за који је најављено да ће прихватити имигранте из читавог света.³⁸³ Правну снагу је ово обећање добило доношењем Закона о повратку

382 Према традицији описаној у Халахи, припадност јеврејској заједници преноси се у оквирима породице. Уколико су оба родитеља Јевреји, дете свакако припада заједници. У случајевима када је, међутим, један од родитеља иноверан, дете наслеђује веру мајке. Деца нејеврејских мајки не сматрају се Јеврејима по рођењу. Уколико желе да постану чланови јеврејске заједнице, морају проћи кроз обред конверзије који се састоји од три, односно две фазе. У присуству три припадника заједнице, преобраћеник прихвата испуњавање заповести датих у Тори (Кабалат Ол Малхут Шамајим), ритуално се обрезује уколико је мушко (Б'рит Мила) и приступа обредном купању (Микве). Видети: Асиел, *Конверзија и њено значење у јеврејској заједници у Србији...*, 10-14.

383 *The Declaration of the Establishment of the State of Israel, May 14, 1948*, <http://www.mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/declaration%20of%20establishment%20of%20state%20of%20israel.aspx>, приступљено: 25. јануар 2022.

(1950).³⁸⁴ Одредбама Закона о националности (1952) сваком је имигранту аутоматски додељено израелско држављанство.³⁸⁵ Одредбе Закона о повратку и Закона о националности односиле су се на све имигранте који су у Израел стигли по проглашењу независности, али и на комплетну јеврејску имиграцију у мандатну Палестину, легалну и илегалну.³⁸⁶

384 Први члан Закона о повратку гласи: „Сваки Јеврејин има право да у ову земљу (Израел, прим. М.Р.) дође као олех (исељеник у склопу алије, прим. М.Р.)“; Члан 2б, истог Закона: „Исељеничка виза биће дата сваком Јеврејину који изрази жељу да се досели у Израел, сем у случајевима када Министарство за уселење процени да је исељеник учествовао у активности која је усмерена против јеврејског народа или да би могао да угрози јавно здравље или безбедност државе“; Члан 3а, Закона о повратку: „Јеврејин који је стигао у Израел и последично изразио жељу да се у Израелу насели, може, док је још увек у земљи, да добије исељенички сертификат“, *Law of Return 5710-1950*, <http://www.mfa.gov.il/mfa/mfa-archive/1950-1959/pages/law%20of%20return%205710-1950.aspx>, приступљено: 25. јануар 2022.

385 Члан 2а, Закона о националности гласи: „Сваки исељеник који подлеже Закону о повратку постаће израелски држављанин“, *Nationality Law, 5712/1952*, <http://www.israellawresourcecenter.org/israellaws/fulltext/nationalitylaw.htm>, 5. фебруар 2021.

386 Четврти члан Закона о повратку гласи: „Сваки Јеврејин који се уселио у ову земљу (Израел, прим. М.Р.) пре ступања на снагу овог Закона, као и сваки Јеврејин рођен у овој земљи, било пре или после ступања на снагу овог Закона, биће сматран исељеником, по критеријумима овог Закона“, *Law of Return 5710-1950*, <http://www.mfa.gov.il/mfa/mfa-archive/1950-1959/pages/law%20of%20return%205710-1950.aspx>, приступљено: 25. јануар 2022.

Члан 2б Закона о националности каже: „Држављанство Израела може добити:

- особа која је као исељеник стигла или је рођена у земљи пре проглашења независности државе – држављанин постаје са тренутком проглашења независности државе
 - особа која је у Израел стигла као исељеник, после проглашења независности државе – држављанин постаје са тренутком алије
 - особа која је рођена у Израелу после проглашења независности државе – држављанин постаје са тренутком рођења
 - особа која је добила исељенички сертификат, у складу са Законом о повратку – држављанин постаје са тренутком издавања сертификата,
- Nationality Law, 5712/1952*, https://www.knesset.gov.il/review/data/eng/law/kns2_nationality_eng.pdf, приступљено: 25. јануар 2022.

Како надлежни државни органи нису могли да се усагласе око дефиниције јеврејског идентитета која би ушла у састав закона који регулишу имиграцију у новостворену државу на Блиском истоку, ово је питање у потпуности изостављено из правних темеља Израела.³⁸⁷ Захтеви за усељење доследно су разматрани и решавани индивидуално. Како израелске власти нису иступиле са одговарајућим тумачењем припадности јеврејској заједници, други чиниоци укључени у миграциони процес морали су активније да се укључе у решавање овог питања. Посебно значајну улогу су одиграле матичне државе досељеника.

У послератној Југославији, пуноправним члановима јеврејске заједнице сматрана су деца јеврејских родитеља, односно јеврејских мајки, али и појединци који су имали јеврејске претке а да сами нису нужно морали бити Јевреји. Овакво је тумачење додатно компликовао велики број мешовитих бракова. Са друге стране, искуство рата и секуларизација друштва навели су велики број пуноправних чланова заједнице да се од ње дистанцирају.

Настојећи да некако учини прегледним компликован однос националности, вероисповести и идентитета, Алберт Вајс је 1954. године издвојио пет категорија јеврејског становништва у послератној Југославији.³⁸⁸

387 Израелска држава нема устав у правом смислу те речи, већ је њено уређење утемељено на неколико такозваних основних закона. Основни су закони усвојени током заседања Уставотворне скупштине 1948. године, да би 1950. године усвајањем такозваног „Хараријевог предлога“, постали појединачна поглавља у пакету закона који врши функцију устава државе, *The Constitution*, <https://main.knesset.gov.il/en/activity/pages/BasicLawsAndConstitution.aspx>, приступљено: 25. јануар 2022.

388 Од прве две категорије очекивано је да ће активно учествовати у обнови јеврејске заједнице у послератној Југославији. Од треће категорије очекивало се делимично ангажовање у овом смислу. Цитирано према: Асиел, *Конверзија и питање идентитета јеврејске заједнице у Србији...*, 29-30.

- они који себе сматрају Јеврејима по националности, али нису чланови ниједне верске заједнице
- они који себе сматрају Јеврејима по националности и по вероисповести
- они који себе сматрају Јеврејима по вероисповести, али Србима или Хрватима по националности
- особе које имају јеврејско порекло, а себе сматрају члановима друге националне заједнице и који не припадају ниједној верској заједници, али још увек испољавају заинтересованост за јеврејски живот и учествују у неким активностима јеврејске заједнице
- Јевреји по пореклу, који себе не сматрају Јеврејима ни по вери, ни по националности и који више не одржавају никакву везу са јеврејством нити су заинтересовани за живот и активности јеврејске заједнице

Југословенске власти су Јевреје у послератној држави посматрале као *de facto* националну мањину.³⁸⁹ У оквирима процеса организованог исељавања су, међутим, настојале да се по сваку цену дистанцирају од било којег питања везаног за тумачење припадности јеврејској заједници. У овом смислу би требало разумети и начелни карактер дозволе дате локалним Јеврејима да се упуте у новостворену државу на Блиском истоку.³⁹⁰ Уочи сваког појединачног таласа

389 Како наводи Будислав Вукас, Јевреји су у оквирима Краљевине Југославије егзистирали у специфичној форми „етничке групе“, која је представљала својеврсни међукорак према статусу националне мањине какав су остварили након стварања социјалистичке Југославије и независне државе Израел, Vukas, Budislav, *Etničke manjine i međunarodni odnosi*, Zagreb 1978, 54. Ову су претпоставку прећутно прихватили и даље развили челници Савеза јеврејских вероисповедних општина. Видети: АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

390 АЈИМ, п.к. 871 (Архив Перера 2-3).

исељавања истицано је да емиграцији може приступити „сваки Јеврејин и Јеврејка“.³⁹¹

Савез јеврејских вероисповедних општина је, вођен упитима који су стигли из локалних заједница, од Министарства унутрашњих послова затражио ближе тумачење права на прикључење организованом исељавању.³⁹² Министарство је одбило да на било који начин даље образложе своју позицију, понављајући да сваки припадник јеврејске заједнице у Југославији може да емигрира у Израел.³⁹³ До самог краја процеса организованог исељавања, на снази је остала начелна дозвола за напуштање земље.³⁹⁴

Очигледна је тежња југословенског државног врха да одговорност за прецизно дефинисање права појединца да напусти земљу у потпуности пребаци на саму заједницу. Начин на који је организовано исељавање у целини било устројено учинило је, међутим, овакво решење неодрживим. Министарство унутрашњих послова Југославије даће, мада можда невољно, најконсеквентније тумачење припадности појединца јеврејској заједници.

Питање са којим су се локалне заједнице најчешће обраћале Савезу тичало се права Јевреја и Јеврејки у мешовитим браковима да се прикључе организованом исељавању.³⁹⁵ Министарство унутрашњих послова првобитно је најавило да ће Јеврејима у браку са не-Јеврејкама извесно бити дозвољено да напусте земљу, док је судбина Јеврејки у мешовитим браковима окарактерисана као

391 Изричито се ова формулација може наћи у: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

392 АЈИМ, п.к. 871 (Архив Перера 2-3).

393 Исто. Начелна упутства која се тичу пријављивања за први талас организоване емиграције пренета су и појединачним исељеницима, АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

394 Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

395 АЈИМ, п.к. 871 (Архив Перера 2-3).

неизвесна.³⁹⁶ Извори не доносе прецизније податке о томе како је донета коначна одлука о искључењу брачних заједница између Јеврејки и не-Јевреја из масовне емиграције. Јеврејкама у мешовитим браковима југословенски државни врх изашао је у сусрет само утолико што им је дозвољено да се у Израел упуте без својих мужева, односно деце.³⁹⁷ Подразумевало се да ће чину емиграције претходити развод. Уз одређене модификације и допуне, исто је решење доследно примењивано до краја процеса организованог исељавања.³⁹⁸

Ускраћивање права на исељавање Јеврејкама у мешовитим браковима значило је одбацивање традиционалног схватања припадности заједници као релевантног за процес организоване емиграције. Одбијање пријава Јеврејки удатих за не-Јевреје значило је да земљу не могу да напусте ни деца из оваквих бракова, иако су заједници припадала по рођењу. Са друге стране, није постојала никаква препрека за исељавање деце из бракова Јевреја са не-Јеврејкама.

Одлука о ограничавању права Јеврејки у мешовитим браковима да се иселе у Израел, изазвала је протесте заједнице. У допису упућеном Савезу крајем 1948. године, челници општине у Бачкој Тополи истакли су како је жеља за емиграцијом у Израел свеопшта и констатовали да „мимо жена које су удате за не-Јевреје ваљда нико неће остати (у Југославији, прим. М.Р.)“.³⁹⁹ Ургирали су и да се ово питање поново покрене код југословенских власти.

Од јеврејске вероисповедне општине у Суботици је, непосредно по окончању првог таласа организованог исељавања, на адресу

396 АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755.

397 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768. Подразумевало се да се Јеврејке, које су биле удате за не-Јевреје, а које су остале удовице или су се развеле, нису смеле преудати уколико су желеле да се иселе у Израел, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757.

398 Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

399 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757.

Савеза стигао апел да се емиграција омогући свима који желе да напусте земљу.⁴⁰⁰ Примедба се превасходно односила на Јеврејке у мешовитим браковима, односно на децу из ових бракова.⁴⁰¹

Уочи трећег таласа организованог исељавања ревидирано је тумачење права појединца да напусти земљу. Јеврејкама удатим за не-Јевреје омогућено је да се, у случају развода или смрти супруга, у Израел упуте са децом.⁴⁰² Деца су морала бити јеврејске вере и, уколико се радило о разводу, имати одобрење оца да напусте земљу.⁴⁰³

Пријава Едите Маглајић из Бањалуке за други талас организованог исељавања одбијена је у складу са начелном одлуком да се брачним заједницама Јеврејки и не-Јевреја ускрати право на напуштање земље.⁴⁰⁴ Пријаву је поднела без супруга, који се налазио на издржавању казне од петнаест година, у чему су је подржали и челници бањалучке општине. Како брак, међутим, није био формално разведен, ова пријава никако није могла бити прихваћена.

Због тога што је била удата за не-Јеврејина, одбијена је и пријава за исељавање коју је поднела Барбара Чанађија из Загреба.⁴⁰⁵ Локална општина заузела се за то да њена молба буде уважена, како се радило о ћерки јеврејских родитеља, а њена је мајка земљу напустила крајем 1948. године. При томе је бракоразводни поступак већ био у току. Савез је остао доследан ставу да се, све до финализације развода, ради о нејеврејском браку.

400 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753.

401 Покренуто је и питање не-Јеврејки, удовица Јевреја, које су у Израел покушавале да се иселе са нејеврејском децом из тих бракова. Исто.

402 АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755.

403 Полазило се од претпоставке да су деца из мешовитих бракова у тренутку организације исељавања малолетна како би у супротном морала да поднесу самосталну пријаву, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757.

404 Исто.

405 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 752.

Током прва два таласа организованог исељавања, ни изричита дозвола бившег супруга није била довољна да надомести недостатак доказа о финализацији бракоразводног поступка. Савез је одбио пријаву Грете Дворачек из Загреба, која је другом таласу организоване емиграције желела да се прикључи са сином Ивом.⁴⁰⁶ Загребачка општина молила је да пријава буде накнадно прихваћена, истичући да је Људевит Дворачек дозволио бившој супрузи и сину да напусте земљу, односно да је Иво Дворачек годину дана раније примио јеврејску веру.⁴⁰⁷ Првобитна одлука није промењена.

Представници надлежних државних органа очигледно су страховали од тога да би одређени број не-Јеврејки могао да приступи склапању бракова са припадницима јеврејске заједнице искључиво ради могућности да се иселе. Преиспитивани су, међутим, само они бракови за које би представници Савеза оценили да су сумњиви. Најчешће се радило о заједницама склопљеним непосредно пред подношење пријаве за емиграцију, односно по завршетку рата.

Јеврејска вероисповедна општина у Суботици обратила се Савезу за помоћ уочи трећег таласа организованог исељавања, а поводом неколико спорних пријава.⁴⁰⁸ Челници Савеза издвојили су случај неименоване жене, не-Јеврејке, која се за Јеврејина удала непосредно пред исељавање. Тврдила је да се њен муж за исељавање пријавио без њеног знања, те да је због тога била приморана накнадно да поднесе пријаву. Савез је брак одбацио као фиктиван, а ову је претпоставку потврдила и суботичка општина. Будући исељеник, наиме, приликом подношења пријаве није поменуо да је ожењен.

Уочи петог таласа организованог исељавања, неименовано лице дало је изјаву са намером да докаже да има легитимно право да

406 Исто.

407 АЈИМ, п.к. 869.

408 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288.

са собом у Израел поведе и супругу, не-Јеврејку.⁴⁰⁹ Будућу супругу упознао је 1941. године. Током рата нису били у могућности да се венчају, а после рата су дуже време били раздвојени. Како је истакао дотични, склапању брака су могли приступити тек „када је сазрела жеља за исељавањем у Израел“. Остаје нејасно да ли су челници Савеза јеврејских вероисповедних општина уважили овакво образложење.

Не постоји званична информација о томе шта је, за потребе укључења у организовано исељавање, представљало валидан доказ легитимности брака. Чини се, међутим, да је Савез прихватио потврде других институција. Тако је Секретаријат Народне студентске омладине Медицинског факултета у Загребу потврдио локалној јеврејској вероисповедној општини да је брак Едмонда Бернхаута и Лејле Бернхаут Соколовић легитиман.⁴¹⁰ На основу овог уверења, брачни пар Соколовић прикључио се другом таласу масовне емиграције.

Мада традиција јеврејске заједнице не познаје ограничавање права појединца на конверзију, ово је начело само делимично могло бити испоштовано у припреми емиграције. Конвертити су само током прва два таласа исељавања уживали иста права као и појединци јеврејског порекла. Чини се да је одређени број не-Јевреја приступио промени вере са искључивим циљем напуштања земље, због чега је Министарство унутрашњих послова уочи трећег таласа организованог исељавања редефинисало околности у којима се конверзија сматрала легитимном основом за емиграцију.⁴¹¹

Право на прикључење организованој исељавању је, средином 1950. године, званично ограничено на лица која су јеврејску веру прихватила пре напада нацистичке Немачке на Краљевину

409 АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754.

410 АЈИМ, п.к. 869..

411 АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743.

Југославију.⁴¹² Изузетак су представљала лица јеврејског порекла која су била слободна да се у сваком тренутку врате вери својих предака.⁴¹³ На питање конверзије надовезивали су се и случајеви припадника других верских заједница који су себе покушавали да представе као блиске јеврејској вери како би им било омогућено да напусте земљу.⁴¹⁴

412 Исто. Видети још: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 1288; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

413 АЈИМ, Ал. 1948-1949, п.к. 897.

414 „Не могу се примати пријаве од назарена, такозваних израелићана, суботара или других секти, држављана ФНРЈ, пошто се ради о лицима која нису ни јеврејског порекла, ни јеврејске вероисповести“, АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755.

(Н)И ВЕРА (Н)И НАЦИЈА

Како надлежни државни органи нису иступили са прецизном дефиницијом припадности јеврејској заједници, примарну селекцију пријава за исељавање вршио је Савез јеврејских вероисповедних општина. Начелну одлуку југословенских власти о слободној емиграцији челници Савеза интерпретирани су као дозволу дати Јеврејима рођењем, односно Јеврејима пореклом да напусте земљу.⁴¹⁵ Одговорност за утврђивање легитимности појединачних пријава за организовано исељавање Савез је даље делегирао локалним заједницама. Састављена су прецизна упутства која су се тичала тога шта се може прихватити као несумњиви доказ припадности јеврејској заједници. Појединачне општине биле су дужне да у складу са овим тумачењем, а под претњом кривичне одговорности појединачних представника и службеника, размотре и оцене сваку поднету пријаву.

Неоспорним доказом јеврејског идентитета Савез је сматрао чланство у локалној јеврејској општини. Члан општине, односно брачни друг или дете члана општине аутоматски су убрајани у основну категорију Јевреја рођењем, односно пореклом.⁴¹⁶ У основну категорију су улазила и лица чији су идентитет могли потврдити одговорни представници општине.

Како није стигао да се правовремено пријави за прво организовано исељавање у Израел, Александар Џенизе из Чаковца је своју

415 Видети. АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288. Идентична су упутства поновљена и у: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855. Од четвртог таласа организоване емиграције, упутства о праву појединца да се исели у Израел постала су саставни део циркулара општег карактера. Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827.

416 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288.

пријаву лично предао представницима Савеза.⁴¹⁷ Уз пријаву је био приложен допис којим је ЈВО Чаковец потврдила да је именовани Јеврејин пореклом, по мајци, да је ожењен Јеврејком и да је дугогодишњи члан локалне заједнице. На основу поднетих доказа, челници ЈВО Чаковец захтевали су да се молби њеног члана изађе у сусрет.

Јеврејска вероисповедна општина у Суботици је, у допису упућеном Окружној комисији за исељавање у Новом Саду, потврдила да је Иван Лехман јеврејског порекла мада никада није био члан локалне заједнице.⁴¹⁸ Како је Лехманов отац био члан општине у Бечу, челници суботичке општине убрајали су га у основну категорију Јевреја по рођењу.

Лица јеврејског порекла која нису била учлањена у општину, нити позната руководству заједнице морала су молбама за прикључење организованој емиграцији да приложе и одговарајући доказ свог идентитета. Углавном се радило о изјави коју су пред народним властима давала два регистрована члана јеврејске општине, пријављена за организовану емиграцију. У релативно ретким случајевима, када би пријава за исељавање до Савеза стигла без одговарајућег доказа о јеврејском пореклу пријављеног лица, овакав би доказ био ретроактивно захтеван од локалне општине.⁴¹⁹

За потребе одласка у Израел са трећим таласом исељеника, Народни одбор града Осијека Савезу је доставио потврду да је Златко Вегнер пореклом Јеврејин.⁴²⁰ Допис сличног садржаја стигао је и од општине у Загребу, која је потврдила идентитет Аријане Станишић. Приложене су биле потписане изјаве Армина Боровица

417 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

418 АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754.

419 Видети, на пример: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757. и АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753. У појединим случајевима су подаци о томе по којем се основу појединци прикључују организованом исељењу, какви су стизали до Савеза, били у тој мери нејасни да је повратно питање дословно гласило: „Ко је у фамилији Јеврејин?“. Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757.

420 АЈИМ, п.к. 869.

и Ота Мишколција, као чланова локалне општине.⁴²¹ Два неименована сведока потврдила су и да је Антон Енглер из Загреба припадник заједнице.

У припреми прва два таласа организоване емиграције ни Савез се није изричито бавио положајем конвертита. Процес приступања јеврејској заједници у целини, па тако и положај конвертита у организованом исељавању, у потпуности је препуштен надлежности рабина и савести појединца. Савез ни на који начин није улазио у разматрање мотива којима је појединац био вођен приликом конверзије.⁴²² Савез је са званичним тумачењем статуса конвертита у процесу организованог исељавања коначно иступио на инсистирање Министарства унутрашњих послова.

Уочи трећег исељавања, локалним општинама је наложено да решавање молби за пријем појединаца у јеврејску веру обуставе до окончања процеса организоване емиграције.⁴²³ Како је сваки талас исељавања југословенских Јевреја у Израел организован и извођен под претпоставком да ће бити последњи, оваква је формулација требало да се односи само на трећи талас. Исти је принцип, међутим, касније примењен и приликом последња два организована исељавања. Како је начелно свако лице било слободно да приступи јеврејској вери ако покаже искрену жељу да то учини, привремена забрана конверзије образложена је поштовањем „вишег интереса“ у ограниченом року извођења организованог исељавања. Као додатни аргумент у корист привремене забране конверзије, Савез је навео и то да се јединим легитимним разлогом за конверзију сматра слободно верско уверење. Приступање јеврејској заједници са искључивим циљем напуштања земље стога је сматрано неважећим.

421 Исто. Сведочанствима која су била приложена овом допису, накнадно су приложена школска сведочанства из којих се јасно види да је Аријана Станишић Јеврејка пореклом.

422 АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743.

423 Исто.

Могућност конверзије током реализације процеса исељавања представници Савеза оставили су не-Јеврејкама, удатим за Јевреје, односно деци из таквих бракова, као и Јеврејима који су у неком тренутку покрштени, те су тражили повратак јеврејској вери.⁴²⁴ У питању су била лица чија би молба за исељавање свакако, и без конверзије, била прихваћена. Слично одлуци којом су ограничена права Јеврејки у мешовитим браковима са не-Јеврејима да се иселе, и став Савеза по питању конвертита изазвао је негативне реакције унутар саме јеврејске заједнице.

Антун Пок из Суботице обратио се крајем априла 1951. године надрабину др Гершону Јосипу, са жељом да пређе у јеврејску веру.⁴²⁵ Намера му је била да се заједно са женом и децом прикључи четвртој таласу организованог исељавања. Суботичка општина упутила је Савезу молбу да ова конверзија буде призната. Пок пре рата није могао да промени веру пошто није био пунолетан, док за време окупације није било услова за конверзију. Случајеви попут овог навели су званичнике ЈВО Суботица да доведу у питање одлуку Савеза о ограничавању права конвертита на емиграцију.⁴²⁶

424 Исто.

425 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880.

426 „Сматрамо да би била велика неправда ако би се тим младим људима (који су у јеврејску веру прешли тек после Другог светског рата, како су пре рата били малолетни, прим. М.Р.) ускратило издавање дозволе за исељење“, Исто.

ЈЕВРЕЈИН ПРАВОМ И ЈЕВРЕЈИН ВОЉОМ

Појединац је припадност јеврејској заједници посматрао искључиво као предуслов за прикључење организованој емиграцији и у складу са тиме настојао да се уклопи у оквире јеврејског идентитета онако како је дефинисан за потребе исељавања или, пак, да овај оквир прилагоди сопственим потребама. Тако се на нивоу индивидуалних учесника у масовној емиграцији, на два основна питања мешовитих бракова и конверзије, надовезао велики број сасвим јединствених тумачења ових питања. Сасвим независно од општег тумачења са којим би иступили Савез или надлежни државни органи, појединци пријављени за организовано исељавање настојали су да иступе са прихватљивом интерпретацијом права на емиграцију.

Уочи трећег таласа организованог исељавања, Јеврејкама у мешовитим браковима дозвољено је да земљу напусте у случају развода или смрти супруга, док су децу са собом могле повести уколико су и сама јеврејске вероисповести.⁴²⁷ У пракси се, међутим, најмање случајева уклапало у овај унапред дефинисани оквир. Деца Јеврејки удатих за не-Јевреје тако углавном нису била јеврејске вероисповести, али су представници заједнице упорно инсистирали на томе да би у овим специфичним околностима и њима требало дозволити да напусте земљу.

Јелка Милић из Загреба приступила је бракоразводном поступку пошто је њена пријава за први талас организоване емиграције одбијена на име тога што је била удата за не-Јеврејина.⁴²⁸ За исељавање се пријавила поново, пошто је брак разведен. Земљу је желела

427 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753.

428 АЈИМ, Ал. 869.

да напусти са децом која, колико се то на основу сачуваних извора може закључити, нису била јеврејске вероисповести. Молбу за њихово прикључење организованој емиграцији правлада је чињеницом да су „узгајана у јеврејском духу“. Јелка Милић је ову тврдњу темељила на чињеници да је од 1938. године живела у ванбрачној заједници са Робертом Силберштајном, који је и сам био пријављен за исељавање. Сличан покушај рационализације припадности јеврејској заједници није забележен у оквирима процеса организованог исељавања из Југославије у Израел. Чини се да челници Савеза молби Јелке Милић ипак нису изашли у сусрет.⁴²⁹

Бела Пуцарин из Осијека обратила се Савезу са молбом да њеном сину из мешовитог брака са не-Јеврејиним, који је и сам био не-Јеврејин, ипак буде одобрено исељавање у Израел.⁴³⁰ Већ стара и немоћна, молбу је правдала потребом за како финансијском, тако и помоћи у обављању свакодневних активности.

Сасвим је специфичан био случај неименованог малолетника из Суботице који је трећем таласу организоване емиграције из Југославије у Израел желео да се прикључи мимо воље своје мајке.⁴³¹ Поштујући вољу челника суботичке општине, представници Савеза инсистирали су да се у његовом случају направи изузетак од општег правила независног разматрања сваке појединачне пријаве. Колико се на основу сачуваних докумената може закључити, МУП Југославије овој молби није изашао у сусрет.

Исељеници су настојали да искористе својеврсни преседан који је Министарство унутрашњих послова створило везивањем јеврејског идентитета породице и појединца за оца. Мада је био крштен по католичком обреду, ожењен католикињом и отац деце која су сва била католичке вероисповести, Ђорђе Херцог из Новог Сада захтевао је

429 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288.

430 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757.

431 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288.

да му се омогући исељавање у Израел, на основу тога што му је отац био Јеврејин.⁴³² Садржајем је слична била и пријава коју је поднео Владимир Нахмицер.⁴³³ Син Јеврејина и не-Јеврејке, Нахмицер се уочи венчања покристио. Сва су његова деца била не-Јевреји. Подносећи пријаву за исељавање, доследно је инсистирао на јеврејском пореклу свог оца као једино релевантном за идентитет целе породице. Колико се на основу релативно малог броја сличних молби може закључити, надлежни државни органи су, у оваквим и сличним случајевима, пријаве за исељавање доследно одбијали.⁴³⁴

Инсистирање индивидуалних исељеника на томе да би требало направити изузетак од општих правила у складу са којима је дефинисана припадност јеврејској заједници, ишло је толико далеко да су покушали да промене чак и начелни став да је само Јеврејима дозвољено исељавање. Појединци су превасходно желели са собом у Израел да поведу родитеље или друге чланове породице.

Андрија Берг из Вршца је у пријаву за исељавање, мимо супруге, укључио и њене родитеље Карла и Ану Шефер, по националности Немце.⁴³⁵ Свестан тога да је за исељавање у Израел по важећим правилима могао пријавити само жену, Берг је прикључење таста и таште образложио њиховом старошћу и неспособношћу за рад. Молби упућеној Министарству унутрашњих послова Карло и Ана Шефер су приложили изјаве у којима истичу безнадежност ситуације у којој би се нашли уколико би остали сами у Југославији. Готово идентичну молбу, свега два дана раније, Савезу је упутио Иван Полгар из Земуна, који је у Израел желео да поведе своју ташту, Анку Шустер.⁴³⁶ У оба наведена случаја, молбе су одбијене.

432 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757.

433 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753.

434 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757.

435 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288.

436 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753.

Унеколико аналогна претходно разматраним била је и молба која је Савезу стигла од Конрада Ридла из Осијека.⁴³⁷ Три његове ћерке, не-Јеврејке удате за Јевреје, иселиле су се у Израел крајем 1948. године. Ридл се Савезу обратио са молбом да се њему и његовој жени, који су остали сами у Југославији, омогући да се придруже ћеркама. Мада је молбу проследио Министарству унутрашњих послова, Савез је скоро у потпуности одбацио могућност да ће бити позитивно разрешена.

Забележено је и неколико случајева родитеља који су се централној организацији Јевреја у Југославији или надлежним државним органима обратили у нади да ће моћи да се иселе са својом децом. Неименовани исељеник писао је Савезу уочи трећег таласа организоване емиграције, молећи да његовој ћерки Олги Унгар буде дозвољено да се придружи породици у Израелу.⁴³⁸ Њена првобитна пријава за исељавање одбијена је због тога што је живела у мешовитом браку са не-Јеврејином, са којим је имала и сина, такође не-Јеврејина.

Сасвим је јединствен био случај Ане Печић из Панчева, која се за исељавање пријавила са петоро нејеврејске деце из претходног брака са Србином, али и једном ванбрачном ћерком која је била Јеврејка.⁴³⁹ У току брака прешла је у православље, да би се јеврејској вери вратила тек по завршетку рата, када је обновљена делатност општине у Панчеву. Постојећа правила која су се тицала мешовитих бракова ни на који начин нису регулисала овако специфичне околности, нити је из сачуване грађе могуће закључити да ли је поднета пријава за исељавање уопште озбиљније размотрена. Извесно је само да је, коначно, одбијена.⁴⁴⁰

437 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757.

438 Исто.

439 Исто.

440 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288.

Далеко најкомплекснији случај мешовитог брака, Савезу је предочила ЈВО Суботица.⁴⁴¹ Неименовани мушкарац који се пријавио за исељавање, био је син Јеврејина, али је уочи венчања прешао у католичанство. Из брака са Јеврејком имао је једног сина који је узгајан као католик. Пошто је преминуо, његова жена и син пријавили су се за исељавање. При томе је жена пријави прикључила и своју малолетну децу из претходног, нејеврејског брака, која су и сама била не-Јевреји. Према важећим правилима, син неименованог мушкарца и његова супруга могли су се несметано прикључити исељавању. Исто право нису уживале ћерке неименоване жене пошто им је отац био не-Јеврејин, односно нису биле учлањене у јеврејску заједницу. О разрешењу ове молбе сачувана грађа не доноси никакве податке, али се на основу сличних пријава може претпоставити да је захтев одбијен.

Претходно склопљени брак, независно од тога да ли је био јеврејски или мешовити, директно је утицао на могућност појединца да напусти земљу. У овом је смислу посебно индикативан пример Драгутина Вајса из Загреба.⁴⁴² Како његова супруга није желела да се разведе, није могао да озваничи заједницу са женом са којом је већ годинама живео у ванбрачној заједници и са којом је имао ћерку. Његова невенчана супруга и ћерка из тог брака, коју није могао да призна без правоснажног развода, прешле су у јеврејску веру у жељи да се иселе, али им југословенске власти ово право нису дозволиле. Драгутин Вајс је чак истакао како би његовој жени само на основу онога што је за јеврејство учинила током рата требало да буде дозвољено да се исели у Израел.⁴⁴³ Како се није

441 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753.

442 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757.

443 Конкретно је Вајс навео да је његова невенчана супруга, иако је трпела константан притисак усташког режима, била отпуштена са посла и подвргнута сталним претњама, наставила да скрива Јевреје у свом стану и становима својих пријатеља, као и да им набавља фалсификоване папире са којима су могли

радило о озакоњеној заједници, овај случај није могао бити позитивно решен.⁴⁴⁴

Остало је забележено још неколико сличних случајева.⁴⁴⁵ Углавном су се неименовани Јевреји, који су били ожењени не-Јеврејкама, обраћали Савезу са питањима везаним за пријављивање деце из претходних бракова својих супруга за исељавање. Како ни у једном од ових случајева деца чији је статус био споран нису била формално усвојена, Савез се строго придржавао правила о забрани прикључивања нејеврејских лица организованој емиграцији.

Чак и у релативно крутим оквирима у којима је конверзија прихватана као легитимна за потребе организоване емиграције, забележени су случајеви који су захтевали посебну пажњу Савеза и надлежних државних органа. Очекујући порођај, Савета Јовановић из Суботице обратила се Савезу са питањем да ли би се, уколико би дете било мушко и јеврејске вере, односно ако би и отац детета примио јеврејску веру, могли сви заједно иселити у Израел.⁴⁴⁶ Даља судбина ове молбе не може се испратити, али је мала вероватноћа да је озбиљније разматрана.

Лајош Варга, Мађар из Суботице, после рата се оженио Јеврејком.⁴⁴⁷ Пошто се његова супруга са породицом у Израел упутила већ у првом таласу организованог исељавања, он је изразио жељу да јој се придружи 1951. године. Његова је пријава

напустити земљу. Поступке своје супруге, Драгутин Вајс је образложио „чистом љубављу према прогнанима“ и осећајем блискости. Као очигледне примере предусретљивости према не-Јеврејима у оквирима организованог исељавања, мада није јасно ко су дотична лица нити какве тачно везе имају са овим случајем, Вајс је навео Александра Ковача и професора Јозефа Гатина, за које се каже да су оба хришћани, који свакако нису за јеврејство учинили колико његова невенчана супруга, Исто.

444 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753.

445 Исто.

446 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757.

447 Исто.

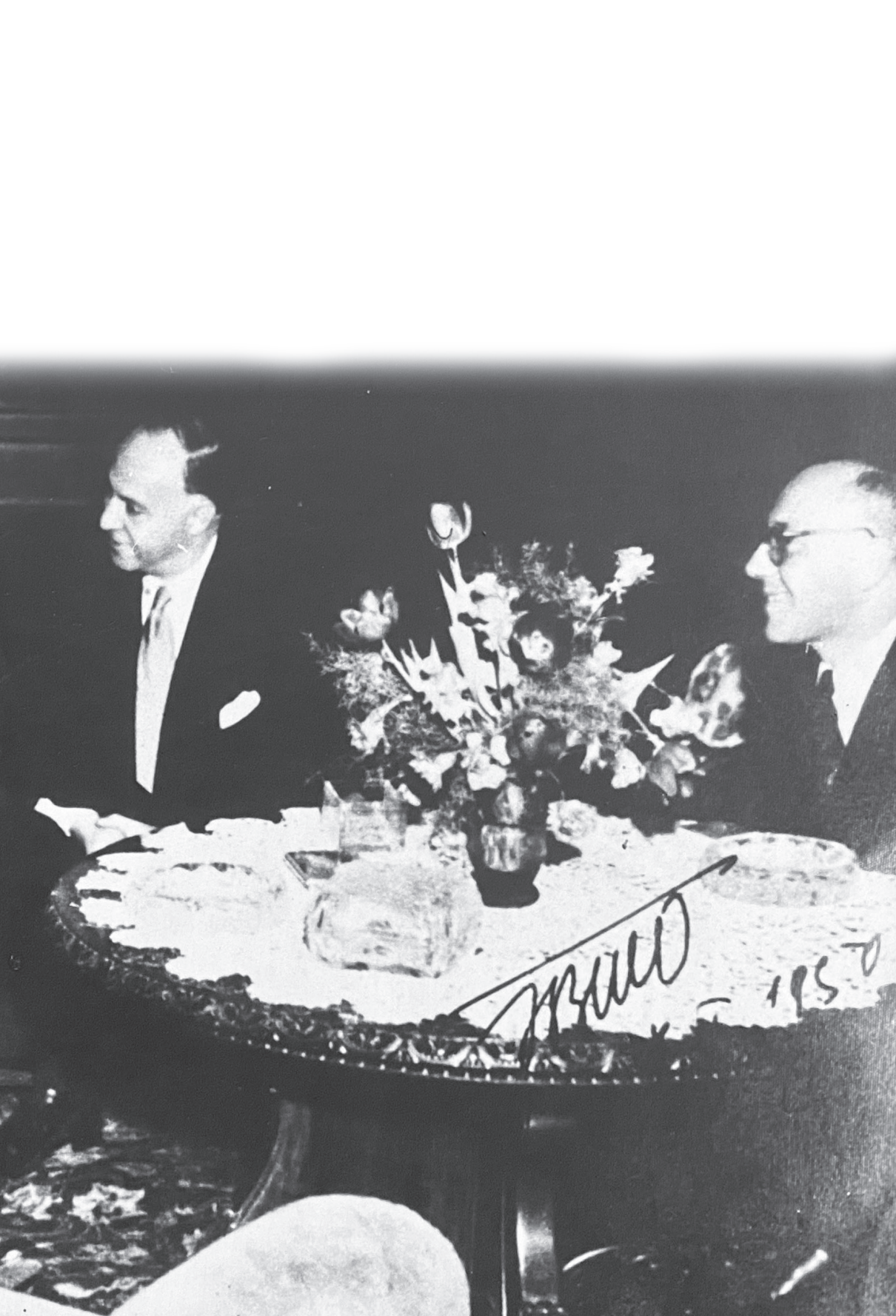
1948. године одбијена због тога што није био Јеврејин по рођењу, односно пореклу. Варга је, из овог разлога, фебруара 1949. прешао у јеврејску веру. У допису упућеном Савезу, водећи људи суботичке општине истакли су да се ради о једном од најбољих верника њихове заједнице, који свакодневно одлази у храм и поштује све јеврејске обичаје. Пријава за исељавање, ипак, није уважена.

Неименовани мађарски држављанин из Новог Сада пре рата је из католичке прешао у јеврејску веру, да би се за време окупације вратио католицизму. По завршетку рата поново је приступио јеврејској заједници.⁴⁴⁸ Збуњени тиме коју би од три конверзије требало да узму у обзир при разматрању пријаве за исељавање, челници општине у Новом Саду пријаву су једноставно проследили Савезу, односно МУП-у Југославије. Даља судбина овог случаја није јасна.

448 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753.

ДРЖАВЕ И ЈЕВРЕЈСКЕ
ОРГАНИЗАЦИЈЕ У
ИСЕЉАВАЊУ

Handwritten signature
1950

Фотографија на претходној страни: Председник Тишо примио је фебруара 1950. године представника JOINT-а за Југославију, Фредерика Вајша и председника Савеза јеврејских општина Југославије проф. др Алберта Вајса. Том приликом је Ф. Вајш одликован орденом Југословенске заштите (ЈИМ)

БЛАГОНАКЛОНОСТ ВЛАСТИ

Приступ државних власти организованом исељавању у Израел мора се преваходно посматрати у контексту настојања југословенског државног врха да емигранте искористи за ширење кључних идеја спољне политике.⁴⁴⁹ Емигранти су као инструмент спољнополитичке комуникације посебно на значају добили после Резолуције Информбира, када се Југославија нашла у дипломатској изолацији. У овом је смислу масовна емиграција Јевреја у новостворену државу на Блиском истоку циљано обележена надређеним идејама симболичне еманципације од политичких оквира Источног блока и независног деловања југословенске државе што се одражавало и на начин на који је ова тема разматрана у штампи.⁴⁵⁰ Главну улогу у пласирању ових идеја одиграо је Савез јеврејских вероисповедних општина.⁴⁵¹

449 Дипломатски потенцијал организоване емиграције из Југославије у Израел не би требало прецењивати. Са једне стране мали број исељеника (посебно у поређењу са укупним размерама имиграције у новостворену јеврејску државу у истом периоду), а са друге не нужно позитиван однос емиграната према режиму у послератној Југославији, чине спољнополитички значај организованог исељавања више симболичним, него реалним. Đikanović, „Jugoslovenska država i iseljenici“..., 147; 156.

450 Радовановић, Милан, „The Sound of Silence – Југословенска штампа о организованом исељавању Јевреја из Југославије у Израел (1948-1952)“, *Годишњак за друштвену историју* 1 (2013), 77-91.

451 У дописима Савеза је идеја независног развоја југословенске спољне политике најзаступљенија током првог таласа организоване емиграције (1948/9), у тренуцима када је сукоб са Совјетским Савезом био на својеврсном врхунцу и уједно број исељеника за Израел далеко највећи. Током следеће три године, односно следећа три таласа исељавања, приметно је ређе позивање на исту идеју. Треба приметити и да је ова динамика у потпуној супротности са заступљеношћу

Разматрајући могућност коју су југословенске власти пружиле локалним Јеврејима да се упуте у Израел, Савез је увек изнова истицао да је у питању било поштовање грађанских права сваког појединачног исељеника.⁴⁵² Сама по себи индиректна критика совјетске миграционе политике, ова се формулација може разумети и као инсистирање на претпоставци да је југословенски режим, управо због тога што се дистанцирао од Источног блока, био у позицији утолико доследније да спроводи совјетску политику начелно слободне емиграције.⁴⁵³

У дописима Савеза доследно је истицано и да одлука о слободном исељавању у Израел представља драстичну промену у односу на забрану југословенским Јеврејима да се прикључе илегалној емиграцији у Палестину непосредно по завршетку Другог светског рата.⁴⁵⁴ Како се стварање јеврејске државе на Блиском истоку временски поклопило са Резолуцијом Информбироа, став према илегалној емиграцији лако се могао приказати као тековина совјетске

теме исељавања у југословенској штампи. Видети: Радовановић, „The Sound of Silence“..., 82-85.

452 Видети: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

453 Када се Јосип Броз Тито срео са представником Светског јеврејског конгреса у Југославији, Фредериком Вајтом, истакао је да југословенски државни врх ни у једном тренутку није оклевао да припадницима локалне јеврејске заједнице омогући да изаберу да ли ће бити пуноправни грађани Југославије или ће се својевољно упутити у Израел. Како је Броз навео, југословенско је руководство сматрало да јеврејски народ свакако има право на своју сопствену државу, Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 312. Ари Керкенин наводи да се јеврејске заједнице у земљама Источног блока, сходно односу режима према њима, могу поделити у две групе. Док се јеврејске заједнице у Бугарској, Мађарској, Чехословачкој и Румунији морају сматрати „потчињеним режиму“ (при чему аутор прави разлику између традиционалног и модерног облика потчињености), Керкенин југословенске Јевреје сматра заједницом која је као таква уживала признање државних власти и чији се положај тек у појединим тренуцима може посматрати као модерни облик потчињености, Kerkänen, *Yugoslav Jewry*..., 37-38.

454 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

политике, док је одлука о слободној емиграцији везивана искључиво за самостално делање југословенских власти.⁴⁵⁵

Мада ни југословенски комунисти ционизам нису могли да прихвате као легитимно образложење жеље локалног јеврејског становништва да се упуту у Израел, и у приступу овом питању створен је простор за одређени отклон од совјетског узора. Инсистирање на тежњи југословенских Јевреја да се укључе у борбу за слободу новостворене државе Израел извесно је представљало само формално одбацавање ционистичке идеје. Све док није јасно истицан, ционизам је прећутно прихванат као филозофска основа организованог исељавања и његова права природа.⁴⁵⁶ У датим спољнополитичким околностима, и ово је представљало својеврсни искорак у односу на начела совјетске реалполитике и још један облик њене индиректне критике.⁴⁵⁷

Тумачећи улогу за коју се очекивало да ће је јеврејски исељеници одиграти у новој домовини, Савез се није ограничио само на уопштене импликације. У задатак им је стављено да се ангажују на изградњи спољнополитичког положаја Југославије, популаризацији идеја аутентичне револуције и изградње сопственог пута у социјализам. У циркуларима Савеза, емигранти су увек изнова називани носиоцима традиције југословенског социјализма,⁴⁵⁸

455 У овом смислу је интересантно посматрати отклон у односу на период од свега неколико недеља колико је протекло од проглашења независности Израела до доношења Резолуције Информбиороа. Тако је, примера ради, на окупљању које је поводом обнове државе јеврејског народа одржано 23. маја 1948. године у просторијама ЈВО Београд, Давид Алкалај истакао да „смо ми (југословенски Јевреји, прим. М.Р.) поносни на то што наша домовина, Југославија, стоји заједно са онима који су посвећени јеврејској ствари, раме уз раме са моћним Совјетским Савезом, као заштитник малих и прогоњених народа“. Видети: Kerenji, *Jewish Citizens of Socialist Yugoslavia...*, 156.

456 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 311.

457 Оваква је адаптација доминантних идеја некадашњег политичког узора једна од одлика прелазне фазе у развоју југословенске спољне политике после рата (1949-1953), Bogetić, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost...*, 114-115.

458 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

односно кључном споном у свакој будућој сарадњи Југославије са Израелом.⁴⁵⁹ Мада далеко од реалног тумачења улоге коју је исељеничка заједница у Израелу могла да игра, овакве су импликације саме по себи представљале настојање да се пласирају одређене идеје карактеристичне за развој југословенске политике у посматраном периоду. У овом смислу је у дописима Савеза посебно место дато и Народноослободилачкој борби, као темељу аутентичне револуције коју су југословенски комунисти спровели током Другог светског рата и исходишту самосталности пропагиране после 1948. године.⁴⁶⁰

Аналогија између борбе против фашизма и рата који је новостворена држава водила са околним арапским земљама,⁴⁶¹ каква је коришћена као образложење потребе за организованом емиграцијом, у циркуларима Савеза јеврејских вероисповедних општина пласирана је до самог краја процеса исељавања.⁴⁶² Заједница југословенских исељеника требало је да одигра кључну улогу у продубљивању повезаности две земље на темељима ове аналогије. Можда је и најбоље ову идеју формулисао Никола Милићевић, опуномоћени посланик Југославије у Израелу, када је током пријема који је у његову част организовао Хитахдут Олеј изјавио: „Не сумњам да ће они (југословенски исељеници, прим. М.Р.) уложити напоре за учвршћивање пријатељских веза које постоје између наше две земље, обе створене у рату за национално ослобођење, за правду и једнакост међу свим народима, малим и великим.“⁴⁶³

459 Карактеристичан за целокупан процес организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел јесте позив исељеницима да буду „чврст мост пријатељства између старог и новог завичаја“, Исто.

460 О томе видети: АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 774.

461 Видети о томе: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.

462 АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

463 АСМИП, ПА (1950), к. 46, ф. 11, д. 49515 (стр. 9)

Поклапање периода у којем је реализовано организовано исељавање у Израел са ескалацијом конфликта Југославије и Совјетског Савеза, условило је преплитање процеса емиграције са великим бројем разнородних феномена који су пратили промену спољно-политичког положаја југословенске државе. У овом контексту је посебно важно размотрити прикључење политичких избеглица из земаља Источног блока исељавању.⁴⁶⁴

Делегација Јеврејске ојшине у Загребу код председника президијума НР Хрватске Владимира Назора 1947. године. На слици поред председника Назора је Славко Радеј (ЈИМ)

Свега неколико месеци после усвајања Резолуције Информбиороа, у Југославију су из суседних земаља Источног блока почели да пристижу појединци и мање групе оних који су тврдили да у својој матичној земљи трпе политички притисак.⁴⁶⁵ Међу њима треба

464 Видети о томе: Радвановић, „Из избеглиштва у емиграцију“..., 152-167.

465 Између 1948. и 1951. године, у Југославију је стигло укупно 7.700 избеглица из земаља Информбиороа, од чега највећи број крајем 1948. и почетком 1949, када је југословенско-совјетски сукоб био и на врхунцу. Међу избеглицама је било 2.583 Албанца, 1.830 Бугара, 1.310 Румуна и 978 Мађара. Видети: Лубурић, Радоица, „Политичка емиграција из информбировских земаља у Југославији (1948-1953)“, *Годишњак за друштвену историју* 3 (1996), 215-216.

разликовати оне који су покушавали да искористе специфичан политички положај Југославије како би стигли до Западне Европе и агенте које су у земљу убацивале различите обавештајне службе земаља Источног блока. У првом тренутку, југословенске власти су избеглице аутоматски враћале преко границе. Повратнике су власти суседних земаља, међутим, користиле за антијугословенску пропаганду, због чега су почели да добијају трајно уточиште пошто би једном прешли границу.

Малобројни Јевреји који су у Југославију стигли заједно са избеглицама из земаља Источног блока у документима Савеза помињу се тек спорадично и углавном индиректно. Трагови о њиховом учешћу у организованој емиграцији превасходно се тичу прва два таласа, односно периода у којем је прилив избеглица из земаља Информбироа у Југославију уједно био и највећи.⁴⁶⁶

Страним држављанима је од самог почетка начелно признато право да се укључе у процес организованог исељавања у Израел.⁴⁶⁷ Једини услов представљали су валидна виза матичне државе и важећи пасош. Сваком од пет таласа масовне емиграције Јевреја из Југославије прикључио се одређени, релативно мали, број страних држављана.⁴⁶⁸

У смислу држављана земаља Источног блока који су настојали до Израела да стигну пошто би се на унапред дефинисан начин прикључили организованом исељавању из Југославије, индикативан је пример Данила Берга. Као совјетски држављанин, дужи низ година живео је у Загребу. Посланству СССР у Југославији обратио се за захтевом за прикључење трећем таласу организованог исељавања. Совјетско посланство његов је захтев одбило, али му је оставило

466 Динамика илегалне имиграције у Југославију аналогна је динамици самог југословенско-совјетског конфликта, Исто, 217.

467 Видети: АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

468 АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756.

могућност да се у Израел упуте као аполита. Пошто се одрекао држављанства, земљу је напустио у марту 1950. године.⁴⁶⁹

Прикључење политичких избеглица из земаља Информбиороа организованом исељавању захтевало је одређене модификације постојећег процеса.⁴⁷⁰ Мимо тога што извесно нису располагале дозволом матичне земље да се упуте у Израел, лица која су пребегла на територију Југославије углавном нису имала ни важећи пасош.

Мада је њихов положај формално морао бити дефинисан на другачији начин, избеглице из земаља Информбиороа у Израел су се коначно упутиле поштујући суштински исту процедуру као и сви остали учесници у организованом исељавању.⁴⁷¹ Ангажовање државних органа је, у овом смислу, бар колико се то може закључити на основу релативно малог броја релевантних извора, било минимално. Пошто би прешли границу, Јевреји из земаља Источног блока смештани су у прихватне логоре заједно са осталим политичким избеглицама. Тек уколико би се обратили Савезу са молбом да се прикључе исељавању, њихови би случајеви на индивидуално разматрање стизали до надлежних државних власти.⁴⁷² Коначну дозволу за напуштање земље и у њиховом је случају издавало Министарство унутрашњих послова Југославије.⁴⁷³

Одлука југословенског државног врха да јеврејским избеглицама из земаља Информбиороа дозволи задржавање у земљи у периоду

469 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288.

470 Радовановић, „Из избеглиштва у емиграцију“..., 157.

471 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 860. Мада се на основу сачуваних извора не може изнети конкретан закључак, извесно је постојање неке врсте договора између челника Савеза и надлежних државних власти који се тицао статуса избеглица из земаља Информбиороа у исељавању. Видети: Радовановић, „Из избеглиштва у емиграцију“..., 161;162.

472 Највећи број овако поднетих захтева је, колико се то може закључити на основу сачуваних докумената, одбијен. Политичке избеглице су, међутим, у Израел могле да се упуте и индивидуално, мимо процеса организованог исељавања. Видети: Исто.

473 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827.

када су друга лица доследно враћана умногоме је последица ангажовања Савеза јеврејских вероисповедних општина. Са друге стране, представници југословенских власти очигледно су били свесни да Јевреји пристигли из земаља Источног блока представљају посебно потентно средство вођења спољне политике. Са друге стране, за принудном репатријацијом није било потребе пошто су јеврејске избеглице у Југославију стигле са намером да је напусте што пре.⁴⁷⁴

474 Рогер Анау, мађарски држављанин, привремено је смештен у Новом Саду пошто је илегално прешао границу. Савезу се обратио средином 1949. године са молбом за појашњење административне процедуре прикључења организованој емиграцији. У допису је, између осталог, навео да је дозволу за боравак у Југославији добио, „пошто је обећао да ће напустити земљу у склопу исељавања“. АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757

ЦИОНИЗАМ У СОЦИЈАЛИЗМУ

Мада је његова делатност на функционалан начин интегрисана у југословенску спољну политику, челници Савеза су организованом исељавању у Израел и даље приступали као реализацији ционистичке идеје. Интеграција ционизма у идеолошке оквире послератне југословенске државе захтевала је, међутим, специфичан приступ процесу емиграције.

Комуникација са државним врхом подразумевала је потискивање начела ционизма у корист идеолошког еуфемизма „укључивања у борбу за независност државе Израел“. У циљу приближавања југословенским властима инсистирало се величању великодушности државног врха. Спорадични трагови ционистичке идеје могу се пронаћи једино у дописима којима се Савез директно обраћао самим исељеницима. Стварање јеврејске државе на Блиском истоку у овим је документима тумачено као „оваплоћење историјске правде према јеврејском народу“ односно реализација „вековног сна безбројних јеврејских поколења“.⁴⁷⁵

Челници Савеза доследно су истицали општу благоданост југословенског државног врха према јеврејској заједници, као и то да је овакав став најбоље до изражаја дошао кроз помагање процеса организоване емиграције.⁴⁷⁶ Овај гест југословенских власти тумачен је као обавезујућ колико према исељеницима, толико и према оним

475 Видети: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768. Овакви су дописи Савеза, бар колико се на основу сачуваних докумената може закључити, били обавезан саставни део сваког таласа организоване емиграције. Дописи упућени исељеницима четвртог и петог таласа нису сачувани.

476 АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

припадницима заједнице који су одлучили да остану у земљи. Од локалне заједнице се очекивало да ће, по окончању процеса емиграције, успоставити још и чвршћу везу са југословенским властима и у потпуности се посветити даљем напретку државе и друштва.

Настојање јеврејске заједнице да се уклопи у друштвено-политичке, односно идеолошке оквире послератне Југославије на најочигледнији је начин до изражаја дошла кроз опроштајне свечаности које су пратиле сваки појединачни талас организованог исељавања. Са друге стране, управо су у оквирима опроштајних свечаности своје место у процесу организованог исељавања на најдиректнији начин нашле и неке од ционистичких идеја.⁴⁷⁷

Приближно две недеље пре него што ће, крајем 1948. године, први транспорти са исељеницима кренути из Југославије за Израел, челници Савеза јеврејских вероисповедних општина предложили су да „несумњиво узбуђење“ заједнице поводом њиховог одласка до изражаја дође у форми одговарајућих опроштајних свечаности.⁴⁷⁸ Ова је иницијатива понављана са сваким следећим таласом организованог исељавања.⁴⁷⁹

Узимајући у обзир незавидан материјални положај локалних заједница, челници Савеза нису желели да им наметну обавезан програм опроштајних свечаности,⁴⁸⁰ али су нагласили да церемоније морају бити „топлог и другарског“ карактера, односно да би требало да их прожимају основне идеје које су обележиле исељавање у целини.⁴⁸¹ Једино на чему су челници централне организације Јевреја у Југославији директно инсистирали било је да се у

477 Овде изнете закључке о опроштајним свечаностима у оквирима организованог исељавања Јевреја из Југославије у Израел, аутор је публикувао у тексту: Radovanović, „Hello, Goodbye“..., 47-67.

478 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.

479 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

480 Исто.

481 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.

склопу свечаности, ма како она била конципирана, мора прочитати опроштајна посланица коју је Савез упутио исељеницима, односно да у њој морају учествовати како исељеници, тако и они чланови локалне заједнице који остају у земљи.

Посланица Савеза представљала је својеврсни манифест политике циљаног приближавања југословенским послератним властима.⁴⁸² Разрађујући основну идеју благонаклоности и разумевања државе према специфичним потребама јеврејске заједнице, у посланици су дефинисане претпостављене будуће дужности како исељеника, тако и оних Јевреја који су одлучили да остану у Југославији.

Исељеницима је Савез предочио да у Израел одлазе у тренуцима када јеврејска држава пролази кроз историјску борбу за коначну реализацију вековног сна, те да ће дужност сваког појединца бити да се у ову борбу активно укључи.⁴⁸³ Слично начину на који је то, директно или индиректно, чињено у свим циркуларима, у посланици су исељеници означени као представници локалне јеврејске заједнице и југословенске државе у Израелу и свету. Наглашено је да своје југословенске корене у најбољем светлу могу представљати учешћем у борби за очување независности Израела. Са друге стране, од емиграната се очекивало да ће активно одржавати везе са старом домовином. Исељеници су позвани да никада не забораве пријатеље и рођаке које су оставили за собом и све претходне генерације њихове породице које су свој век проживеле на југословенском тлу. Истакнута је значајна улога коју су Јевреји, учествујући у НОБ и послератној изградњи државе, одиграли у формирању новог друштва. Јевреји који се нису иселили једноставно су позвани да према Југославији покажу захвалност.

Сачувано је свега неколико комплетних програма опроштајних свечаности у склопу првог, односно другог таласа организованог

482 Радовановић, Милан, „Опроштајне посланице“, 194-195.

483 Исто.

исељавања. Сходно слободи коју је Савез дао локалним заједницама, програми и обим одржаних церемонија драстично се разликовао. Јеврејске вероисповедне општине у Југославији у овом смислу се могу поделити у три групе.

У општинама најскромнијих финансијских могућности, опроштајне свечаности одржане су у становима функционера. Програм се углавном сводио на читање посланице Савеза и састанак током кога су чланови општине који су остајали у Југославији били у прилици да се опросте од исељеника.⁴⁸⁴

Општине које су биле имућније, односно имале нешто већи број чланова, опроштајну свечаност уобличиле су у програм који је, поред обавезног читања посланице Савеза, обухватао и обраћање неколико исељеника, односно чланова локалне заједнице који су остајали у земљи.⁴⁸⁵ Овакве церемоније у појединим су заједницама уоптпуњаване одржавањем кадиша.*

Финансијски најстабилније општине биле су у прилици најдаље да развију основну идеју Савеза о свечаном опроштају од исељеника. Читање посланице и обавезна обраћања допуњени су пригодним

484 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880.

485 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 800 (Архив Перера 37); Ал. 1948-1951, п.к. 880.

* Кадиш (арам. свети) је молитва стара око две хиљаде година, која се изговара на арамејском, осим последње строфе која се изговара на хебрејском. У неизмењеном облику је присутна у свим јеврејским заједницама на свету и изговара се током године жалости, односно на годишњицу смрти, три пута дневно. Првобитно је ова молитва била посвећена само преминулим родитељима, да би временом попримила универзални карактер и постала обавезна у различитим ситуацијама. Кроз Кадиш појединац изражава своју оданост Богу, односно спреност да прихвати његов суд, односно сопствену судбину. У овом смислу, Кадиш пружа утеху појединцу, наглашавајући неминовност свега што му се догодило. Мимо Кадиша, сефардска и ашкенаска заједница развиле су сопствене, специфичне, молитве за душе умрлих, Радовановић, Војислава, „Бет Кеварот – кућа мртвих – јеврејски жалобни обичаји“, Култура 138 (2013), 432-433.

културно-уметничким програмом, који је без изузетка садржао извођење Хатикве* и југословенске химне.⁴⁸⁶

Челници Савеза су средином 1949. године, уочи другог таласа организованог исељавања, унеколико изменили и допунили упутства која се тичу опроштајних свечаности.⁴⁸⁷ Најављено је да ће церемонијама, посебно при већим општинама, присуствовати функционери Савеза и представници локалних власти.⁴⁸⁸ Централно место у програму свечаности и даље је било резервисано за читање посланице Савеза. Док су претходне године са опроштајних свечаности спорадично слати телеграми захвалности Јосипу Брозу Титу, исељеницима је овај пут изричито скренута пажња на значај директног обраћања југословенским властима.⁴⁸⁹

Мада извесно значајно мањег обима него оне одржане током 1948. и 1949. године, опроштајне свечаности остале су, како се чини, до самог краја саставни део процеса организованог исељавања.⁴⁹⁰ Посланица Савеза читана у марту 1950. године умногоме је слична претходним,⁴⁹¹ али сачувани извори о самим церемонијама

* Хатиква (хеб. חַטִּיקָה - нада) је званична химна државе Израел. Текст Хатикве написао је 1878. године Нафтали Херц Имбер, јеврејски песник из Золочива у Галицији. Основу Хатикве чини Имберова поема Тикватену (Наша нада). Хатикву је покрет Ховеве Цион усвојио као своју химну, да би на Првом ционистичком конгресу (1897) постала званична химна ционистичког покрета. После проглашења независности Израела, Хатиква је постала незванична државна химна. Амандманом који је Кнесет усвојио новембра 2004. Хатиква је озваничена као државна химна Израела.

486 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880; Ал. 1948-1952, п.к. 744; Ал. 1948, п.к. 800 (Архив Перера 37); Ал. 1948, п.к. 800.

487 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

488 Било је предвиђено да присуство представника Савеза буде строго церемонијално, без активне улоге у свечаностима, док је остављена могућност да се локални функционери, уколико пожелу то да ураде, обрату скупу, Исто.

489 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 752, п.к. 753.

490 Radovanović, „Hello, Goodbye“ ..., 58.

491 Радвановић, „Опроштајне посланице“ ..., 199-201.

у оквирима трећег, односно каснијих таласа исељавања не пружају детаљније податке.

У основи церемонијалног опроштаја од исељеника, али и емиграције у целини, лежала је идеја искорака у развоју транснационалне заједнице југословенских Јевреја.⁴⁹² Организовано исељавање у теорији је требало да успостави равнотежу између броја припадника југословенске заједнице у домовини и у Израелу, што би даље значило да оба дела заједнице могу на себе преузму једнак део политичке и друштвене одговорности за будућност југословенских Јевреја.⁴⁹³ Кључна улога у овој динамици била је намењена Савезу јеврејских вероисповедних општина и Хитахдут Олеј Југославије. Специфичан начин на који је у његовом контексту дефинисана југословенска заједница, организованом исељавању даје карактер својеврсног обреда прелаза (*rite de passage*).^{*} Опроштајне церемоније при томе представљају симболични завршетак фазе сепарације.⁴⁹⁴ Југословенски Јевреји нису напуштали оквире заједнице,

492 Ова се основна идеја може наћи у великом броју докумената који се чувају у: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 768.

493 Radovanović, „Hello, Goodbye“ ..., 58.

* Одредница „обред прелаза“, као дослован превод француског термина *rite de passage*, односи се на ритуале, церемоније или догађаје који обележавају прекретнице у друштвеном животу појединца, мењајући статус индивидуе у оквирима друштва. О термину видети детаљније: Лома, Александар, Предговор, XVIII-XX у: ван Генеп, Арнолд, Обреди прелаза – Систематско изучавање ритуала, Београд 1995. Уопштено о миграцијама као обредима прелаза, видети: Kaplan, Bernice, „Migration as a Rite of Passage“, *Estudios de Antropología Biológica* 1 (1982), 495-502.

494 Арнолд ван Генеп издвојио је три фазе, односно три врсте обреда, у оквирима сваког појединачног обреда прелаза – сепарација (одвајање од првобитног друштвеног статуса), лиминалност (период одигравања промене у статусу) и агрегација (прихватање новог друштвеног статуса), ван Генеп, Обреди прелаза..., 15. Фазе лиминалности и агрегације у оквирима процеса масовног исељавања југословенских Јевреја у новостворену државу на Блиском истоку нису разматрани, како нам релевантни извори, похрањени у архивима у Израелу, нису били на располагању. Опроштајне свечаности се, при томе, савршено уклапају у ван Генепово тумачење обреда сепарације, ван Генеп, *Обреди прелаза...*, 25.

већ су чином исељавања преузимали нову улогу у већ постојећем друштвеном оквиру. Овакво су основно тумачење исељавања прихватили и даље развили како челни људи Савеза, тако и представници југословенског државног врха. Њихове интерпретације истог процеса су се, међутим, умногоме разликовале.

На броду Кефалос, децембар 1948. године (из електронске архиве Јеврејског историјског музеја, Београд; сликао Моша Мандил, репродукција Михаел Леви, Израел)

Челници заједнице позвали су локалне општине на одржавање опроштајних свечаности са јасном намером да учине још један искорак у реализацији две идеје које су умногоме обележиле делатност Савеза у оквирима масовног исељавања у целини – слободно исељавање у Израел и обезбеђивање положаја припадника заједнице који остају у Југославији.⁴⁹⁵ Опроштајне посланице заједници су директно предочиле специфичну разлику у улогама за које је сматрано да ће их у будућности одиграти емигранти, односно они Јевреји који остају у Југославији.⁴⁹⁶

495 Radovanović, „Hello, Goodbye“ ..., 59.

496 Радовановић, „Опроштајне посланице“..., 194-201.

Из перспективе челника југословенске заједнице организовано исељавање представљало је реализацију ционистичке идеје коначног повратка у старозаветну домовину.⁴⁹⁷ Транснационални карактер југословенске јеврејске заједнице при томе је почивао на личним, односно породичним везама појединаца који су напуштали земљу са онима који су остали у Југославији. У складу са овим основним претпоставкама руководиоца Савеза, карактер обреда прелаза дефинисан је одговарајуће идеји која је лежала у основи организованог исељавања као таквог - из вишевековног статуса дијаспоре мигранти су се враћали животу у националној држави јеврејског народа.

Мада превасходно обележене његовом идеолошки прихватљивом алтернативом,⁴⁹⁸ опроштајне свечаности истовремено су представљале једини контекст у оквирима организованог исељавања у коме су челници заједнице могли на ционизам да се позову у основном облику. Најбољи пример оваквог поступка представља извођење „Хатикве“.⁴⁹⁹ Мада је у опроштајне свечаности укључена као државни симбол Израела, „Хатиква“ се у датом контексту мора посматрати и као химна ционистичког покрета.⁵⁰⁰ На сличан се начин читава организована емиграција, потпуно независно од начина на који је званично тумачена, не може посматрати одвојити од контекста ционизма.⁵⁰¹

Као својеврсно истицање ционистичког карактера масовног исељавања мора се посматрати и говор који је крајем 1948. године, пред члановима ЈВО Београд, одржао Андрија Алпар.⁵⁰² Мада се осврнуо и на политичку реалност послератне Југославије, Алпар

497 Radovanović, „Hello, Goodbye“ ..., 59.

498 Радовановић, „Ционизам и прагматизам“..., 228–231.

499 АЈИМ, Ал. 1948–1952, п.к. 744. и АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 752.

500 Radovanović, „Hello, Goodbye“ ..., 60.

501 Радовановић, „Ционизам и прагматизам“..., 240.

502 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.

се у говору превасходно бавио даљим развојем јеврејске државе. Замисао о улози коју би у оквирима овог процеса требало да одигра југословенска заједница приметно је, међутим, „асиметрична“ у односу на званично прокламовану политику Савеза. Изостављајући све претпоставке о промоцији тековина југословенске спољне и унутрашње политике, Алпар се приближио чисто ционистичком сагледавању процеса емиграције. Овај пример показује да је локална јеврејска заједница, у суштини, развој Израел разматрала потпуно независно од наметнутог контекста сарадње са Југославијом и паралелизма у развоју две државе.

Мимо очекивања од исељеника, у оквиру опроштајних свечаности уклопљена су и претпостављена будућа задужења оних Јевреја који су остали у Југославији.⁵⁰³ Јеврејска заједница декларисала је још једном верност комунистичком режиму и потпуну посвећеност даљем развоју друштвено-политичког и идеолошког оквира послератне државе. Репрезентативну манифестацију ангажовања челника заједнице на унутрашњеполитичком плану представља индиректно инсистирање на томе да се емигранти телеграмом опросте од Јосипа Броза Тита,⁵⁰⁴ односно државних врха.⁵⁰⁵

503 Radovanović, „Hello, Goodbye“ ..., 60.

504 У посланици Савеза, први човек Комунистичке партије Југославије дефинисан је као носилац идеје истинског интернационализма и један од најзаслужнијих за правилно решење националног питања у Југославији уопште, самим тим и питања положаја јеврејске заједнице. Одлуку о слободној емиграцији у Израел, која је генерално дефинисана као манифестација истинског интернационализма југословенског режима, у допису Савеза упућеном исељеницима другог таласа изричито је везана за лик и дело Јосипа Броза. Поистовећивање првог човека Народноослободилачке борбе и послератне власти са југословенском државом, представља посебну димензију циљаног истицања верности Савеза и јеврејске заједнице режиму, АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

505 У циркулару упућеном исељеницима првог таласа наведено је да представници Савеза „сматрају да ће са таквих свечаности (опроштајних, прим. М.Р.) спонтано доћи иницијатива за слање телеграма другу Титу, председнику наше владе и генералном секретару наше комунистичке партије, те да ће ти телеграми изразити осећаје љубави, оданости и захвалности према њему, нашој влади и ЦК

Колико су специфичне идеје југословенске спољне и унутрашње политике, мада наменски укључене у процес организоване емиграције, одступале од начина који је сама заједница разумела организовано исељавање, најбоље показују далеко скромније свечаности којима је обележен опроштај од функционера Савеза.⁵⁰⁶ У марту 1950. године, пре него што ће се Давид Алкалај и Мартин Комлош прикључити трећем таласу организоване емиграције, у просторијама Савеза одржана је здружена свечана седница Извршног и Аутономног одбора.⁵⁰⁷ Овим је церемонијама доминирала нада да ће заједница наставити да функционише подједнако ефикасно и после одласка високих званичника. Посебно је наглашена улога коју су Алкалај и Комлош одиграли у послератној обнови делатности Савеза и припреми исељавања.⁵⁰⁸

Док су челници заједнице правили јасну разлику између улога које би у будућности требало да одиграју исељеници и Јевреји који остају у Југославији, из перспективе државних власти потреба за овако прецизном диференцијацијом није постојала.⁵⁰⁹ Јевреји који су остали у земљи сматрани су саставним делом друштвено-политичке реалности послератне државе, док се од емиграната очекивало да исту ту друштвено-политичку реалност промовишу у новој домовини. У складу са овим основним обрасцем дефинисан је и транснационални карактер југословенске јеврејске заједнице.

КПЈ“, Исто. Мада је иницијатива као таква сачувана тек у циркуларима из средине 1949. године, исељеници су се и југословенском државном врху телеграмима извесно обратили већ у склопу првог таласа организоване емиграције, Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 800.

506 Radovanović, „Hello, Goodbye“..., 61.

507 АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

508 За своје заслуге, превасходно у послератном обнављању и развоје ЈВО Београд, Давида Алкалаја чланови и руководство заједнице прогласили су за доживотног председника општине. На место почасног потпредседника изабран је Мартин Комлош, Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 72.

509 Radovanović, „Hello, Goodbye“ ..., 61-62.

Из перспективе државних власти, промена која је наступала са организованим исељавањем била је суштински формалне природе. До датог тренутка дефинисани као „радници на послератној обнови државе“, обред прелаза значио је да исељеници на себе преузимају улогу својеврсних амбасадора југословенске варијанте социјализма.

Челници Савеза програме опроштајних свечаности дефинисали су тако да одржававају основну идеју паралелног постојања југословенске заједнице у домовини и новоствореној држави Израел.⁵¹⁰ Ова је идеја скоро искључиво била у функцији промовисања тековина југословенске спољне политике.⁵¹¹ Учлањење и ангажовање будућих емиграната у оквирима Хитахдут Олеј Југославије, поред реалних потреба очувања интегритета југословенске јеврејске заједнице, требало је да служи и реализацији специфичних спољнополитичких амбиција.

Колико је сама идеја ангажовања емиграната у промовисању основних идеја југословенске дипломатије била значајна, независно од реалности ситуације, најбоље се може видети по томе што је посланица Савеза увек изнова усклађивана са актуелним спољнополитичким тренутком.⁵¹² Церемоније одржане пред одлазак исељеника првог таласа организоване емиграције обележила је претпоставка о укључењу исељеника у борбу Израела за очување новостечене независности.⁵¹³ Претпостављено ширење идеја југословенске револуције и даљег развоја сарадње са новоствореном јеврејском државом пали су у засенак потребе да се њен суверенитет одбрани у рату.

510 Исто.

511 Чак и када обим одржане церемоније није дозвољавао извођење државних химни, ову су основну идеју изражавала наизменична обраћања чланова општине који су се припремали да напусте Југославију и оних који су остајали у земљи.

512 Радовановић, „Ционизам и прагматизам“..., 232.

513 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

Средином 1949. године, јеврејска држава коначно се могла окренути решавању изазова које је собом носила унутрашња стабилизација сваке новостворене државе, али и оних који су били сасвим специфични за Израел. Сходно томе је и садржај посланице Савеза која је читана исељеницима другог и трећег таласа одговарајуће модификован.⁵¹⁴ Док су првобитно дефинисани искључиво као борци (делимично и како би се оправдала потреба за организованом емиграцијом као таквом),⁵¹⁵ већ од другог таласа исељавања југословенски Јевреји у посланици Савеза попримају идентитет градитеља.⁵¹⁶

514 Радовановић, „Опроштајне посланице“..., 196-201.

515 Радовановић, „Ционизам и прагматизам“..., 229-230.

516 Радовановић, „Опроштајне посланице“..., 196-201. При томе је дозвола дата радно способном становништву да се исели у тренуцима када је и југословенско друштво било посвећено обнови ратом разрушене земље окарактерисана као својеврсна манифестација потпуне посвећености развијању билатералних односа са Израелом.

ЈУГОСЛОВЕНСКИ ЈЕВРЕЈИ У ИЗРАЕЛУ

Слично Савезу јеврејских вероисповедних општина, Хитахдут Олеј је настојао да се током организованог исељавања у Израел позиционира између ционистичких и идеја на којима је почивала послератна Југославија. Колико се то може закључити на основу релативно малог броја расположивих докумената, лајтмотиви на којима су у оквирима организованог исељавања инсистирали челници Савеза у истој се или сличној форми могу пронаћи и у дописима Хитахдут Олеј.

Председник Савеза Алберт Вајс упутио је телеграм честитке Хитахдут Олеј поводом проглашења независности израелске државе,⁵¹⁷ у којем је истакао да новостворена држава ужива потпуну подршку заједнице у Југославији и изразио наду да ће Израел из наметнутог рата изаћи ојачан и постати чврст бедем истинске демократије и напретка. Изразио је наду да ће, како је Југославија била међу првим државама које су признале независност Израела, односи две земље бити изразито пријатељски, као и да ће југословенски Јевреји активно учествовати у њиховој изградњи и очувању.

У одговору на телеграм Алберта Вајса, представници Хитахдут Олеја изразили су задовољство због тога што је управо Југославија била међу првим државама које су признале Израел и истакли да су од напредног југословенског режима овакав поступак и очекивали.⁵¹⁸ Југословенско признање Израела тумачено је као признање рата у којем је новостворена јеврејска држава морала да одбрани своју независност – као еквивалентног Народноослободилачкој борби.

517 АЈИМ, 1945-1955, п.к. 1342.

518 Исто.

Потпуно је поистовећена борба јеврејског народа за очување независности Израела са борбом у револуцији која је довела до установљавања нове југословенске државе после Другог светског рата. Први допис који је Хитахдут Олеј Југославије по проглашењу независности Израела упутио Савезу, садржи веома специфичан осврт на значај који је одиграла борба у процесу утемељења како јеврејске државе на Блиском Истоку, тако и послератне Југославије.⁵¹⁹ Због недостатка одговарајућих докумената не може се, међутим, са сигурношћу тврдити да је појам борбе у допису Хитахдут Олеј имао потпуно исти садржај какав је имао у документима Савеза. Мада су и представници Хитахдут Олеј у борби тражили елемент који би повезао југословенску и израелску државу, ниво на којем је ова веза разматрана био је врло базичан. Док је Савез у појму борбе пронашао пресек између ционистичких и идеја на којима је почивала послератна Југославија,⁵²⁰ проширујући аналогију између положаја и развоја две државе до нивоа паралелизма у извођењу револуције и изградњи социјалистичког друштва, Хитахдут Олеј је једноставно поистоветио неименоване „елементе наше народне обновне борбе (Израела, прим. М.Р.) и елементе из којих је поникла и на којима се усправила Нова Југославија.“⁵²¹

Разматрани програмски допис Хитахдут Олеја уједно је и једини те врсте који је сачуван. Савезу је достављен свега двадесетак дана пошто су се највиши представници заједнице обратили Моши Пијадеу са молбом да појединим припадницима југословенске јеврејске заједнице буде омогућено да емигрирају.⁵²² Да ли је и у којој мери, у међувремену, дошло до усаглашавања две организације југословенских Јевреја око интерпретације појма борбе и специфичног начина његове употребе у оквирима организације

519 Исто.

520 Kerkkänen, *Yugoslav Jewry...*, 71.

521 АЈИМ, 1945-1955, п.к. 1342.

522 АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера).

исељавања, немогуће је утврдити. Аналогија у позиционирању две организације југословенских Јевреја према питањима везаним за емиграцију, односно према послератним југословенским властима је, међутим, очигледна.⁵²³

Пошто је одиграло активну улогу у припреми организоване емиграције, Удружењу исељеника из Југославије припао је задатак очувања интегритета и идентитета југословенске заједнице у новоствореној држави на Блиском истоку.⁵²⁴ У овом су смислу челници Савеза свим исељеницима који су земљу напустили између 1948. и 1952. године саветовали да се, по приспећу у Израел, обрате Хитахдут Олеј. Мимо тога што су емигрантима поручили да ће се у будућности на Удружење исељеника ослањати на исти начин на који су се у Југославији ослањали на Савез, челници СЈВОЈ су искористили прилику да још једном истакну неколико кључних идеја.

У допису поводом успешно окончаног другог таласа организованог исељавања, који је Савез упутио Хитахдут Олеј, инсистира се на очувању постојеће везе између два дела југословенске заједнице која би требало додатно да буде учвршћена тиме што ће „исељеници у Израелу бити дочекани онако срдечно како су из Југославије испраћени“.⁵²⁵ Заједницу у њене две домовине требало је да трајно обједине „личне, пријатељске и родбинске везе“, као и „висока стремљења за истинским прогресом и мржња према свему реакционарном.“ Исељеници су при томе поново позвани да у новој домовини буду борци и градитељи који ће служити на част „социјалистичкој и слободарској Југославији“. Мада је овај допис Савеза конкретно везан за средину 1949. године, у њему изнете идеје су очигледно програмског карактера. Може се чак претпоставити да је

523 АЈИМ, 1945-1955, п.к. 1342.

524 Видети: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

525 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880.

сличан допис Савеза пратио сваки талас исељеника који је напустио Југославију, али да остали овакви документи нису сачувани.

Успешно окончање организованог исељавања значило је да је заједница југословенских Јевреја у Израелу постала многобројнија од оне која је остала у дотадашњој домовини. Хитахдут Олеј је, самим тим, суштински преузео улогу примарне организације југословенске заједнице. У овом је смислу током процеса емиграције приметна тежња званичника Савеза да изграде паралелизам две организације, бар када је у питању окупљање југословенске заједнице. Индикативан је однос који је Удружење исељеника настојало да изгради са послератним југословенским властима. Директна интеракција Хитахдут Олеј са државним врхом Југославије била је сведена, али је очигледно поштовање образаца комуникације својствених и Савезу.⁵²⁶ Удружење исељеника организовало је формални дочек Николе Брозине, првог посланика Југославије у Израелу. На одговарајући начин је испраћен и први израелски посланик у Југославији. Редовно су слате и рођенданске честитке Јосипу Брозу.

Индириктну сарадњу Хитахдут Олеја са југословенским властима, Савез је окарактерисао као „манифестацију добрих односа између ФНРЈ и Израела“, те нагласио да је неговање таквих односа „света и стална дужност свих југословенских Јевреја и овде (у Југославији, прим М.Р.) и тамо (у Израелу, прим М.Р.).“⁵²⁷ Делатност Хитахдут Олеј коначно је изашла из релативно уских оквира у којима је за потребе процеса организоване емиграције била дефинисана. Када је по броју чланова Хитахдут Олеј преузео улогу водеће организације југословенских Јевреја, влада ФНРЈ одлучила је да ову чињеницу искористи.

526 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880.

527 Исто.

За разлику од Савеза, који је до краја организованог исељавања остао незванични носилац државне политике, Хитахдут Олеј је одлуком амбасаде ФНРЈ у Јерусалиму, децембра 1950. године, званично укључен у југословенску пропагандну делатност.⁵²⁸ Удружење југословенских исељеника задужено је за дистрибуцију пропагандног материјала међу најистакнутијим припадницима исељеничке заједнице у Израелу. Сама ова чињеница је индикативна у смислу начина на који је државни врх ФНРЈ посматрао организовано исељавање у Израел.

Удружење југословенских исељеника одиграло је значајну улогу и у транзиту избеглица из земаља Информбиороа преко југословенске територије, у склопу организоване емиграције у Израел. Процес који је државни врх скоро у потпуности пребацио у надлежност Савеза, завршавао се ангажовањем Удружења исељеника.

Сачуван је свега један документ који сведочи о интеракцији страних држављана који су се илегално прикључили организованој емиграцији са Хитахдут Олејом.⁵²⁹ У питању је извештај који је Удружење послало Савезу о три неименована исељеника, два мађарска и једном румунском држављанину, који су из Израела морали бити враћени у Југославију. Како нису били Јевреји, ниједан од наведене тројице није могао остварити право на имиграцију. Иако нигде изричито није наведено да су у питању припадници информбироовске емиграције, начин на који су њихови случајеви разматрани крајње је индикативан – сличан је начину на који је иста карактеризација избегавана у документима Савеза.

528 АСМИП, ПА (1950), к. 46, ф. 11, д. 47628 (стр. 4)

529 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758.

КОЛЕКТИВИ У ИСЕЉАВАЊУ

Фотографија на претходној страни: *На броду Кефалос, децембар 1948. године*
(из електронске архиве Јеврејског историјског музеја, Београд; сликао
Моша Мандил, репродукција Михаел Леви, Израел)

(ДЕ)ЦЕНТРАЛИЗАЦИЈА ИСЕЉАВАЊА⁵³⁰

Специфичне околности у којима су се одигравале миграције јеврејског становништва преко југословенске територије у међуратном периоду и првим послератним годинама онемогућавале су суштинску централизацију процеса. Мада је Савез извесно био један од најзначајнијих чинилаца у реализацији ових процеса, ни издалека му није припала улога коју ће имати између 1948. и 1952. године.

Због могућности да директно комуницира са државним институцијама у чијој су се надлежности налазили различити аспекти масовне емиграције, Савез јеврејских вероисповедних општина је, од самог почетка, јасно заузео централно место у припреми и реализацији организованог исељавања. Истовремено је, као једини представник јеврејске заједнице у Југославији, директно учествовао у дефинисању формалних оквира исељавања.

Већ уочи првог таласа исељавања, челници Савеза дефинисали су неформалну хијерархију унутар заједнице са циљем што ефикаснијег прослеђивања релевантних информација заинтересованим странама. Савез је, посредством Главне комисије са исељавање, званично требало да комуницира искључиво са општинама у којима су постојале Окружне комисије.⁵³¹ Ове су општине, опет, биле задужене за прослеђивање информација релевантних за организовано исељавање одређеном броју заједница у својој надлежности.

530 Закључци из овог потпоглавља објављени су у расправи: Radovanović, „The internal Framework“..., 126-130.

531 Видети: Исто, 124-125.

Поред очигледних привилегија које је са собом носила могућност директне сарадње са државним институцијама, положај Савеза обележила су и одређена ограничења. Дуалитет идеја на коме је почивала комплетна делатност централне организације Јевреја у Југославији у оквирима процеса организованог исељавања претворио се у дуални модел комуникације – са релевантним уставима са једне, односно појединачним општинама са друге стране.

Мимо тога што је био посредник, Савез је у процесу организоване емиграције представљао и својеврсну баријеру, наменски постављену између појединачних припадника јеврејске заједнице и државних инстанци. Сваки је циркулар који се тицао предстојећег таласа исељавања садржао изричито упозорење локалним заједницама, односно индивидуалним емигрантима да се ни под којим условима не смеју обраћати директно југословенским властима.⁵³² Исељеници су били упућени на комисије за исељавање при надлежној општини које су – посредством Окружних комисија, упит могле да проследе централној организацији Јевреја у Југославији. Искључиво је Савез, у случају да се укаже стварна потреба за тиме, могао за разрешење неке дилеме да се обрати надлежним државним органима.

Начелно преузимајући комуникацију са државним властима, челници Савеза су настојали да на минимум сведу могућност да појединачни исељеници угрозе пажљиво стварану слику о потпуној идеолошкој интеграцији Јевреја. Када се у обзир узме да су исељеници Југославију напуштали делом и због различитих мера које је режим по завршетку рата предузео, односно идеја које је заступао,

532 „Принципијелно треба избегавати да се појединци у предмету исељења обраћају органима народне власти и државне управе, изузев у случајевима где се ради о пословима које су дужни да они сами обаве, ако су им потребна било каква обавештења која се односе на питања у вези са исељењем или ако наилазе на потешкоће у том погледу, они треба да се обрате општини, која ће настојати да свако питање реши најбрже и најповољније“, Видети: АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

може се свакако поћи од претпоставке да део Јевреја није осећао посебну блискост са комунистичким властима. Како би некако очувао идеју о потпуном саживљавању исељеника, али пре свега оних припадника јеврејске заједнице који нису напустили земљу, са државом и режимом, Савез је иступао у име целе заједнице.

Улогу коју су у процесу емиграције одиграле јеврејске вероисповедне општине, које је Савез у хијерархији формално позиционирао између себе и осталих локалних заједница, на основу сачуваних докумената јако је тешко реконструисати.⁵³³ Мада су биле обавезне да са Савезом комуницирају искључиво посредством Окружних комисија, сачувана документа наговештавају да су локалне општине ово правило доследно игнорисале. Обим преписке са Савезом наговештава да су појединачне заједнице, када год је то било могуће, савет тражиле директно од централне организације југословенских Јевреја. У смислу стварања унутрашње хијерархије процеса исељавања, чини се да окружни центри нису одиграли улогу ни приближно онолико значајну колико су очекивали да ће одиграти. Могли су се, у одређеном смислу, сматрати надређеним осталим локалним заједницама само када је у питању решавање административних и организационих проблема. Ингеренције окружних центара емиграције су, како се чини, више уносиле непотребну забуну међу емигранте, него што су, у правом смислу те речи, помогле реализацију исељавања. Најбоље се то може видети на примеру општине у Новом Саду.

Током припрема за други талас масовне емиграције, челници новосадске општине су, суочени са дописима исељеника из великог броја мањих општина, били приморани да се у једном тренутку Савезу обрете са питањем: „Које општине падају под нас? (sic!)“.⁵³⁴

Одлука о специфичним надлежностима седишта Окружних комисија није донела њихово суштинско издизање у оквирима

533 Radovanović, „The internal Framework“ ..., 127.

534 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757.

организационе хијерархије у односу на остале општине. Умногоне је у питању била последица начина на који је свака локална заједница доживљавала сопствену улогу у оквирима масовне емиграције Јевреја из Југославије у Израел.

Док право Савеза да иступа у име јеврејске заједнице у Југославији нико није могао да оспори, чини се да је право локалних заједница да заступају своје чланове у питањима организоване емиграције било далеко од подразумеваног. У прилог овој претпоставци говори и константно инсистирање појединачних општина на сопственом значају, превасходно када је у питању положај њихових чланова у организованом исељавању, али и процес масовне емиграције у целини.⁵³⁵

Појединачне општине себе су сматрале јединим легитимним представницима исељеника. Сходно томе, полазиле су од претпоставке да једино њихово активно ангажовање у обликовању процеса исељавања води томе да ставови индивидуалних емиграната буду одговарајуће заступљени. Чак и када то објективне околности нису захтевале, челници локалних заједница су изричито инсистирали на томе да играју што активнију улогу у припреми исељавања. У прилог овој претпоставци говори и преписка између Савеза и јеврејске вероисповедне општине Осијек, а поводом финансирања трећег таласа организоване емиграције.

Крајем октобра 1949. године, у Београду је одржан састанак представника свих јеврејских вероисповедних општина у Југославији.⁵³⁶ Тема је била расподела финансијске помоћи JOINT исељеницима који су намеравали да марта 1950. године напусте земљу. Челници општине у Осијеку нису били позвани да присуствују сличном састанку који је одржан претходне године, те су искористили прилику која им се пружила да овим поводом уложе

535 Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907.

536 АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743.

формални протест. Водећи људи ЈВО Осијек сматрали су да им је средином 1949. године, услед тога што нису били у прилици да се лично заложе за своје потребе, на име помоћи додељена диспропорционално мала сума. Челници Савеза своју су одлуку правдали чињеницом да ниједан члан осијечке општине до датог тренутка није поднео молбу за финансијску помоћ. Представници ЈВО Осијек изостанак са састанка окарактерисали су као ускраћивање права на заступање својих чланова.⁵³⁷

Суверенитет у оквирима процеса организоване емиграције, локалне заједнице браниле су чак и у ситуацијама далеко бенигнијим од расподела финансијске помоћи. Током припрема првог таласа организоване емиграције, Савезу је жалбу упутила ЈВО Апатин.⁵³⁸ Чланови апатинске општине, из нејасних разлога, од своје општине нису благовремено добили упутства у вези са трећим таласом организоване емиграције, због чега су се у великом броју обратили ЈВО Суботица.⁵³⁹ Овакво „заобилажење“ њихових надлежности у оквирима процеса организованог исељавања, челници ЈВО Апатин сматрали су неприхватљивим. Како би дали додатну тежину жалби, изричито су истакли да „руководство ове општине (у Апатину, прим. М.Р) не преузима одговорност због штетне последице (sic!) која ће уследити једино услед немарности горњих исељеника (који су се за помоћ обратили општини у Суботици, прим. М.Р.).“

537 Исто.

538 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 906.

539 У допису се изричито каже да су се локални Јевреји пријавили директно код „Окружне комисије у Суботици“. Како је окружна комисија за територију Војводине функционисала при општини у Новом Саду, остаје нејасно нашта се тачно ова примедба челника ЈВО Апатин односила, Исто.

ИЗМЕЂУ ПОЈЕДИНАЦА И ВЛАСТИ

Када се посматра процес организоване емиграције у целини, независно од тога у име којег дела исељеничке заједнице су били у прилици да иступају, колективи су превасходно играли улогу посредника. При томе су били посвећени решавању најразличитијих практичних проблема са којима су се локалне заједнице и појединци суочавали због укључења у опсежан процес какво је било организовано исељавање.

Прилику да се ангажује као кровни колектив јеврејске заједнице Савез је превасходно искористио да, у сарадњи са југословенским државним врхом, у општим цртама дефинише процес масовне емиграције. Док је као организација био посвећен реализацији дугорочних циљева, Савез је као колектив био окренут решавању конкретних проблема које су доносиле припреме за исељавање. Основни задатак при томе је било обезбеђивање што је могуће бољих услова за напуштање земље. Оваква врста ангажовања централне организације Јевреја у Југославији најјасније је видљива у неуспешним преговорима које је, у септембру 1948. године, водио са Државним осигуравајућим заводом.

Иступајући са првобитним предлогом услова под којима би било могуће осигурати пртљак исељеника првог таласа,⁵⁴⁰ Државни осигуравајући завод је изричито нагласио да је у питању једино могуће решење. Представници Савеза су понуђене услове, међутим,

540 „Франко од партикуларне хаварије може бити исплаћен само у случају да се брод насукао, изгорео или потонуо, док би штета била надокнађена у случају губитка или оштећења колета због пожара, судара или додира брода са било којом спољном супстанцом (изузев водом) или током утовара/истовара“, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.

одбацили уз оштру критику.⁵⁴¹ Челни људи централне организације југословенских Јевреја инсистирали су на томе да превоз пртљага исељеника у Израел представља саставни део потпуно јединственог процеса, те да би, сходно томе, требало да буде и посебно разматран. Позивајући се на тешку материјалну ситуацију у којој су се југословенски Јевреји налазили после рата и чињеницу да су у питању била лица која су преживела холокауст, Заводу је предложено да се пртљак исељеника осигура под условима који би представљали својеврсни преседан.⁵⁴² Државни осигуравајући завод, како се чини, у овом конкретном случају није изашао у сусрет захтевима Савеза.⁵⁴³

Савез је, у решавању практичних проблема који су пратили процес организованог исељавања, могао да интервенише само на најопштијем нивоу. Хијерархија створена за потребе масовног исељавања у теорији је значила да ће проблеми појединачних исељеника до централне организације Јевреја у Југославији стићи искључиво уколико челници општина којима припадају процене да за тиме постоји реална потреба.⁵⁴⁴ Улога посредника у комуникацији унутар заједнице припала је појединачним општинама.

Локалне заједнице су, у складу са хијерархијом процеса масовне емиграције, своју улогу посматрале као аналогну оној коју је

541 Савез је први предлог Државног осигуравајућег завода одбацио јер је сматрао да се у обзир морају узети и многобројне могућности оштећења пртљага исељеника на путу за Израел. Конкретно је истакнута могућност хаварије брода или крађе пртљага исељеника, због чега је захтевано да се на сваки могући начин смање укупни трошкови осигурања ствари исељеника, Исто.

542 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.

543 Одлуку да не изађе у сусрет захтевима Савеза, Државни осигуравајући завод образложио је тиме што је наведена квотација била најнижа могућа за међународна путовања, Исто.

544 АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

Савез играо на нивоу целе југословенске јеврејске заједнице.⁵⁴⁵ Заступајући интересе својих чланова који су напуштали земљу, свака је општина настојала да опште услове организованог исељавања прилагоди специфичним потребама појединаца. Углавном се радило о померању унапред дефинисаних рокова за окончање одређених фаза у припреми емиграције.

Почетком 1949. године, јеврејска вероисповедна општина у Панчеву обратила се Савезу са молбом да полазак њихових чланова за Израел буде одложен. Челници општине молили су за неколико додатних дана који би лицима пријављеним за емиграцију омогућили да у потпуности испоштују све захтеве који су пред њих постављени у оквирима административне процедуре која је пратила напуштање земље.⁵⁴⁶ Челници ЈВО Панчево тражили су да њихови исељеници из војвођанске групе, која је требало да крене 13. јуна, буду пребачени у београдску групу, чији је полазак био заказан за 3. јул 1949. године. Мада се то на основу доступних докумената не може потврдити, на основу одређеног броја сличних случајева може се претпоставити да је Савез захтеву панчевачке општине изашао у сусрет.

Појединци често нису успевали правовремено да покрену процес прикључења организованој емиграцији. Општине којима су припале у таквим су случајевима доследно инсистирале на томе да би и пријаве које су стигле накнадно или са значајним закашњењем, требало да буду прихваћене. Овакве су иницијативе имале, међутим, тек ограниченог успеха.⁵⁴⁷

545 Поново се мора нагласити да, мада у смислу решавања организационих питања формално надређене осталим општинама, заједнице у Београду, Загребу, Сарајеву и Новом Саду нису ни на који начин одступале од обрасца понашања који су, при посредовању између појединачних исељеника и Савеза јеврејских вероисповедних општина, поштовале све друге општине.

546 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907.

547 Како би стигао правовремено да се пријави за прво организовано исељавање, Александар Ценизе из Чаковца документа је предао јеврејској вероисповедној општини у Суботици, где се затекао у посети родбини. Савез или

Изостанак релевантних информација није проблем присутан само на нивоу појединачних исељеника. Неретко се дешавало да локалне заједнице апелују да Савез буде ажурнији у давању прецизних одговора на питања везана за исељавање.

Челници општине у Осијеку обратили су се Савезу јеврејских вероисповедних општина уочи трећег таласа организованог исељавања са питањем које се тицало рока за подношење пријава.⁵⁴⁸ Руководство општине сматрало је да би својим члановима требало омогућити да се на одговарајући начин припреме за емиграцију. Непосредно пре него што ће исељеници напустити земљу, осијечка општина ће инсистирати на томе да што пре буде обавештена о приспећу одобрења за исељавање, односно о датуму поласка.

У припреми петог таласа исељавања, јеврејска вероисповедна општина у Скопљу је вршила притисак на Савез да би што пре добила прецизне податке о поласку за Израел.⁵⁴⁹ Како је дуго остало нејасно да ли ће се пријавити довољан број заинтересованих лица за додатни талас масовне емиграције, скопска општина желела је да зна да ли своје чланове да саветује да, ипак, покрену поступак индивидуалне емиграције.

Министарство унутрашњих послова Југославије су пријаву сматрала неважећом, те је Џенизе био приморан да се још једном пријави у матичној општини. Првобитно предвиђени рок за пријављивање у међувремену је истекао, али се општина у Чаковцу заложила да њиховом члану ипак буде омогућено да се у Израел упути крајем 1948. године. Чини се да иницијатива општине, ипак, није уродила плодом. АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.; п.к. 738.

Неименована породица из Калиновика, у близини Сарајева, за четврто организовано исељавање у Израел пријавила се накнадно. Челници општине у Сарајеву истакли су да је Калиновик толико забачено место да ни они сами нису знали за постојање ове породице. Позивајући се на дате, врло специфичне околности, општински челници су од Савеза тражили да њихове пријаве буду прихваћене и поред тога што су предате са закашњењем. Како није наведено о којој се породици ради, немогуће је проверити да ли је иницијатива локалне заједнице уродила плодом. АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756.

548 АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743.

549 АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40).

Оскудно имовно стање је представљало једну од највећих препрека у прикључивању емиграцији у Израел. Аутономни одбор додељивао је исељеницима финансијску помоћ на основу захтева поднетог код локалне заједнице. При томе је општина оцењивала оправданост захтева, пре него што ће га проследити на даљу обраду. Овај су међукорак челници заједница користили како би покушали Савез да наведу да изађе у сусрет њиховим штићеницима.⁵⁵⁰

Мимо захтева за модификовање првобитне процедуре исељавања и молби за финансијску помоћ, разноликост упита за помоћ који су од локалних заједница стизали на адресу Савеза онемогућава било какву систематизацију. Издвојени су неки карактеристични примери.

Непосредно по окончању другог таласа организоване емиграције, општина у Чаковцу обратила се Савезу са молбом да размотри питање групе Јевреја која се у датом тренутку налазила у Мађарској.⁵⁵¹ У питању су били југословенски држављани који су све до 1943. живели у Сомбору, после чега су депортовани. Међу њима је био и извесни Мирко Шенбергер, рођен у Стапару код Сомбора, који се после рата настанио у Чорни. Молбу за исељавање, у своје и име своје супруге Вере Шенбергер, односно рођаке Црвенке Лајхтер, предао је општини у Чаковцу априла 1949. године. Ова пријава није правовремено разрешена, због чега су челници ЈВО Чаковец инсистирали да се статус молбе накнадно провери у Министарству спољних послова Југославије. Може се претпоставити

550 Пошто су у неколико наврата нагласили да је Игњацу Хоровицу и Маргити Моргенштерн потребна финансијска помоћ у настојању да напусте земљу, ЈВО Суботица је, коначно, од Савеза изричито захтевала да реши њихову молбу. Мада је у овом конкретном случају накнадно дошло до значајне промене материјалног стања исељеника на боље, те им финансијска помоћ коначно није ни била потребна, посвећеност општине добробити појединца врло је симптоматична. АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 745.

551 АЈИМ, Ал. 1949-1951, п.к. 837.

да су се у истом статусу налазиле и пријаве за исељавање осталих Јевреја из ове групе.

За ангажовање општине у Чаковцу у датој ситуацији разумевање је показао и сâм Савез. Истичући да ће свакако предузети све што је у њиховој могућности да поднете пријаве за исељавање буду позитивно решене, челници СЈВОЈ изразили су, међутим, сумњу да постоје одговарајући услови да се жељама ове групе изађе у сусрет.⁵⁵² Остаје нејасно шта је тачно представљало формалну препреку за њихово прикључење организованом исељавању. Сачувани документи наговештају да им, на крају, није дозвољено да се упуте у Израел.⁵⁵³

Исељавање је подразумевало да ће се емигранти одрећи југословенског, односно да ће примити израелско држављанство по приспећу у нову домовину.⁵⁵⁴ Маргита Добровишек из Битоља изразила је, међутим, жељу да се прикључи првом организованом исељавању, али да при томе ипак задржи југословенско држављанство.⁵⁵⁵ Како се у Израел исељавала као католкиња, у браку са Јеврејином, желела је да се у случају његове смрти врати породици у Југославији. Њену је молбу подржао и њен супруг, а здушно је на њену страну стала и општина у Битољу. Мада сачувани извори овај случај не потврђују директно, претпоставка је да се молби Маргарите Добровишек није могло изаћи у сусрет.

Унапред дефинисани оквир организоване емиграције налагао је да исељеници нису могли да напусте Југославију уколико би обавезан лекарски преглед показао да нису задовољавајућег

552 Исто.

553 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288.

554 Видети о томе: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855. Формално је питање давања израелског држављанства имигрантима решено одредбама Закона о повратку (1950), односно Закона о држављанству (1952).

555 АЈИМ, 1945-1955, п.к. 1342.

здравственог стања.⁵⁵⁶ Залажући се за Диту Ковач, ЈВО Осијек индиректно је захтевала од Савеза да ово правило занемари.⁵⁵⁷ Општина је молила да „дугогодишњој заслужној чланици њиховог колектива“ буде омогућено да се прикључи четвртом таласу исељавања, упркос томе што је сломила ногу непосредно пре почетка рока за подношење пријава. Чини се да је молба била неуспешна.⁵⁵⁸

Исељеницима је начелно ускраћено право да се, по прикључењу процесу организоване емиграције, врате у Југославију.⁵⁵⁹ Појединци су, међутим, били толико разочарани ониме што су затекли у Израелу, да су захтеви за повратак почели да пристижу чим је први талас исељавања окончан. Питање репатријације остављено је на разматрање Президијуму Народне скупштине Југославије, али су се неки међу исељеницима чак и у овој ситуацији најпре обратили локалним заједницама чији су чланови били пре емиграције. Матичне заједнице су им доследно пружале подршку у њиховом настојању да се врате у земљу.

Уочи трећег таласа организованог исељавања, општина у Чаковцу обратила се Савезу поводом захтева старијег брачног пара, који је земљу напустио претходне године, да се врати у Југославију.⁵⁶⁰ Збуњени садржином дописа,⁵⁶¹ челници локалне заједнице обратили су се Савезу како би сазнали каква је процедура у овом и сличним случајевима, молећи при томе да се захтеву овог пара, ако је икако

556 Видети: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

557 АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743.

558 АЈИМ, Ал. 1951–1952, п.к. 801 (Архив Перера 40).

559 Видети: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

560 Интересантно је да су исељеници у својој молби истакли да су чули да је преко тридесет исељеничких породица у међувремену добило дозволу за повратак у Југославију, АЈИМ, Ал. 1949-1951, п.к. 837.

561 Мада је то немогуће са сигурношћу тврдити, на основу реакције челника општине на молбу за повратак у Југославију, могло би се закључити да је ово прва такве природе која је стигла од исељеника у Израел.

могуће, изађе у сусрет.⁵⁶² Челници Савеза су повратак у земљу изричито одбацили, истичући да ниједном емигранту до датог тренутка није одобрена репатријација.⁵⁶³

Интензивна комуникација између појединачних општина и Савеза у оквирима процеса организоване емиграције није нужно значила да је њихова сарадња задовољавајућа, нити да је увек водила разрешењу проблема са којима су се појединачни исељеници суочавали. Обрада пријава за исељавање најпре на нивоу општине, затим Савеза, а коначно и надлежних државних органа, нужно је значила одређени број неспоразума и грешака. Мада малобројни, овакви примери на специфичан начин говоре о положају локалних заједница у оквирима процеса организоване емиграције. Руководјење исељавањем у његовим општим оквирима и брига о емигрантима из локалне заједнице значили су битно другачији приступ свим релевантним питањима.

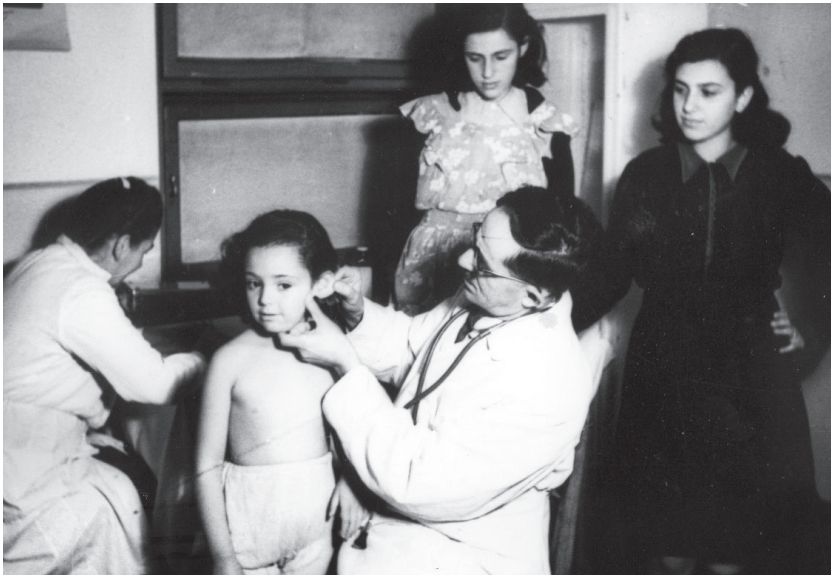
Док су челници јеврејских вероисповедних општина били у прилици да посвете дужну пажњу сваком појединачном исељенику, Савез је емиграцији морао да приступи као масовном покрету. Оваква подела перспектива јасно је одражавала различите приступе Савеза и локалних заједница процесу емиграције, али је истовремено у пракси често водила неспоразумима. Један од најбољих примера конфузије која је у сарадњи Савеза и надлежне општине настала због разлике у перципирању процеса исељавања, представља случај Александра Селигмана из Загреба.

Упркос томе што је његова молба да се прикључи претходном таласу емиграције у Израел одбијена, наине трајно нарушеног

562 Челници општине у Чаковцу су инсистирали на томе да би повратницима, уколико им уопште буде дозвољен повратак у Југославију, требало свакако вратити и држављанство и имовину које су били приморани да се одрекну приликом емиграције, Исто.

563 АЈИМ, Ал. 1949-1951, п.к. 837.

здравља,⁵⁶⁴ Александар Селигман пријавио се и за треће организовано исељавање. Загребачка општина је пријаву за исељавање проследила Савезу са негативним мишљењем лекарске комисије и изричитом препоруком да се одбије. Лекарска уверења, међутим, нису ни прегледана пре него што је пријава уступљена Министарству унутрашњих послова на даљу обраду. Последишно је дошло до ситуације у којој је појединац који не испуњава све потребне услове, добио дозволу за напуштање земље. Када је загребачкој општини од Министарства стигло одобрење за исељавање, њени су челници жустро протестовали код Савеза. Истичући да Селигман никако не би могао да поднесе ни пут, ни даљи живот у Израелу, добијену дозволу су једноставно вратили.

Здравствени преглед исељеника (ЈИМ)

564 Нејасно је о каквом се тачно обољењу радило. Наведено је да је пријава Александра Селигмана за друго организовано исељавање одбијена због тога што је био „душевно болестан“, док је даље наведено да у склопу трећег таласа емиграције неће моћи да се исели због „прогресивне парализе“, АЈИМ, Ал. 1948-1949, п.к. 758.

Случај Александра Селигмана коначно је разрешен на начин који није ишао у прилог ни ЈВО Загреб, а ни самом исељенику. Министарство унутрашњих послова одбило је захтев Савеза да поништи дозволу за исељавање, због чега је Селигман био приморан да земљу напусти у трећем таласу исељавања. Како је од самог почетка било извесно да му израелске власти неће издати улазну визу, постављало се питање одговорности за направљени пропуст. Савез је помирљиво констатовао како је спорни случај превидео, настојећи да МУП-у што пре на обраду достави материјал потребан за добијање дозвола за исељавање. Челници централне организације Јевреја у Југославији нису, међутим, пропустили да истакну да општина у Загребу овај упитник није ни требало да проследи у Београд, ако је лекарска комисија већ констатовала да Селигман није способан за исељавање.⁵⁶⁵

Појединачне општине су у процесу масовног исељавања заступале интересе појединаца у својој надлежности, поштујући модел који је, наступајући у име свих локалних заједница, дефинисао Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије. Нису, међутим, Јевреји у послератној Југославији били вољни да прећутно прихвате зависност од јединствене централне организације, нити да јој беспоговорно препусте право да говори у њихово име.

565 Сличан је био и неспоразум који се тицао пријаве Олге Продановић Вајс из Бачке Тополе за прво исељавање. АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

ОРТОДОКСНА ЗАЈЕДНИЦА У ИСЕЉАВАЊУ

У исповедању јеврејске вере се, генерално, могу препознати два правца – неолошки и ортодоксни, при чему се први условно може окарактерисати као модеран, а други као конзервативан. Мада се не ради о строгом правилу, ортодоксни правац је у далеко већој мери заступљен код припадника ашкенаске заједнице.

Ортодоксни Јевреји су се у послератној Југославији налазили у далеко незавиднијем положају од остатка заједнице. Њихова посвећеност очувању тековина јеврејске вере у друштвено-политичком контексту послератне државе изазивала је изразито неповерење комунистичке власти.⁵⁶⁶ У овом смислу су интеграцију ортодоксних Јевреја у друштво, које је начелно изграђено на темељима марксизма-лењинизма, комунистичке власти сматрале са једне стране немогућом, а са друге чак и непожељном.

Активно инсистирање на верској природи јеврејске заједнице умногоме је дефинисало и однос ортодоксних Јевреја према Савезу. Поштовање политике прећутног мирења са тежњом југословенског режима да створи атеистичко друштво, значило је стављање верске компоненте јеврејског идентитета у други план, у корист начелног прихватања положаја класичне националне мањине.⁵⁶⁷ Овакво позиционирање Савеза ортодоксна заједница је сматрала начелним занемаривањем верских потреба југословенских Јевреја.⁵⁶⁸ Компликоване односе Савеза и ортодоксне заједнице после рата обележили су, међутим, превасходно сукоби прагматичне природе.

566 Kerkkänen, *Yugoslav Jewry...*, 48.

567 Vukas, *Etničke manjine...*, 54.

568 Kerkkänen, *Yugoslav Jewry...*, 45-46.

Мада су инсистирали на својој формалној независности, ортодоксни Јевреји су после рата била чврсто везани за Савез. Свим Јеврејима у Југославији је финансијска помоћ после рата дељена посредством Аутономног одбора, због чега се ортодоксна заједница нашла у позицији формалне потчињености Савезу.⁵⁶⁹ Право на суверено наступање пред међународним организацијама и самостално располагање финансијском помоћи, на коме је ортодоксна заједница инсистирала, представљало је уступак који Савез није желео да направи, како се косио са тежњом да малобројне преживеле Јевреје окупи у оквирима централизоване, хомогене заједнице. Овај спор је, кроз многобројне ситније размирице, у потпуности обележио однос две заједнице по завршетку Другог светског рата.

Средином 1945. године, челници ортодоксне општине у Сенти су централи JOINT у Букурешту поднели захтев за добијање средстава потпуно независних од оних додељених Савезу.⁵⁷⁰ Збуњени оваквим поступком, чланови Извршног одбора СЈВОЈ су на следећој седници, унеколико иронично, констатовали да се очигледно ради о средствима која ће бити утрошена на реализацију „специјалних, ортодоксних циљева“.⁵⁷¹

569 Исто.

570 АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3). Пошто је делегација јеврејске заједнице у Југославији посетила централу JOINT у Букурешту, августа 1945. и ортодоксним Јеврејима је одобрена одређена финансијска помоћ. Остаје нејасно да ли је захтев општине у Сенти био упућен независно од посете централи JOINT у Букурешту или је, пак, представљао покушај да се обезбеди додатна помоћ.

571 Исто. Ари Керканен претпоставља да је тежња ортодоксних Јевреја у Југославији да се директно обраћају међународним организацијама (конкретно наводи Светски јеврејски конгрес) у ствари била свесно заобилажење Савеза јеврејских вероисповедних општина као надређене институције. Овај се случај може сматрати посебно карактеристичним, пошто је, како наводи Керканен, посебно подозрење код челника Савеза изазивало то што је ортодоксна заједница после рата остала и даље прилично имућна, а при томе је одбијала да на било који начин допринесе одржавању институција СЈВОЈ, Kerkkänen, *Yugoslav Jewry...*, 47.

Нешто касније током исте године, Лавослав Каделбург је, у својству члана Аутономног одбора, отишао у обилазак јеврејских општина у Војводини како би поднео извештај о њиховом стању после рата.⁵⁷² Пажњу је при томе превасходно посветио раду локалних заједница и систематизацији њихових захтева за пружање финансијске помоћи. Износећи закључке са свог путовања пред Извршни одбор, Каделбург је истакао да је очигледна тежња припадника ортодоксне заједнице да се организују независно од Савеза.⁵⁷³ Склоност ортодоксних Јевреја да директно контактирају међународне јеврејске организације представљала је посебно јасно негирање политике хомогенизације јеврејске заједнице у послератној Југославији.

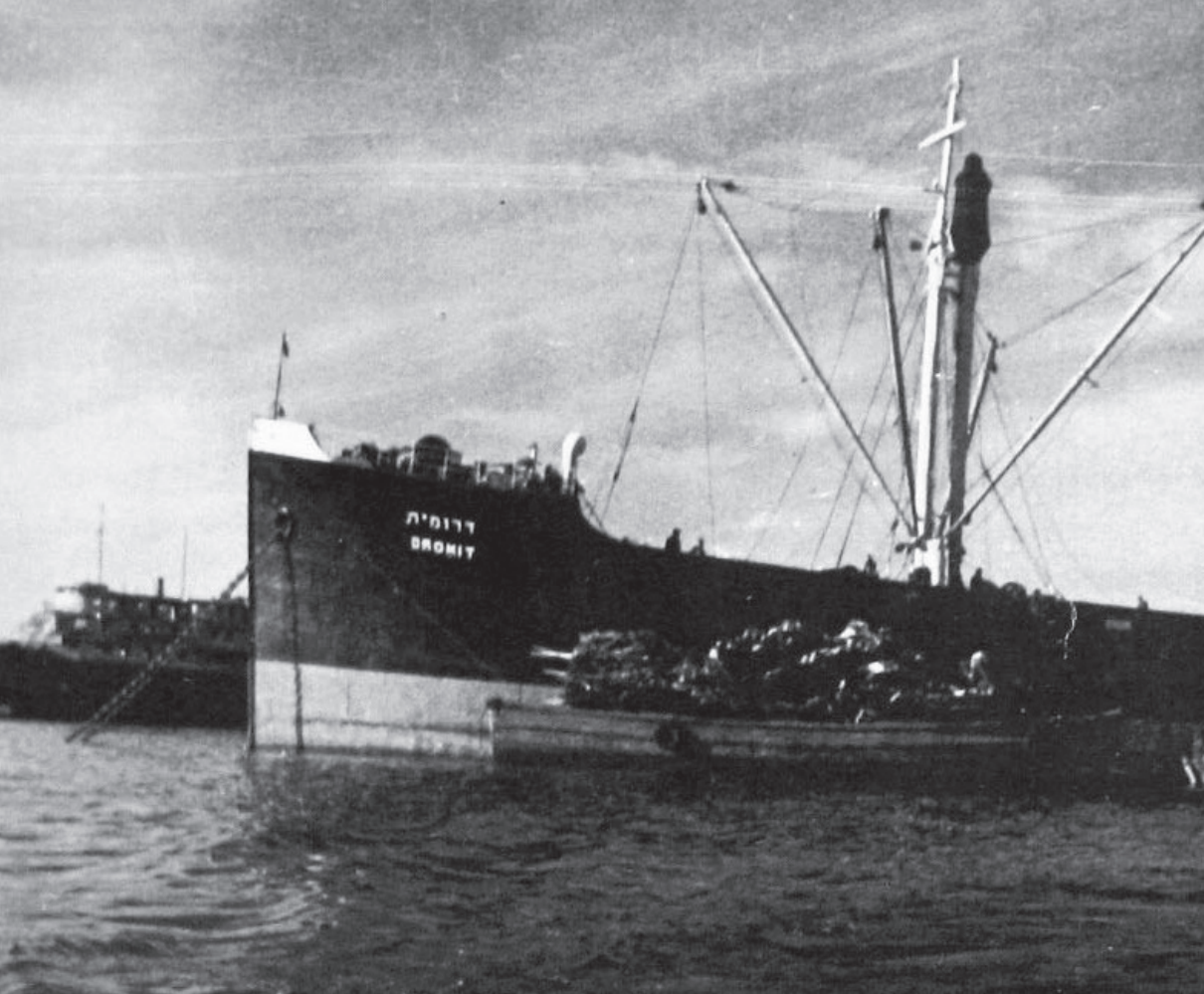
Начин на који су челници Савеза доживљавали положај ортодоксних општина у послератној Југославији најјасније је формулисан почетком 1946. године, у преписци Аутономног одбора за помоћ и Друштва за југословенске Јевреје у Лондону.⁵⁷⁴ Друштво је изразило жељу да ортодоксној заједници у Југославији достави одређену количину кошер хране. Његови су представници желели да знају да ли постоји засебно удружење ортодоксних Јевреја које би овим поводом могли да контактирају. Друштву за југословенске Јевреја у Лондону јављено је да храну може послати Савезу, који ће је проследити ортодоксној заједници, као и да у оквирима централне организације југословенских Јевреја функционише Удружење ортодоксних Јевреја. Мада Савез није оспорио њихово право да се самостално организују, парадигматична је претпоставка челника Савеза да ортодоксни Јевреји представљају саставни део јединствене јеврејске заједнице коју је суверено представљао.

Почетком 1948. године, ИО Савеза поднео је годишњи извештај у којем је засебан део био посвећен сарадњи са Удружењем

572 АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

573 Видети детаљније: Kerenji, *Jewish Citizens of Socialist Yugoslavia...*, 171-172.

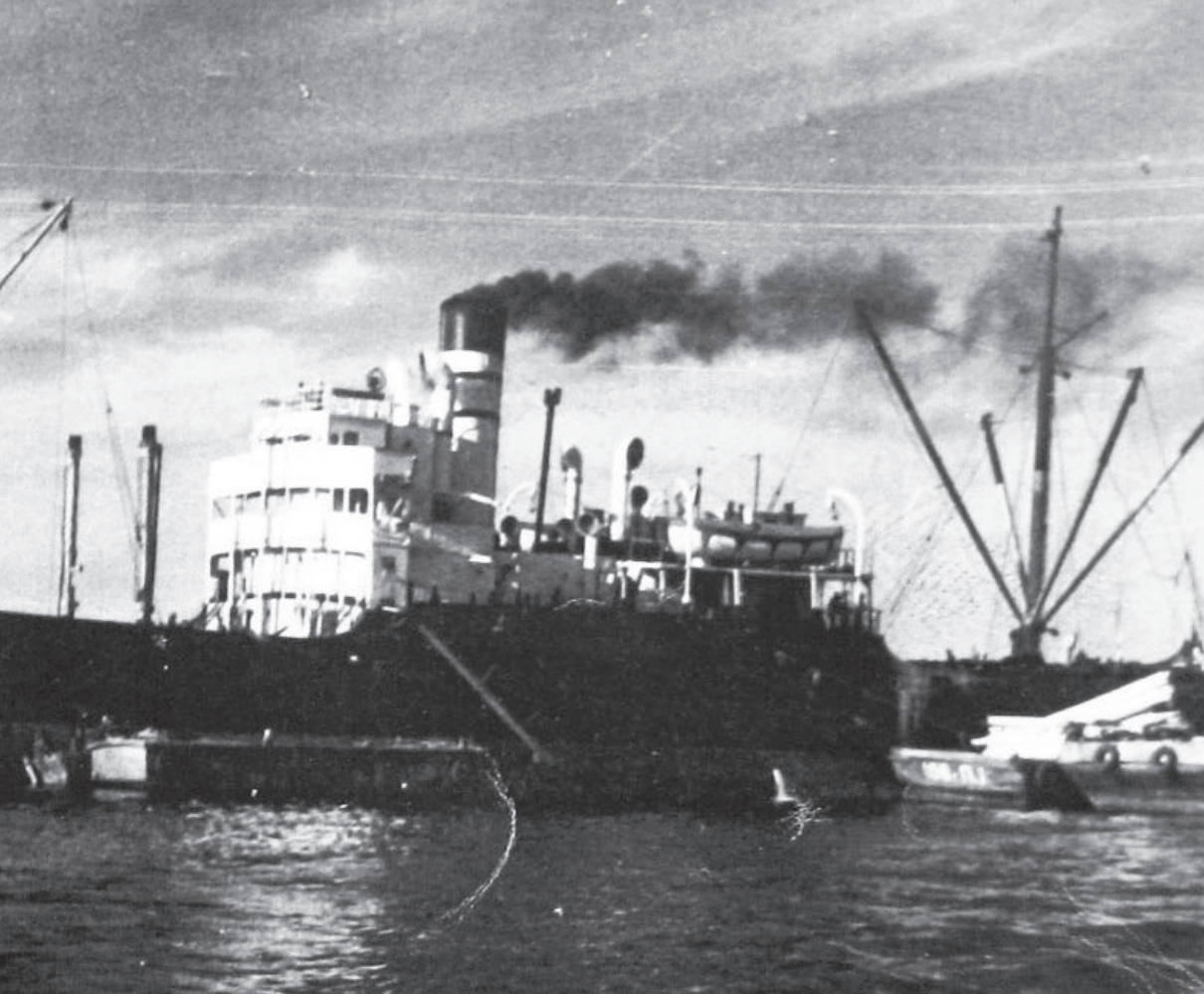
574 АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

Бродови Алије, 26. децембар 1948. године (из електронске архиве Јеврејског историјског музеја, Београд; сликао Моша Мандил, репродукција Михаел Леви, Израел)

ортодоксних јеврејских вероисповедних општина.⁵⁷⁵ Свега неколико месеци пре проглашења независности Израела и почетка припрема процеса организоване емиграције, челници Савеза демонстрирали су крајње помирљив став према ортодоксној заједници. Како су Удружење и Савез били трајно повезани посредством надлежности Аутономног одбора, изражена је нада да ће се њихова активна сарадња наставити и даље. Иако већ разматрани примери показују да то никако не може бити тачно, наглашено је да до датог тренутка

575 Исто.

између Савеза и Удружења није било „никаквих неспоразума“, те да је њихов однос био „хармоничан“.

Организовано исељавање у Израел показало се, како је приметила Младенка Иванковић, непланираним, али свакако добродошлим решењем свих постојећих неспоразума између две јеврејске заједнице у послератној Југославији.⁵⁷⁶ Сви припадници ортодоксне заједнице у новостворену државу на Блиском истоку упутили су се у склопу прва два таласа организованог исељавања. Институције ове заједнице престале су да постоје.

Када се положај ортодоксне заједнице посматра у оквирима исељавања, скоро у потпуности се губе све специфичности на којима је упорно инсистирано током међуратног периода, а посебно

576 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 125-126.

у првим послератним годинама. Ортодоксне општине уклопиле су се у образац понашања какав су и сви остали колективи поштовали укључујући се у процес организованог исељавања. Дистанца је очувана још једино кроз доследно негирање потпуне хомогености заједнице. Ово можда и најбоље демонстрира преписка између ортодоксне општине у Ади и Савеза, уочи првог таласа организованог исељавања у Израел.

Представници ортодоксне заједнице у Ади, у допису који су упутили Савезу средином 1948. године, изражавају незадовољство јер нису били позвани на једну од конференција одржаних у припреми првог таласа организованог исељавања.⁵⁷⁷ Транскрипт закључака општини у Ади доставили су представници заједнице у Сенти.⁵⁷⁸ Одлуку о непозивању представника ортодоксне општине у Ади, Савез је правдао сплетом објективних околности.⁵⁷⁹ Конференција је, наводно, морала бити одржана у незавидним условима, због чега је сведена на мали број званица. Челници Савеза ограничили су окупљање на представнике дванаест највећих вероисповедних општина у Југославији, од којих су очекивали да ће одлуке пренети мањим општинама у свом окружењу.

У протестном писму упућеном Савезу, челници ортодоксне заједнице Ада истакли су да би ставове чланова њихове општине свакако требало саслушати у припреми исељавања у Израел, те да „та мишљења не би била мишљења појединаца, већ мишљења једног слоја нашег јеврејског друштва“. Очигледно је да су ортодоксни Јевреји до самог краја задржали свест о сопственој посебности у оквирима јеврејске заједнице у Југославији. Челници општине у

577 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907.

578 Није изричито наглашено да ли је у питању била ортодоксна или неолошка јеврејска вероисповедна општина у Сенти, мада би требало поћи од претпоставке да би заобилажење ортодоксне заједнице на овако очигледан начин било изричито истакнуто у допису упућеном Савезу.

579 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907.

Ади истакли су и да би чланови сваке заједнице требало да буду у могућности да сами заступају своје интересе, уместо што су приморани да их препусте надлежности других општина.⁵⁸⁰ Мимо тога што се извесно ради о инсистирању на суверенитету локалне заједнице када је у питању заступање интереса њених чланова, ова се формулација може разумети и као инсистирање на суверенитету ортодоксне у ширим оквирима јеврејске заједнице у Југославији. Када се, међутим, у обзир узме колико је присуство ортодоксних Јевреја у процесу организоване емиграције тешко испратити, па чак и јасно утврдити,⁵⁸¹ мора се поћи од претпоставке да је потреба за истицањем сопствене посебности уступила место настојању да се коначно напусти земља коју никада нису прихватили и која није желела да прихвати њих.

580 Конкретно је, наравно, реч о примеру општина у Ади и Сенти, Исто.

581 Једини се пут припадници ортодоксне заједнице, у процесу организованог исељавања у Израел, изричито помињу у путном дневнику Исе Хермана, који је водио једну од група које су Југославију напустиле у склопу првог организованог исељавања, крајем 1948. односно почетком 1949. године. Извештавајући о путу у Израел, Херман је истакао да су ортодоксни Јевреји тражили да им се обезбеди кошер храна на броду, да им се омогући да петком користе читаоницу за држање божије службе и да дуже остану за својим столом како би могли да певају Емирот. Пошто је њиховим захтевима удовољено, припадници ортодоксне заједнице били су „веома задовољни“, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 800 (Архив Перера 37).

ГРУПЕ У
ОРГАНИЗОВАНОМ
ИСЕЉАВАЊУ

Фотографија на претходној страни: *Долазак у Израел* (из електронске архиве Јеврејског историјског музеја, Београд; сликао Моша Мандил, репродукција Михаел Леви, Израел)

ПОРОДИЦА

Једна од најважнијих последица страдања југословенске јеврејске заједнице у холокасту било је ефективно уништење породице.⁵⁸² Свесни ове чињенице, челници Савеза јеврејских вероисповедних општина настојали су да породичне заједнице, макар и у секундарним оквирима у каквим су углавном обновљене после рата, остану очуване у процесу организованог исељавања у Израел.

Заједничка пријава за исељавање извесно је последица настојања челника Савеза да у оквирима организованог исељавања очувају јединство породичне заједнице, у каквим год да је оквирима дочекала крај рата. Право појединца да напусти Југославију директно је условљено исељавањем осталих чланова његове породице.⁵⁸³ Инсистирање Савеза на очувању целovitости породице било је, међутим, у директној супротности са релевантним тумачењем јеврејског идентитета.

Јеврејке удате за не-Јевреје до трећег таласа организованог исељавања земљу су могле да напусте само уколико би за собом, у Југославији, оставиле мужа и децу.⁵⁸⁴ Мада је тек занемарљив број Јеврејки одлучио да ову прилику искористи, идеја Савеза о очувању интегритета породице у оквирима масовне емиграције је, самим постојањем овог правила, у потпуности изгубила смисао.

582 Kerkänen, *Yugoslav Jewry...*, 39.

583 У дописима Савеза у овом је смислу изнова понављана реченица „ужа породица моћи ће или сви заједно да се иселе или сви заједно да остану“, Видети: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

584 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768. О томе видети још и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757.

У допису упућеном Савезу уочи другог таласа организованог исељавања, челници ЈВО Бањалука су истакли проблем породица у којима су неки чланови добили дозволу за исељавање, док је другима ускраћена.⁵⁸⁵ Углавном се радило о мајкама којима је дозвољено да напусте земљу, док је иста дозвола ускраћена њиховој деци. Збуњене оваквом одлуком надлежних власти, чланице ЈВО Бањалука обратиле су се локалној заједници. Општински челници су њихов упит проследили Савезу, истичући да овај неспоразум само омета реализацију исељавања.

Молећи локалну општину да буде пребачен у последњу групу исељеника у склопу другог таласа, Јосип Леви из Бањалуке навео је да жели да остане уз сестру која се опорављала од тешког порођаја.⁵⁸⁶ Удата за не-Јеврејина, она се није ни пријавила за исељавање пошто није желела у Израел да емигрира по цену одрицања од породице.

Барбара Чанађија обратила се локалној јеврејској вероисповедној општини пошто је њена пријава за други талас организованог исељавања одбијена.⁵⁸⁷ Пошто је била у мешовитом браку са не-Јеврејинцом, покренула је бракоразводни поступак како би могла да емигрира у Израел. Њен муж Иван Чанађија је, још уочи подношења првобитне пријаве, потписао сагласност да његова супруга напусти земљу.

Фаника Кривокапић напустила је Југославију у склопу првог таласа организоване емиграције,⁵⁸⁸ заједно са мајком Јулијаном Лебл и сином Слободаном Кривокапићем.⁵⁸⁹ Њен муж Лука Кривокапић је,

585 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757.

586 Исто.

587 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 752.

588 АЈИМ, Ал. 1949-1951, п.к. 837.

589 Деци из мешовитих бракова Јеврејки и не-Јевреја у датом тренутку није било дозвољено да се прикључе својим мајкама при исељењу у Израел. Слободан Кривокапић је, очигледно, био пунолетан и за организовану емиграцију се пријавио самостално, те добио дозволу да се исели на основу своје припадности јеврејској заједници.

као не-Јеврејин, био приморан да остане у Југославији. Брак у датом тренутку није био разведен нити су се супружници у потпуности одрекли наставка заједничког живота. Пошто се са мајком и сином настанила у Јерусалиму, Фаника Кривокапић је мужу писала како би требало да се прикључи следећем таласу организоване емиграције.⁵⁹⁰ Наведени случај је једини такав забележен у изворима и показује да је исељавање Јеврејки у мешовитим браковима било могуће чак и када се не би одрекле својих породица. Југословенски државни врх и челници Савеза очигледно су, једноставно, полазили од претпоставке да ће постојећа ограничења процеса исељавања спонтано довести до растакања породица које нису биле у могућности да заједно напусте земљу.

Сложеност положаја Јеврејки у мешовитим браковима можда и најбоље демонстрира случај Херте Вертхајмер из Загреба која је по сваку цену желела да се исели у Израел са својим мужем.⁵⁹¹ Министарству унутрашњих послова Југославије обратила се пошто је њој одобрено да напусти земљу крајем 1948. године, али је пријава њеног супруга одбијена. У молби је истакла да је њихов брак израстао у тешким ратним околностима и холокаусту, када су сви њихови рођаци у Југославији страдали, и да сада желе заједно да се упуте у Израел, код њеног брата. Херта Верхајмер нагласила је и да се ломи између жеље да види брата, јединог члана породице кога није изгубила у рату, и „осећаја дужности и другарства спрам свог мужа“, те се боји да ће ова дилема из темеља уздрмати њихов заједнички живот.

590 АЈИМ, Ал. 1949-1951, п.к. 837. Исељеници су из неименованих извора добили податак да је југословенска власт у међувремену ревидирала свој став према емиграцији мешовитих бракова, те да ће у склопу трећег таласа организованог исељавања и не-Јеврејима који су били у браку са Јеврејкама бити дозвољено да се иселе у Израел, под условом да се њихове жене већ налазе тамо. Пошто је Луки Кривокапићу ово било непознато, обратио се Савезу јеврејских вероисповедних општина како би се распитао да ли оваква могућност стварно постоји.

591 АЈИМ, Ал. 1948-1949, п.к. 897.

Поред обавезе да се растану од мужа, на одлуку Јеврејки у мешовитим браковима да одустану од емиграције свакако је у највећој мери утицала немогућност да са собом поведу децу. Обраћајући се Савезу поводом одбијања њене пријаве за исељавање, Јелка Милић из Загреба истакла је да је у међувремену разведен спорни, мешовити, брак са Звонимиром Милићем.⁵⁹² Како је двоје деце из тог брака правоснажно додељено њој на старање и заведено у књиге јеврејске општине Вараждин, сматрала је да би њихова пријава за исељавање свакако требало да буде прихваћена. У складу са у датом тренутку важећим правилима емиграције, ова је пријава највероватније одбијена.⁵⁹³

Немогућност да земљу напусте са породицом је, по правилу, значила одустанак од исељавања Јеврејки удатих за не-Јевреје. Малобројни изузеци углавном су били условљени већ постојећим проблемима у брачној заједници. Спорно решење Министарства унутрашњих послова Југославије стога се више одразило на обим исељавања, него што је стварно угрозило интегритет појединачних породица. Попуштање постојећих правила уочи трећег таласа организованог исељавања донело је тек незнатну промену. Док је, међутим, за мешовите бракове од самог почетка било јасно да ће захтевати посебну пажњу организатора исељавања, и случајеви за које је било предвиђено јасно решење у пракси су знали да се претворе у изазов.

Михаел и Берта Енгел Леви добили су индивидуална одобрења за напуштање земље у другом таласу организоване емиграције.⁵⁹⁴ Одлучили су, међутим, да се непосредно по подношењу пријава

592 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827.

593 Требало би имати у виду и да је Јелка Милић намеравала да се преуда за Роберта Силберштајна, који је био Јеврејин али и страни држављанин, што је само додатно компликовало положај ове породице у процесу организованог исељавања, Исто.

594 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753.

за исељавање, венчају. Пошто су о венчању приложили потребне доказе, захтевали су од Савеза да се њихове пријаве повежу по моделу пријављивања породица. У одговору на ову молбу, Савез је Берти Енгел Леви наложио да добијено одобрење за исељавање врати, што би значило да мора да остане у Југославији и растане се од свог венчаног супруга. Овакво је решење било противно свим постојећим прописима јер се радило о браку који је свакако морао бити уважен као легитиман у смислу исељавања. Берта Енгел Леви је, коначно, упутила писмо протеста Министарству унутрашњих послова Југославије. Радило се о очигледном превиду због којег је још јасније до изражаја дошла решеност појединца да сачува породично јединство.

Ангажовање слично ономе какво су челници Савеза демонстрирали у настојању да сачувају породицу у њеним основним оквирима, појединачни исељеници су показивали покушавајући да се изборе за заједнично исељавање свих чланова домаћинства. Проблем су у овом смислу првенствено представљали старост и способност придружених чланова породице да се самостално издржавају.

Александар Розенберг обратио се Савезу са молбом да поново размотри пријаву његовог оца коме исељавање није дозвољено због тога што се полазило од претпоставке да ће у Израелу у потпуности зависити од свог сина, односно да неће бити продуктиван члан друштва.⁵⁹⁵ Савез и надлежне југословенске власти покушао је да разувери истичући да је његов отац занатлија, још увек доброг здравља, и да ће и у новој домовини моћи да настави да се бави својим послом.⁵⁹⁶ На свом захтеву је утолико више инсистирао како му је мајка током рата страдала у Аушвицу. У складу са општим

595 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757.

596 Александар Розенберг првобитно је, поред оца, у Израел желео да поведе и тетку, такође у позним годинама. Она је, међутим, у неком тренутку, одустала од емиграције. Исто.

ограничењима на имиграцију какве је наметнула израелска страна, поднета молба је, ипак, одбијена.

Мирко Шилер је у пријаву своје породице за други талас организованог исељавања укључио и ташту, Регину Рутовић, са којом је живео у истом домаћинству.⁵⁹⁷ Како, међутим, до тренутка када је требало да породица напусти земљу није стигло одобрење за њено исељавање, Савезу се обратио са молбом да сви заједно буду распо-ређени у каснији транспорт. Шилер је истакао да не жели да ташту у Југославији остави материјално необезбеђену и саму, те да остали чланови његове породице немају намеру да се иселе уколико њена пријава не буде позитивно решена.

Чланови шире породице који нису живели заједно настојали су да се бар у Израел упуте заједно. Стога се и многобројни захтеви поје-динаца да буду прикључени одређеном транспорту морају посма-трати као карактеристичан пример инсистирања на породичном јединству. Бар колико се то на основу сачуваних докумената може закључити, када год су то објективне околности дозвољавале, Савез је оваквим захтевима радо излазио у сусрет.

Средином маја 1949. године, Савезу је допис упутила јеврејска вероисповедна општина у Загребу.⁵⁹⁸ Пошто су претходно већ предали одређен број молби за пребацивање исељеника из једног транспорта у други, челници загребачке општине најавили су да ће извесно уследити још сличних захтева. Допис се конкретно односи на Љубу Вари из Загеба, која се, заједно са својим мужем Белом, за емиграцију пријавила у локалној општини. Савезу се обратила желећи да групи са којом ће напустити земљу буду прикључени и њена ћерка Вера Леви, односно зет Александар, пријављени у општини у Сарајеву.

597 Исто.

598 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 752.

Мимо тога што је организациони оквир процеса био осмишљен тако да очува интегритет породице која напушта Југославију, појединци су кроз исељавање настојали да са рођацима у Израелу обнове породично окружење какво су у старој домовини изгубили.⁵⁹⁹ Припадници југословенске заједнице који су се у међуратном периоду или током рата населили у Палестини, по завршетку рата позивали су своје преживеле рођаке у Југославији да им се придруже и радили на томе да им обезбеде сертификате за усељење.

Виктор Рајх обратио се Савезу јеврејских вероисповедних општина Југославије у априлу 1946. године, у жељи да се придружи свом старијем брату у Палестини.⁶⁰⁰ У рату је изгубио мајку у млађег брата, због чега се са супругом пријавио за исељавање. Обнова породичног живота очигледно је била његов примарни мотив с обзиром на то да је истакао да у Југославији оставља посао плаћењу од оног који га је чекао у Палестини. Како у датом тренутку није било слободних сертификата за имиграцију, челници Савеза саветовали су Рајха да његов брат аплицира за дозволу за усељење, коју би му затим доставио преко британског конзулата у Југославији.

Жеља да се придруже својим рођацима у Палестини коју су припадници јеврејске заједнице у Југославији демонстрирали непосредно по завршетку рата, у пуном обиму је до изражаја дошла тек пошто су нестала ограничења за имиграцију. Истичући да у новоствореној јеврејској држави на Блиском истоку има рођаке који су се тамо населили двадесетак година раније, Иван Фишлер је молио Савез да уважи његову пријаву за исељавање.⁶⁰¹ Како су чланови

599 Опширно о улози коју је постојећа дијаспора у Палестини играла у даљој емиграцији Јевреја из Југославије, видети: Radovanović, Milan, „Migration spawning Migration – On one aspect of continuity in Jewish Migration from Yugoslavia to Palestine/Israel”, *Istorija XX veka* 2 (2020), 187-202.

600 АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40).

601 АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756.

његове породице у датом тренутку били добро ситуирани, позвали су Фишлера да им се придружи, заједно са супругом.

Савезу се уочи првог таласа организоване емиграције у Израел, обратила Ела Сурањ из Опатије.⁶⁰² Тражећи да буде пребачена из треће у прву групу која ће напустити земљу, нагласила је да је у међувремену сазнала да ће је у Израелу сачекати мајка која ће кренути са исељеницима из Будимпеште.

Непотписана пријава за исељавање која је стигла на адресу Савеза уочи другог таласа организоване емиграције из Југославије у Израел, садржала је и приложено опширно образложење.⁶⁰³ Анонимни исељеник писао је да му је после рата од родбине остао још само млађи брат који је некако успео да пребегне у Палестину и који га сада позива да му се придружи. Са истим лицем је контактирала и тетка његове покојне супруге која се у Јафи настанила у међуратном периоду.

602 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907.

603 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757.

ДЕЦА⁶⁰⁴

У процесу организованог исељавања, деца су Југославију углавном напуштала заједно са преосталим члановима својих породица.⁶⁰⁵ У овај основни оквир масовне емиграције челници јеврејске заједнице настојали су да уклопе и децу која су, због трагичних последица холокауста, остала без родитеља или старатеља.

По завршетку рата, Савез и Аутономни одбор за помоћ трудили су се да сирочад сместе у јеврејске породице у нади да ће, поред одговарајуће бриге, добити и васпитање одговарајуће јеврејској вери и култури.⁶⁰⁶ Јевреји су, међутим, у послератној Југославији углавном живели јако оскудно и нису били у могућности да прихвате децу без родитеља. Савез је, стога, често био приморан да сирочад повери свакој породици која би се показала вољном да о њима води рачуна, што је, по правилу, водило удаљавању од традиционалног јеврејског начина живота, а посебно кошер исхране.⁶⁰⁷ Овакво је

604 Закључци из овог потпоглавља објављени су у расправи: Радовановић, „Емиграција јеврејске деце“..., 155-174.

605 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

606 Ivanković, Mladenka, *Briga o deci i omladini Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije, u vremenu 1944 – 1951. godine*, https://www.academia.edu/5656325/Briga_o_deci_i_omladini_Saveza_jevrejskih_veroispovednih_opstina_Jugoslavije_1944_-_1951_godine, приступљено 13. фебруар 2021.

Можда и најбољи пример представља одређен број јеврејске деце која су током рата уточиште пронашла у католичким манастирима само да би постала „добри католици“. Првобитна иницијатива Савеза да им се ова деца по завршетку рата препусте на старање није уродила плодом. Из сачуваних докумената остаје нејасно да ли су коначно враћена под окриље јеврејске заједнице, АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

607 Често се при томе није радило о циљаном поступању нејеврејских старатељских породица, већ о објективној немогућности да се детету изађе у сусрет,

решење изазвало незадовољство заједнице. Верска секција при Савезу апеловала је да деца без родитеља, ако се за њих већ није могло наћи место у јеврејској породици, буду смештена у, посебно за њихове потребе формиран, дечији дом.⁶⁰⁸

Привремено дечије прихватилише, формирано у августу 1945. године у просторијама београдске синагоге, у Космајској улици бр. 19,⁶⁰⁹ већ је у септембру претворено у Дечији дом за ратну сирочад.⁶¹⁰ Првих осморо питомаца овог дома⁶¹¹ била су деца која су се по окончању рата вратила из логора Берген-Белзен, а чији су родитељи страдали у различитим логорима у Немачкој и Пољској.⁶¹²

Социјална секција ЈВО Београд коначно је донела одлуку да се дом пресели у наменску зграду⁶¹³ која би омогућила систематско уређивање живота питомаца и организацију одговарајућег васпитног програма. За потребе смештаја сирочади и социјално угрожене деце, Савез је одредио зграду у Улици Стевана Високог бр. 2. Пошто је спроведена акција проналажења и прикупљања ратне

Ivanković, Mladenka, *Briga o deci i omladini...*

608 Када је, у октобру 1944. године, по завршетку Другог светског рата, обновљена делатност Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије, верска компонента његове делатности у међуратном периоду пребачена је у надлежност Верске секције. Видети: Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 147.

609 Ivanković, Mladenka, *Briga o deci i omladini...*

610 После рата је постојала иницијатива за оснивање јеврејског дечијег дома и у Новом Саду, али је ова идеја и дефинитивно одбачена крајем марта 1947. године, АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

611 Поименце, у питању су били: Нина Данон, Мориц Ашер, Сами Ашер, Алегра Коен, Ребека Коен, Исак Коен, Рахамин Коен и Луча Јудић

612 Ова деца су, највероватније, била део групе од тринаесторо деце, старе између 3 и 12 година, која је стигла у Београд непосредно пред Јом Кипур (17. септембар) 1945. године, АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

613 У просторије београдске синагоге после рата су смештене многобројне јеврејске институције и секције ЈВО Београд и Савеза. У истој згради са Домом за ратну сирочад, функционисали су општинска менза, привремено боравиште за старије чланове јеврејске заједнице и клуб за дневни боравак, Ivanković, Mladenka, *Briga o deci i omladini...*

сирочади у Југославији, број питомаца дома порастао је до средине 1946. године на деветнаесторо.⁶¹⁴

Настојање Савеза да за ратну сирочад обезбеди што боље услове за живот у Југославији пратили су интензивни преговори вођени о могућности да се пошаљу у Палестину. Њихово исељавање је преваходно разматрано због тога што је велики број деце на Блиском истоку имао рођаке који су били вољни да се о њима старају, али и због немогућности да се дугорочно финансира њихов останак у надлежности локалних заједница, односно Савеза.⁶¹⁵

Почетком марта 1946. године, Фридриху Попсу, председнику Савеза, обратио се Ханс Бејт, извршни директор Бироа за имиграцију деце и омладине (Child and Youth Immigration Bureau) који је функционисао при Јеврејској агенцији.⁶¹⁶ На иницијативу њихових рођака у Палестини, а у име организације Алија Ханоар (Омладинска алија),* Бејт је тражио податке о деци без родитељског старања, старости до 17 година.⁶¹⁷ Желео је да зна колико је њих

614 У питању су били: Јелкица Керавица, Елијас Алхалел, Мориц Ашер, Ребека Коен, Хаим Цалер, Аги Шварц, Рашела Сион, Луча Јудић, Сами Ашер, Бенјамин Винтер, Нада Керпнер, Алегра Коен, Маријана Етвеш, Ружица Садик, Исак Коен, Рахамин Коен, Аврам Бенаврам, Павле Кон, Исто. Ари Керканен, напротив, наводи да је, непосредно по завршетку Другог светског рата, у Дому било смештено чак шездесеторо деце, Kerkkänen, *Yugoslav Jewry...*, 57.

615 И Хитахдут Олеј је потребу да се Савез јеврејских вероисповедних општина непосредно по завршетку рата финансијски растерети истакао као један од релевантних фактора за слање јеврејске сирочади у Палестину. Видети: АЈИМ, п.к. 820.

616 АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40).

* Организацију која ће се нешто касније претворити у Алија Ханоар (хебр. רעוּנָה תּלֵיִצ - омладинска алија), основала је Реха Фрајер (Recha Freier), јануара 1933. године у Берлину. До краја Другог светског рата, „Омладинска алија“ је успела да спаси неколико хиљада јеврејске деце, пребацујући их у Палестину, где су по завршетку основне школе похађала различите курсеве и образовне програме. Програм организације здушно је подржао и Светски јеврејски конгрес. Делатност Алије Ханоар настављена је и после рата, када је ова организација постала део Јеврејске агенције. У новостворену државу Израел, у такозвана „омладинска села“, где је започињала њихова интеграција у израелско друштво, пребацивана су угрожена јеврејска деца из преко двадесет земаља света, *History*, <https://youthaliyah.org.uk/about#history>, приступљено: 25 јануар 2022.

617 АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40).

смештено у Дечији дом, односно старатељске породице, те да ли је Савез предузео било какве кораке у смислу њихове припреме за исељавање. Бенеvolentност коју су челници централне организације Јевреја у Југославији демонстрирали излазећи у сусрет Бејтовим упитима требало би разумети као својеврсни зачетак политике очувања и обнове породичне заједнице каква је обележила и припреме за организовано исељавање из Југославије у Израел.

Средином маја 1946. године, Биро за имиграцију деце и омладине доставио је Савезу упутства за припрему деце за исељавање.⁶¹⁸ Од читавог се подухвата, међутим, убрзо одустало. Рођаци деце, на чије је инсистирање Јеврејска агенција и покренула читав поступак, нису били у могућности да их приме у своје домове.

Мада је Савез интензивно радио на стварању одговарајућих услова, процес исељавања јеврејске сирочади из Југославије није се могао реализовати до краја 1946. године. Пошто се првобитни покушај њиховог допремања у Палестину показао неуспешним, челници Бироа за имиграцију деце и омладине могли су само да констатују да ће сирочад из Југославије убудуће бити сматрана пуноправним кандидатима за имиграцију, односно да се надају да ће њихово питање бити решено што је могуће пре.

У решавање питања јеврејске сирочади у послератној Југославији активно се укључио и Хитахдут Олеј. Док су челници организације југословенских исељеника у Палестини радили на добијању потребног броја сертификата за имиграцију, у посету Савезу послат је Хилел Ливни како би се позабавио практичним аспектима емиграције.⁶¹⁹ Остаје нејасно због чега његова мисија није била успешна, али су деца без родитеља земљу напустила тек у оквирима организованог исељавања у Израел.

618 АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40). У међувремену су стигле и начелне инструкције које су се тичале обављања лекарских прегледа малолетних лица пре него што ће напустити земљу.

619 АЈИМ, п.к. 820.

Мада је постојао велики број различитих иницијатива да се овај процес реализује, нема назнака да је у годинама непосредно после рата урађено било шта конкретно у смеру исељавања деце без родитељског старања.⁶²⁰ Њихов ће статус остати нерешен све до почетка организованог исељавања у Израел. Чини се да питање није поново разматрано, већ се једноставно пошло од претпоставке да масовна емиграција представља идеалан институционални оквир за реализацију већ постојећих планова свих заинтересованих страна.

На основу сачуваних докумената није могуће прецизно реконструисати како је донета коначна одлука о прикључивању деце из Дечијег дома у Београду исељавању. Једини помен јеврејске сирочади који се може пронаћи у спрези са првим таласом исељеника, јесте констатација изнета на седници Аутономног одбора за помоћ, одржаној средином октобра 1948. године, да ће из Дечијег дома за Израел кренути двадесет и петоро сирочади и изванредан број деце са једним родитељом.⁶²¹ Чини се да ово питање, у светлу претходних покушаја да се деци која су током рата остала без родитеља омогући да се прикључе рођацима у Палестини, није сматрано на било који начин спорним. Организациони оквир првог таласа исељавања једноставно је омогућио да се већ раније усвојено решење преточи у праксу.⁶²²

Одлука о укључењу деце без родитеља у први талас исељавања, припадницима јеврејске заједнице у Југославији је саопштена уз позив на широку подршку.⁶²³ Давид Алкалај, председник Аутономног одбора и београдске општине, саопштио је средином 1948. године

620 Радовановић, „Емиграција јеврејске деце“..., 159-160.

621 АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

622 У вези са прикључивањем деце без родитеља првом таласу организованог исељавања из Југославије у Израел, међу члановима заједнице појавило се само једно спорно питање. Како је масовна емиграција југословенским властима представљена као укључење у борбу Израела за очување новостечене слободе, поједини челници јеврејске заједнице изразили су забринутост да би прикључење сирочади могло довести у питање веродостојност оваквог тумачења, Исто.

623 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907.

потпредседницима ЈВО Београд да је међу самом децом изражена жеља да напусте Југославију, те да би цела заједница у тој намери требало да их подржи.⁶²⁴ Алкалај је претпоставио да ће организовано исељавање довести до затварања Дома пошто ће сви његови питомци напустити земљу, што се коначно и догодило, мада не након првог, већ након другог таласа емиграције.⁶²⁵ Путовање одређеног броја малолетних лица одложено је за 1949. годину у жељи да им се омогући да заврше започету школску годину.⁶²⁶

Децу, која су Југославију напустила са породицом, из школе су исписали родитељи или старатељи.⁶²⁷ О питомцима Дечијег дома се, и у овом смислу, старао Савез, ступајући директно у контакт са појединачним образовним установама. Сачувана је преписка централне организације Јевреја у Југославији са Првом мушком, односно Четвртом женском гимназијом у Београду.⁶²⁸ Челници Савеза молили су директоре две школе да одложе исписивање ученика пошто су пропустили један од транспорта у оквиру првог таласа организованог исељавања у Израел.

Нејасно је које су околности довеле до тога да некадашњи штићеници Дечијег дома пропусте актуелни транспорт, али сачувана преписка јасно показује настојање челника заједнице да их до последњег могућег тренутка задржи у школи.⁶²⁹ Поновни упис у школу значио је да ова деца неће бити прикључена првом таласу исељавања.⁶³⁰ Нејасно је да ли су одлуку да доврше започету школску годину донели челници Савеза или је у питању била иницијатива саме

624 За одређене категорије малолетних лица која су била смештена у Дечијем дому за ратну сирочад, Алкалај је чак инсистирао да би требало да буду прикључене организованој емиграцији. Пре свега је при томе мислио на неколико девојака, штићеница дома, које су се налазиле пред пунолетством и исељењем из дома.

625 Видети: Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 216-217.

626 Ivanković, Mladenka, *Briga o deci i omladini Saveza*..

627 Радовановић, Милан, „Исељење јеврејске деце“..., 167.

628 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 797.

629 Радовановић, „Исељење јеврејске деце“..., 167.

630 Ivanković, Mladenka, *Briga o deci i omladini*...

деце, односно образовних установа. Осморо јеврејске сирочади, о којима је Савез после рата водио рачуна, извесно је пропустило први талас исељавања. Пошто је од надлежних државних институција стигло одобрење за организацију следеће масовне емиграције, и последњи штићеници Дечијег дома напустили су Југославију,⁶³¹ а ова је установа формално престала да постоји.⁶³²

У прикључењу деце без родитеља организованом исељавању из Југославије у Израел, кључну су улогу одиграли њихови преживели рођаци. Грубо се може говорити о три врсте интеракције у овом смислу: малолетна лица могла су се једноставно прикључити породицама својих рођака у процесу исељавања; рођаци су их могли чекати у новоствореној држави на Блиском истоку или их пријавити за исељавање, мада сами нису намеравали да напусте Југославију.⁶³³

Због настојања Савеза да сирочад по завршетку рата смести код јеврејских хранитеља, али и одлуке да питомце Дечијег дома препусти на старање рођацима,⁶³⁴ деца без родитеља су, углавном, напустила Југославију као чланови проширене породице својих рођака.⁶³⁵

Одређен број деце у послератној Југославији није имао преживеле чланове породице, али су их рођаци чекали у Израелу. На темељима решења које је донето већ у првим годинама по

631 АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3)

632 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 216-217.

633 Одређени број деце је Југославију између 1948. и 1952. године напустио и у оквирима такозваних „дечијих транспорта“. Сачувани извори, међутим, пружају тек ограничени увид у њихову функцију. Пошто нису били физички одвојени од осталих исељеника, њихова специфичност лежи искључиво у административној процедури која их је обликовала. Мада првенствено намењени „сирочади“ и „полусирочади“, сачувани извори несумњиво показују да су се „дечијим транспортима“ прикључиле и целе породице. Сходно томе се не може говорити о њиховом затвореном карактеру. Видети: Радовановић, „Исељење јеврејске деце“..., 160-161; 165-166.

634 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 757.

635 АЈИМ, п.к. 797

окончању рата,⁶³⁶ Хитахдут Олеј је на себе током организоване емиграције преузео улогу својеврсног посредника између деце и њихових рођака. Коначно, мада је забележено свега неколико оваквих случајева, децу су њихови преживели рођаци могли пријавити за исељавање у Израел, а да при томе сами нису намеравали да напусте земљу.⁶³⁷ Деца су за организаторе исељавања представљала сасвим специфичан изазов, потпуно независно од начина на који су напуштала земљу. Тако се, пре него што ће први транспорти кренути за Израел, поставило питање статуса новорођенчади која су на свет дошла пошто су пријаве њихових породица већ биле поднете и прошле административну обраду. Исељеницима је омогућено да новорођену децу за организовану емиграцију пријаве по скраћеној процедури.⁶³⁸

Свестан тога да ће деца током пута за Израел захтевати посебну пажњу, Лео Гринберг, председник ЈВО Скопље, предложио је уочи првог таласа организоване емиграције да се формира специјални женски штаб.⁶³⁹ Остаје нејасно да ли је овај предлог усвојен. Више је исељеника од Савеза желело да сазна да ли ће на путу до ријечке луке, односно на броду, бити обезбеђени одговарајући услови за збрињавање одојчади и беба.⁶⁴⁰ Челници СЈВОЈ истакли су да се родитељи сами морају побринути за потребе своје деце током пута до ријечке луке, а да ће на броду за Израел бити обезбеђена довољна количина хране за бебе.⁶⁴¹

636 АЈИМ, п.к. 820.

637 АЈИМ, п.к. 797.

638 Видети: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

639 АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

640 Радовановић, „Исељење јеврејске деце“..., 168.

641 Жељу да се прикључи организованом исељавању изразио је и одређен број жена у поодмаклој трудноћи. Челници Савеза су се показали спремним да њиховим жељама изађе у сусрет, али су истовремено истакли да ни на који начин не прихватају одговорност за њихову добробит у путу. Исто.

ВОЈНИЦИ И ЗАТВОРЕНИЦИ

Положај војника и затвореника у оквирима процеса организованог исељавања захтевао је додатно разматрање. Чланови заједнице претпоставили су да ће војна обавеза, изречена пресуда или покренути прекршајни, односно кривични поступак представљати границу онога што је првобитно дефинисано као општа дозвола за напуштање земље. Сходно томе се и највећи број упита који је на адресу Савеза стигао уочи првог таласа организованог исељавања тицао могућности да земљу напусте лица на одслужењу војног рока или затворске казне.

На седници Извршног одбора одржаној крајем јула 1948. године, челници Савеза констатовали су да се за исељавање пријавио и велики број војних обвезника, те да би Министарству народне одбране требало послати захтев за тумачење њиховог статуса.⁶⁴² Непуне две недеље касније, Министарство је потврдило да су сви припадници Југословенске армије слободни да напусте земљу у оквирима организованог исељавања у Израел.⁶⁴³ Начелна дозвола за прикључење масовној емиграцији коначан облик је добила када је проширена тако да обухвати и појединце који су се већ одазвали позиву на одслужење војног рока.⁶⁴⁴

Обвезници који су примили војни позив или су се већ налазили на одслужењу, морали су да поднесу молбе за отпуштање од кадра.⁶⁴⁵

642 АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

643 Исто. Оваква је формулација одобрења за исељење нашла своје место и у једном од првих циркулара који је, поводом првог таласа организоване емиграције, упућен исељеницима, АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

644 АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

645 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827.

Поднете молбе Савез је сакупио и проследио Министарству народне одбране. После доношења одлуке, Министарство је о молбама и њиховом исходу обавештавало надлежну команду.⁶⁴⁶ Локална команда је вршила демобилизацију оних припадника јеврејске заједнице који би добили дозволу да напусте земљу.

На броду Кефалос, децембар 1948. године (из електронске архиве Јеврејског историјског музеја, Београд; сликао Моша Мандил, репродукција Михаел Леви, Израел)

Сачувани извори не доносе ниједан пример исељеника коме је Министарство народне одбране правило веће проблеме у настојању да напусти земљу. Првобитна благонаклоност, највероватније условљена свешћу о томе да Јевреји чине тек занемарљив део војних обвезника у послератној Југославији, преточена је у административни поступак чија је једина сврха била, како се чини, да тачно евидентира број војних обвезника који је напустио земљу.

646 Ова се процедура, како је изричито наглашено, односила и на лица која су за одређени број дана одложила почетак служења војног рока, те би, сходно томе морала у предстојећих неколико недеља да се јаве у команду. Посебну молбу нису морала да поднесу лица која су служење војног рока одложила до после предвиђеног датума поласка у Израел, Исто.

Неколицина пријављених за исељавање је, на индивидуални захтев, ослобођена служења војног рока чак и пре него што је покренута иницијатива за начелно решавање њиховог статуса.⁶⁴⁷

Првобитна упутства које је Министарство унутрашњих послова Југославије дало Савезу, налагала су да затвореници и осуђеници сачекају да њихове породице предузму све потребне административне кораке који претходе прикључењу организованој емиграцији,⁶⁴⁸ под претпоставком да ће бити у могућности да се иселе. При томе је изричито наглашено да би Савез у датој ситуацији требало да остане потпуно пасиван.⁶⁴⁹

Коначно уобличена процедура налагала је да затвореници и осуђеници код надлежних власти поднесу молбу⁶⁵⁰ за помиловање или обуставу истраге⁶⁵¹ како би могли да се прикључе организованом исељавању.⁶⁵² У случају повољног решења, могли су по

647 АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855

648 АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3). Посебно је разматран положај лица која су у затвору завршила због тога што су ухваћена у покушају да илегално стигну у Палестину, непосредно после рата. Коначно је и њима омогућено да земљу напусте по истом поступку као и остали затвореници.

649 Околности у којима су затвореници напустили Југославију биле су једна од ретких прилика када су државни органи изричито захтевали да остваре директан контакт са исељеницима. Претпоставка Савеза о сопственој и посредничкој улози локалних општина, односно стварању својеврсне хијерархије у реализацији процеса емиграције у овим је околностима постала потпуно ништавна, Исто.

650 У циркулару којим су затвореници информисани о начину на који се могу прикључити организованој емиграцији, представници Савеза детаљно су образложили и коју би форму поднета молба за помиловање требало да има. Појединцима је речено да за отписивање неиздржаног дела казне, односно ослобађање од казне чије издржавање још није почело, моле позивајући се на жељу да помогну борбу државе Израел, односно позивајући се на добробит породице у процесу емиграције, АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

651 Видети о томе: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

652 Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије обратио се, средином новембра 1948. године, Президијуму Народне скупштине, у нади да ће издејствовати дозволу да се сви пријављени затвореници прикључе организованом

стандардној процедури да се прикључе емиграцији. Како су лица на одслужењу затворске казне била физички онемогућена да сакупе документа потребна за исељавање, дужност обављања административних формалности у оквирима организованог исељавања на себе су преузимале њихове породице.

У оквиру првог организованог исељавања, право затвореника да напусте земљу ограничено је тежином почињеног прекршаја или кривичног дела, односно дужином казне на коју су осуђени. Крајем 1948. године, у Израел су могла да емигрирају лица осуђена на временску казну у трајању до десет година, односно лица која су починила дело за које је била предвиђена временска казна у наведеном трајању.⁶⁵³ Колико се на основу сачуваних докумената може закључити, ова граница је повучена произвољно, одлуком Министарства унутрашњих послова или, евентуално, у сарадњи МУП-а и Президијума Народне скупштине Југославије. Мада је у изворима остало забележено свега неколико оваквих случајева, чини се да је одлука о ускраћивању права на емиграцију доследно поштована.⁶⁵⁴

исељавању у Израел. Ова молба, очигледно, није уродила плодом. Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.

653 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 320. и Ivanković, *Brodovi nade...*, 87.

654 Обраћајући се Президијуму Народне скупштине ФНРЈ, Леа Клопфер је, у име свог брата Рудолфа, молила да његова пријава за исељавање у Израел буде накнадно уважена. Првобитном одлуком Војног суда на Цетињу, августа 1945. године, а затим и одлуком Врховног суда, октобра исте године, Клопфер је осуђен на казну лишења слободе са принудним радом у трајању од десет година и на губитак грађанских и политичких права у трајању од пет година. Пошто је до тренутка пријављивања за прву организовану емиграцију у Израел већ био одслужио три године, надао се да ће моћи да се исели у Израел. Првобитна молба коју је поднео одбијена је у складу са начелном одлуком да се емиграција не одобри лицима осуђеним на временске казне дуже од десет година. Клопфер није напустио земљу у првом таласу исељавања. АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856; п.к. 738 Душица Мирковић из Београда обратила се Президијуму Народне скупштине у име свог супруга Андрије Мирковића-Хиршенхаузера. Војни суд у Београду осудио

Процедура прикључења војних обвезника и осуђеника организованом исељавању, каква је формулисана крајем 1948. године, у скоро идентичном облику поштована је и при свим каснијим таласима емиграције. При томе су челници Савеза највише представнике Министарства народне одбране, односно Министарства унутрашњих послова, наменски контактирали уочи сваког појединачног исељавања како би добили званичну потврду продужења важећих услова за напуштање земље.

Средином 1949. године, делегација Савеза, коју су чинили Алберт Вајс и Бенцион Леви, посетила је генерал-лајтнанта Бошка Шиљековића. Челници СЈВОЈ изразили су наду да ће питање војних обвезника који су се пријавили за ново исељавање бити решено на исти начин као и претходне године.⁶⁵⁵ Мимо тога што је потврдио да ће уследити још једно начелно одобрење за емиграцију, генерал Шиљековић је наговестио и поједностављење пратеће процедуре. Појединац пријављен за емиграцију требало је да, заједно са дозволом за исељавање, аутоматски добије и решење о демобилизацији.⁶⁵⁶ Званично је, међутим, демобилизација остала предуслов за прикључење масовној емиграцији у Израел.⁶⁵⁷

је Хиршенхаузера на казну лишења слободe у трајању од десет година, по одредбама Закона о кривичним делима против државе. Одслужењу казне приступио је у Казнено-поправном дому у Сремској Митровици. Молба за помиловање није уважена. АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856

Међу појединцима који су се за исељавање пријавили крајем 1948. године, на најдужу казну је био осуђен Дезидер Абрахам из Загреба. Због недозвољене спекулације изречена му је мера двадесет година лишења слободe и пет година лишења грађанских права. Пошто је у КПД Стара Градишка одслужио скоро две године предвиђене казне, обратио се Президијуму са молбом да му буде дозвољено да напусти земљу. Његов захтев није уважен. АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 744.; 738 Детаљно о случају Абрахам Дезидера, видети: Brandl, *Židovi u Hrvatskoj 1944-1952...*, 222.

655 АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

656 Релативно велики број потврда о демобилизацији појединаца за потребе другог организованог исељавања у Израел, може се наћи у АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880. и АЈИМ, п.к. 869.

657 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827.

Комуникација челника Савеза јеврејских вероисповедних општина са високим званичницима Југословенске армије уочи каснијих таласа организованог исељавања била је више формалност и служила потврђивању постојећих услова за прикључење војних обвезника емиграцији у Израел.⁶⁵⁸ Са друге стране, накнадна комуникација са Министарством унутрашњих послова била је посвећена решавању проблема који су се, у међувремену, појавили.

На броду Кефалос, децембар 1948. године (аутор фотографије Ервин Рајтер, ЈИМ љубазношћу Ејала Рајтера)

658 При томе се чак не може ни тврдити да се Савез Министарству народне одбране или високим официрима обраћао уочи сваког таласа организоване емиграције.

Затвореници су се првом и другом таласу исељавања прикључили у складу са принципијелним одлукама које су донете пред сам почетак процеса организоване емиграције. Чини се да је Министарство унутрашњих послова постојеће решење унилатерално изменило почетком 1950. године.⁶⁵⁹ Пошто је без јасног образложења одбијено четрнаест пријава лица осуђених на временске казне мање од десет година, Савез се обратио министру унутрашњих послова Југославије Александру Ранковићу, са молбом да критеријум установљен на самом почетку процеса организоване емиграције буде доследно примењиван.⁶⁶⁰ Коначно је постигнут договор о уважавању првобитно установљених правила.

На основу дела због којих су одговарали пред законом, појединци пријављени за исељавање у Израел могу се грубо сврстати у три групе. У прву, уједно и највећу, спадају лица која су у затвору била због неког облика шпекулације.⁶⁶¹ Другу групу чине припадници јеврејске заједнице који су тврдили да су осуђени из њима непознатих разлога. Сачувани извори наводе на закључак да су се ова лица на директан или индиректан начин нашла за погрешној страни југословенско-совјетског сукоба. Ова категорија кажњеника мора се посматрати у контексту процеса идеолошког чишћења како Комунистичке партије, тако и комплетног југословенског друштва. Независно од надређеног циља се, међутим, чини да су услови под којима овакви затвореници могла добити дозволу за исељавање били далеко најстрожи.⁶⁶²

659 АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755

660 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288.

661 АЈИМ, Ал. 1948., п.к. 856.; п.к. 738.; п.к. 752.; п.к. 1288; п.к. 755.

662 По завршетку рата, Андрија Секељ из Београда вратио се из Совјетског Савеза, где је боравио као Јеврејин ослобођен из мађарског заробљеништва. Радио је као шеф одељења у предузећу „Југословенска књига“ када је, почетком августа 1948. године, затворен из, како је сам навео, „непознатих разлога“. У молби за његово ослобађање изричито је наглашено да је у Совјетском Савезу био активан

Трећу групу, по броју најмању, чине појединци кажњени због дела која су окарактерисана као тежак прекршај против устројства државе.⁶⁶³

и да се у Југославију вратио „пун љубави“ за домовину. Пријава за исељавање Андрије Секеља није прихваћена. АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856; п.к. 738.

Оно што случај Андрије Секеља само наговештава, далеко је изричито наведено у молби коју је Презијуму Народне скупштине ФНРЈ поднео Ђорђе Алпар из Београда. Пошто га је Управа државне безбедности ухапсила фебруара 1949. године, налазио се у затвору. У молби је наведено да је именовани, „размишљајући и пратећи догађаје, увидео да је пошао погрешним путем и да у Израелу неће чинити ништа што би кварило углед Југославије“. Овакво признање, а и сама чињеница да је хапшење извршила УДБ-а, наводе на помисао да је Алпар у затвору завршио због приклањања стаљинистичким идејама после конфликта Југославије са Информбиroom. Његова пријава за организовану емиграцију није уважена. АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755; Ал. 1949, п.к. 1288.

Када се Даринка Сефер обратила Савезу са молбом да њен муж буде ослобођен из затвора, истакла је да је ухапшен и осуђен због тога што је „од стране два злонамерна човека оклеветан да је противник данашњег политичког стања у Југославији“. Неколико се пута обраћала директно Министарству унутрашњих послова Југославије, настојећи да омогући супругу да напусти земљу у предстојећем, другом таласу организоване емиграције. У својој намери није успела. АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753; п.к. 1288.

663 Пошто је њен муж Људевит осуђен и затворен због „неправилности при вршењу службе при Министарству индустрије и рударства Босне и Херцеговине“ Жозефина Ласло се обратила надлежним властима са молбом да буде пуштен за потребе емиграције. У покушају да некако одобровољи челнике Министарства унутрашњих послова, супруга осуђеника је истакла како су његове заслуге за развој послератне југословенске привреде биле далеко веће од његових грешака. Људевиту Ласлу, и поред тога, није омогућено да Југославију напусти у првом таласу организоване емиграције. АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.; п.к. 738.

Окружни суд у Београду осудио је, средином децембра 1948. године, Ладислава Варјаша, апотекара претходно запосленог у предузећу „Југолек“, због тога што је крајем 1946. године секретару посланства Холандије уступио одређене податке о пословању предузећа „Гунрал“. За ово дело је осуђен на две године и девет месеци притвора и годину дана одузимања свих грађанских права. Како је његова жена напустила земљу крајем 1948. године, Варјаш је истакао да само жели да јој се придружи. Његова молба је одбијена. АЈИМ, Ал. 1949., п.к. 752.; п.к. 1288.

НЕНАДОКНАДИВИ

Обнова Југославије после Другог светског рата и изградња Израела, посебно када се у обзир узме да се новостворена јеврејска држава на Блиском истоку непосредно по проглашењу независности нашла у ратном стању, захтевали су ангажовање великог броја стручњака различитих профила. Ниједна од две стране укључене у организовану емиграцију није располагала довољним бројем оваквих појединаца, те ни резултат организованог исељавања у овом смислу никако није могао бити обострано задовољавајући.⁶⁶⁴

Питање статуса стручњака различитих профила покренуто је непосредно пошто су на адресу Савеза јеврејских вероисповедних општина стигли први упити о могућности исељавања у новостворену државу Израел.⁶⁶⁵ Челници заједнице унапред су знали да неће све пријаве за исељавање бити прихваћене. Мада се полазило од претпоставке да ће државне институције бити добронамерне и одбити само појединце неопходне за развој послератне Југославије, Савез се ипак оградио. Најављено је да ће одређене струке тешко моћи да емигрирају.

Изјашњавајући се о положају стручњака у оквирима процеса организованог исељавања, Министарство унутрашњих послова Југославије првобитно је само поновило уопштени став о „слободној емиграцији свих Јевреја“.⁶⁶⁶ Сужавање права на емиграцију уследило је накнадно.

664 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 335. и Ivanković, *Brodovi nade...*, 87.

665 АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

666 Исто.

Државни службеници и остали чиновници у привреди били су у обавези да, пошто поднесу пријаву, своје послодавце обавесте о намери да се иселе у Израел.⁶⁶⁷ Добијање дозволе за исељавање било је директно условљено прилагањем потврде о отпусту из службе. Током првог и другог таласа организоване емиграције овакве је потврде издавао сам послодавац.⁶⁶⁸ Пошто се, међутим, испоставило да је став појединачних установа био претерано рестриктиван, у процес отпуштања из службе била су приморана да се умешају ресорна министарства.⁶⁶⁹ Тако је, у оквирима трећег и четвртог исељавања, меродавно било мишљење надређеног министарства.⁶⁷⁰ Прикључење петом, последњем таласу масовне емиграције из Југославије у Израел, поново је условљено добијањем одговарајуће дозволе послодавца.⁶⁷¹ Пошто би од Министарства унутрашњих послова добио дозволу за исељавање у Израел, појединац је био дужан да о томе обавести установу у којој је био запослен и благовремено поднесе оставку.⁶⁷²

Младенка Иванковић наводи да је, током прва три таласа организоване емиграције, на појединце за које је сматрано да представљају важан ресурс за послератну југословенску државу

667 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

668 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880.

669 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 321. и Ivanković, *Brodovi nade...*, 89.

670 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827.

671 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

672 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 321. Пријављенима за организовану емиграцију увек је изнова скретана пажња на то да никако не би требало да поднесе оставку пре него што би добили дозволу за емиграцију. Из свега што је Савез саопштио исељеницима остаје, међутим, нејасно да ли је појединац имао право да поднесе оставку, те да се исели као незапослено лице. Видети: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

вршен директан притисак да одустану од исељавања.⁶⁷³ Сачувани извори наговештавају нешто другачију динамику овог процеса. Док није сачувано ниједно одобрење послодавца да се запослени у Израел упуту крајем 1948. године, већ је за други талас исељавања доступан значајан број оваквих потврда.⁶⁷⁴ Првобитно крајње негативан став према прикључењу одређених образовних профила емиграцији очигледно је почео да се мења већ средином 1949. године. Попуштање је, међутим, било селективно. Југословенске државне власти – до самог краја процеса организованог исељавања, нису биле спремне да се безусловно одрекну појединих струка.

Од првог таласа организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел, лекари, санитетски службеници свих врста, апотекари, па чак и ветеринари изузети су из начелне дозволе за напуштање земље.⁶⁷⁵ Како је сматрано да су послератној Југославији „неопходно потребни“, остављена им је могућност да се пријаве за емиграцију, али је и наговештено да су минималне шансе да ће добити одобрење да напусте земљу. При томе би у обзир требало узети и да је велики број појединаца ових образовних профила после рата био запослен при Југословенској армији. Док је, доносећи одлуку о прикључењу појединаца на одслужењу кадровског рока исељавању, демонстрирало крајњу предусретљивост, Министарство народне одбране било је далеко рестриктивније разматрајући статус појединаца запослених при војсци.

673 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 321.

674 Највећи број уверења чува се у АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753.

675 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880. У сачуваним изворима не постоји документ који се директно тиче ускраћивања права лекарима и ветеринарима да у првом организованом исељавању југословенских Јевреја напусте земљу. Ова одлука се, међутим, може реконструисати на основу циркулара Савеза из 1949. године, а у којима је изричито наведено да се статус лекара и ветеринара није променио.

Савезу се, почетком септембра 1948, обратио др Давид Барух, лекар специјалиста.⁶⁷⁶ Пошто се, неколико дана раније, консултовао са службеницима Министарства народног здравља, незванично је сазнао да у Израел неће пустити лекаре. Барух је питао челнике Савеза да ли има сврхе да се пријављује за организовано исељавање. Са сличним се питањем, припремајући се за други талас организоване емиграције, централној организацији југословенских Јевреја обратио и др Александар Чериковски.⁶⁷⁷ Пошто крајем 1948. године лекарима није било дозвољено да напусте земљу, именовани исељеник је желео да зна да ли ће исти принцип бити поштован и надаље.

Мада став о прикључењу лекара процесу организованог исељавања формално никада није измењен,⁶⁷⁸ чини се да су већ од другог таласа масовне емиграције надлежне институције биле унеколико попустљивије.⁶⁷⁹ Либерализација услова под којима су се лекари могли прикључити организованој емиграцији настављена је и током следећих година, да би врхунац, како се чини, достигла у четвртном таласу исељавања.⁶⁸⁰

676 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

677 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753.

678 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

679 Средином јуна 1949. године, Повереништво за народно здравље у Загребу (Управа за зубарство), доставило је Савезу потврду да ће Звонимир Краус бити ослобођен дужности за потребе исељавања. Истог је дана дужности ослобођен и Артур Фербер, такође стоматолог. Хонорарном службенику при Министарству народног здравља НР Србије, мр Јахиелу Финцију из Београда, уважен је отказ. АЈИМ, ал. 1949-1951 п.к. 837.

680 Игнац Прохник, лекар опште праксе болнице у Бања Луци, добио је средином 1949. године одобрење Министарства народног здравља да напусти земљу. Управа Војно-медицинске академије Југословенске армије, одобрила је Сиди Алкалај да у мају 1951. године емигрира у Израел. У четвртном таласу организоване емиграције је дозволу да се исели добила и Амалија Дајх, запослена при Министарству. АЈИМ, Ал. 1949-1951, п.к. 837.; Ал. 1948-1951, п.к. 880.

Очигледно је да забрана припадницима медицинске струке да се прикључе организованој емиграцији почиње да попушта од средине 1949. године. Емиграција је, међутим, и даље углавном дозвољавана само стоматолозима или лекарима опште праксе, односно нижим службеницима који су радили при институцијама за заштиту јавног здравља. Надлежне институције у Југославији и даље нису желеле да се лише услуга специјалиста.

Динамика аналогна овој у емиграцији лекара и медицинског особља, приметна је и у прикључивању стручњака осталих профила организованом исељавању из Југославије у Израел. Док је забрана изричито поштована приликом првог таласа емиграције, већ са другим је дошло до значајног попуштања. У општим оквирима исељавања, ова је модификација става југословенских власти била само још израженија. Контрола емиграције медицинског особља никада, у суштини, није престала и, чак и када су надлежни органи били најпредусретљивији, строго је вођено рачуна о томе да се изврши прецизна селекција појединаца који могу напустити земљу. Стручњаци других образованих профила добили су, од средине 1949. године, скоро па свеобухватну дозволу да се упуте у Израел.⁶⁸¹

681 Министарство дрвне индустрије НР Босне и Херцеговине одобрило је Славку Рајхману да се средином 1949. године прикључи организованом исељавању. Са истим циљем је уважен и отказ инжењера Исака Катана на службу у Комисији за кинематографију при Влади НР Босне и Херцеговине. У четвртм таласу исељеника земљу је напустио и Цадик Барух, службеник при Генералној дирекцији дрвне индустрије НР Босне и Херцеговине. АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753.; Ал. 1948-1951, п.к. 880.

ПОЈЕДИНАЦ У
ИСЕЉАВАЊУ

Фотографија на претходној страни: *На броду Кефалос, децембар 1948. године*
(из електронске архиве Јеврејског историјског музеја, Београд; сликао
Моша Мандил, репродукција Михаел Леви, Израел)

ИЗ ИЗБЕГЛИШТВА У ЕМИГРАЦИЈУ

Организовано исељавање Јевреја из Југославије у Израел представљало је последњу фазу у реализацији два претходећа миграциона процеса који су јеврејско становништво водили преко територије Краљевине, односно послератне југословенске државе. Прилику која им је пружена да се после 1948. године иселе у новостворену јеврејску државу на Блиском истоку искористили су Јевреји који су у Југославију стигли у предвечерје рата, али их је почетак сукоба спречио у намери да наставе пут ка Палестини, као и избеглице које су из земаља Информбироа пребегле након југословенско-совјетског сукоба. Страдање избеглица заједно са локалним јеврејским становништвом дебелисане Југославије, односно саме размере имиграције из земаља Информбироа после 1948. године, нужно значе да се евентуални континуитет између ова два миграциона процеса и организованог исељавања своди на појединачне учеснике.

На основу сачуваних извора скоро је немогуће закључити када су и под којим условима појединачни Јевреји стигли до Југославије, те из релативно мале групе страних држављана која се прикључила организованој емиграцији са сигурношћу издвојити избеглице из међуратног периода, односно првих година после сукоба са Информбироом. Само за једну породицу која се пријавила за исељавање у Израел сасвим поуздано знамо да је у Краљевину стигла бежећи од антисемитских мера националсоцијалистичког режима.⁶⁸²

682 Случај Ернеста и Илзе Бешински детаљно је разматран у расправи: Radovanović, „Der Fall Ernest Beschinsky“..., 109-118.

У оквирима таласа избеглица који је југословенске границе заплуснуо после Аншлуса,⁶⁸³ преко Чехословачке у Југославију је стигао и аустријски Јеврејин Ернест Бешински (Beschinsky)⁶⁸⁴ са супругом Илзом,⁶⁸⁵ рођеном Фоке (Focke).⁶⁸⁶ Бешински је био чиновник, рођен 1902. године у Бечу, од оца Игњаца и мајке Јудите Полак. Његова је супруга била домаћица, рођена 1909. године у Салцбургу.

Ратна судбина брачног пара Бешински не може се сасвим прецизно реконструисати на основу сачуваних извора. Извесно је једино то да је Илза, која је била не-Јеврејка, изнајмила стан у Загребу у којем ће се са мужем сакривати до краја Другог светског рата.⁶⁸⁷ Први следећи пут се супружници у сачуваним документима помињу као лица пријављена за први талас организованог исељавања. У намери да земљу напусте крајем 1948. године, међутим, нису успели.

Почетком маја 1948. године, уочи припрема за прво масовно исељавање Јевреја из Југославије у Израел, брачни пар Бешински ухапшен је и изведен пред суд, под оптужбом да су прекршили Закон о кривичним делима против народа и државе.⁶⁸⁸ Суђено

683 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758.

684 Биографија Ернеста Бешинског је изузетна, независно од специфичног положаја који му је припао у оквирима организованог исељавања Јевреја из Југославије у Израел. Бешински, званично рођен 12. јула 1902. године у Бечу, у ствари је рођен 28. новембра 1901. године у Ванкови (Пољска) и све до краја 1938. године живео под именом Емануел „Манек“ Вилнер. Од 1919. до 1938. живео је у Бечу, као студент, да би крајем 1938. године у Чехословачкој тражио боравишну дозволу, по први пут, на име Ернест Бешински и на тај начин постао аустријски Јеврејин. У марту 1939. из Прага бежи у Цирих, да би се у мају исте године упутио у Загреб. Током 1940. године био је интерниран у Дервенти. Видети: Prof. Ernst Beschinsky (Beschinsky), <http://www.hohenemsgenealogie.at/gen/getperson.php?personID=I14442>, приступљено: 25. јануар 2022.

685 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758.

686 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.

687 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758.

688 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.

им је због тога што су, наводно, током рата пружили уточиште извесној шпијунки по имену Херман, чији се супруг после рата налазио у затвору као бивши гестаповац.⁶⁸⁹ Одлуком Окружног суда у Загребу Ернест Бешински првобитно је осуђен на осамнаест месеци принудног рада да би, после интервенције Врховног суда НР Хрватске, ова казна била преиначена у две године и шест месеци робије. Одслужење затворске казне требало је да прати трајно протеривање Бешинског из Југославије. Његова супруга осуђена је на шест месеци затвора.

Пошто је одслужила изречену казну, Илза Бешински се средином новембра 1948. године обратила ЈВО Загреб, у нади да ће, заједно са мужем, моћи накнадно да се пријави за први талас организованог исељавања.⁶⁹⁰ Истовремено је Ернест Бешински поднео молбу за ослобођење од казне, најпре Министарству унутрашњих послова,⁶⁹¹ а затим и Президијуму Народне скупштине ФНРЈ.⁶⁹² Како је, међутим, сама пријава стигла прекасно, молбе поднете у вези са њом сматране су ништавним. Челници јеврејске вероисповедне општине у Загребу ангажовали су се око тога да пријава брачног пара Бешински буде прихваћена, али ни надлежне државне институције, а ни Савез нису показали разумевање.

Непосредно по окончању првог таласа организованог исељавања, Илза Бешински вратила се у Аустрију, одакле је радила на томе да свом мужу омогући емиграцију у Израел.⁶⁹³ Посредством Савеза, обратила се загребачкој општини са молбом да њен муж, који се у датом тренутку још увек налазио на одслужењу казне у Казнено-поправном дому Стара Градишка, буде пријављен за други талас

689 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758.

690 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.

691 АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755.

692 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.

693 АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756.

организованог исељавања.⁶⁹⁴ Молби је приложила и образложење намењено Министарству унутрашњих послова Југославије. Истичући да је њен муж окајао грешке због којих је осуђен на робију, као и да се његово здравствено стање, у међувремену, драстично погоршало, још једном је покушала да издејствује опрост даљег тока затворске казне. Њена молба није дала жељени резултат.

Сачувани извори не дају довољно података о даљој судбини брачног пара Бешински. Спискови исељеника доносе податак да се Ернест у Израел упутио у трећем таласу организоване емиграције, док се његова супруга више не помиње.⁶⁹⁵

Ово је једини пример исељеника чије се кретање у континуитету може испратити од транзита јеврејских избеглица преко територије Краљевине Југославије, преко трагичних догађаја Другог светског рата, па све до укључења у организовано исељавање у Израел, и ни на који начин се не може сматрати типичним нити репрезентативним. Остаје, међутим, симптоматичан показатељ континуитета између ове две фазе учешћа југословенске државе у миграцијама јеврејског становништва у смеру Палестине, односно Израела. Може се поћи од претпоставке да је било још сличних случајева. Ернест Бешински и његова супруга оставили су детаљан писани траг о својој избегличкој, односно исељеничкој судбини само због тога што су захтев за прикључење организованој емиграцији морали

694 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758.

695 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288. Аутор је, водећи се списковима исељеника, а због тога што се презиме овог исељеничког пара у сачуваним документима појављује у неколико различитих варијанти (Bežinski, Beschinsky, Bešinski), изнео погрешну претпоставку да ни Ернест Бешински, ни његова супруга Илза Југославију нису напустили у оквирима организоване емиграције. Видети: Radovanović, „Der Fall Ernest Beschinsky“..., 115. Пошто је приближно шест месеци провео у Хаифи, Бешински се вратио најпре у Хале, а затим у Инсбрук. Од 1976. до 1987. вршио је функцију председника јеврејске заједнице у Тиролу и Форарлбергу (Israelitische Kultusgemeinde für Tirol und Vorarlberg). Преминуо је 31. маја 1987. године у Инсбруку. Видети: <http://www.hohenemsgenealogie.at/gen/getperson.php?personID=114442>, приступљено: 25. јануар 2022.

на одговарајући начин оправдати пред југословенским властима. Мада се не може говорити о суштинском јединству два процеса, пример брачног пара Бешински показује да, на нивоу појединачних учесника, постоји јасна веза између прилива јеврејских избеглица у међуратном периоду и организоване емиграције у Израел. Слична се веза назире и између прилива избеглица из земаља Информбироа после југословенско-совјетског сукоба из 1948. и исељавања у новостворену државу на Блиском истоку.

Колико се тачно политичких избеглица прикључило организованој емиграцији југословенских Јевреја у Израел није могуће утврдити на основу сачуваних извора.⁶⁹⁶ Како у списковима исељеника информбироовске избеглице нису одвајане од страних држављана који су се регуларно прикључили исељавању, о њиховом учешћу у организованој емиграцији говоре само спорадични дописи који су Савезу стигли од локалних јеврејских заједница.

Свега у неколико случајева извори доносе изричите податке о томе да су избеглица лица своју земљу напустила зато што су била политички неподобна, односно блиска линији Комунистичке партије Југославије. Преостали овде разматрани примери се, на основу општих околности, могу сместити у исти контекст.

У септембру 1948. године, јеврејској вероисповедној општини у Панчеву обратили су се Армин Лефковиц и Изидор Левезон, обојица из Сату Маре у Румунији.⁶⁹⁷ Лефковиц је у Југославију пребегао са женом Резиком и децом – Клаудијом и Данијелом. Пошто је у путу остао без пртљага и новца, за помоћ се обратио ЈВО Панчево. На сличан се начин у Југославији обрео и Левезон. У току првобитног саслушања у панчевачкој општини, њих двојица су истакли да су били приморани да напусте Румунију зато што су се приклонили политичкој линији Комунистичке партије Југославије. Породица

696 Закључци о континуитету који постоји између два процеса публиковани су у расправи: Радовановић, „Из избеглиштва у емиграцију“..., 152-167.

697 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 860.

Лефковиц прикључила се првом таласу организоване емиграције из Југославије у Израел.⁶⁹⁸ Даља судбине Изидора Левезона није позната.

Пошто је пребегла из Румуније, првом таласу исељавања југословенских Јевреја у Израел пожелела је да се прикључи и извесна Софија Бунеску са породицом.⁶⁹⁹ Како није стигла благовремено да се пријави за први талас организоване емиграције, обратила се надлежним југословенским властима почетком марта 1949. године. У Југославију је породица Бунеску стигла са групом избеглица која је првобитно смештена у прихватни логор у околини Тузле, а затим пребачена у избеглички логор код Зрењанина. Земљу нису напустили у оквирима организованог исељавања.

Крајем марта 1949. године, јеврејској вероисповедној општини Загреб обратио се извесни Роберт Вајсман.⁷⁰⁰ Општинске челнике замолио је да му помогну у намери да се, пошто је илегално из Румуније стигао у Југославију, упути даље за Израел. Након што је прешао границу, ухапшен је и смештен у прихватни логор у Зрењанину, одакле је упућен у Петрињу. Нешто дуже од годину дана радио је у Котарском грађевинском предузећу, пре него што је одлучио да се прикључи организованој емиграцији у Израел. Земљу извесно није напустио са другим таласом исељеника.⁷⁰¹ Остаје нејасно да ли је Вајсман коначно успео да стигне до новостворене државе на Блиском истоку.

Уочи другог таласа исељавања Јевреја из Југославије у Израел, Савезу јеврејских вероисповедних општина за помоћ су се обратиле Аранка Јуст и Вера Ференци, обе из Будимпеште.⁷⁰² Две мађарске држављанке илегално су прешле границу у жељи да наставе пут у

698 АЈИМ, Ал. 1948-1952.

699 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753.

700 Исто.

701 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288.

702 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827.

новостворену државу на Блиском истоку. Пошто су у Југославију стигле без икаквих средстава за живот, бригу о њима је, бар до тренутка када ће напустити земљу, преузела ЈВО Београд. Савез је код Министарства унутрашњих послова Југославије интервенисао у њихову корист, у нади да ће поспешити позитивно разрешење њихових пријава. Аранка Јуст и Вера Фененци Југославију су напустиле заједно, средином 1949. године.⁷⁰³

У Југославију су под најспецифичнијим околностима стигли Ервин Нојман⁷⁰⁴ и Виктор фон Штернфелд, обојица румунски држављани.⁷⁰⁵ Крајем 1949. године, њих двојица су се на југословенској територији обрели пошто нису успели да, пловећи уз Дунав, стигну од Браиле до Беча. Пошто су због немирне воде били приморани да напусте брод, некако су успели да испливају на југословенску обалу и предају се полицији. После краћег задржавања у Београду, пребачени су у избеглички логор у Зрењанину, одакле су кренули сваки својим путем. Наведени подаци о двојници исељеника остали су сачувани само зато што је извесна Матилда Кунтнер из Бад Гаштајна у Израелу, крајем 1949. године замолила JOINT да се њеном пријатељу Ервину Нојману, како је већ било извесно да неће бити у прилици да се врати у Румунију, омогући да из Југославије настави пут за Израел. Чини се да није успео у својој намери.

Маријана Магреску из Лесковца обратила се Савезу јеврејских вероисповедних општина са молбом да буде прикључена трећем таласу организоване емиграције у Израел.⁷⁰⁶ У Југославију је стигла као избеглица из Румуније и привремено била смештена у прихватни

703 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288.

704 У једном од дописа које је ЈВО Зрењанин упутила Савезу крајем 1949. године, помиње се извесни Нојман, инжењер по занимању, стар двадесет и пет година, који је изразио жељу да путује за Израел у следећем таласу организоване емиграције из Југославије. Не може се, међутим, са сигурношћу тврдити да је у питању иста особа. Видети: АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756.

705 АЈИМ, п.к. 869.

706 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757.

логор у Зрењанину. Пошто се преселила у Лесковац, запослила се у среским државним магацинима. Након што су успешно окончана прва два таласа организованог исељавања, изразила је жељу да се и сама упути у Израел. У молби упућеној Савезу истакла је да се у Лесковцу налази неименовани број јеврејских избеглица у сличној ситуацији, којима је већ одобрено да емигрирају. Један од њих је био Јанос Мајер Росенберг, избегао из Мађарске, по занимању фарбар, који је у Израел желео да пође са последњим преживелим рођацима које је имао у Југославији.⁷⁰⁷ Ниједно од двоје наведених избеглица није се прикључило трећем таласу исељавања.⁷⁰⁸

Детаљним подацима о избеглицама које су из земаља Источног блока у Југославију стигле са изричитим циљем прикључења организованом исељавању у Израел располажемо тек у ретким случајевима. Углавном су сачуване само узгредне напомене које се тичу појединаца или мањих група, привремено смештених у избегличке логоре или просторије локалних одељења Министарства унутрашњих послова, односно јеврејских вероисповедних општина.

Током припрема за прво организовано исељавање у Израел, у затвору у Ковачици налазила се група од неколико стотина избеглица из Румуније.⁷⁰⁹ Међу њима је било и Јевреја који су илегално прешли границу, после чега су изразили жељу да се иселе у Израел. Представници ЈВО Панчево залагали су се код Савеза да се њиховој жељи изађе у сусрет. Избеглице су, коначно, на изричито инсистирање Савеза, пуштене из затвора и снабдевене свим средствима потребним да напусте земљу, мада се ни на који начин не може потврдити да су то заиста и учиниле.⁷¹⁰

Највећи број избеглица који се уочи првог таласа организоване емиграције налазио у Ковачици, остаје безимен. Извори нам,

707 АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756.

708 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288.

709 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 860.

710 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 860.

међутим, омогућавају нешто детаљнији увид у судбину породице извесног Алфреда Рота.⁷¹¹ Са супругом Бертом и троје малолетне деце, именовани је из Румуније избегао са намером да се упути у новостворену државу на Блиском истоку. У Ковачици се Рот састао са председником панчевачке општине Оскаром Фишгрундом, који је код локалних власти успео да за њега и његову породицу издејствује одређену материјалну помоћ и право да до прикључења организованој емиграцији остану у избегличком логору у којем су се у датом тренутку налазили. На основу сачуваних извора не може се потврдити да је Алфред Рот са породицом Југославију напустио крајем 1948. године.⁷¹²

Организованом исељавању из Југославије у Израел одређени се број избеглица из земаља Источног блока извесно прикључио и средином 1949. године. У припреми другог таласа емиграције, Савезу је стигла молба општине у Тузли да групи анонимних избеглица из Мађарске и Румуније, привремено смештених у општинским просторијама, буде дозвољено да се иселе у Израел.⁷¹³ У истом тренутку се у прихватном логору у Зрењанину налазило још деветоро избеглица које су у Југославију стигле са изричитим циљем исељавања у Израел.⁷¹⁴

У допису који је, током припрема за други талас организованог исељавања, Савезу стигао од челника ЈВО Љубљана, помиње се и случај неименованог младића који је пребегао из Мађарске.⁷¹⁵ Пошто је илегалним путем прешао границу, обратио се за помоћ најближој јеврејској вероисповедниј општини. Како су били свесни да у овом случају не може бити говора о страном држављанину који поседује валидни пасош и визу за одлазак у Израел, челници

711 Исто.

712 АЈИМ, п.к. 738.

713 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753.

714 АЈИМ, п.к. 738.

715 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757.

љубљанске заједнице обратили су се Савезу за савет. У питању је био само један младић у групи мађарских Јевреја који су у датом тренутку уточиште потражили у Југославији и свакако не једини случај поводом кога су се представници локалних заједница обратили Савезу.⁷¹⁶

Чини се да Савез јеврејских вероисповедних општина, заступајући њихове интересе у оквирима процеса организованог исељавања у Израел, није правио велику разлику између југословенских и Јевреја који су, као избеглице, стигли из земаља Информбиороа. Изузетно мали број њих за које се може поуздано тврдити да су се из Југославије упутили у Израел, међутим, наводи на закључак да је политика државног врха према Јеврејима који су у земљу стигли илегалним путем из околних земаља била далеко рестриктивнија.

716 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757.

ПОЈЕДИНАЦ МИМО ХИЈЕРАРХИЈЕ

Приметна и пре рата, јединствена унутрашња динамика јеврејске заједнице у Југославији јасније је до изражаја дошла после огромних губитака претрпљених у холокаусту. У складу са њеном бројношћу, интеракција између појединачних чланова била је далеко интензивнија него што је то био случај у оквирима других верских или националних заједница. Разумљива тежња појединаца да личне везе са другим члановима заједнице искористе како би обезбедили сопствену и добробит себи најближих, до изражаја је дошла и у оквирима организованог исељавања у Израел. Суочени са различитим ограничењима права на емиграцију и практичним проблемима који су пратили припреме за пут у Израел, појединци су се окретали познаницима у нади да ће уз њихову помоћ моћи да заобиђу или себи прилагоде формалне оквире исељавања.⁷¹⁷

Претпостављена унутрашња хијерархија процеса исељавања,⁷¹⁸ која се од самог почетка повијала под великим притиском жеље локалних заједница да суверено заступају интересе својих чланова, изгубила је сваки смисао суочена са појединцима који су самостално комуницирали са Савезом и са надлежним државним институцијама, настојећи да реше различите проблеме који су се појавили током припрема за напуштање земље. Слично званичницима који су иступали у име локалних заједница, сваки је појединац полазио од претпоставке да једино сам на одговарајући начин може да заступа

717 Видети детаљно: Radovanović, „The internal Framework“, 130-135.

718 О томе детаљно видети документе који се чувају у: АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

своје и интересе својих најближих. Како су појединци организовану емиграцију посматрали кроз призму међуљудских односа, очекивали су да ће кроз директну комуникацију са другим, утицајнијим, припадницима заједнице моћи да утичу и на позицију Савеза, те сопственим потребама прилагоде формалне оквире процеса исељавања. При томе се највећи број емиграната окренуо Алберту Вајсу.

Анонимни исељеник који је крајем 1948. године напустио Југославију, упутио је уочи другог таласа организоване емиграције у Израел молбу председнику Савеза јеврејских вероисповедних општина.⁷¹⁹ Замолио је Алберта Вајса да његовој рођаци Ерни Бергштајн из Бјеловара помогне да се предстојећем исељавању прикључи са мужем Нафталијем.⁷²⁰ Пошто је Бергштајн током рата, након прележаног пегавог тифуса, оболео од тешке срчане мане, није успео да добије лекарско уверење које је било предуслов за прикључење првом исељавању. Решена да остане уз мужа, и Ерна Бергштајн је одустала од намере да напусти земљу крајем 1948. године. Пошто је најављен други талас исељавања, брачни пар Бергштајн се, посредством рођака, обратио за помоћ председнику Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије. Мада брачни пар Бергштајн није испуњавао основне предуслове које је за имиграцију дефинисала власт у Израелу,⁷²¹ у Алберта Вајса су

719 При томе треба приметити да је исељеник Вајса у писму окарактерисао као „старог пријатеља“, АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753.

720 У датом тренутку Ерна Бергштајн и њен супруг већ су обавили све административне формалности које су претходиле чину напуштања земље. Бернштајн је, као лекар, добио одобрење институције у којој је био запослен, а било је питање тренутка када ће ову одлуку потврдити и Комитет јавног здравља, Исто.

721 Опште правило кога су се израелске власти држале при селекцији усељеника, а које је 1950. постало саставни део Закона о повратку, било је да дозволу за насељавање у Израелу неће добити лица која би могла на неки начин да угрозе јавно здравље или безбедност државе, *Law of Return 5710-1950*, <http://www.mfa.gov.il/mfa/mfa-archive/1950-1959/pages/law%20of%20return%205710-1950.aspx>, приступљено 25. јануар 2022. Мада тешка срчана мана појединца ни на који начин није могла да угрози јавно здравље, Бергштајна је, са становишта израелских

полагали наду да ће некако успети да промени постојећи административни оквир процеса. Интервенција председника Савеза јеврејских вероисповедних општина коначно је, како се чини, и уродила плодом. Нафтали и Ерна Бергштајн Југославију су напустили средином 1949. године.⁷²²

На броду Кефалос, децембар 1948. године (из електронске архиве Јеврејског историјског музеја, Београд; сликао Моша Мандил, репродукција Михаел Леви, Израел)

Пример Нафталија и Эрне Бернштајн на сликовит начин показује колико појединачни исељеници нису разумели нити желели да се повинују претпостављеној унутрашњој хијерархији организоване емиграције, али и колико су погрешну представу имали о овлашћењима челних људи заједнице у оквирима истог процеса.

власти, неспособност да се активно укључи у одбрану државе, у случају да се за тиме укаже потреба, свакако чинила непожељним имигрантом.

722 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288.

Појединци су Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије очигледно доживљавали као највишу инстанцу укључену у реализацију исељавања и његовим се највишим представницима обраћали са намером да измене неке од кључних елемената административног оквира процеса. Док им је делатност колектива била блиска, ангажовање јеврејских организација и ниво међудржавне сарадње у оквирима масовне емиграције југословенских Јевреја у Израел за индивидуалне исељенике остали су углавном потпуно апстрактни.

Будући житељи новостворене јеврејске државе на Блиском истоку нису се либили да се председнику Савеза, уколико би им се указала прилика да то учине, обрате и поводом питања далеко тривијалнијих од самог права на прикључење организованом исељавању. Од Алберта Вајса су тражили савет или помоћ и при решавању различитих практичних проблема који су пратили припреме за трајно напуштање земље.

Извесни Алтарац се председнику Савеза јеврејских вероисповедних општина обратио са молбом за помоћ при трансферу готовине брату, који је Југославију напустио у првом таласу организованог исељавања.⁷²³ Вајс је посредовао у куповини сто четрдесет и пет златних енглеских фунти, које су, уз помоћ централе Народне банке у Београду, пребачене у Израел.⁷²⁴ Из сачуваних докумената тачне околности остају нејасне, али се чини да је Алберт Вајс и раније на сличан начин помагао дотичном исељенику.

Најдетаљнији подаци о директном ангажовању челника јеврејске заједнице како би помогли исељавање појединца кога су лично познавали, постоје у случају Фрање Галамбоша, адвоката из Бечеја.⁷²⁵ Сачувани извори доносе тек врло штуре податке о његовом

723 АЈИМ, Ал. 1948-1952, п.к. 744.

724 Извори не кажу да ли је при овом трансферу коришћен Збирни рачун репатрираца у Израел или је новац пребачен на неки други начин.

725 Овај је случај детаљно разматран у расправи: Радовановић, Милан, „If at first you don't succeed...”, 65-84.

животу до тренутка када се пријавио за исељавање. Из списка лица пријављених за организовану емиграцију сазнајемо да је рођен 1894. године и да се његов отац звао Павле. По рођењу Јеврејин, Галамбош је 1918. прешао у римокатоличку веру. Околности његове конверзије остају нејасне. Непосредно по завршетку Другог светског рата, Врховни суд АП Војводине осудио га је на казну затвора са принудним радом у трајању од пет година, због наводне сарадње са окупатором.

У току припрема за прво и друго организовано исељавање, Галамбош се налазио у Казнено-поправном дому у Сремској Митровици. Бар колико се то на основу сачуваних извора може закључити, током 1948. године се није ни пријавио. Његова жеља да се упути у новостворену јеврејску државу први пут се помиње средином априла 1949. године, у допису који је, у Галамбошово име, Алберту Вајсу упутио Ладислав Секељ. Административне формалности за напуштање земље морали су, као и случају других затвореника, уместо самог Галамбоша, да обаве његови рођаци и пријатељи. Средином јуна 1949. године, Алберт Вајс је коначно потврдио да ће Галамбош моћи земљу да напусти са другим таласом исељеника. Формално је за емиграцију пријављен код ЈВО Београд.

Мада се налазио на броду „Радник“, који је 19. јула 1949. године испловио из Ријеке, Галамбош се није задржао у новоствореној јеврејској држави на Блиском истоку.⁷²⁶ По приспећу у Израел, лучке власти забраниле су му искрцавање. Свега неколико дана касније, у складу са одлуком Министарства за имиграцију,⁷²⁷ враћен

726 При томе је интересантно приметити да се Галамбошово име не налази на списку исељеника другог таласа организоване емиграције. Видети: АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288.

727 Министарство за имиграцију (хеб. היילעה דרשמ - Misrad HaAliya), односно данашње Министарство за алију и интеграцију (хеб. היילקהו היילעה דרשמ - Misrad HaAliyah VeHaKlita) задужено је да, у сарадњи са Јеврејском агенцијом и локалним властима, помогне и убрза процес прилагођавања нових досељеника животу у Израелу.

је у Југославију.⁷²⁸ Депортован је заједно са још три лица којима је боравишна виза ускраћена уз образложење да нису припадници јеврејске заједнице.⁷²⁹ Као додатни разлог за ускраћивање боравишне дозволе наведени су Галамбошова старост и недостатак гаранција за боравак у Израелу у статусу издржаваног лица.

Галамбош извесно није био Јеврејин у тренутку када се пријавио за други талас организованог исељавања, како је још 1918. године прешао у римокатоличку веру.⁷³⁰ Како је био дете јеврејских родитеља, његово право на имиграцију је, међутим, требало да буде неупитно.⁷³¹ Међу исељеницима прва два таласа забележено је још неколико одбијених захтева за издавање улазне визе⁷³² и боравишне дозволе.⁷³³ Пример Фрање Галамбоша остаје, међутим, чак и када се посматра у овом контексту, сасвим специфичан. Израелска виза по правилу је ускраћивана лицима која нису могла одговарајуће

728 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757.

729 Из Израела су овом приликом враћени још и Брана Васили (Bрана Wassilli), односно Султан (Sultan) и Лаура Јокој (Laura Jokoy), АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855. У питању је двоје држављана Мађарске и један држављанин Румуније, АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758.

730 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758.

731 Видети. АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288. Од четвртог таласа организоване емиграције, упутства о праву појединца да се исели у Израел, постала су саставни део циркулара општег карактера.

732 Видети АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753. О издавању израелске улазне визе као саставном делу прва два таласа организованог исељавања Јевреја из Југославије извори доносе тек фрагментарне податке. Видети документа која се чувају у: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856. и АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753. Треба истаћи и да троје исељеника који су заједно са Галамбошом враћени из луке у Ханфи (АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855), нису у Израел стигли из Југославије. Видети: АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288.

733 Ова чињеница сама по себи сасвим неодрживом чини претпоставку Младенке Иванковић да су сви припадници југословенске заједнице који су се током 1948. и 1949. године пријавили за исељавање добили улазну визу, пошто се читав процес одигравао под патронатом Светског јеврејског конгреса. Видети: *Ivanković, Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 334.

да документују своје јеврејско порекло.⁷³⁴ Њихове би пријаве биле одбијене пре него што напусте Југославију. Административна процедура која је претходила чину емиграције очигледно је обухватала и одређену проверу подобности појединца за добијање улазне визе и боравишне дозволе. Утолико пре остаје нејасно како је Фрањи Галамбошу, пошто је ову првобитну проверу морао успешно да апсолвира, улазна виза могла бити ускраћена.

Детаљнији увид у специфичан сплет околности који је довео до депортације Фрање Галамбоша из Хаифе средином 1949. године пружа извештај који је Савезу поднео Хитахдут Олеј.⁷³⁵ У њему стоји да је Галамбош, у тренутку пристизања у луку, деловао „потпуно дезоријентисано“.⁷³⁶ У разговору са представницима надлежних институција истакао је да је крштен тридесет и једну годину раније. При томе је, очигледно, заборавио да помене да је рођен као Јеврејин, због чега је, на крају, највероватније и депортован. Као додатни фактори наведени су Галамбошева наводно превелика старост, односно недостатак гаранција треће стране да би о њему преузела бригу у Израелу, уколико би се за тиме указала потреба.⁷³⁷

Може се поћи од претпоставке да преиспитивање припадности појединца јеврејској заједници по приспећу у Израел није био стандардни део процедуре издавања боравишне визе у склопу прва два таласа исељавања из Југославије.⁷³⁸ Као такав се свакако не помиње ни у једном од циркулара којима су челници Савеза јеврејских вероисповедних општина о условима напуштања земље обавестили чланове заједнице. Чини се да су израелске власти оваквој провери прибегавале само уколико би процениле да за њом постоји потреба. У Галамбошовом случају, у питању је највероватније била последица

734 Радовановић, Милан, „If at first you don't succeed...“, 77.

735 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758.

736 АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера).

737 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758.

738 Радовановић, Милан, „If at first you don't succeed...“, 77-78.

специфичног стања у којем се налазио када се искрцао са брода. Уколико је депортација уследила након тврдње Фрање Галамбоша да није припадник јеврејске заједнице, питање које се само намеће јесте да ли је изјава појединца, макар дата и у формалном контексту испитивања, била довољна да поништи комплетан дотадашњи ток процеса исељавања, укључујући и већ спроведене провере идентитета. Израелске власти су као додатни разлог за ускраћивање боравишне дозволе Галамбошу навеле његову наводно превелику старост. Средином 1949. године, он је, међутим, имао свега педесет и пет година,⁷³⁹ што је било читавих пет година мање од важеће старосне границе за безусловно усељавање.⁷⁴⁰ И у овом смислу, одлука израелских власти о ускраћивању улазне визе и боравишне дозволе остаје потпуно нејасна.

На броду Кефалос, децембар 1948. године (из електронске архиве Јеврејског историјског музеја, Београд; сликао Моша Мандил, репродукција Михаел Леви, Израел)

739 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288.

740 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827.

Непланирани повратак Фрање Галамбоша у Југославију отворио је неколико неочекиваних питања у оквирима процеса организованог исељавања. Најважнија су се тичала непокретне имовине⁷⁴¹ и југословенског држављанства,⁷⁴² којих су емигранти морали да се одрекну пре него што ће напустити земљу. Првобитно је административни оквир масовне емиграције био конципиран тако да искључује повратак исељеника у Југославију. Репатријација је и касније одобрена само у ретким случајевима, политички подобним појединцима одређеног образовног профила или стручности.⁷⁴³ Повратници су били у обавези да поново прихвате југословенско држављанство и нису могли да траже повраћај имовине које су се претходно одрекли. Овако дефинисана правила односила су се, међутим, на појединце који су намеравали да се, по повратку, поново настане у Југославији. Како је изразио намеру да се прикључи већ следећем таласу исељавања, могућност да Фрањи Галамбошу буде враћено југословенско држављанство највероватније није ни разматрана. Могућност да му непокретна имовина буде враћена свакако није постојала.

Када је поднео пријаву за други талас организованог исељавања из Југославије у Израел, Фрањо Галамбош се налазио на одслужењу затворске казне.⁷⁴⁴ До тренутка напуштања земље одслужио је нешто мање од четири, од укупно пет година на колико је био осуђен. Непланирани повратак у Југославију средином 1949. године за Галамбоша је истовремено значио и наставак служења изречене казне.⁷⁴⁵ Како је опрост казне био директно везан за чин исељавања, репатријација затвореника који су Југославију напустили у оквирима организованог исељавања у Израел највероватније је истовремено

741 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 330.

742 Видети документе који се чувају у: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768; АЈИМ, Ал. 827. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

743 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 337.

744 АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755.

745 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758.

значила и повратак у затвор. Даље се може поћи од претпоставке да се Галамбош и за трећи талас масовне емиграције морао пријавити по специјалној процедури дефинисаној за потребе лица која су се налазила на одслужењу казне.

Пријава Фрање Галамбоша за трећи талас емиграције одбијена је уз сасвим јединствено образложење израелског Министарства имиграција да „не жели да му изда улазну визу“.⁷⁴⁶ Мада ова одлука није директно доведена у везу са претходним покушајем усељавања, овако специфична формулација скоро је извесно била последица депортације средином 1949. године. Чини се да су у датом тренутку биле исцрпљене све опције за напуштање земље које је исељенику пружао формални оквир масовне емиграције из Југославије. Директно заобилазећи постојећи организациони оквир исељавања, посланству Израела у Београду у Галамбошово име обратио се председник Савеза јеврејских вероисповедних општина, Алберт Вајс. Код посланика се заложио за ревидирање начелне одлуке израелског Министарства имиграција. Истичући како је Галамбош како по оцу, тако и по мајци, Јеврејин, као и да се никада у прошлости није огрешио о јеврејство, Вајс је замолио да му ипак буде омогућено усељавање у новостворену државу на Блиском истоку.

Док су израелске власти поново разматрале поднету пријаву, челници Савеза настојали су да даље увећају Галамбошове шансе да успешно оконча процес исељавања.⁷⁴⁷ Скренута му је пажња на то да би својој пријави додатни легитимитет пружио повратком јеврејској вери, али сачувани извори не доносе никакве податке о томе да ли је овај савет и послушао. Посредством Хитахдут Олеј Југославије, Савез је ступио у контакт са извесним Хаимом Кацом из Нахлат Јицака, у близини Тел Авива, како би обезбедио неопходне

746 АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40).

747 Исто.

гаранције за Галамбошово усељење. Кац се у Палестини населио двадесетак година раније и до 1949. постао власник земљишног поседа са кога је уживао стални приход и постао градски чиновник. Остаје нејасно у којем је својству преузео одговорност за материјално издржавање Галамбоша пошто нема речи о евентуалном познанству или родбинској вези.

Положај Фрање Галамбоша уочи трећег таласа исељавања из Југославије у Израел додатно је искомпликовала одлука његовог брата Ладислава да му се придружи.⁷⁴⁸ Начелна одлука Савеза да се у оквирима процеса масовне емиграције по сваку цену чува интегритет породице⁷⁴⁹ значила је да ће пријаве браће бити разматране заједно.⁷⁵⁰ У новостворену јеврејску државу на Блиском истоку на крају се, међутим, упутио само Фрањо Галамбош, што представља својеврсни преседан.⁷⁵¹ Две пријаве су коначно разматране независно или су, пак, и поред тога што су разматране заједно, донета два различита решења. И једно и друго представља одступање од основног начела очувања породичне заједнице какво је требало да буде поштовано у општим оквирима процеса масовног исељавања Јевреја из Југославије у Израел.

Фрањи Галамбошу коначно је одобрено да земљу напусти у трећем таласу организованог исељавања.⁷⁵² Уз обавештење о томе да је његова пријава успешно разрешена, председник Савеза је високим званичницима централне организације Јевреја у Југославији доставио и детаљна упутства која су се тичала предстојећег пута у Израел. У случају да сам не буде у могућности да се опрости од

748 АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755.

749 Видети изворе који се чувају у: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

750 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757.

751 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288.

752 АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754.

Галамбоша, Алберт Вајс је задужио секретара Савеза Нафталија Бату Гедаљу и члана Извршног одбора Бенциона Левија, да то учине у његово име. Давид Алкалај или Мартин Комлош, који су унапред обавештени о томе да ће се Галамбош наћи у групи исељеника коју су пратили за Израел, задужени су да о брину о његовој добробити током пута. Мимо тога да се нашао на броду који се из ријечке луке испловио у марту 1950. године,⁷⁵³ о његовој даљој судбини извори не доносе никакве податке.

753 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288.

ПОЈЕДИНАЦ У ПРОЦЕСУ И ПРОЦЕС ОКО ПОЈЕДИНЦА

Малобројни су исељеници који су специфичношћу положаја у којем су се налазили односно проблема са којима су се суочавали завредели пажњу Савеза јеврејских вероисповедних општина – пажњу довољну да њихово исељавање остане на одговарајући начин забележено. У овом је смислу подједнако проблематично индивидуално исељавање првих послератних година и организована емиграција која је уследила после стварања независне државе Израел. Издвојени примери демонстрирају, са једне стране, како су у пракси функционисали унапред дефинисани административни механизми, а са друге, колико су ти исти механизми морали да буду модификовани како би се изашло у сусрет потребама појединаца.

Доступни извори омогућавају нам да са нешто више детаља испратимо само једног исељеника који је Југославију напустио непосредно по завршетку Другог светског рата.⁷⁵⁴ Хитахдут Олеј Југославије се јуна 1946. обратио Армину Боровицу из Винковаца, распитујући се за судбину малолетног Владе Заблудовског.⁷⁵⁵ Максо Боровиц, Арминов рођак, већ се налазио у Палестини, одакле је Заблудовског пријавио за исељавање. Како у датом тренутку југословенској јеврејској заједници још увек нису били додељени сертификати за имиграцију, Хитахдут Олеј је заинтересованим странама могао само гарантовати да ће учинити све да овај процес поспеши.

Полазећи од претпоставке да Заблудовски неће моћи индивидуално да се исели, челници ЈВО Винковци обратили су се Савезу

754 Случајеви Владе Заблудовског, Бланке Пинто и Бенвениде Бахар публиковани су у тексту: Радовановић, „Три личне историје“ ..., 163-168.

755 АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40).

јеврејских вероисповедних општина Југославије у нади да би ипак некако могао да напусти земљу.⁷⁵⁶ Како је Максо Боровиц био познати ционистички активиста током међуратног периода, руководство винковачке општине инсистирало је на томе да би његовом рођаку по сваку цену требало омогућити да напусти земљу.

Владо Заблудовски је у новостворену државу на Блиском истоку стигао тек у првом таласу организованог исељавања, крајем 1948. године.⁷⁵⁷ Њега и извесну Наду Керпнер дочекао је и бригу о њима преузео Максо Боровиц, који је и покренуо питање емиграције.⁷⁵⁸

Уочи петог таласа организоване емиграције, Савезу се обратила Бланка Пинто, петнаестогодишња радница у фабрици сапуна у Осијеку.⁷⁵⁹ Током рата је, заједно са родитељима и осталим члановима ближе породице, одведена из родног Сарајева у логор у Ђакову. Једина је преживела рат само зато што је из логора пуштена на изричито инсистирање јеврејске општине у Осијеку. До краја рата и непосредно по његовом завршетку боравила је у хранитељској породици, која је, у договору са челницима осиејечке општине, одлучила да је пребаци у Дечији дом у Београду.

Након што је неколико месеци провела у дому, Бланку Пинто је у Вршца одвео неименовани појединац који се представио као њен ујак и који је, сходно томе, проглашен за њеног старатеља.⁷⁶⁰ Из Вршца је, пошто је више месеци трпела злостављање, успела некако да побегне и стигне до Осијека. Поново је смештена у исту хранитељску породицу са којом је живела непосредно по окончању рата. Испоставило се, међутим, да се ни чланови те породице према њој више нису односили као пре, због чега се преселила се у локални

756 Радовановић, „Три личне историје“..., 164.

757 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 1288.

758 Радовановић, „Исељење јеврејске деце“..., 165. У изворима се као старатељ помиње извесни Хоровиц. Може се поћи од претпоставке да је у питању грешка у куцању.

759 АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754.

760 Исто.

Научнички дом, где је живела са девојкама избеглим из Грчке.⁷⁶¹ Мада су трауме преживљене у детињству у одређеној мери нарушиле њено ментално здравље,⁷⁶² успела је после рата да пронађе посао у осијечној фабрици сапуна, где је стекла углед вредне и способне раднице.

Лишена било каквих средстава, Бланка Пинто се Савезу обратила са молбом да њена пријава за исељавање у петом таласу организоване емиграције буде прихваћена, а да сви трошкови напуштања земље падну на централну организацију југословенских Јевреја. Пошто се испоставило да је једина чланица ЈВО Осиек која се пријавила за пети талас организованог исељавања, челници локалне заједнице покренули су акцију прикупљања материјалне помоћи.⁷⁶³ Како би обезбедили њену што бржу и успешнију интеграцију у окружење новостворене јеврејске државе, челници осиечке општине су руководиоцима Савеза предложили да се код Хитахдут Олеја и Хистадрута, организација радника у Израелу, заложе за проналажење одговарајућег посла за младу исељеницу.⁷⁶⁴ Челници Савеза прихватили су на себе обавезу да исељеница у Израелу буде на одговарајући начин збринута и запослена у складу са својим физичким и менталним способностима.⁷⁶⁵ Бланка Пинто је у септембру 1952.

761 Видети детаљно: Ristović, Milan, *Dug povratak kući: deca izbeglice iz Grčke u Jugoslaviji: 1948-1960*, Beograd 1998.

762 АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754.

763 Исто.

764 Мада су се здушно залагали за то да пријава за исељење Бланке Пинто буде уважена, челници општине у Осиеку су изразили и сумњу да ће, обзиром на њено нарушено ментално здравље, моћи сама да се снађе у новој средини. Сматрали су да би проналажење одговарајућег посла могло да предупреди негативан развој догађаја, сличан ономе који је уследио када је дотична повучена из Дечијег дома у Београду. Руководство осиечке општине је, због свега наведеног, чак затражило мишљење Савеза о томе да ли би пријаву Бланке Пинто уопште требало уважити, Исто.

765 Одговор на допис осиечке општине челници Савеза су закључили констатацијом да су постојеће околности недовољно озбиљне да на било који начин доведу у питање исељење Бланке Пинто, Исто.

године добила одобрење за напуштање земље у склопу последњег, петог таласа организоване емиграције.

Свега неколико дана пошто јој је Министарство унутрашњих послова одобрило исељавање у Израел,⁷⁶⁶ осијечка општина обавестила је Савез да се Бланка Пинто вратила у Осиејек, својим ранијим старатељима.⁷⁶⁷ Пошто је престала да долази до општине и чак одбијала да се њеним челницима јави на улици, покренута је иницијатива да јој се онемогући исељавање. Остаје нејасно које су тачно околности довеле до овако неочекиваног расплета.

Покушај Бланке Пинто да се прикључи организованом исељавању из Југославије у Израел по неколико основа одудара од унапред дефинисаних правила. Како је у тренутку подношења пријаве била малолетна и није имала живих рођака ни у Југославији ни у Израелу, требало је да земљу напусти на иницијативу Савеза јеврејских вероисповедних општина или Хитахдут Олеја, односно у оквирима сарадње организација југословенских Јевреја са Алијом Ханоар. Чини се да је петнаестогодишња исељеница земљу напустила као еманципована малолетница, чиме је стекла права каква су уживали и сви остали исељеници. Нигде у сачуваним изворима то, међутим, није изричито наведено.

Челници организација југословенских Јевреја показали су изванредно разумевање за несрећу која је задесила младу исељеницу, као и за последице које је тежак живот оставио по њено ментално и физичко здравље. Од емиграната се, у принципу, очекивало да ће самостално (или уз одговарајућу подршку Хитахдут Олеј) изаћи на крај са околностима које их чекају у Израелу. Руководиоци организација југословенских Јевреја интензивно су, међутим, врло посвећено радили на томе да олакшају интеграцију Бланке. Трбало би у обзир узети и да је у оквирима петог таласа организованог исељавања земљу напустио најмањи број Јевреја. Интереси појединца много су лакше и конкретније могли до изражаја доћи 1952, него у ранијим

766 Исто.

767 АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40)

годинама. Сходно томе се и много конкретније у складу са њима могло делати.

Уочи четвртог таласа организованог исељавања југословенских Јевреја у Израел, Савезу се обратио Исак Асуз, рабин из Тел Авива, распитујући се за судбину своје унуке, Бенвениде Бахар.⁷⁶⁸ Асузова сестра Сара, удата за свештеника Моше Бахар Арона, живела је пре рата, са мужем и троје деце, у Скопљу. Сарин син Аврам је у предвечерје рата био у ортаклуку са извесним Александром Тодоровим, који је од сигурне смрти у холокаусту успео да спаси његову ћерку Бенвениду.⁷⁶⁹ Њој се по завршетку рата изгубио сваки траг. Исак Асуз се обратио Савезу јеврејских вероисповедних општина у жељи да сазна где се тачно налази и да је, уколико би то било могуће, усвоји и доведе код себе у Израел.

Пошто су утврдили да се Александар Тодоров по завршетку рата преселио у Ријеку, челници Савеза обратили су се локалној заједници.⁷⁷⁰ Ријечка општина обавестила је Савез да је Тодоров у међувремену послат на одслужење затворске казне, због чега је о Бенвениди старање преузела његова супруга Блага. Заједно су се преселиле у Опатију. Савез је челнике ЈВО Ријека задужио да ступе у контакт са малолетном девојчицом и утврде да ли се још увек сећа својих родитеља, односно да ли се осећа као припадница јеврејске заједнице. Општински челници су том приликом успели само да утврде да је Блага Тодоров, заједно са Бенвенидом, напустила Опатију крајем фебруара 1951. године и вратила се у Скопље. Молбу првобитно послату у Ријеку, Савез је преусмерио ка ЈВО Скопљу.

Када су коначно ступили у контакт са старатељком малолетне Бенвениде Бахар, челници Савеза су од ње добили информацију

768 АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754.

769 Под нејасним околностима, Бенвенида је током 1943. године завршила у немачком заробљеништву, одакле ју је Тодоров ослободио, Исто.

770 АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754.

да девојчица живи у потпуном незнању о свом правом пореклу.⁷⁷¹ Упитана да ли би била вољна да изађе у сусрет жељи Исака Асуза и Бенвениду препусти старању њеног деде, Блага Тодорова је истакла да ће се одрећи девојчице уколико је надлежне државне власти на овакав поступак буду приморале. Наглашавајући да би било какво накнадно сазнање о трагичној судбини њених родитеља за Бенвениду „значило пропаст“, одбила је да на било који начин посредује у комуникацији Савеза са девојчицом. Пошто су о својим првобитним сазнањима известили Исака Асуза, челници Савеза оставили су заинтересованим странама да самостално реше питање евентуалног прикључења Бенвениде Бахар организованој емиграцији у Израел, формално се одричући посредничке или улоге надлежне институције.⁷⁷² Због сплета објективних околности ова одлука није спроведена чак ни начелно.

Два месеца пошто се Савез повукао из спора о старатељству над Бенвенидом Бахар, јеврејска вероисповедна општина у Скопљу обратила се централној организацији југословенских Јевреја са новим сазнањима о овом случају.⁷⁷³ Девојчица се појавила у просторијама ЈВО Скопље и челницима локалне заједнице саопштила да је адоптивни родитељи злостављају, односно да је тражи њен деда. Изразила је жељу да што пре напусти домаћинство брачног пара Тодоров и придружи се Исаку Асузу у Израелу.⁷⁷⁴ Уочи четвртог таласа исељавања, Бенвенида Бахар је имала свега четрнаест година и била законитим путем усвојена, због чега су се челници општине у Скопљу најпре обратили адвокату у жељи

771 Исто.

772 На допис којим га челници Савеза обавештавају о томе где се налази његова унука и њихову констатацију да њени адоптивни родитељи одбијају да је препусте његовом старању, Исак Асуз није одговорио. Сходно томе је изостала и реакција на предлог Савеза да у директној комуникацији са брачним паром Тодоров реши питање будућег старатеља малолетне Бенвениде Бахар, Исто.

773 Исто.

774 Како је изричито наведено у допису ЈВО Скопље, Бенвенида Бахар је „категорички плачући изјавила да не жели више остати у тој кући и да је спасемо како год знамо (руководство ЈВО Скопље, прим. М.Р.)“, Исто.

да сазнају да ли се посредством надлежних власти дете може одузети од адоптивних родитеља како би се прикључило масовној емиграцији. Адвокат их је саветовао да покушају да убеди брачни пар Тодоров да се добровољно одрекне старатељства у корист Исака Асуза – у том случају би посредовање надлежних државних власти било непотребно.

Савез је јеврејској вероисповедној општини у Скопљу првобитно саопштио да се малолетно лице ни под којим условима не може прикључити организованој емиграцији без пристанка родитеља, односно старатеља. Међутим, када су челници Савеза сазнали да девојчица у породици која ју је усвојила трпи злостављање, скопској општини је наложено да овај податак провери и, уколико се покаже тачним, покрене поступак поништавања усвајања.⁷⁷⁵ До коначног разрешења читавог случаја, одговорност за Бенвениду Бахар преузела би локална заједница.

Како није било реално очекивати да ће законски поступак одузимања детета његовим адоптивним родитељима бити окончан на време да се Бенвенида Бахар прикључи предстојећем таласу организованог исељавања, званичници Савеза предложили су да се од брачног пара Тодоров поново затражи да се једноставно одрекну девојчице у корист њених рођака у Израелу. О коначном разрешењу овог случаја сачувани извори не говоре ништа, али се чини да Бахарова није земљу напустила у оквирима четвртог таласа организованог исељавања.⁷⁷⁶

За случај Бенвениде Бахар карактеристично је, са једне стране, типично залагање челника јеврејске заједнице Југославије и општине у Скопљу за њено прикључење организованој емиграцији, а са друге потпуно атипична одлука да се питање њеног законитог старатеља препусти заинтересованим странама на разрешење. Док

775 Челницима јеврејске вероисповедне општине у Скопљу при томе је саветовано да, у покушају да пониште процес усвајања, посебно инсистирају на чињеници да се Александар Тодоров, адоптивни отац Бенвениде Бахар, налази на одслужењу затворске казне, Исто.

776 АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40).

је Бланка Пинто у сваком тренутку припрема за исељавање у Израел уживала одређену пажњу заједнице, сазнање да Бенвенида Бахар има како законске старатеље, тако и рођаке у Израелу очигледно је навела челнике скопске општине и Савеза да помисле да ће и њихово симболично учешће у овом процесу бити сасвим довољно. Тек је сазнање да је девојчица трпела насиље у старатељској породици навело челнике заједнице да се конкретнио ангажују у разрешењу случаја Бенвениде Бахар.

У оквирима припрема првог таласа исељавања, челници општине у Битољу обратили су се Савезу поводом случаја Паломбе Коен.⁷⁷⁷ Родом из Битоља, очи напада Немачке на Југославију пребегла је у Бугарску, где је следећих неколико година радила као служавка.⁷⁷⁸ Држављанство је стекла удајом за бугарског Јеврејина 1942. године. У Битољ се вратила почетком септембра 1948. године. Нејасно је да ли јој је циљ при томе било прикључење организованом исељавању у Израел.⁷⁷⁹ Због чега је Коенова предност дала организованој емиграцији из Југославије у односу на слободно исељавање из Бугарске из сачуваних извора не може се закључити.

За разлику од већине других држављана земаља Информбироа који су у Југославију стигли у другој половини 1948. године, Паломба Коен је имала уредне путне исправе.⁷⁸⁰ Управо су из овог разлога

777 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907.

778 Исто.

779 На основу дописа који је општина упутила Савезу, може се закључити да је Коенова тек по повратку у Југославију сазнала да се припрема емиграција и изразила жељу да јој се прикључи. Како су и бугарске власти у истом периоду дозвољавале слободну емиграцију у Израел, исељавање из Југославије носило је врло мало суштинских предности. Укључење у организовану емиграцију из Југославије пратила је одређена финансијска помоћ, али остаје нејасно да ли је ова околност утицала на Паломбу Коен.

780 Колико је ова околност, сама по себи, била изузетна говори и чињеница да су челници општине у Битољу осетили потребу да је изричито истакну. Пасош је Коеновој, међутим, био издат са важношћу само за Југославију, што значи да би исељење у Израел у очима бугарских власти свакако представљало кршење закона, АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

челници Савеза предложили да се код општине у Битољу редовним путем пријави за исељавање.⁷⁸¹ При томе су пошли од претпоставке да јој југословенске власти неће правити никакве проблеме при емиграцији. Коначно, Коенова је са ћерком земљу напустила у првом таласу организоване емиграције у Израел.⁷⁸²

Пријава Паломбе Коен потпуно је јединствена у оквирима организованог исељавања из Југославије у Израел. У земљи је свакако већ било страних држављана који су се емиграцији могли прикључити по унапред формулисаној процедури, док су из земаља Информбироа стално пристизале избеглице којима је омогућено да се под специјалним условима иселе у Израел. Паломба Коен је била једна од ретких, ако не и једина држављанка земље Информбироа, која је у Југославију стигла са уредним пасошем и, сходно томе, поднела стандардну пријаву за исељавање. Ово је одступање највероватније дозвољено јер је рођена као југословенска држављанка. При томе је очигледно и даље доследно занемаривано начелно решење по којем је сваки страни држављанин морао да има дозволу матичне земље да би се прикључио исељавању из Југославије.⁷⁸³

Мада неколико издвојених примера, на нивоу појединачних учесника, ни на који начин не могу обухватити разноврсност судбина преплетених у оквирима процеса, они пружају бар делимичан увид у суштинску хетерогеност организованог исељавања Јевреја из Југославије у Израел. Проблеми са којима се сваки исељеник сусретао настојећи да стигне до новостворене државе на Блиском истоку, били су далеко бројнији и сложенији од административне процедуре која је требало да омогући њихово решавање.

781 Исто.

782 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 837.

783 Видети документе који се чувају у: АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

На броду Кефалос, децембар 1948. године
(аутор фотографије Ервин Рајтер, ЈИМ; љубазношћу Ејала Рајтера)

НЕИСПУЊЕНИ СНОВИ

Као што су околности у којима је сваки појединац донео одлуку о напуштању Југославије биле суштински јединствене, тако су се, од једног до другог исељеника разликовала и очекивања од будућег живота у Израелу. У овом смислу је емиграција доживљавана као средство за реализацију специфичних интереса.⁷⁸⁴ Последично, исељеници су формулисали велики број најразличитијих очекивања од новостворене државе на Блиском истоку. Испоставиће се, међутим, да су очекивања исељеника била у великом раскораку са ситуацијом која их је дочекала у Израелу.

Југословенски Јевреји у Израел су се упутили вођени претпоставком да ће их у новоствореној држави на Блиском истоку сачекати, на овај или онај начин, бољи живот него у дотадашњој домовини.⁷⁸⁵ Мада су из земље која је свега неколико година раније изашла из рата мигрирали у земљу која је новостечену независност морала да одбрани у оружаном сукобу са арапским суседима, исељеници из Југославије су и даље полагали наде у бољитак који би могао да донесе повратак у историјску домовину јеврејског народа.

У Израелу су исељенике дочекивали представници Хитахдут Олеј Југославије, чији је првенствени циљ била њихова што бржа и боља

784 Troen, Ilan, „Zuwanderung und Eingliederung: Die Perspektive eines Israeli“, у публикацији: Bade, Klaus, Troen, Ilan, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 26-28.

785 Илан Троен сасвим оправдано примећује да се Јеврејима свих европских земаља исељење у Израел чинило решењем скоро свих проблема са којим су се, по окончању Другог светског рата, свакодневно суочавали, Видети: Исто.

интеграција у нову средину.⁷⁸⁶ Делатност Удружења исељеника добила је додатну димензију када су се суочили са првим емигрантима који су изразили разочарање новом домовином. Челници Хитахдут Олеј себи су у задатак ставили да будуће житеље новостворене јеврејске државе што објективније упознају са стањем у којем се, непосредно по проглашењу независности, налазила новостворена држава. Основна идеја на којој су, при томе, упорно инсистирали била је да Израел никако не би требало сматрати земљом благостања, нити исељавање доживљавати као једноставну промену пребивалишта.

Када је постало јасно да ће уследити још једна организована емиграција, Хитахдут Олеј је Савезу доставио извештај о приспећу исељеника првог таласа и почетку процеса њиховог прилагођавања новој домовини.⁷⁸⁷ У првим годинама по проглашењу независности, имиграција у Израел одиграла се темпом који нико није могао да предвиди.⁷⁸⁸ Млада јеврејска држава суочавала се са огромним притиском и великим бројем практичних проблема који су пратили нагло увећање укупног броја становника.⁷⁸⁹ Челници Хитахдут Олеј су напоре који су улагани у интеграцију имиграната упоредили са ратом који држава води паралелно ономе који је водила са арапским суседима.⁷⁹⁰ Свим будућим исељеницима из Југославије

786 Видети, на пример: Радовановић, „Извештаји“..., 87; 91. Уочи првог таласа организоване емиграције Савез је најавио да ће свим југословенским исељеницима у Израелу бити обезбеђени смештај, храна и посао. Од овог се обећања, очигледно, одустало када су челници организација југословенских Јевреја увидели размере исељавања. Видети: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

787 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827.

788 Alfassi, *Immigration and Settlement...*, 56. и Neumann, *Aliyah to Israel...*, 1-5.

789 Укратко о импликацијама наглог увећања броја становника Израела, видети: Spivak, Aviah, „Die Intergration von Einwanderern in Israel: Politische und ökonomische Folgenwirkung“, у публикацији: Bade, Klaus, Troen, Ilen, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 81-84.

790 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827.

је, сходно томе, скренута пажња на неколико кључних проблема са којима се Израел суочава у спреси са имиграцијом, али и специфичним спољнополитичким положајем.

Челници Хитахдут Олеј Југославије су услове за живот у новоствореној држави на Блиском истоку окарактерисали као необично тешке.⁷⁹¹ Изричито упозорење чинило им се неопходним пошто су се исељеници првог таласа непријатно изненадили превасходно средином, али и тешкоћама које је собом носио процес интеграције у израелско друштво. Како би имигранте који ће стићи у склопу даљих таласа организованог исељавања из Југославије припремили за све што их чека у новом окружењу, таксативно су изложили кључне проблеме са којима су могли очекивати да ће се суочити у Израелу.

Првих неколико месеци по приспећу у новостворену државу на Блиском истоку, док не пронађу посао и одговарајући смештај, имигранти су проводили у специјалним прихватним логорима.⁷⁹² Доступни станови у већим градовима брзо су попуњени, због чега је главнина досељеника упућивана у напуштена арапска насеља. Како су и ова насеља могла примити тек ограничен број имиграната, убрзо су почели да се попуњавају и објекти у којима у нормалним условима становање не би било могуће.⁷⁹³ Мада су израелске власти већ предвиделе изградњу нових стамбених капацитета, до реализације ових планова требало је да прође доста времена. Челници Хитахдут Олеј упозорили су све будуће досељенике из Југославије

791 Исто.

792 Исто.

793 Пре свега се овде мисли на празне објекте које је за собом оставило приближно 800.000 Палестинаца који су напустили територију британског мандатног подручја, после првобитне одлуке о подели донете у новембру 1947, односно проглашењу независности Израела, маја 1948. године, Видети: Šobajić, *Jevrejsvo i Izrael...*, 196.

да ће, бар два до четири месеца по приспећу у Израел, морати да поведу у прихватним логорима или чак шаторима.⁷⁹⁴

Једна од најважнијих последица масовне имиграције у првим годинама после проглашења независности било је потпуно засићење тржишта рада у Израелу.⁷⁹⁵ Исељеницима из Југославије саопштено је да највероватније неће моћи да наставе да се баве својим дотадашњим занимањем, те да ће, сходно томе, морати да се прихвате било којег понуђеног посла. У тренуцима ратног стања и убрзане изградње, израелској држави није била потребна висококвалификована радна снага. Посебно су лекари, апотекари, зубари, инжењери и адвокати упозорени да ће, због засићења тржишта рада, по приспећу у Израел највероватније морати да прођу процес преквалификације.⁷⁹⁶ Посебно је неповољну околност представљала немогућност запошљавања исељеника старијих од педесет година, који су се, по приспећу у новостворену државу на Блиском истоку, практично аутоматски претварали у издржаване особе.⁷⁹⁷

794 Када се разматра питање смештаја исељеника, требало би у обзир узети и доба године у којем је сваки од таласа организоване емиграције напустио Југославију. Посебно се проблематичним показао последњи талас исељеника, који је у Израел стигао пред сам почетак кишне сезоне, те је имао јако мало времена да за себе пронађе одговарајући смештај. Савез је препоручио овим емигрантима да што пре потраже смештај код пријатеља или рођака, како би, колико је то могуће, избегли да неколико кишних месеци поведу у амбарима, лименим или кућама од шаторског платна и дрвета, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855. Свакако би требало поћи од претпоставке да је највећи број исељеника из Југославије, посебно у склопу претходних, далеко многобројних таласа, морао управо у оваквим условима да започне нови живот у Израелу.

795 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827.

796 О положају лекара свих профила по приспећу у Израел, видети: Margolis, Carmi, „Berufliche Integration in Israel am Beispiel der Ärzte“, у публикацији: Bade, Klaus, Troen, Ilen, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 154-157. Тако је, рецимо, покренута иницијатива за преквалификацију лекара за рад у области фармакологије, лабораторијске технике или истраживачког рада, Исто, 156.

797 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827.

Најлакше су у Израелу, у првим годинама његовог постојања, могли да се запосле физички радници и одређени типови занатлија, односно млађи људи вољни да се прихвате сваког посла.⁷⁹⁸ Слично послератној Југославији, и новостворена израелска држава је вапила за неквалификованом радном снагом, али истовремено одбијала да се на било који начин одрекне услуга висококвалификованих појединаца. Тако је и дошло до парадоксалне ситуације у којој су управо појединци чији је одлазак оцењен као потенцијално највећи губитак за југословенско друштво и привреду,⁷⁹⁹ а на чијој је имиграцији новостворена држава Израел највише инсистирала, најтеже долазили до посла. Тржиште рада трпело је огроман притисак постојеће контрадикторности између жеља и реалних потреба младе јеврејске државе.

Челници Хитахдут Олеј Југославије пре свега су инсистирали на негативном утицају засићења тржишта рада на положај омладине која би стигла у Израел.⁸⁰⁰ Како су доступна радна места била преваходно намењена земљорадницима, Алија Ханоар била је окренута збрињавању и образовању омладине у смеру будућег посла у пољопривреди. Слично стручњацима различитих профила који се нису могли надати одговарајућем послу, ни они који су после рата започели студије у Југославији нису могли рачунати на то да ће их наставити у новој домовини, уколико образовни профил за који су се определили није био дефицитаран на израелском тржишту рада.

Низ упозорења упућених будућим емигрантима из Југославије, челници Хитахдут Олеј су закључили констатацијом да ће добробит

798 Исто.

799 Видети изворе у: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

800 Исто. Уопштено о израелској политици запошљавања омладине, видети: Rosenthal, Gerd, „Berufliche Eingliederungshilfen für jugendliche Aussiedler durch freie Träger der Sozialarbeit“, у публикацији: Bade, Klaus, Troen, Ilen, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 142-146.

сваког досељеника у Израелу зависити искључиво од његове умешности и спремности да се прилагоди животу који ће свакако бити потпуно различит од свега што је до датог тренутка искусио.⁸⁰¹ Одређени број исељеника, међутим, упозорења која су стигла из новостворене државе на Блиском истоку није схватио озбиљно, док су за оне који су емигрирали крајем 1948. године свакако стигла прекасно.

Младенка Иванковић наводи да је највећи број исељеника из Југославије у нову земљу одлазио пун оптимизма, елана и жеље да радом допринесе консолидацији и изградњи Израела.⁸⁰² У питању је формулација која се као лајтмотив јавља у писмима исељеника Савезу или локалним заједницама, те је стога јако тешко оценити када су у питању била аутентична осећања, а када само дословно и циљано понављање идеја које су прожимале читав процес организованог исељавања. На сличан начин реални став емиграната унеколико замагљује констатација о „повољном првом утиску“,⁸⁰³ која се провлачи кроз дописе Савеза и Хитахдут Олеј.

Првобитно одушевљење чињеницом да су се коначно нашли у новоствореној јеврејској држави на Блиском истоку, морало је код исељеника релативно брзо уступити место реалном сагледавању стања ствари.⁸⁰⁴ Чак и пошто би увидели да исељавање само по себи њихов живот неће нужно учинити бољим (или бар не на начин на који су они то очекивали), југословенски Јевреји су углавном били

801 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827.

802 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 326.

803 Видети о томе: Радовановић, „Извештаји“..., 87.

804 Као и у сваком другом, и у овом су смислу исељеници из Југославије представљали интегрални део миграционог процеса далеко ширег опсега. Сви су повратници из Израела били превасходно мотивисани тиме што новостворена јеврејска држава није испуњавала њихова очекивања. Њихова очекивања је, свакако, додатно оптерећивала чињеница да се највећи број емиграната у Израел упутио поштујући врло специфичан идеолошки контекст ционизма, Neumann, *Aliyah to Israel*..., 38.

спремни да се подвргну релативно дугом и компликованом процесу социјалне интеграције,⁸⁰⁵ одлучни да остану у Израелу. Појединци, међутим, нису крили незадовољство због тога што затечени услови нису одговарали њиховим очекивањима. Дубоко разочаран затеченим стањем, један анонимни исељеник је чак изричито инсистирао на потпуном обустављању процеса организоване емиграције из Југославије.⁸⁰⁶

Током припрема за трећи талас организованог исељавања у Израел, јеврејској вероисповедној општини у Ријечи стигло је писмо индикативно потписано само речима „САМСЕПРЕВАРИО“.⁸⁰⁷ По сопственим речима, неименовани аутор писма говорио је у име и на основу искустава већине Југословена у Израелу. Сматрао је својом дужношћу да будуће исељенике упозори на услове који их чекају у новоствореној држави на Блиском истоку. Таксативно је поновио проблеме на чије је постојање будућим исељеницима десетак месеци раније пажњу скренуо Хитахдут Олеј. На појединца су, међутим, ова питања оставила још унеколико неповољнији утисак.

Анонимни исељеник из Југославије истакао је да имигранти бар првих пет месеци по приспећу у новостворену државу на Блиском истоку морају провести у прихватним логорима, под шаторима, у најпримитивнијим могућим условима за живот.⁸⁰⁸ Хитахдут Олеј је недостатак стамбеног простора имигрантима представио као

805 У најосновнијим цртама о овом процесу видети: Horowitz, Tamar, „Von Zugewanderten zu Mitgliedern der Gemeinschaft: Juden aus der ehemaligen Sowjetunion in Israel“, у публикацији: *Migrations- und integrationspolitik gegenüber „gleichstämmigen“ Zuwanderern*, Beiträge der Akademie für Migration und Integration, Heft 3, Osnabrück 1999, 51-73. Корисне податке о томе даје и: Amir, Yehuda, „Soziale Integration durch Bildung in Israel“, у публикацији: Bade, Klaus; Troen, Ilan, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 121-124.

806 Радовановић, Милан, „Писмо југословенског исељеника“..., 242.

807 Исто, 241.

808 Исто.

проблем општих размера, на чије ће се разрешење извесно чекати одређено време. Неименовани појединац је исту ситуацију, врло директно, оценио као готово безизлазну.⁸⁰⁹

Привреда младе државе на Блиском истоку била је недовољно развијена да омогући издвајање средстава неопходних за одговарајуће збрињавање имиграната који су у Израел стигли у годинама непосредно по проглашењу независности.⁸¹⁰ Сходно томе, како је приметио анонимни исељеник из Југославије, стање у прихватним логорима постаје из дана у дан све теже.⁸¹¹ Као посебно забрињавајући проблем је оценио недостатак основних животних намирница. Велика суша која је погодила Израел у првим годинама постојања јеврејске државе, условила је свеопшту штедњу.⁸¹² Изразито неповољан утисак оставио је последични развој трговине на црно.⁸¹³

809 На проблем недостатка стамбеног простора, како је навео емигрант који се обратио ЈВО Ријека, надовезао се начин на који је доступним некретницама распологано. Продају стамбених објеката у Израелу неименовани исељеник је окарактерисао као „најбезобзирнију спекулацију“, како су за „најобичније станчиће“ захтеване астрономске суме, Исто. О начину на који је неравномерно насељавање досељеника утицало на цене некретнина, видети: Krakover, Shaul, „Siedlungsprogramme als Reaktion auf die Masseneinwanderung nach Israel“ у публикацији: Bade, Klaus; Troen, Ilan, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 96.

810 Видети: Raz, Zeev, *Israels politisches System und Ben Gurion*, Köln 1972, 120-122. У једном од извештаја које је југословенска амбасада у Јерусалиму доставила Министарству иностраних послова ФНРЈ, августа 1951. године, размотрено је и питање несразмере у развоју израелске привреде и увећања броја становника. Мада се односи на тренутак када је већ и четврто организовано исељавање из Југославије било реализовано, дати су индикативни подаци о општим одликама развоја јеврејске државе на Блиском истоку. Како су сматрали службеници амбасаде ФНРЈ у Јерусалиму, раст израелске индустрије и пољопривредне производње далеко је заостајао за интензитетом имиграције. Док се у претходне три године број становника Израела удвостручио, привреда је остварила укупан раст не већи од 50%, АСМИП, П.А. (1951), к. 42, ф. 12, д. 416219.

811 Радовановић, „Писмо југословенског исељеника“..., 241.

812 АСМИП, П.А. (1951), к. 42, ф. 12, д. 416219.

813 Радовановић, „Писмо југословенског исељеника“..., 241.

Разочарање исељеника само је поспешила готово безнадежна ситуација на израелском тржишту рада.⁸¹⁴ Као једине који су имали реалне шансе да у новој домовини пронађу посао, издвојио је земљораднике и занатлије. Истакао је да се интелектуалци различитих профила „немају у Израелу надати било чему, осим физичком раду.“ Ситуација није ни из далека била толико безнадежна, али се појединцу који би у новостворену државу на Блиском истоку стигао у нади да ће моћи да настави да ради у струци свакако морала таквом чинити. Физички радници су у првим годинама извесно Израелу били потребнији него експерти различитих профила, али никада није озбиљно разматрано њихово свођење на ниво неквалификоване радне снаге. Потребне тржишта рада у послератној Југославији нису се много разликовале од оних у новоствореној јеврејској држави. Ситуација у новој домовини је, међутим, услед превеликих очекивања од процеса исељавања, на појединца очигледно остављала далеко неповољнији утисак.⁸¹⁵

Закључујући писмо, анонимни припадник југословенске заједнице у Израелу истакао је да се имигранти у све већем броју из јеврејске државе на Блиском истоку враћају у старе домовине.⁸¹⁶ Исељенике који су се спремали да у оквирима трећег

814 Исто.

815 Разматрајући проблеме са којима се суочавала израелска привреда непосредно по проглашењу независности, анонимни исељеник наводи да се „борба за крух води на живот и смрт“. Позивајући се на извештаје израелске штампе, анонимни добротинитељ је истакао да је тешка ситуација у привреди довела до тога да „ни у једном другом граду на свету (осим можда Чикагу), нема више пљачки и силовања него у Тел Авиву“, Исто.

816 Према, свакако вишеструко претераним, подацима које је анонимни исељеник навео, приближно 80% југословенских Јевреја у Израелу интензивно је радило на томе да се врати кући, али им постојеће околности то нису дозвољавале. Као посебно ироничан пример тога колико су услови за живот у Израелу свеобухватно разочаравајући, исељеник је истакао чињеницу да чак ни немачки Јевреји више нису желели да живе у јеврејској држави, Исто.

таласа организоване емиграције напусте Југославију, позвао је да се ни по коју цену не одричу своје садашње домовине и њеног држављанства.⁸¹⁷

Утисци једног исељеника свакако нису релевантни за све учеснике у процесу организоване емиграције. Не би био оправдан чак ни покушај генерализације на нивоу оних припадника јеврејске заједнице који су отворено изразили жељу да се из Израела врате у Југославију. Намећу се, међутим, два закључка. Скоро па дословно поклапање између упозорења на стање у Израелу које је будућим исељеницима упутио Хитахдут Олеј и проблема које је издвојио анонимни исељеник наводи на закључак да су како на одлуку појединца о напуштању земље, тако и на жељу за повратком у Југославију у највећој мери утицале објективне околности. Са друге стране, начин на који је сваки исељеник тумачио и разумео објективне околности у потпуности је зависио од претходног искуства.

Упркос објективно тешким условима за живот у Израелу, сразмерно је мали део учесника у организованој емиграцији изразио жељу да се врати у Југославију. При томе је и пинципијелно негативан став југословенских власти према реемиграцији⁸¹⁸ учинио повратак из Израела учинио далеко сложенијим процесом него што је то било исељавање.⁸¹⁹

817 Исто. Неименовани исељеник истакао је да емигранте трећег таласа нико у датом тренутку не тера из Југославије, али да ће их у Израелу свакако сачекати нешто што је окарактерисао као „менталитет пољског Јеврејина“ (sic!), који ће их увек изнова суочавати са питањима типа: „Зашто сте дошли?“, односно „Јесмо ли вас звали?“

818 Како наводи Младенка Иванковић, повратак у Југославију одобран је само политички исправним стручњацима, под условом да приме југословенско држављанство и не полажу право на имовину коју су у Југославији имали пре одласка, *Ivanković, Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 337. и *Ivanković, Brodovi nade...*, 116.

819 Процес повратка југословенских Јевреја из Израела се одвијао искључиво на нивоу појединаца, у временским оквирима које је немогуће прецизно дефинисати и превасходно пратећи динамику политичких и других криза јеврејске државе на Блиском истоку. Тако је, како наводи Александар Животић, само током 1956.

Због његових размера и хетерогености, процес репатријације југословенских Јевреја из Израела може се једино окарактерисати као индивидуалан и сагледати на нивоу личних историја. Као и приликом доношења одлуке о напуштању Југославије, свакодневни проблеми су на појединца оставили далеко већи утисак од било којег питања које се тичало друштва у целини.

Александар Штајнер из Тел Авива напустио је Југославију у првом таласу организоване емиграције, у нади да ће, како је сам навео, „у Израелу пронаћи мир, далеко од места где су уништени (sic!) његови најдражи“.⁸²⁰ Пошто је у новоствореној држави на Блиском истоку провео одређено време, схватио је да му промена пребивалишта неће помоћи да преболи губитак породице у холокаусту. Молбу да се врати у Југославију поднео је 1952. године, истичући да је у Израелу стално био обузет осећањима носталгије и кајања због исељења. Пошто му југословенско посланство у Израелу није одобрило повратак, обратио се директно Президијуму Народне скупштине Југославије. Президијум је само потврдио одлуку посланства.

Јединствен је случај Отона Ирица из Панчева.⁸²¹ Одобрен му је захтев за повратак у Југославију који је поднео 1951. године. Пошто се оженио – чини се да је то био његов једини разлог за повратак у земљу, Ириц је поднео пријаву за поновно исељавање у Израел. Мада му је коначно одобрено да и по други пут напусти земљу,⁸²² процедура која је претходила емиграцији била је атипична. Посланство Израела у Београду било је врло неповерљиво према његовој жељи да и по други пут постане житељ јеврејске државе на Блиском истоку.

године, поднето 800 захтева за повратак у Југославију, Životić, „Jugoslavija i Bliski istok (1945-1956)“..., 493.

820 АЈ, Ф. 15, к. 17, ф. 308, д. 28.

821 АЈИМ, п.к. 738.

822 Видети: АЈИМ, п.к. 738.

ПОСЛЕДИЦЕ ИСЕЉАВАЊА

Фотографија на претходној страни: *На броду Кефалос, децембар 1948. године*
(из електронске архиве Јеврејског историјског музеја, Београд; сликао
Моша Мандил, репродукција Михаел Леви, Израел)

РЕОРГАНИЗАЦИЈА ЗАЈЕДНИЦЕ

Организовано исељавање у Израел учинило је само још очигледнијим огромне губитке које је јеврејска заједница у Југославији претрпела током Другог светског рата. Више од половине југословенских Јевреја који су преживели холокауст упутило се у новостворену државу на Блиском истоку. Дрaстично смањење броја чланова нужно је пратила и формална реорганизација заједнице. После рата, обновљена је делатност свега половине општина које су биле активне у Краљевини Југославији.⁸²³ Након сваке успешне реализације таласа организованог исељавања, изнова се постављало питање која од локалних заједница још увек има довољан број чланова за нормално функционисање.

Пошто је већ током пријављивања за први талас организоване емиграције челницима Савеза постало јасно да ће предстојеће исељавање значајно утицати на бројно стање заједнице, спонтано се наметнуло питање њене реорганизације. Последице драстичног смањења броја чланова заједнице након масовне емиграције разматране су на конференцији представника свих општина у Југославији, одржаној средином новембра 1948. године.⁸²⁴ Окупљени делегати позвани су да се изјасне о судбини општина које ће после исељавања остати са недовољним бројем чланова, односно функционера,

823 Број јеврејских вероисповедних општина у Краљевини Југославији, према подацима за 1940/41. годину, износио је 117 (105 у оквиру Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије и 12 у оквиру Удружења ортодоксних јеврејских вероисповедних општина), Кољанин, Јевреји и антисемитизам..., 57-58. После рата је обновљено свега 56 општине, Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 72.

824 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.

за нормалан рад.⁸²⁵ Разматрано је неколико могућих решења, укључујући и гашење ових заједница.⁸²⁶ Делегати су, међутим, коначно одлучили да се постојећа структура заједнице чува докле год то објективне околности омогућавају. Правила Савеза налагала су да централна организација југословенских Јевреја преузме старање о свакој општини која није у могућности да функционише нормално. На конференцији је донета одлука да општине које због организоване емиграције имају недовољан број чланова пређу у надлежност територијално најближе заједнице.

Челници Савеза инсистирали су на томе да формално укидање било које од јеврејских вероисповедних општина треба избегавати по сваку цену.⁸²⁷ Локалним заједницама је наложено да, у случају постојања макар и минималних услова за нормално функционисање, сачувају постојећу управу или изаберу нову. У ситуацијама када би број чланова општине пао испод десет, биран је привремени одбор од најмање два, а уколико је могуће и више чланова. Одбор је био задужен за сарадњу са територијално најближом општином, која је преузела старање о локалној заједници. Уколико после исељавања у локалној заједници не би остало довољно пунолетних чланова за састављање привременог одбора, надлежна општина је именovala двојицу старатеља. Старатељи су од дотадашње управе преузимали пословање и општинску имовину. Свим заједницама у Југославији наложено је да Савезу доставе податке о укупном броју чланова (заједно са онима који су пријављени за исељавање), броју чланова који је добио дозволу да напусти земљу и броју чланова који остаје

825 При томе је довољним бројем чланова појединачне заједнице сматран мињан. Мињан (хеб. מִיָּנָן) је група од 10 мушкараца старијих од 13 година, која представља скуп потребан за обављање заједничких молитви и других верских обреда. У недостатку мињана, не може се обављати богослужење. У условима дијаспоре, мињан је одиграо кључну улогу у очувању јеврејске заједнице, Danon, *Zbirka pojmova...*, 199.

826 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.

827 Исто.

у земљи.⁸²⁸ Одлуке о реорганизацији јеврејске заједнице донете на конференцији одржаној у новембру 1948. године, примењиване су и после свих наредних таласа организованог исељавања.⁸²⁹

Посебну пажњу челника Савеза захтевала је емиграција одређеног броја функционера централне организације Јевреја у Југославији, односно локалних заједница. Одлазак појединаца који су својим радом највише допринели њеној обнови после рата, као и њеном даљем раду и развоју, на фундаменталан је начин променио слику заједнице.

Уочи сваког таласа исељавања, на седницама Извршног одбора засебно је разматрано питање одласка челних људи заједнице. Никада није усвојено универзално решење слично оном које се тичало статуса општина са недовољним бројем чланова. По правилу је за појединачне функционере тражена адекватна замена, док је у случају емиграције већег броја чланова неког управног тела при Савезу или локалној јеврејској вероисповедној општини приступано одржавању ванредних избора и формирању новог сазива. Сачувани примери показују, међутим, да ова начелна решења нису увек била примењива.

Током припрема другог таласа организоване емиграције Јевреја из Југославије у Израел, свој одлазак је најавио и дугогодишњи секретар Савеза, Нафтали Бата Гедаља.⁸³⁰ Његов је одлазак одложила потреба да се на једно од најзначајнијих места у хијерархији централне организације југословенских Јевреја доведе човек одговарајућих способности и квалификација. У Израел се упутио тек по окончању четвртог таласа организованог исељавања, почетком јуна 1951. године.⁸³¹

828 Неколико оваквих извештаја о првом таласу организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел, чува се у АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 744.

829 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 768.

830 АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

831 Gedalja, „U oficirskim logorima“..., 401. Како је истакао Лавослав Каделбург, дотадашњи секретар Савеза морао је сва прикупљена искуства да

Са трећим таласом емиграната земљу су напустили Давид Алкалај и Мартин Комлош, председник и потпредседник Аутономног одбора и чланови Извршног одбора Савеза.⁸³² Поред тога што се радило о два висока функционера југословенске јеврејске заједнице која су напустила земљу, посреди је био и један од аспеката реконструкције делатности руководства Савеза, након постепеног повлачења JOINT из Југославије.⁸³³ Обустављање финансијске помоћи из иностранства, условило је промену карактера и опсега ангажовања Аутономног одбора.

Док је за поступак избора појединачних чиновника био релативно једноставан, распуштање управних тела у оквиру заједнице због губитка великог броја чланова повлачило је са собом одржавање нових избора. Како се, међутим, испоставило да би исти поступак требало понављати после сваког појединачног таласа организованог исељавања, челници заједнице унеколико су зазирали од одржавања ванредних избора пре него што би се уверили да је постојеће стање у заједници бар приближно коначно. Све до окончања процеса организованог исељавања ниједан се састав руководећих органа Савеза и појединачних заједница у Југославији није могао сматрати дугорочним решењем.

У првом таласу исељавања, Југославију је напустило и неколико кључних чланова Аутономног одбора за помоћ.⁸³⁴ Мада је било очигледно да ће упражњена места отежати даљи рад одбора, Давид

пренесе на свог наследника, а како је у току била припрема другог таласа организоване емиграције, није се могло приступити само формалној примопредаја дужности, АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

832 Исто.

833 Већ почетком 1949. године, када је успешно окончано прво организовано исељавање југословенских Јевреја у Израел, најављено је ликвидирање делатности JOINT у Југославији, што је са собом повлачило и редефинисање делатности Аутономног одбора за помоћ, при Савезу јеврејских вероисповедних општина Југославије, Исто. Најава је поновљена и крајем исте године. JOINT се из Југославије коначно повукао после трећег таласа организоване емиграције у Израел.

834 Исто.

Алкалај је сматрао да би одржавање избора требало одложити до окончања процеса масовне емиграције.⁸³⁵ При томе је полазио од претпоставке која се провлачила кроз читав процес организоване емиграције – да је свако исељавање уједно и последње. Коначна реализација пет појединачних таласа масовне емиграције учинила је одлагање избора нових чланова управних тела немогућим.

Правило примењивано у ситуацијама када би се неки од водећих људи Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије упутио у Израел, прилагођено је потребама локалних заједница. Општинским службеницима је, средином новембра 1948. године, наложено да за себе благовремено пронађу одговарајућу замену и изврше примопредају дужности.⁸³⁶ Уколико за неког од функционера није било могуће благовремено пронаћи замену, његова задужења је привремено преузимао један од преосталих чланова управе. Водећи људи Савеза сматрали су да принудне промене у саставу општинске управе, независно од тога колико је чланова било пријављено за исељавање, морају пратити ванредни избори.⁸³⁷ У постојећем саставу, до одржавања редовних избора су могле да наставе рад само заједнице које су успеле да сачувају целовиту управу и после организованог исељавања. Сачувани примери, међутим, говоре да су унапред дефинисана правила примењивана тек спорадично.

На седници одржаној почетком новембра 1948, општински одбор јеврејске вероисповедне општине Осијек одлучио је да

835 При томе треба узети у обзир да је сваки талас емиграната који је напустио Југославију номинално представљан као последњи, те да је Алкалај под окончањем емиграције подразумевао окончавање другог организованог исељавања у Израел, половином 1949. године.

836 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.

837 Аналогно извештају који су морале поднети о промени бројног стања чланова, свим општинама у Југославији Савез је наложио да поднесу детаљне извештаје о броју чланова општинских управа и одбора и броју исељеника, Исто.

поднесе колективну оставку.⁸³⁸ План о избору нових чланова одбора, међутим, није реализован. Мада је руководство заједнице претрпело значајне губитке, постојећа управа је наставила да води општинске послове до одржавања редовних избора. Исто је поступила и дубровачка општина, чији су челници одлучили да поводом првог таласа исељавања не одржавају било какво заседање. Почетком 1949. године, пошто је истекао мандат постојеће управе, сазвана је редовна скупштина, на којој је изабрано ново руководство ЈВО Дубровник.

Са окончањем процеса организоване емиграције у Израел, 56 јеврејских вероисповедних општина, колико је обновљено после рата, сведено је на 35.⁸³⁹ Мале заједнице углавном су прикључене већим, док су у потпуности нестале општине у Бачкој Паланци, Мурској Соботи, Марибору, Травнику, Јајцу и Бачкој Тополи.⁸⁴⁰ Поред реорганизације, највећу пажњу су челници Савеза посветили питању располагања имовином општина које су престале да постоје последично исељавању у Израел.

Непосредно по завршетку рата, Савез је код југословенских власти покренуо питање располагања имовином уништених општина.⁸⁴¹ Требало је, најпре, издејствовати повраћај конфисковане својине, а затим и одлучити како даље поступити у случајевима локалних заједница које су престале да постоје. Прикупљени су детаљних подаци о имовинском стању свих општина у Југославији и формиран специјални фонд у који су положена средства од продаје имовине угашених заједница.

Централизовани систем управљања имовином угашених општина осмишљен по завршетку рата, челници Савеза искористили су у

838 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 744.

839 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji...*, 351.,

840 Ivanković, Mladenka, *I seljavanje Jevreja u Izrael 1946-1952. godine*, https://www.academia.edu/37444855/I seljavanje_Jevreja_iz_Jugoslavije_u_Izrael_1948_1952_doc, приступљено: 25. јануар 2022.

841 АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

оквирима организованог исељавања у Израел.⁸⁴² Локалним заједницама је већ током припрема за први талас емиграције јасно стављено до знања да „никако неће моћи да отуђе ништа од своје (општинске, прим. М. Р.) имовине, без одобрења надлежне матичне општине и Савеза“.⁸⁴³ Исто је правило остало на снази и током сваког следећег таласа организоване емиграције.⁸⁴⁴ У пракси се питање располагања општинском имовином, међутим, показало знатно сложенијим. Исељеници су, посебно током првог таласа организоване емиграције, упорно инсистирали на томе да са собом у Израел понесу део покретне својине локалне заједнице коју су напуштали.⁸⁴⁵ Углавном се радило о предметима који се користе у свакодневним верским обредима, а за које су тврдили да ће им бити потребни и у новој домовини.

Суочени са молбама које су свакодневно стизале на адресу Савеза и спорадичним покушајима исељеника да самоиницијативно отуђе различите реликвије, челници јеврејске заједнице у Југославији првобитно су упозорење уочи другог таласа организоване емиграције подигли на ниво изричите забране слободног располагања општинском својином.⁸⁴⁶ Свака општина учињена је морално, материјално и кривично одговорном за очување имовине

842 Регулисање питања општинске имовине током организованог исељавања у Израел по моделу који је Савез установио, у појединим случајевима је чак имало предност у односу на сам чин емиграције. Пошто је уочи другог таласа исељавања југословенских Јевреја било потребно решити још нека спорна питања која су се тичала продаје својине ЈВО Ниш, пут одређеног броја исељеника одложен је за следећи полазак. Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757. По сличном је основу одложено и прикључење Леополда Шварца из Бања Луке другом таласу емиграције. Општинско руководство је замолило челнике Савеза да Шварц напусти земљу што је могуће касније јер је био ангажован на ликвидацији имовине ЈВО Бања Лука и ЈВО Приједор.

843 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.

844 Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

845 АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

846 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827.

у процесу организованог исељавања и прекршаје које би, у овом смислу, евентуално направили њени чланови.⁸⁴⁷

Решење о потчињавању заједница лишених довољног броја чланова за самостални рад најближој већој општини, допуњено је одлуком Савеза о предаји покретне својине.⁸⁴⁸ Остављена је, међутим, могућност да се у случају оправдане потребе од овог правила одступи. Челници Савеза били су вољни да у договору са одговарајућим установама у Израелу (пре свега Хитахдут Олеј), верске предмете уступе или поклоне исељеничкој заједници. Одлуку о оваквим трансакцијама доносила је искључиво централна организација југословенских Јевреја, не разматрајући ставове локалних општина или њихових појединачних чланова.⁸⁴⁹

847 Ова се забрана посебно тицала Тора, молитвеника и других верских књига, верских предмета, делова библиотеке или архива, односно других предмета верског, историјског и културног карактера, који су били својина општина или јеврејских установа које постоје или су у било ком тренутку у прошлости постојале у Југославији, Исто.

848 Свака појединачна општина, која је током организоване емиграције изгубила суверенитет или је пак потпуно угашена, била је дужна да Савезу достави тачан записник предмета који су предати на привремено чување надлежној заједници. При томе су челници Савеза истакли да ће сва расположива законска средства применити против појединаца који се огреше о ову одлуку, као и да исељење у Израел не значи ослобађање од кривичне одговорности, Исто.

849 Уочи другог таласа организоване емиграције челници ЈВО Приштина изразили су жељу да са собом у Израел понесу верске књиге којима је општина располагала. Књиге су формално поверене на старање Авраму Елијау и Хајиму Ашеру. На основу сачуваних докумената остаје нејасно да ли је удовољено молби приштинске општине. Локална заједница формално је престала да постоји у тренутку када су се исељеници укрцали у брод за Израел. Сходно томе, верске књиге нису могле остати у њеном власништву. Остаје нејасно и под којим су условима Торе уступљене именованим емигрантима, као и коју су улогу оне играле у општинској управи. АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757.

Специфична молба је, посредством општине у Суботици, на адресу Савеза стигла од Матије Хермана. У власништву локалног храма налазиле су се две Торе које је донирала његова породица, а које је пожелео да, као успомену, понесе са собом у нову домовину. Општинске власти су ову молбу подржале, али остаје нејасно да ли су јој и челници Савеза изашли у сусрет. АЈИМ, Ал. 1949., п.к. 753.

Мада су се принципијелно противили жељи појединаца да из земље изнесу општинску имовину, представници централне организације југословенских Јевреја показали су разумевање за духовнике који су желели да своју делатност наставе и у Израелу. Сходно томе, њиховим молбама да из земље изнесу верске књиге у принципу је изложено у сусрет.

Уочи другог таласа организоване емиграције, Савезу се обратила суботичка општина са молбом да надрабину Јосипу Гершону буде дозвољено да са собом у Израел понесе две сеферим* Торе.⁸⁵⁰ Гершон је у новој домовини желео да врши службу у заједницама за које је претпоставио да ће тамо бити основане. Имајући у виду специфичне околности које су пратиле овај захтев, Савез је Јосипа Герсона именован за доживотног чувара две сеферим Торе, без права да их отуђи.⁸⁵¹ Под истим условима две Торе су уступљене на коришћење и дотадашњем загревачком и бившем сарајевском надрабину Хинку Урбаху.

Потчињавање заједница онемогућених да самостално функционишу најближој већој општини била је једна од најважнијих одлука донетих на конференцији одржаној уочи првог таласа организоване емиграције. Са овом одлуком су, међутим, како се чини, били упознати само челници локалних заједница. Уколико је обим исељавања из појединачне општине био такав да је и њено руководство у целини напустило земљу, постављало се питање ко ће спровести одлуке Савеза. Осмишљене ради омогућавања што безболнијег опоравка југословенске заједнице од губитака претрпљених због исељавања, чини се да су и саме мере реорганизације трпеле

* Сеферим или сефер Торе (хеб. ספר תורה) су рукописни примерци свете јеврејске књиге у форми свитака, који подлежу строгим правилима израде и коришћења. Из њих се углавном чита током празничних служби, док се иначе чувају у специјалним кутијама, на најсветијем месту у синагоги.

850 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753.

851 Исто. Пошто би се Јосип Гершон повукао са положаја надрабина, било је предвиђено да две сеферим Торе буду уступљене Хитахдут Олеј Југославије.

притисак размера емиграције. Мада сачувани документи доносе само један пример који то директно демонстрира, оваквих је случајева несумњиво било далеко више.

У тренуцима када се друго исељавање Јевреја из Југославије у Израел налазило у завршној фази, Абрам Кишицки из Шида затекао се у Загребу.⁸⁵² Приликом сусрета са емигрантима из ове заједнице, од додаташњег председника општине у Шиду, Стевана Кастора, примио је општински штампил. Потпуно затечен, Кишицки се обратио Савезу са питањем да ли локална заједница и даље постоји и како би даље требало поступити. Очигледно је да нису сви који су на крају били задужени за њихово спровођење били упознати са одлукама донетим на конференцији јеврејских вероисповедних општина одржаној у октобру 1948. године.⁸⁵³ О томе најбоље сведочи молба Аврама Кишицког да, у случају укидања шидске општине, буде припојен некој другој заједници, како би могао да одржава контакт са осталим Јеврејима у Југославији.⁸⁵⁴

Реорганизација јеврејске заједнице у Југославији после организоване емиграције у Израел није могла остати само формална. Друштвено-политички оквир исељавања дао јој је специфичну тежину, а пред оне југословенске Јевреје који су одлучили да остану у земљи поставио прецизно дефинисане идеолошке оквире у којима је даље требало функционисати. Мада се јеврејска заједница номинално већ интегрисала у послератно југословенско друштво, организовано исељавање су њени челници посматрали као идеалну прилику да жељеној суштини дају и одговарајућу форму.

852 Исто.

853 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.

854 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753.

РЕДЕФИНИСАЊЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

Када се показало да би организована емиграција могла довести до жељеног циља идеолошке хомогенизације јеврејске заједнице у Југославије, челници Савеза покренули су питање формалних промена које би требало да прате њену интеграцију у послератно југословенско друштво. Мада се номинално прилагодила идеолошкој матрици марксизма-лењинизма, јеврејска заједница је у првим годинама после рата и даље функционисала поштујући претпоставку о нераскидивој вези између верског и националног елемента у оквирима јеврејског идентитета. У овом периоду на Јевреје у Југославији још увек није примењивано начело јасног одвајања државе од цркве,⁸⁵⁵ које је представљало једну од темељних вредности у оквирима идеологије КПЈ.⁸⁵⁶ Највероватније се полазило од претпоставке да су се југословенски Јевреји током и после рата спонтано дистанцирали од верског живота какав је раније постојао.⁸⁵⁷

855 Може се претпоставити да је ово била једна од привилегија које је са собом носио положај „мале верске заједнице“, Воеckh, „Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944-1953“..., 426-428. Са друге стране, свакако је у питању један од показатеља специфичности положаја јеврејске заједнице у унутрашњој политици Југославије, у односу на остале земље Источног блока, Kerkkänen, *Yugoslav Jewry...*, 38.

856 Radić, *Verom protiv vere...*, 101.

857 Присећајући се става југословенских Јевреја који су преживели холокауст према организованој вери, Аца Сингер истиче да се одређени број њих одрекао бога због тога што је „дозволио уништење шест милиона Јевреја“, те више не заслужује да у њега верују, Singer, *Sećanja...*, 41-42. Интересантну опсервацију о начину на који је просечан Јеврејин своје искуство из холокауста уградио у схватање бога, те начину на који је, унеколико спонтатно, дошло до потискивања верских елемената јеврејског идентитета у корист националних, изнео је у својој аутобиографији Мишел Миелницки. Присећајући се тренутака проведених у логору током

Појединачне општине и Савез су по завршетку рата наставили да врше социјалну и верску функцију каква им је у оквирима заједнице припадала у међуратном периоду.⁸⁵⁸ Челници централне организације Јевреја у Југославији су, међутим, у организованој емиграцији препознали прилику да убрзају и потенцијално окончају процес интеграције заједнице у друштво послератне Југославије. У овом су смислу инициране формалне промене у устројству локалних заједница које би испратиле већ започети процес секуларизације.

Крајем јула 1949. године, сазване су седница Извршног одбора Савеза и Конференција јеврејских вероисповедних општина, обе посвећене бољем дефинисању формалних промена које би пратиле суштинско прилагођавање заједнице друштвено-политичким околностима послератне Југославије.⁸⁵⁹ Овакве су промене дефинисане као давање легитимитета претпостављеној идеолошкој хомогенизацији јеврејске заједнице након исељавања.⁸⁶⁰ Превасходно је требало редесфинисати надлежности појединачних општина и Савеза и прилагодити их раду у условима потпуно секуларног друштва.

Чланови Извршног одбора Савеза су, уочи одржавања педесет и прве седнице ИО СЈВОЈ, донели начелну одлуку да се, по окончању

рата, Миелници је констатовао: „Када год бих видео све ово (страдање логораша у гасним коморама, прим. М.Р.), у срцу бих узвикнуо: „О, Боже, где си? Ако гледаш све ово, где си?“ Већ сам истакао да сам престао да верујем у Бога, што је свакако било истина. Нисам, међутим, могао да престанем да будем Јеврејин“ (превод, М.Р.), Mielnicki, Michel, Munro, John, *Bialystock to Birkenau: The Holocaust Journey of Michel Mielnicki*, Vancouver 2000, 174-175.

858 Постојећа ограничења тицала су се пропагирања идеја ционизма и свођења броја богослужења током година само на најважније празнике, Воескh, „Vjerski progони u Jugoslaviji 1944-1953“..., 427.

859 Емил Керенји унутрашњу реконструкцију дефинише као претварање јеврејске заједнице у својеврсну панјугословенску групу чији је основни задатак требало да буде осмишљавање сасвим новог јеврејског идентитета, који би одговарао дискурсу који је доминирао социјалистичким друштвом послератне Југославије. Видети: Керенји, *Jewish Citizens of Socialist Yugoslavia...*, 15.

860 Радовановић, „Ционизам и прагматизам“..., 227-228.

другог организованог исељавања у Израел, сазове састанак представника свих вероисповедних општина у земљи, на којем ће бити размотрено питање формалне реорганизације јеврејске заједнице у Југославији.⁸⁶¹ На самој седници је разматрано неколико различитих модела будућег уређења заједница и начин на који би биле редефинисане надлежности појединачних општина и Савеза.⁸⁶²

На основу разговора који је Бенцион Леви, као представник Савеза и целе јеврејске заједнице, претходно обавио са представницима Министарства унутрашњих послова, делегати окупљени на седници Извршног одбора закључили су да је постојећа претпоставка о вероисповедној природи појединачних општина и централне организације југословенских Јевреја потпуно неодржива у систему који је после рата установила комунистичка власт.⁸⁶³ Ово је, практично, значило да ће јеврејска заједница у социјалистичкој Југославији морати строго да се ограничи на развијање националне компоненте свог идентитета.⁸⁶⁴ Овакво усмерење је значило и нужно редефинисање надлежности и карактера како Савеза, тако

861 Радовановић, Милан, „Записник са 51. седнице Извршног одбора Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије, одржане 22. јула 1949“, *Годишњак за друштвену историју* 2 (2017), 125-132.

862 Организација јеврејске заједнице у Југославији у вероисповедне општине, односно њихово окупљање у надлежности Савеза јеврејских вероисповедних општина озваничено је одредбама Закона о верској заједници Јевреја у Краљевини Југославији, За пун текст овог закона видети: Службене новине Краљевине Југославије, 301-СХХVII/29, [http://demo.paragraf.rs/WebParagrafDemo/ZAKON-O-VERSKOJ-ZAJEDNICI-JEVREJA-U-KRALJEVINI-JUGOSLAVIJI-\(SI.-Novine-Kraljevine-Jugoslavije,-br.-301-CXXVII-29\)-.htm](http://demo.paragraf.rs/WebParagrafDemo/ZAKON-O-VERSKOJ-ZAJEDNICI-JEVREJA-U-KRALJEVINI-JUGOSLAVIJI-(SI.-Novine-Kraljevine-Jugoslavije,-br.-301-CXXVII-29)-.htm), приступљено 25. јануар 2022..

863 Бенциону Левију је у Министарству унутрашњих послова Југославије крајње директно речено да „Савез више не треба да буде верска организација“, Радовановић, „Записник са 51. седнице“..., 129.

864 У једном од уводних излагања педесет и прве седнице Извршног одбора, Лавослав Каделбург је констатовао да се јеврејска заједница у Југославији већ третира као национална и да је тиме ово питање у основи већ решено. Александар Штајнер додао је да се верски елемент у делатности Савеза спонтано изгубио у послератном периоду, те да је питање његове реорганизације у овом смислу, у ствари, само формално. Са констатацијом да је највећи део југословенских Јевреја

и локалних општина. Како Јевреји у Југославији више нису показивали побожност каква их је одликовала пре рата, делегати Извршног одбора сложили су се да би формално дистанцирање заједнице од бављења питањима вере могло бити изведено релативно безболно.

Мада су сматрали да ће заједница трпети минималне последице због тога што ће се Савез одрећи надлежности у области вере, чланови Извршног одбора били су свесни да оваква одлука нужно води преиспитивању и поновном осмишљавању улоге коју игра централна организација југословенских Јевреја.⁸⁶⁵ Водећи људи заједнице претпостављали су да ће се Савез у будућности преваходно фокусирати на своју дотадашњу делатност у области културе и социјалне политике. Промена надлежности наметнула је и питање форме коју би руководеће структуре унутар јеврејске заједнице у будућности требало да поприме.

Мноштво практичних проблема које је требало решити пре доношења коначне одлуке о реструктурирању заједнице, чланови Извршног одбора свели су на два основна питања – будућу форму Савеза и појединачних општина и назив који би јој одговарао. Разматрајући начин на који би предвиђена секуларизација појединачних општина, односно кровне организације југословенских Јевреја, утицала на устројство заједнице, чланови Извршног одбора иступили су са два предлога. Део делегата сматрао је да би форму јеврејске вероисповедне општине требало да замене две паралелне структуре, од којих би једна била задужена за културне и националне аспекте развоја и функционисања заједнице, док би се друга бавила искључиво питањима вере.⁸⁶⁶ Друго је потенцијално решење подразумевало да у оквирима постојеће структуре заједнице остане

до датог тренутка у потпуности изгубио свако интересовање за јеврејску веру, сложио се и Александар Леви, Исто, 130.

865 Исто.

866 Исто, 130-131.

очувана и надлежност у питањима вере, али само номинална или, у најбољем случају, посредничка.

Узимајући реч на самом почетку седнице, Лавослав Каделбург је предложио да централна организација југословенских Јевреја, у потпуности лишена надлежности у сфери вере, буде дефинисана као удружење.⁸⁶⁷ Превасходно је требало да игра посредничку улогу док би се, само на изричито инсистирање појединаца, бавило њиховим верским потребама. Каделбург је претпостављао да ће дотадашње надлежности Савеза у области вере прећи на локалне заједнице. Алтернативно је предложио формирање институције која би функционисала паралелно са Савезом, а која би се бавила искључиво питањима вере.⁸⁶⁸

Мада начелно сагласан са предлогом који је изнео Лавослав Каделбург, Давид Алкалај је истакао да би доминантно национални карактер организације која би наследила Савез требало да дође до изражаја и кроз њено име.⁸⁶⁹ Његов је предлог, у овом смислу, био Национално удружење Јевреја Југославије. Мада није у потпуности одбацио потребу да се чак и оваква организација бави питањима вере, Алкалај је инсистирао на томе да би овај аспект њене делатности морао да буде искључиво симболичан.

Давид Алкалај је приближавање заједнице послератним југословенским властима сматрао толико значајним да је чак предложио да се проблеми из јеврејског верског живота износе пред надлежне

867 Предлог Каделбурга о промени имена Савеза наишао је на амбивалентне реакције чланова Извршног одбора. Док је постојала начелна сагласност око тога да би требало преименовати организацију која би изменила садржај своје делатности, било је и оних делегата који су сматрали да би на овај начин могла бити доведена у питање дугогодишња традиција њеног постојања, Исто, 130.

868 Александар Штајнер истакао је да би и верска секција, мада суштински независна од Савеза, требало да остане у склопу централне организације југословенских Јевреја, са чиме се сложио и Александар Леви. При томе је Леви, међутим, изразио сумњу да би и социјални, односно културни аспекти делатности Савеза имали ишта већу моћ окупљања јеврејске заједнице у Југославији, од верске компоненте која је сматрана превазиђеном, Исто.

869 Исто.

државне органе.⁸⁷⁰ Верски живот јеврејске заједнице при томе је посматрао у функцији спољнополитичке делатности југословенске државе. Његова основна претпоставка при томе је била да би се кроз интензивну сарадњу са надлежним органима могло избећи погрешно тумачење њене делатности и инструментализација јеврејске заједнице за потребе антијугословенске пропаганде у иностранству. Како је организована емиграција довела до увећања броја југословенских Јевреја у Израелу и њено претпостављено претварање у значајног спољнополитичког партнера, Алкалај није пропустио да истакне ни колико би национализација Савеза помогла сарадњу са новоствореном државом на Блиском истоку. Искључива оријентација ка националној компоненти јеврејског идентитета требало је да поспеши сарадњу Савеза са Хитахдут Олеј, али и другим јеврејским организацијама у иностранству.⁸⁷¹ Управо због улоге коју је очекивао да ће заједница играти у југословенској дипломатској активности, Алкалај је сматрао да би државним властима требало омогућити да се посредно укључе у њену реформу.⁸⁷²

Аврам Меворах је, разматрајући питање реформе усмеру стварања националне организације југословенских Јевреја, предложио далеко најједноставније решење.⁸⁷³ Уместо фундаменталних промена њихове формалне природе и прерасподеле задужења Савеза и локалних јеврејских заједница, Меворах је предложио да се из назива како локалних општина, тако и централне организације

870 Исто.

871 Са Давидом Алкалајем се сложио и Александар Штајнер који је сматрао да би свако будуће укључење Савеза у политику јеврејске заједнице на међународном нивоу, те интеракција са Светским јеврејским конгресом, односно државом Израел, подразумевали позиционирање у складу са интересима југословенске државе, Исто, 131.

872 Како наводи Младенка Иванковић, када се разматрају њени коначни резултати, не може се порећи да је организована емиграција југословенских Јевреја у новостворену државу на Блиском истоку повољно утицала на квалитет билатералних односа две државе, Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji...*, 104.

873 Радовановић, „Записник са 51. седнице“ ..., 130.

југословенских Јевреја једноставно избаци придев „вероисповедни“. Постојеће надлежности Савеза остале би у потпуности очуване, а његови челници би били у прилици да се ангажују у руковођењу заједницом поштујући претпоставку о њеном првенствено националном карактеру. Мада је управо ово решење озваничено септембра 1952. године, одлукама Шестог конгреса јеврејских вероисповедних општина Југославије,⁸⁷⁴ предлог Аврам Мевораха је на седници ИО СЈВОЈ прошао незапажено. Очигледно су у датом тренутку руководећи људи југословенске јеврејске заједнице полазили од претпоставке да реализација два таласа организоване емиграције отвара простор за радикалније реформе у смеру прилагођавања актуелним друштвено-политичким околностима.

Закључујући педесет и прву седницу Извршног одбора Савеза, Алберт Вајс је закључио да ће позиционирање Јевреја у послератној Југославији зависити од успешног мирења државних и интереса саме заједнице.⁸⁷⁵ Мада је истакао да је тешко дати коначну оцену изнетих предлога, Вајс се сложио са окупљеним делегатима да будућност заједнице лежи у развијању идеје њеног првенствено националног карактера. Подржао је предлог стварања верских секција при појединачним општинама и Савезу, превасходно због малог броја Јевреја који је остао у послератној Југославији. Стварање засебних организација које би се бавиле искључиво питањима вере водило је, по Вајсовом мишљењу, само даљем уситњавању већ десетковане заједнице.⁸⁷⁶

874 Radić, *Verom protiv vere...*, 85

875 Алберт Вајс је инсистирао на томе да се положај јеврејске заједнице мора посматрати у ширем међународном контексту јер је био од изванредног значаја за дипломатску активност Југославије и њене односе са Израелом. Видети: Радовановић, „Записник са 51. седнице“..., 131.

876 Ма какав облик попримила централна организација југословенских Јевреја у оквирима нове државе, Вајс је сматрао да би свакако требало да има засебан сектор који ће се бавити социјалним питањима. Посебно је на овоме инсистирао пошто је оценио да ће јеврејска заједница још дуго захтевати овакву

Независно од њених званичних задужења, председник Савеза сматрао је да би делатност централне организације југословенских Јевреја у будућности требало да буде оријентисана према реализацији неколико основних циљева.⁸⁷⁷ Поред развоја национално-културне компоненте јеврејског идентитета, издвојио је промовисање општих идеја антифашистичке борбе и фронтовског рада, успостављање активних веза са јеврејским организацијама у иностранству и старање о социјално угроженим члановима заједнице. Као последњи и, очигледно, циљ од секундарног значаја, Алберт Вајс је истакао „администрирање верског живота“ и то искључиво уколико би појединачни чланови заједнице помоћ ове врсте изричито захтевали.⁸⁷⁸

Пошто је постигнута начелна сагласност око формалног и суштинског начина функционисања јеврејске заједнице у будућности, закључци седнице Извршног одбора изнети су, крајем јула 1949. године, пред делегате окупљене на Конференцији представника свих јеврејских вероисповедних општина у Југославији.⁸⁷⁹ Конференција је номинално имала прелиминарни карактер, те су представници локалних заједница позвани да се потпуно необавезно укључе у разговор.⁸⁸⁰ Размере скупа и озбиљност којом су

врсту ангажовања, а југословенска држава због тога неће трпети никакав додатни терет, Исто.

877 Исто.

878 Мада је Вајс као изразито неповољан оценио предлог о стварању засебне организације југословенских Јевреја која би се бавила вером, истакао је да би, у случају стварања својеврсног сектора за верска питања унутар Савеза и појединачних општина, требало извршити јасну расподелу имовине и ресурса. На овај је начин председник СЈВОЈ сматрао да би било обезбеђено несметано функционисање како Савеза, тако и његове потенцијалне верске секције, Исто.

879 АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

880 „... Данашња конференција не представља ништа друго до необавезни, другарски разговор присутних представника општина и Савеза, обзиром да само конгрес Савеза може донети формалне одлуке и заузети дефинитивна гледишта...“, Исто.

водећи људи Савеза приступили његовој припреми наговештавају, међутим, намеру да се овом приликом покрену питања кључна за будућност јеврејске заједнице у Југославији.

Пред окупљене делегате, челници Савеза су иступили са истим питањима која су разматрана и на непосредно пре тога одржаној седници Извршног одбора.⁸⁸¹ Скупу су предочени закључци са седнице, мада у форми унеколико другачијој од оне која је остала забележена у записнику. У елаборату сачињеном за потребе конференције, ставови челника Савеза су ревидирали и унеколико прецизније дефинисани.

Пошто су констатовали да се јеврејска заједница у послератној Југославији више никако не може сматрати преваходно верском, руководећи људи СЈВОЈ су окупљеним делегатима изнели три могућа модела њене реорганизације, поштујући форму институције национално-културног карактера.⁸⁸² Секундарна делатност овако реформисаног Савеза требало је да буде социјално-хуманитарни рад,⁸⁸³ док је тек на треће место, у крајње нејасној форми, стављено све оно што је сврстано у оквире „рада верског сектора“. Још једном је истакнуто да су Јевреји у Југославији непосредно после рата већ спонтано почели да показују одређене карактеристике националне мањине.

Први предлог који су челници Савеза изнели пред окупљене делегате, а који је уједно окарактерисан и као оптимално решење, било је претварање постојећих општина у јеврејска народна удружења.

881 Исто.

882 Чланови Извршног одбора Савеза су при томе истакли да се делатност крвне организације југословенске јеврејске заједнице после рата свела на социјално-хуманитарни рад и организацију исељавања у Израел, Исто.

883 При томе су челници СЈВОЈ овај део будуће делатности Савеза скоро у потпуности везали за финансијску подршку JOINT и окупљеним делегатима отворено саопштили да ће са престанком улагања међународних јеврејских организација, сваки социјални или хуманитарни рад централне организације југословенских Јевреја објективно бити сведен на минимум, Исто.

Кровна организација би при томе задржала карактер савеза. Централна организација југословенских Јевреја, реформисана по истом моделу као и локалне заједнице, задржала би и постојеће надлежности на пољу културно-националног, социјално-хуманитарног и рада на пољу јеврејске вере.

Друго потенцијално решење које је изнето пред делегате окупљене на Конференцији подразумевало је останак при постојећем организационом моделу.⁸⁸⁴ Док би, међутим, омогућила извођење најављеног трећег таласа организоване емиграције у Израел, ова је солуција остављала питање темељних реформи заједнице отвореним до даљњег.

На броду Кефалос, децембар 1948. године (из електронске архиве Јеврејског историјског музеја, Београд; сликао Моша Мандил, репродукција Михаел Леви, Израел)

884 Исто.

Последње решење које су чланови Извршног одбора Савеза предложили окупљеним представницима јеврејских вероисповедних општина у Југославији, било је стварање организација паралелних са постојећим. Док би једна таква структура била задужена за културно-националну и политичку делатност у послератној држави, друга би се бавила искључиво верским питањима. Овај је модел, међутим, унапред одбачен. Како је Алберт Вајс већ истакао на претходно одржаној седници Извршног одбора, с обзиром на број југословенских Јевреја који су преживели Други светски рат, било каква подела унутар заједнице сматрана је потпуно несврнисходном.⁸⁸⁵

Од окупљених делегата се очекивало да ће се одредити између задржавања постојеће форме јеврејских вероисповедних општина и стварања нове структуре национално-културног карактера.⁸⁸⁶ Очување постојећег уређења са собом би повукло одржавање избора и усвајање нових правила функционисања централне организације Јевреја у Југославији. Одлука о стварању новог организационог оквира значила би, са друге стране, сазивање конгреса који би усвојио одлуку о ликвидирању Савеза и формирању алтернативне кровне организације. Пре него што ће предочена питања препустити делегатима на разматрање, челници Савеза јеврејских вероисповедних општина отворено су се заложили за ревидирање постојећег организационог оквира и сугерисали да би потребама заједнице у послератној Југославији вероватно највише одговарала форма удружења.⁸⁸⁷

885 Радовановић, „Записник са 51. седнице“..., 131.

886 АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

887 Форма удружења наменски је изабрана како би Савез и појединачне јеврејске заједнице могле задржати сва своја дотадашња овлашћења. Како је Алберт Вајс истакао, укључивање појма „национално“ или „културно-национално“ у назив Савеза и јеврејских заједница могло би се негативно одразити на схватање обима њихових задужења. Само је појам „удружење“ по Вајсовом мишљењу могао

Инсистирање водећих људи заједнице на реформама није наишло на очекивано разумевање делегата окупљених на Конференцији.⁸⁸⁸ Постигнута је начелна сагласност у погледу тога да ће дужности општина и централне организације југословенских Јевреја после рата бити превасходно секуларне, те везане за социјални и хуманитарни рад. Око форме која би најбоље одговарала оваквој делатности Савеза повела се, међутим, жустра расправа.

Предлог руководећих људи заједнице да постојећа форма јеврејске вероисповедне општине уступи место народном удружењу, изазвала је опречне реакције делегата.⁸⁸⁹ Како је најављено да ће, без обзира на резултате евентуалне реорганизације, општине задржати сва дотадашња овлашћења, појединци су истакли да најављене измене немају превише смисла.⁸⁹⁰ Већина делегата запитала се зашто би се заједница одрекла форме јеврејске вероисповедне општине, која као таква ужива заштиту закона.⁸⁹¹ Удружење би значило да се

обухватити све задатке Савеза и појединачних јеврејских вероисповедних општина у послератној Југославији, Исто.

888 Исто.

889 Исто.

890 Др Фишер из ЈВО Нови Сад је истакао да уз постојеће проблеме око дефинисања статуса јеврејске заједнице у послератној Југославији („ми немамо никаквог статуса“) одбацивање организационе форме општине у корист национално-културног удружења не би имало никакве сврхе. Давид Леви из Загреба констатовао је да у послератној Југославији, у суштини, верске проблематике више и неће бити, а да социјалну делатност и организацију исељавања у Израел локалне заједнице без даљњег могу обављати и у постојећој форми општине. Леви је сматрао да у прилог задржавању постојећег устројства говори и чињеница да ће социјални рад готово сасвим замрети када се JOINT буде повукао из Југославије, а да ће за културни рад временом бити све теже пронаћи одговарајући број људи, Исто.

891 Југословенска јеврејска заједница је после рата наставила да функционише у складу са законским оквиром донетим у међуратном периоду, превасходно Законом о верској заједници Јевреја у Краљевини Југославији, Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 120. Правна основа постојања и рада јеврејске заједнице у Федеративној народној републици Југославији дефинисана је 1953. године, доношењем Закона о правном положају верских заједница, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 22/53.

јеврејска заједница у Југославији креће у сасвим новим законским оквирима.⁸⁹² Поред тога што су истакли да би потенцијалне последице овакве реформе било немогуће предвидети, представници локалних заједница инсистирали су на опсежним консултацијама са члановима сваке јеврејске вероисповедне општине као предуслову за њихово спровођење.⁸⁹³

Међу окупљеним представницима локалних заједница било је и оних који ни у једном од три предложена модела нису видели задовољавајуће решење статуса јеврејске заједнице у послератној Југославији.⁸⁹⁴ Тако је Арпад Хан, председник загребачке општине, истакао да су државне власти показале изванредну предусретљивост и разумевање према јеврејској заједници, али да питање њеног идентитета неће моћи да буде решено формалним оквиром, било општине или удружења. Окупљеним делегатима изричито је поручио: „Ми (југословенски Јевреји, прим. М.Р.) смо посебна формација“. Настојање чланова Извршног одбора да изношењем три предлога пред Конференцију дају идеји реформе заједнице додатни легитимитет, председник загребачке општине посматрао је са великом скепсом.

Можда је Лавослав Каделбург најбоље сумирао расправу вођену на Конференцији представника свих јеврејских вероисповедних општина у Југославији⁸⁹⁵. Истичући да су се Јевреји у Југославији

892 Најдиректније се на ово питање осврнуо Саша Караоглановић, представник ЈВО Ријека, који је истакао да ће народна удружења, када се узме у обзир да ће морати да делају у сасвим другачијем законском оквиру, јако тешко моћи да раде исто што су до даог тренутка радиле јеврејске вероисповедне општине, АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3).

893 Андрија Ремењи, представник ЈВО Загреб, истакао је да су се државне власти обратиле Савезу, односно локалним заједницама, сматрајући да оне најбоље разумеју расположење унутар јеврејске заједнице. Колико је неоправдана била оваква генерализација, Ремењи је покушао да докаже на примеру чланова општине у Загребу, за које је навео да према потенцијалној реформи гаје најразличитије ставове.

894 Исто.

895 Исто.

после рата свакако претворили у „нови квалитет“, констатовао је да су они који су одлучили да не напусте земљу када им је пружена прилика да то учине, прихватили статус националне мањине. Каделбургови ставови најсистематичније одражавају колико је организовано исељавање у Израел одиграло значајну улогу у политичкој и друштвеној интеграцији јеврејске заједнице у југословенско друштво. Подела на оне који су били вољни да се прилагоде новим идеолошким оквирима и оне који су по сваку цену желели да их се ослободе, до које је са емиграцијом спонтано дошло, номинално је значила да су у земљи остали само Јевреји који су били присталице режима КПЈ и свих његових тековина. Хомогенизација заједнице била је, како је истакао Каделбург, један од неопходних предуслова за њено несметано функционисање у послератној Југославији.

Разматрајући могућност да јеврејске вероисповедне општине уступе место организационој форми народних удружења, можда и најинтересантнију примедбу изнео је председник суботичке општине Золтан Лорант.⁸⁹⁶ Како је у Суботици постојало и српско и хрватско удружење, оба распуштена после рата, претпоставио је да би и јеврејско народно удружење доживело исту судбину. Лорант је сматрао да организациона форма народног удружења има смисла само уколико оно функционише на језику националне мањине. Јеврејско народно удружење, са становишта послератних југословенских власти, не би имало разлога да постоји. Залагао се за задржавање постојеће форме вероисповедне општине која би наставила да обједињава надлежности у сферама националног, културног, социјалног и верског рада. Ова традиционална форма организације и рада јеврејске заједнице би, по његовом мишљењу, требало да буде подвргнута опсежној реформи тек уколико би на томе изричито инсистирали представници државних власти.

896 Исто.

Конференцији сазваној како би се иницирао процес формалног прилагођавања јеврејске заједнице новом устројству државе, није присуствовао ниједан представник југословенских власти. Поједини делегати су се, сходно томе, запитали ли ће државни врх прихватити реформе какве су чланови Извршног одбора предложили, чак и ако буду изгласане.⁸⁹⁷ Алберт Вајс је ове примедбе одбацио, истичући да је заједници препуштено да самостално донесе одлуку о томе у којем ће облику даље постојати и функционисати.⁸⁹⁸ Сматрао је да би чак и одлука која би за последицу имала промену правног положаја заједнице, њеним претварањем у низ локалних и централно удружење, наишла на безрезервну подршку државног врха.

Суочени са примедбама окупљених делегата, челници Савеза морали су да се помире са тиме да су начелне одлуке донете на састанку Извршног одбора још увек далеко од примене у пракси.⁸⁹⁹ Формулисана током другог организованог исељавања, идеја формалног прилагођавања јеврејске заједнице друштвено-политичким околностима послератне Југославије реализована је тек 1952. године, уочи одласка емиграната последњег таласа.⁹⁰⁰ Усвојено је, међутим, оно најмање радикално од свих решења која су чланови Извршног одбора СЈВОЈ разматрали неколико година раније.

897 Први је питање реакције државних власти на реформу јеврејске заједнице, онако како су је замислили чланови Извршног одбора Савеза, покренуо Лео Цимерман, делегат јеврејске вероисповедне општине у Осијеку, Исто.

898 Став председника подржао је и Аца Леви, који је још и истакао да је до датог тренутка Савез већ неколико година био ангажован на вршењу дужности, које нису биле својствене институцијама које су представљале друге верске заједнице. На основу дотадашњег искуства, Леви је претпоставио да надлежни државни органи ни на који начин неће ометати рад Савеза, макар он био окренут и питањима вере, Исто.

899 Исто.

900 Последњи талас југословенских Јевреја који се, у оквирима процеса организованог исељавања, упутио у Израел, земљу је напустио у октобру 1952. године. Шести послератни конгрес Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије одржан је крајем септембра исте године.

ИСЕЉАВАЊЕ КОЈЕ ПОВЛАЧИ ИСЕЉАВАЊЕ⁹⁰¹

У целокупном процесу исељавања јеврејског становништва из Југославије, најпре у Палестину, а затим у Израел, кључну су улогу одиграле појединачне породице. Жеља за обнављањем породичног живота, посебно после губитака претрпљених у холокасту, представљала је један од најважнијих мотива којима су припадници јеврејске заједнице у Југославији били вођени када су доносили одлуку да се упуте на Блиски исток.⁹⁰² У овом је смислу створена неформална спрега између појединачних фаза исељавања, које су се, мада обимом и карактером различите, у одређеном смислу међусобно условљавале.⁹⁰³

Југословенска заједница у Палестини је, у првим послератним годинама мимо тога што је представљала један од главних фактора који су условљавали даље исељавање, постала интегралан део процеса, учествујући у обезбеђивању малобројних сертификата за имиграцију. На седници Извршног одбора која је одржана у априлу 1946, челници Савеза оценили су да је интересовање за исељавање међу оним припадницима заједнице који су после рата родбину имали још само у Палестини – „акутно“.⁹⁰⁴ При даљој расподели сертификата, оваква су лица имала предност.⁹⁰⁵ Овом је одлуком улога југословенске заједнице на Блиском истоку у даљем исељавању

901 Питање континуитета у исељавању Јевреја из Југославије најпре у Палестину, а затим у Израел детаљно је разматрано у расправи: Radovanović, „Migration spawning Migration“..., 187-199

902 Радовановић, „Ционизам и прагматизам“..., 235-236.

903 Radovanović, „Migration spawning Migration“..., 190.

904 АЈИМ, п.к. 781.

905 Radovanović, „Migration spawning Migration“..., 191.

формализована. Даљи искорак у овом смеру начињен је када су лица заинтересована за напуштање земље посаветована да сертификат за имиграцију обезбеде посредством рођака у Палестини.⁹⁰⁶ Исељеничка заједница директно је ангажована у настојању да се омогући наставак процеса емиграције из Југославије.⁹⁰⁷

Мирјам Коси из Београда обратила се, средином 1946. године, Савезу јеврејских вероисповедних општина Југославије, у жељи да се придружи свом сину. Трагичне последице холокауста избегао је пребегавши у Палестину, где се населио у кибуцу Ша'ар ХаАмаким.* Косијева је челнике СЈВОЈ замолила да за њу и њену унуку код британских власти обезбеде сертификате за имиграцију.

Његове две сестре, које су у Палестини са породицама живеле већ дужи низ година, позвале су Славка Вајса из Кутине да им се придружи одмах по завршетку Другог светског рата.⁹⁰⁸ При томе су најавиле да ће се побринути за административне формалности око добијања сертификата, као и да ће му дозволу за имиграцију доставити посредством Савеза. Унеколико је слична била и ситуација у којој се налазио и Игњат Грин, из Бача. Ишчекујући сертификат за усељење, који је из Палестине требало да му пошаљу синови, Грин је челнике централне организације Јевреја у Југославији замолио да посредују код југословенских власти у припреми докумената потребних за напуштање земље. Сачувани документи, међутим, говоре да у овом конкретном случају сертификати нису ни стигли до Савеза.

Почетком априла 1946. године, Савезу су допис упутили Херман и Берта Домањи из Тузле.⁹⁰⁹ Троје њихове деце, два сина и ћерка, у

906 АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40).

907 Radovanović, „Migration spawning Migration“ ..., 192.

* Ша'ар ХаАмаким (хеб. מִקְדָּמָה רַבָּעִית – дословно, „капија долина“) је кибуц на северу Израела. Основали су га 1935. године досељеници из Југославије и Румуније

908 АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40)

909 Исто.

Палестини су се населили још тридесетих година.⁹¹⁰ Непосредно по завршетку рата, предузели су све потребне кораке да би обезбедили услове за имиграцију својих родитеља. Трећи син Домањијевих страдао је у рату,⁹¹¹ због чега су у Југославији остали потпуно сами. Већ у зрелим годинама, у потпуности су зависили од могућности да се придруже својој деци у Палестини. Мада се чини да су у својој намери да напусте земљу на крају и успели, пут сертификата Хермана и Берте Домањи до Југославије показао се компликованијим него што су првобитно очекивали.⁹¹²

Појединачно исељавање првих послератних година показало је јасну тежњу југословенских Јевреја, посебно оних који су по завршетку рата остали сасвим сами, да се придруже преживелим рођацима у Палестини и на тај начин обнове живот у породици.⁹¹³ Ограничен број сертификата за усељење није, међутим, овој тежњи дозвољавао да у пуном обиму дође до изражаја. Права прилика да се упуте

910 Конзулат Краљевине у Јерусалиму међу југословенским држављанима настањеним на територији Палестине бележи и имена Дезидера Домањија, настањеног у Петах Тикви (А), 430-5-20, Списак наших држављана у Палестини) и Алфреда Домањија (А), 430 – 3 – 16, Списак лица југословенског порекла примљених у палестинско држављанство (1938-1941)). Извори не доносе детаљније податке о наведеним лицима, али како су у питању једини исељеници из Југославије са тим презименом који су земљу напустили тридесетих година, може се поћи од претпоставке да су у питању деца Хермана и Берте Домањија. При томе њих двоје у допису Савезу истичу да је један од њихових синова у Палестини „од рата“, што одговара подацима Конзулата, АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40).

911 Домањи Емил-Циго, прикључио се НОБ у септембру 1943. Као борац VI личке дивизије страдао је 1944. у десанту на Дрвар. Видети: Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945...*, 354.

912 Посреди је био неспоразум између Јеврејске агенције, Савеза јеврејских вероисповедних општина и будућих исељеника. Посредством амбасаде Велике Британије у Београду, челници Савеза сазнали су да су дозволе за имиграцију послате директно Домањијевима, уместо централној организацији Јевреја у Југославији. У овом су смислу Домањијеве упутили на Јеврејску агенцију. Остаје нејасно како су сертификати коначно достављени исељеницима. Видети: Исто.

913 Radovanović, „Migration spawning Migration“ ..., 193.

на Блиски исток пружила се свим припадницима југословенске јеврејске заједнице који су желели да емигрирају тек након стварања независне државе Израел.

Када се разматра међусобна условљеност различитих фаза у емиграцији јеврејског становништва из Југославије у Палестину, а затим Израел, организовано исељавање представља посебно комплексан феномен.⁹¹⁴ Масовну емиграцију реализовану између 1948. и 1952. године, покренули су исељавање у међуратном периоду и индивидуална емиграција првих послератних година. Истовремено је сваки појединачни талас организованог исељавања у одређеној мери условљавао следећи.

Министарству унутрашњих послова Југославије се, крајем октобра 1948. године, обратила Херта Вертхајмер.⁹¹⁵ Њен брат Вили, који се налазио на неименованом „руководећем положају“ у кибуцу Гиват Хаим,* покушао је одмах по завршетку рата да је доведе у Палестину.⁹¹⁶ У Југославији је, међутим, из непознатих разлога, дочекала почетак организованог исељавања. Министарству се обратила изненађена због тога што је њена пријава прихваћена, а одбијена је пријава њеног супруга Федора Крнете. Истакла је и како ју је на одлуку о исељавању навела жеља да види брата – јединог члана њене уже породице који је преживео холокауст.

Подносећи локалној заједници тражене податке о члановима породице који су их уочи првог таласа организоване емиграције чекали у Израелу, Мира Пик и Валерија Ковачевић, рођ. Пик, навеле су да у новоствореној јеврејској држави на Блиском истоку

914 Исто, 193-194.

915 АЈИМ, Ал. 1948-1949, п.к. 897.

* Гиват Хаим (хеб. גִּיבְתֵי חַיִּים – дословно, брег Хаим) је некадашњи кибуц у близини Хадере, који су 1932. године основали досељеници из Европе. После поделе између присталица партија МАПАИ и МАПАМ, од првобитног кибуца су 1952. године настали Гиват Хаим (Ихуд) и Гиват Хаим (Меухад).

916 АЈИМ, Ал. 1948-1949, п.к. 897.

имају рођаке Наду Тирц у Кфар Саби,* Хермину Штајнер у Хаифи, односно Ирену Зислер и Сили Мантел у Тел Авиву.⁹¹⁷ Њих две су при томе истакле и да их за Југославију везују још само ујак Иса Пик и тетка Лили Хермански, који би се и сами иселили да нису превише стари. Овај пример на индикативан начин показује колико је постојање заједнице југословенских Јевреја у Израелу било значајно за начин на који су учесници у организованој емиграцији перципирали сам процес и своју нову домовину.

Својеврсна условљеност тренутне фазе у процесу емиграције већ реализованим фазама процеса све више је до изражаја долазила у сваком следећем таласу организованог исељавања. У тренуцима када су вршене припреме за други талас емиграције, Савезу се обратио неименовани исељеник.⁹¹⁸ У свом допису је, између осталог, истакао да у Јафи већ тридесетак година живи тетка његове покојне жене, која га свакодневно позива да јој се придружи. Бежећи од холокауста, на територији Палестине спас је пронашао и млађи брат дотичног исељеника.

У првом таласу организоване емиграције Југославију је напустило приближно четири хиљаде припадника јеврејске заједнице. Како се број југословенских Јевреја у Израелу увећавао, тако је растао и њен значај за даљи ток исељавања. У овом се смислу организовано исељавање југословенских Јевреја у Израел унеколико може окарактерисати као процес који је условљавао самог себе.⁹¹⁹

* Кфар Саба или Кфар Сава (хеб. כפר סבא, дословно „дедино село“) се као значајно чвориште трговине помиње већ у периоду Другог храма (586. година п.н.е – 70. година н.е.). Под влашћу Римљана и, касније, Византинаца, у потпуности је изгубило значај да би, као јеврејско насеље, било обновљено тек 1898. године, под влашћу Отоманског царства. Ово је насеље скоро у потпуности уништено током Првог светског рата. У форми кибуца обновљено је почетком двадесетих година, да би, коначно, статус града стекло 1962. године.

917 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.

918 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 797.

919 Ова тенденција, због малог броја преживелих припадника јеврејске заједнице у послератној Југославији, није могла до изражаја доћи кроз спонтано

Арношт Коуделка, чехословачки држављанин настањен у Београду, изразио је, већ током припрема за прву организовану емиграцију, жељу да се придружи рођацима који су се нешто раније упутили у Израел.⁹²⁰ Његова супруга Наталија и ћерка Силвија, обе југословенске држављанке, исељавању су се прикључиле по редовној процедури. Као страни држављанин, Коуделка је, међутим, пошто је добио сагласност чехословачког посланства у Београду, морао да сачека да му емиграцију одобри и посланство Чехословачке у Израелу.⁹²¹ Потребна документа није успео да прикупи на време како би земљу напустио заједно са својом породицом.⁹²² Мада се не може искључити могућност да је, у међувремену, емигрирао индивидуално, није се прикључио ни једном од таласа организованог исељавања који су уследили до 1952. године.⁹²³

Најјаснији пример међусобног условљавања појединачних таласа у оквирима процеса организованог исељавања представља случај Марије Радченко.⁹²⁴ Челницима Савеза најавила је да ће земљу напустити током 1951. године. Желела је да се придружи својој ћерки Татјани,⁹²⁵ која се, пак, трећем таласу организованог исељавања прикључила пратећи свог вереника Владимира, који је у новостворену јеврејску државу на Блиском истоку стигао средином 1949. године. Марија Радченко је замолила руководство централне организације југословенских Јевреја да јој изда потврду

увећање броја исељеника у склопу сваког следећег таласа масовне емиграције. Тек разматрање процентуалног смањења заједнице са сваким појединачним организованим исељавањем делимично открива карактеристичну динамику комплетног процеса емиграције.

920 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

921 Страним држављанима су југословенске власти начелно признале право да се прикључе организованом исељавању у Израел, под условом да имају важећи пасош и обезбеде валидну визу матичне земље. Видети: АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

922 АЈИМ, п.к. 738.

923 АЈИМ, п.к. 1288.

924 АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756.

925 АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288.

да је у новоствореној држави на Блиском истоку чекају ћерка, зет и унучад, како би, као совјетска држављанка, од конзулата могла издејствовати дозволу за исељавање.⁹²⁶

Питање мешовитих бракова, које се одразило на положај породице у оквирима процеса организованог исељавања генерално, до изражаја је дошло и при међусобном условљавању појединачних таласа емиграције. Малобројне Јеврејке које су одлучиле да се у Израел иселе без супруга, очигледно су се надале да ће у даљем току процеса организоване емиграције ипак у нову домовину успети да доведу и остале чланове своје породице.⁹²⁷

Супруга Јулија Брежана из Новог Сада у Израел се упутила у другом таласу организоване емиграције, крајем јуна 1949. године.⁹²⁸ Мада је пријава за исељавање самог Брежана одбијена јер је био Буњевац, он је уважио жељу супруге да се придружи члановима своје породице који су Југославију напустили крајем 1948. године. Накнадну пријаву за исељавање поднео је тек пошто се његова супруга сместила у новој домовини. Изричито је захтевала да јој се придружи пошто је била у другом стању.

Одлуку појединаца да се, мада чланови исте породице, у различитим тренуцима укључе у процес организоване емиграције условио је углавном сплет објективних околности. Када се цела породица, услед проблема формалне или личне природе, није могла иселити заједно, углавном би њени чланови који су остали у Југославији чекали следећу прилику да се упуте у Израел. Тако је Марија Лендваји из Бачке Тополе поднела пријаву за други талас организоване емиграције у Израел како би се придружила свом мужу и

926 АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756.

927 О томе видети: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757. О начину на који су ревидирана и допуњена правила која су се тичала емиграције Јеврејки у мешовитим браковима, видети: АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755.

928 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758.

старијем сину, који су напустили Југославију крајем 1948. године.⁹²⁹ Болест млађег сина је спречила породицу да заједно напусти земљу.

Процес организоване емиграције окончан је петим таласом исељавања југословенских Јевреја који су се октобра 1952. године упутили у Израел.⁹³⁰ Уследило је индивидуално исељавање за које се може рећи да, у мањем или већем обиму, још увек траје. Мада у обзир није било могуће узети целину ове фазе, неколико издвојених примера показују јасан континуитет између појединачног и организованог исељавања које му је претходило.

Индивидуална емиграција после 1952. године динамиком је умногоме подсећала на исељавање у првим годинама по завршетку Другог светског рата. Мада имиграција више није била условљена добијањем сертификата, југословенска заједница у Израелу и даље је у њој играла активну улогу. Посредством Хитахдут Олеј и Савеза, дијаспора је настојала на сваки начин да помогне члановима породице који су остали у Југославији да напусте земљу.

Др Мозес Леви из Рамат Гана обратио се Савезу крајем 1953. године, настојећи да помогне својој сестричини Вери Бек да стигне до Израела.⁹³¹ За исељавање се пријавила већ 1950, али је одустала у намери да заврши студије на Београдском универзитету.⁹³² Како се током студија издржавала од стипендије, а после стицања дипломе остала без средстава потребних да покрије трошкове пута у Израел, посредством ујака се за финансијску помоћ обратила Савезу. Челници централне организације Јевреја у Југославији су, под условом да од надлежних југословенских и израелских власти добије сва документа потребна за емиграцију, гарантовали да ће

929 АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 935.

930 Мада је свакако и даље било појединаца који су желели у оквирима организованог исељавања да напусте Југославију и упуте се у Израел, њихов број није оправдавао организовање покрета широких размера какве су представљали претходни таласи емиграције. Видети, на пример: АЈИМ, Ал. 738.

931 Исто.

932 АЈИМ, п.к. 738.

преузети све потребне кораке како би Вери Бек омогућили исељавање у Израел. Јеврејска агенција се понудила да на себе преузме трошкове исељавања од тренутка укрцавања на брод.⁹³³

Пошто је њена породица Југославију напустила у првом таласу организоване емиграције, Бранислава Марјановић из Београда изразила је средином 1955. године жељу да им се придружи.⁹³⁴ На емиграцију је Марјановићеву коначно навела ћерка која се са породицом у Израел упутила 1954. године.⁹³⁵ Како није располагала средствима за путне трошкове, обратила се Савезу за помоћ. Унеколико је слична била и ситуација у којој су се нашли Петар и Ирена Бенце из Бачке Тополе. Пошто су њихов син Бенјамин Бенце и њихова ћерка Розалија Вајс раније напустили земљу, пожелели су да и своје родитеље доведу у Израел.

Почетком јула 1955. године, Дов Јованић упутио је позив свом рођаку Јанку Гринеру да му се са породицом придружи у Израелу. При томе је Јованић гарантовао да ће рођаке сместити код себе, односно да ће их материјално збринути у првих неколико месеци боравка у новој домовини. Пошто су се његова тетка и сестрићи раније иселили, Бранко Пољак из Загреба пожелео је почетком 1954. године да се и сам упути у Израел. Када је постигао начелни договор са својим рођацима, обратио се челницима Савеза са молбом да му разјасне административну процедуру која прати индивидуалну емиграцију.⁹³⁶

933 Исто. При томе се радило о посебном облику стипендије, који је Вера Бек била дужна да отплати Јеврејској агенцији од будуће зараде коју би остварила радећи у Израелу.

934 Исто.

935 Како је навела у молби упућеној Савезу, Марјановићева се надала да ће челници Савеза „имати разумевања за жељу мајке да оде и живи заједно са својим дететом“, Исто.

936 Исто.

ЗАКЉУЧАК

Фотографија на претходној страни: *На броду Кефалос, децембар 1948. године*
(из електронске архиве Јеврејског историјског музеја, Београд; сликао
Моша Мандил, репродукција Михаел Леви, Израел)

У оквиру пет таласа организованог исељавања у Израел, Југославију је, између 1948. и 1952. године, напустило нешто више од 60%, од приближно 12.500 припадника јеврејске заједнице, колико је преживело Други светски рат. Уз одступање условљено имиграционом политиком новостворене јеврејске државе на Блиском истоку када је у питању њихова старост, исељеници су представљали репрезентативан узорак југословенске заједнице.

Неоправдано би било поистоветити комплексне мотиве који су покренули организовано исељавање југословенских Јевреја у Израел са општим ционистичким контекстом у којем се овај процес одиграо. У тренуцима када је југословенска дипломатија, после конфликта са Совјетским Савезом, пролазила кроз својеврсну кризу, исељавање у Израел коришћено је за промовисање идеје самосталног деловања у свету који је попримао одлике биполарности. Југословенске власти су у масовној емиграцији препознале и прилику за релативно безболну идеолошку хомогенизацију јеврејске заједнице. Полазило се од претпоставке да ће сви они који за себе нису могли или желели да пронађу место у новом друштву, искористити пружену прилику и напустити земљу.

Савез јеврејских вероисповедних општина је по завршетку рата био растрзан између потребе да се уклопи у нове идеолошке оквири да би обезбедио безболну друштвено-политичку интеграцију јеврејске заједнице, и ционистичких идеја чију је директну реализацију представљало и само организовано исељавање у Израел. Сходно контрадикторности оваквог положаја, челници централне организације Јевреја у Југославији настојали су емиграцију да дефинишу тражећи еквидистанцу између две крајности којима су тежили.

Појединачни исељеници су, у суштини, били вођени толико разноликим мотивима да би сваки покушај њихове систематизације или генерализације био неоправдан. Тек делимичну контекстуализацију одлуке да напусте земљу омогућава посматрање појединаца кроз призму фактора који су на југословенско друштво у целини утицали на приближно исти начин. Треба, међутим, пре свега у обзир узети њихову потребу да одласком у Израел реше специфичан, само себи својствен, низ проблема.

Мотиви који су покренули организовану емиграцију најбољи су одраз њене суштинске комплексности. Пракса је показала да су чак и питања на која се одговор чинио очигледним, при коначној реализацији процеса исељавања могла представљати изазов. Сваком је Јеврејину у Југославији требало да буде пружена прилика да се слободно упути у новостворени национални дом. Овако једноставна претпоставка са собом је, међутим, повукла питање на које је, како се показало, јако тешко дати адекватан одговор – ко се може сматрати Јеврејином?

Начин на који је припадност јеврејској заједници дефинисана за потребе организованог исељавања у Израел представљао је суочавање традиционалног и начина на који је јеврејски идентитет посматран у правно-политичким оквирима међудржавне и међуинституционалне сарадње, у којима је процес реализован. Најдалекосежније су биле последице става Министарства унутрашњих послова Југославије по питању исељавања Јевреја у мешовитим браковима. Мада је током трећег таласа емиграције делимично модификован у смеру поштовања традиционалног схватања јеврејског идентитета, положај Јевреја у мешовитим браковима до самог је краја исељавања остао проблематичан. Уочи трећег таласа исељавања, надлежни органи иступили су и са тумачењем питања конверзије, односно права конвертита на исељење. Оспоравајући легитимитет преласка у јеврејску веру после напада нацистичке Немачке на

Краљевину, југословенске власти значајно су ограничиле могућност да се конвертити прикључе исељавању. Мимо тога, ни ово се начело није могло усагласити са традицијом јеврејске заједнице. Једини циљ који је југословенски државни врх себи поставио (невољно се укључујући у дефинисање јеврејског идентитета за потребе организованог исељавања) било је спречавање не-Јевреја да на овај начин напусте земљу.

Суштинска пасивност државних власти у односу на питање јеврејског идентитета значила је да је Савезу јеврејских вероисповедних општина препуштено да прецизније дефинише критеријуме за прикључење појединаца организованом исељавању у Израел. Одобрење са којим је иступило Министарство унутрашњих послова Савез је протумачио као дозволу дату Јеврејима рођењем, односно Јеврејима пореклом да напусте земљу. Појединачним јеврејским вероисповедним општинама наложено је да, поштујући ова два критеријума, прихватају односно одбијају пријаве за исељење. Разматрање питања конверзије Савез је препустио локалним рабинима.

Наизглед врло прецизна дефиниција јеврејског идентитета са каквом је иступио Савез, у пракси се, због надређеног положаја Министарства унутрашњих послова, показала проблематичном. Како је начин на који је централна организација Јевреја у Југославији дефинисала припадност појединца заједници био контрадикторан приступу државних власти по питању права Јевреја у мешовитим браковима на исељење, сваки је појединачни случај морао бити разматран и решаван засебно.

После година пасивног учешћа у емиграцији европских Јевреја у Палестину, Југославија је између 1948. и 1952. коначно дошла у ситуацију да процес организованог исељавања инструментализује у реализацији сопствених спољнополитичких циљева. Идеје које су пропагиране дефинисао је превасходно југословенско-совјетски

сукоб. Доследно су истицани благонаклоност власти према јеврејској заједници, разумевање јеврејског националног питања и потреба да се очува веза емиграната са њиховом југословенском домовином. Индиректно је инсистирано на самосталности и оригиналности спољне и унутрашње политике Југославије. У пракси је ова самосталност најјасније до изражаја дошла кроз дозволу дату Јеврејима који су у земљу стигли заједно са избеглицама из околних земаља Информбироа да се прикључе организованом исељавању у Израел.

Приступајући емиграцији, организације југословенских Јевреја су, бар званично, одбациле идеју коначне реализације ционистичке идеје. Како из докумената Савеза, тако и из малобројних расположивих докумената Хитахдут Олеј Југославије назире се један основни циљ – обезбеђивање несметане интеграције јеврејске заједнице у послератно југословенско друштво. Ционистички контекст замењен је идеолошки подобним контекстом борбе за слободу, а цео миграциони процес потчињен величању државе, сарадњи са властима и свим могућностима које је Јеврејима пружао живот у социјалистичкој Југославији.

Бавећи се исељавањем, организације југословенских Јевреја циљано су игнорисале питања са којима ће бити суочени исељеници, фокусирајући се на припаднике јеврејске заједнице који остају у Југославији. Савез и Хитахдут Олеј радили су на подизању угледа јеврејске заједнице у очима режима и обезбеђивању њеног даљег несметаног функционисања у послератној Југославији. Најконкретније су овакве тежње јеврејских организација до изражаја дошле током опроштајних свечаности које су пратиле сваки појединачни талас емиграције. Док је доследно инсистирано на истим оним идејама које су небројено пута поновљене у документима Савеза и Хитахдут Олеј, сами су исељеници овим свечаностима дали дуални карактер. До изражаја је дошла чињеница да организовано исељавање представља како реализацију вишедеценијске

тежње ционистичког покрета, тако и израз прагматичних потреба учесника у овом процесу.

Положај колектива у оквирима организованог исељавања дефинисала је неформална хијерархија која је формирана на иницијативу Савеза јеврејских вероисповедних општина. Заснована на претпоставци о одговорности за одређени део јеврејског становништва у Југославији, хијерархизација припрема за исељавање омогућила је систематизацију ангажовања како Савеза, тако и локалних јеврејских вероисповедних општина на стварању најбољих могућих услова за напуштање земље. Мада је деловао на нивоу који припада делатности држава и организација у организованом исељавању, Савез јеврејских вероисповедних општина првенствено је представљао кровни колектив заједнице. У овом је својству радио на обезбеђивању најбољих могућих услова за појединце који су желели да напусте земљу.

У тежњи да процес организованог исељавања учини ефикаснијим, Савез је комуникацију са мањим заједницама препустио највећим општинама у Југославији. У питању је био покушај класификовања проблема са којима су се исељеници суочавали по нивоима ингеренције. За највишу надлежност Савеза и евентуално обраћање надлежним државним органима, требало је оставити само питања које ниже инстанце објективно нису биле у могућности да реше. Мимо решавања проблема административне природе, овако замишљен систем није дао жељене резултате. Превасходно је делатност појединачних јеврејских вероисповедних општина искакала из унутрашње хијерархије како су је замислили челници Савеза. Изричито инсистирање општина на праву да представљају исељенике у својој надлежности условило је занемаривање номиналне обавезе да се сва спорна питања решавају најпре у комуникацији са највећим јеврејским заједницама у земљи.

Став ортодоксних општина према надређеним инстанцама у процесу организоване емиграције у Израел може се чак окарактерисати и као унеколико помирљивији од позиције коју су заузели остали колективи. Трајни конфликт који је обележио однос Савеза јеврејских вероисповедних општина и ортодоксне заједнице своје је коначно разрешење пронашао у масовном исељавању у Израел. Растанак државе и припадника јеврејске заједнице који су остали у Југославији са ортодоксним Јеврејима био је обележен обостраним олакшањем. Специфичности ортодоксне заједнице су, међутим, у далеко већој мери до изражаја дошле у периоду који је претходио исељавању, него током самог процеса масовне емиграције.

Независно од тога да ли су већ постојале у оквирима јеврејске заједнице, настале после холокауста или биле производ самог исељавања, групе су се при напуштању земље морале повinovати условима на чије дефинисање су тек минимално биле у прилици да утичу. Вођене јединственим циљем настањивања у новоствореној националној домовини јеврејског народа, групе које су напустиле Југославију суочиле су се са специфичним проблемима који умногоме и јесу дефинисали њихову природу и њихове опште карактеристике.

Породица је представљала далеко најважнију групу укључену у организовано исељавање југословенских Јевреја у Израел, у сваком смислу надређену онима које су настале током или за потребе напуштања земље. Тежња да се, макар и у секундарним оквирима, очува породични живот после рата била је један од водећих мотива за емиграцију и фактор који је умногоме дефинисао читав процес. Сам је Савез доследно инсистирао на томе да се у оквирима исељавања мора заштитити интегритет породице. Став централне организације југословенских Јевреја наишао је, међутим, на ограничено разумевање власти. Посебно се проблематичним показало питање мешовитих бракова. Мада је сваки Јеврејин могао и мимо права

на емиграције чланова своје породице да напусти земљу, оваква је прилика ретко коришћена. Ни коначне модификације процедуре емиграције у смеру проширења права појединца на напуштање земље нису гарантовале очување интегритета породице за какво се залагао Савез. Мада није нужно разматран у овом контексту, положај свих група које су учествовале у исељавању из Југославије у Израел, индиректно се надовезује на положај породице овом процесу.

Положај јеврејске сирочади у послератној Југославији наметнуо се као питање које је требало решити током процеса организованог исељавања у Израел. Масовна емиграција представљала је само одговарајући контекст у којем је коначно могао бити реализован већ постојећи план о њиховом насељавању у Палестини, какав је формулисан непосредно по завршетку рата. Посредством Хитахдут Олеј, јеврејска сирочад су пребачена код рођака који су некако успели да током холокауста пронађу уточиште на Блиском истоку. Услед интензивног разматрања њиховог положаја, већ у првим послератним годинама, деца се, у оквирима емиграције у Израел, морају посматрати као група на граници оних које су се као такве укључиле у организовано исељавање и оних које су настале последично њему.

Да би се прикључили организованој емиграцији, војници и затвореници су морали да издејствују опрост обавеза према држави, односно одговарајућој државној институцији. Формална диференцијација у односу на остале припаднике исељеничке заједнице управо је и условила војнике и затворенике да поприме карактеристике група у оквирима процеса емиграције. Мада се Министарство народне одбране, сасвим разумљиво, према војницима показало далеко попустљивије него Министарство унутрашњих послова према затвореницима (чиме је аналогија у њиховом положају

умногоне нарушена), и затвореници и војници су до коначне реализације исељавања задржали најважније одлике групе.

Тежња обновљене Југославије и новостворене државе Израел да задрже, односно окупе што већи број стручњака различитих профила и службеника за које се сматрало да ће играти кључну улогу у развоју државе, дефинисала је формирање последње групе чији је положај у оквирима организоване емиграције детаљно разматран. Југословенски државни врх, мада је показао изванредну предусретљивост у давању начелне дозволе за исељење у Израел, настојао је да процес организоване емиграције, колико је то могуће, ограничи на појединце чији одлазак није сматран суштинским губитком за државу. Почетно онемогућавање, које се током реализације процеса емиграције претворило у контролисано удоваљавање жељама дефицитарних кадрова да се упуте у Израел, јасно су издвојили ову групу у организованом исељавању. Као и код затвореника, односно војника, група, као таква, остала је очувана до тренутка коначне реализације исељавања.

Једно од кључних питања које се намеће при разматрању положаја група јесте степен очувања њиховог интегритета кроз реализацију процеса организованог исељавања. У овом смислу, међутим, само утолико више до изражаја долази постојећа разлика између група које су се као такве укључиле у исељавање и оних које су формиране за потребе његовог извођења. Док је укључење сваке породице у процес емиграције било обележено тежњом да се очува или, у секундарним оквирима, обнови њен интегритет (у склопу ове тежње мора се посматрати и емиграција сирочади из Југославије), групе које је сам процес емиграције дефинисао су, његовим окончањем, потпуно губиле смисао и интегритет. Исељавање је, у овом смислу, представљало колико интегративни, толико и дезинтегративни процес.

Чак и ако је појединац своју улогу у организованој емиграцији посматрао у оквирима групе или колектива, своја је права и жеље свакако тежио да дефинише независно од било каквог формалног или неформалног оквира. Ма колико да су надлежни државни органи и Савез настојали да кроз одлуке опшег карактера реше сва питања релевантна за организовану емиграцију, коначно су појединачни исељеници били ти који су дефинисали процес у целини.

Суочени са истим оним процесом који су државе у њега укључене доживљавале као специфичан облик дипломатске активности, а у чијим су оквирима организације југословенских Јевреја настојале да боље дефинишу свој положај у послератном друштву, појединци су били окренути решавању практичних проблема. Далеко од било каквих дугорочних планова, исељеници су једноставно покушавали да промене одређене аспекте свакодневице. Као резултат тога, у оквирима онога што је била масовна емиграција у Израел, судбина сваког емигранта представљала је феномен подједнако сложен као и исељавање у целини.

Разматрање исељавања у Израел у методолошким оквирима писања личне историје, пружа увид у овај и процесе који су се са њиме у спречи одигравали, какав на општијим нивоима анализе не би био могућ. Мада видљиви тек на микроравни, појединачни феномени нису нужно били значајни само за исељенике који су у њима директно учествовали. Свакако најзначајнији пример процеса који се може анализирати само на нивоу појединаца, али је био од суштинске важности за организовану емиграцију у Израел, представља прикључење илегалних имиграната масовном исељавању који су под различим условима стигли на територију југословенске државе. Организована емиграција у Израел представљала је последњу фазу у реализацији два далеко опсежнија миграциона процеса која су јеврејско становништво водила преко територије југословенске државе. Укључењем јеврејских

избеглица које су у Краљевину стигле под притиском нацистичког режима, односно Јевреја из земаља Информбироа, организовано исељавање попримило је сасвим другачији карактер. Мимо тога што је представљало локалну манифестацију покрета који је европске Јевреје водио у новостворену државу на Блиском истоку, организовано исељавање из Југославије представљало је и коначну реализацију миграционих процеса далеко ширих размера и смисла од повратка јеврејског становништва у његову историјску домовину.

Поред тога што су на нивоу појединачних исељеника до изражаја дошле опште одлике организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел које би иначе остале непримећене, читаво устројство овог процеса попримило је сасвим другачији облик. Оквире неформалне хијерархије који су створени за потребе реализације исељавања, појединци су доживљавали као ограничавање њиховог права да учине све како би стигли до новостворене државе на Блиском истоку. Када је требало обезбедити сопствену или будућност породице или пријатеља, индивидуални емигранти се нису либили да директно ступе у контакт са водећим људима јеврејске заједнице у послератној Југославији.

Посвећеност руководилаца организација југословенских Јевреја реализацији масовне емиграције у Израел била је потпуна. Иако се ангажовање Савеза око појединаца може реконструисати тек на основу ограниченог броја примера у сачуваним документима, недвосмислен је изванредан труд уложен у позитивно разрешење сваке појединачне пријаве за исељење. Размере самог исељавања учиниле су да се појединац у великој мери изгуби у његовим оквирима. Свако ко је, међутим, успео да, уложеним трудом или специфичношћу ситуације у којој се нашао, привуче пажњу челника заједнице, могао је да рачуна на њихову безусловну подршку.

Суштину емиграције за сваког појединачног исељеника је, без изузетка, представљала претпоставка о бољем животу који ће их у

новој домовини сачекати. Под утиском трауме Другог светског рата и тешке ситуације у којој су се нашли у обновљеној југословенској држави, исељеници су Израел, свако на свој начин, посматрали као прилику за нови почетак. Док су предубеђења ове врсте била сасвим довољна да их успешно проведу кроз комплетан процес емиграције, одушевљење и ентузијазам су, по приспећу у Израел, нагло уступили место свести о томе да у ратом захваћеној држави, изложеној огромном демографском притиску сталне имиграције, живот не може бити ни из далека савршен.

Највећи део исељеника из Југославије прошао је кроз очекивани процес интеграције и остао у Израелу. Део њих је, међутим, у потпуности разочаран, покушао да се врати у домовину. Док се исељавање може сматрати масовним, реемиграција је била у потпуности индивидуалан процес. Разочарање условима живота у новој средини, али преваходно чињеницом да емиграција собом није донела решење проблема који су их притискали у Југославији, довели су до тога да појединци помисле да би једноставно могли да се врате напуштеној домовини. Број оних који је у овој намери успео био је, међутим, незнатан.

По својим размерама, процес реемиграције био је неупоредиво мањих размера од организованог исељавања. Само постојање повратног процеса, међутим, показује колико су различити аспекти свакодневног живота, те изостанак очекиваног бољитка који је исељавање у овом смислу требало да донесе, били значајни за сваког појединачног емигранта. Мада је у оквирима јеврејске заједнице у послератној Југославији попримило опште размере, организовано исељавање у Израел представљало је, у суштини, само функционално повезивање судбина индивидуалних исељеника.

Независно од тога на којем се од предложених нивоа прати њен ток, масовна емиграција у Израел заувек је променила слику заједнице југословенских Јевреја. Мимо очигледних последица,

какво је било смањење броја чланова, јеврејска заједница у Југославији је, после организованог исељавања, доживела и друге дугорочне промене.

Тренутак у којем се одиграла масовна емиграција југословенских Јевреја у Израел, у одређеној мери је дефинисао и циљеве учесника у овом процесу и његове коначне последице. Одступање објективних последица исељавања од нада које су учесници полагали у овај покрет, смањује се крећући се према најнижем нивоу учешћа појединаца.

Југословенски државни врх је, услед сукоба са Совјетским Савезом и последичног дистанцирања од земаља Источног блока, кроз исељавање у Израел тражио прилику да пробије дипломатску изолацију. Поклапање периода експанзије југословенско-израелске сарадње са организованом емиграцијом значило је да су исељеници у одређеној мери свакако допринели стварању спољнополитичког упоришта ФНРЈ на простору Блиског истока. Релативно мале размере емиграције (у поређењу са укупним бројем исељеника који је у истом периоду стизао из других земаља), али превасходно погоршање југословенско-израелских односа од средине педесетих година, обесмислили су свако настојање да се међудржавна сарадња прошири посредством исељеника.

Када се упореди посредничка улога исељеничке заједнице о којој је било речи у свим документима који се тичу организоване емиграције, мада је извесно у питању било претеривање са циљем приближавања јеврејске заједнице југословенским властима, са реалним резултатима које је емиграција дала на пољу међудржавне сарадње, може се говорити само о огромном раскорак. Ма каква да су била очекивања југословенског државног врха од наглог увећања исељеничке заједнице у Израелу, коначни резултати организоване емиграције их свакако нису испунили.

Смањење броја Јевреја у Југославији током организоване емиграције у Израел, а у светлу огромних губитака претрпљених у холокаусту, покренуло је питање формалне и суштинске реорганизације заједнице. Исељавање у Израел значило је да је велики број локалних заједница остао без довољног броја чланова за нормално функционисање, односно без одређеног броја руководећих људи. Начелно је овај проблем решен на врло једноставан начин – свака општина која је имала мање од минималног броја чланова за нормално функционисање потчињена је најближој функционалној заједници, док је на место сваког појединачног чиновника биран нови, сходно потреби. У случајевима када би велики број руководећих људи једне од локалних заједница напустио земљу, организовани су ванредни избори, али је у принципу поштован мандат постојеће управе. Мада је предложено решење било одговарајуће, једноставно и свеобухватно, његова примена после сваког од појединачних таласа организоване емиграције између 1948. и 1952. године представљала је специфичан изазов за даље функционисање југословенске јеврејске заједнице.

Паралелно са исељавањем у Израел, у оквирима јеврејске заједнице у Југославији покренуто је питање њеног редифинисања у складу са актуелним друштвеним и политичким околностима. Полазећи од претпоставке да је останак дела југословенских Јевреја у дотадашњој домовини значио да прихватају њене нове идеолошке темеље, водећи људи Савеза почели су да разматрају која би организациона и функционална форма највише одговарала новој природи и обиму заједнице. Покретање питања реформе након организованог исељавања, као и чињеница да је коначна одлука о избацивању одреднице „вероисповедни“ из назива Савеза и појединачних општина донета непосредно пре него што ће последњи талас емиграната напустити земљу, показује макар посредну међузависност ова два процеса. Одлука о формалном прилагођавању

јеврејске заједнице контексту послератне југословенске државе и друштва, односно њеним идеолошким темељима донета је у складу са дугорочним интересима заједнице, али је организована емиграција у Израел умногоме допринела стварању одговарајућих услова за њену реализацију.

Спољнополитичке околности које су условиле раскорак између очекиваних и реалних последица организоване емиграције на нивоу међудржавне сарадње, унеколико су дефинисале и последично прилагођавање југословенских Јевреја новонасталим друштвено-политичким околностима. Мада је сама заједница уложила изванредан труд да покаже своју верност новој власти, југословенско-израелски односи су били ти који су диктирали и коначно одредили позицију државног врха. Емиграција је помогла стварање одговарајуће атмосфере за сваку врсту сарадње, али су промене у југословенској спољној политици условиле и одређено захлађење у односима државног врха према локалним Јеврејима.

У континуираном миграционом покрету који је већ од краја XIX века јеврејску популацију са територија које ће касније бити уједињене у југословенској држави водио најпре на територију британског мандата у Палестини, а затим и независне државе Израел, масовно исељавање између 1948. и 1952. заузима посебно место. Када се, међутим, говори о исељавању југословенских Јевреја у Палестину, односно Израел као целовитом процесу, као једна од најзначајнијих последица сваке од његових појединачних фаза мора се посматрати стварање услова за наставак целокупног процеса. У том је смислу организована емиграција због свог обима била посебно значајна.

Појединачне миграције међуратног и периода непосредно по завршетку Другог светског рата, односно постојање заједнице југословенских Јевреја у Израелу, условиле су да појединачни исељеници лакше донесу одлуку о емиграцији када им је пружена прилика

да слободно напусте земљу. На начин на који су раније миграције условиле организовано исељавање, сваки је појединачни талас у одређеној мери условљавао следећи. При томе се само још једном показало да је једна од најважнијих идеја којима су појединци били вођени у процесу организоване емиграције била обнављање породице и породичног живота. Различите околности које су спречавале појединца да са својим најближим рођацима напусти земљу или им се, пак, придружи у Израелу, одлагале су емиграцију за неки каснији тренутак. На овај је начин створена чврста веза између таласа организоване емиграције и масовног и индивидуалних исељавања која су му претходила, односно која су га следила.

Обнова националне државе јеврејског народа условила је једну од највећих миграција XX века. Кроз пет таласа организованог исељавања, реализованих између 1948. и 1952. године, овом су се покрету прикључили и припадници у рату десетковане јеврејске заједнице у Југославији, уклапајући у надређени оквир насељавања Јевреја из свих крајева света у новостворену држави на Блиском истоку и многобројне специфичности послератног постојања и функционисања како југословенске државе, тако и локалне заједнице. Сучељавање интереса и перспектива државног врха са једне и појединачних исељеника са друге стране, пружа јединствен увид у хетерогеност и комплексност овог процеса. Проблеми положаја Југославије у послератном свету огледали су се у положају сваког појединачног исељеника, док је судбина сваког Јеврејина који је напустио земљу чинила делић општег контекста краја четрдесетих и почетка педесетих година у којем је држава покушавала да пронађе своје место.

CONCLUSION

A little over 60% of approximately 12,500 Jews surviving the Second World War in Yugoslavia left for Israel between 1948 and 1952, within one of five waves of organized emigration. With certain aberrations in age, consequent to Israeli immigration policy, emigration from Yugoslavia was a representative sample of the local Jewish community.

Considering the complex motives driving the organized emigration from Yugoslavia to Israel forward to be identical to the overall Zionist context within which the migration process took place would be unjustified. Yugoslav authorities, in a specific state of crisis after the 1948 conflict with the Soviet Union, were attempting to use emigration in promoting ideas of Yugoslav independence and sovereignty in a world beginning to adopt the model of bipolarity. Furthermore, organized emigration to Israel was an ideal opportunity for the ideological homogenization of the Jewish community of Yugoslavia. Yugoslav authorities simply assumed that those unwilling or unable to adapt to the new, post-war political and societal values would seize the opportunity given to them and leave the country for Israel.

In the years following the end of the war, the Federation of Jewish religious communities were torn between, on the one hand, the need to adapt to the newly established state ideology, thus securing a seamless integration of the Jewish population, and, on the other hand, Zionist ideals, directly manifested by organized emigration to Israel. This contradiction meant, among other things, that Federation executives were forced to define organized emigration as somehow

equidistant to the two divergent ideological positions they were leaning toward.

Individuals leaving Yugoslavia were motivated by factors so diverse that any attempt at systematization would be unjustified. What partially provides the context for every individual's decision to emigrate are factors influencing Yugoslav society as a whole. Each émigré decision to leave the country must, however, be considered an effort to solve a specific problem.

The diversity of motives driving it best represents the fundamental complexity of organized emigration from Yugoslavia to Israel. Experience proved that even issues nominally solved up front could present a challenge when confronted with in practice. While each member of the Jewish community in Yugoslavia was free to leave the country and move to the newly established Israeli state, this simple premise posed a question which proved to be far more difficult to answer – who, in fact, was to be considered a Jew?

The definition of Jewish identity within organized emigration was a combination of the traditional understanding of belonging to the community and a very specific compromise reached between Yugoslav and Israeli state institutions. By far the most consequential was the way in which the Yugoslav Ministry of internal affairs viewed the right of Jews in mixed marriages to leave the country. Although partially modified in preparation of the third wave of organized emigration, so as to more fully reflect the traditional understanding of Jewish identity, the status of Jews in mixed marriages remained continuously at odds with the general framework of the process. The same can be said of the issue of conversion and the right of persons who had converted into the Jewish faith to migrate to Israel. By limiting emigration rights to conversions taking place before the Third Reich attacked the Kingdom of Yugoslavia, the number of such applicants was severely cut down. This decision by its very nature was

Conclusion

incompatible with Jewish tradition. What seems to have been the only goal of Yugoslav authorities in (unwillingly) dealing with the question of Jewish identity for the purposes organized emigration was to stop non-Jews from leaving the country in the process.

The passivity of Yugoslav authorities pertaining to questions of Jewish identity meant that the Federation of Jewish religious communities was left with the task of more precisely defining the criteria an individual had to meet to be allowed to leave the country. The sweeping solution put forth by the Ministry of internal affairs was interpreted by the Federation as every Jew by birth or person of Jewish ancestry being allowed to migrate to Israel. Individual communities were instructed to accept and reject applications honoring these two criteria. The rights of persons who had converted to Judaism were to be determined individually, by local rabbis.

What seemed to be a relatively simple definition of Jewish identity once again turned out to be problematic when put into practice. This was the case primarily because of the superior position held by the Ministry of internal affairs within the process of organized emigration. As the way in which the central organization of Yugoslav Jews defined Jewish identity when dealing with mixed marriages was contradictory to the way in which state authorities approached the same issue, every one of these cases was considered individually.

After years of passively participating in the migration of European Jews to Palestine, Yugoslav authorities found themselves able to instrumentalize the process of organized emigration and promote their own diplomatic goals. Ideas propagated were primarily defined by the Yugoslav-Soviet conflict. What was consistently pointed out was the benevolence of Yugoslav authorities, allowing the Jewish community to freely emigrate. Their proper understanding of the Jewish national question, as well as the need of émigrés to keep the connection with their Yugoslav homeland alive was also lauded. The

autonomy of Yugoslav foreign and domestic policy was continuously pointed out. The new direction taken by state authorities was most obvious in their attitude towards refugees coming to Yugoslavia from neighboring Cominform countries, as they were allowed to join the organized emigration.

Officially, organizations of Yugoslav Jews denied that migration to Israel meant effectively putting into practice basic Zionist ideas. Documents produced by the Federation, as well as the Hitachdut Olei Yugoslavia proclaim one basic goal to be achieved by organized emigration to Israel – the integration of the Jewish community into post-war Yugoslav society. The context of Zionism was substituted by the ideologically acceptable alternative of fighting for freedom and the migration instrumentalized for the purpose of celebrating the Yugoslav state, Yugoslav authorities, cooperation between them and the Jewish community and all of the different possibilities given to local Jews by them living in Yugoslavia.

In dealing with mass emigration, organizations of Yugoslav Jews deliberately ignored problems to be faced by the émigrés in Israel in favor of what members of the community staying in Yugoslavia were to look forward to. The Federation and Hitachdut Olei actively worked on improving the community's reputation in the post-war state, again with the sole goal of securing its position within Yugoslav society. These ideas were most obvious during farewell ceremonies held in conclusion of every single wave of organized emigration. Most of the ideas present during these ceremonies were the same ones present in different documents produced by the Federation and Hitachdut Olei. Individual émigrés, however, infused the ceremonies with a distinctly dual character. It was made fairly obvious that organized emigration was, on the one hand, the final stage in putting into practice basic Zionist ideas. On the other hand, the process was presented as an expression of pragmatic needs of different participants.

Conclusion

The position of collectives within the migration movement was defined by an informal hierarchy the creation of which was initiated by the Federation of Jewish religious communities. The basic idea behind it was assuming responsibility for a certain portion of the Jewish population in Yugoslavia. A fixed hierarchy within the migration process was supposed to enable the Federation and local communities to more systematically work on creating optimal conditions for mass emigration. Although also active on the level of states and organizations taking part in organized emigration, the Federation primarily acted as an overarching collective within the Jewish community. It is in this capacity that the Federation sought to secure the best possible circumstances for members of the Jewish community wanting to leave the country.

Attempting to make the process more efficient, Federation executives chose the largest communities as mediators in preparing mass migration to Israel. The basic idea behind such a decision was dividing up problems the émigrés were confronted with amongst different levels of participants. Only questions that really could exclusively be handled by the Federation or state authorities were to reach the highest level of decision making. This division of responsibility was unsuccessful, apart from dealing with certain administrative problems. The hierarchy set up by the Federation was mostly ignored by local communities, who consistently invoked the exclusive right to represent the interest of their members in the migration process.

Compared to other collectives taking part in organized emigration to Israel, orthodox communities were relatively forthcoming. The perpetual conflict at the heart of their relationship with the Federation of Jewish religious communities was finally resolved by all orthodox Jews leaving the country. Parting ways was marked by a mutual sense of relief. What made the orthodox community special was far more

present in the time leading up to emigration than it was within the process itself.

Groups were the first completely passive participants in the organized migration from Yugoslavia to Israel, with no way of influencing or modifying the process. With the common goal of settling in the newly formed Jewish state, each of the groups were faced with problems specific to their own nature and characteristics.

By far the most significant group taking part in organized Jewish emigration from Yugoslavia to Israel was the individual family. It was also in every way possible in a position superior to groups created within or for the purpose of emigration. The goal of preserving or reestablishing family life was one of the chief motives driving the process and one of the factors defining organized emigration. Federation executives were insistent on the family integrity being protected at all costs. This attitude was, however, only partially shared by Yugoslav authorities. As was already pointed out, questions arising from mixed marriages proved particularly challenging. Although every member of the Jewish community had the right to leave Yugoslavia, in the case of Jewish women being married to non-Jewish men, this meant leaving their families behind. Women deciding to seize upon this right were exceedingly rare. Not even later modifications to the emigration procedure, expanding on an individual's right to leave the country, could guarantee that family integrity would remain undisturbed. The position of other groups within organized emigration from Yugoslavia to Israel was directly or indirectly linked to that of individual families.

Mass emigration was used for putting into practice what were already existing plans of sending Jewish orphans to Palestine, devised in the first post-war years. With the Hitachdut Olei acting as a mediator, the children were sent to relatives who had somehow succeeded in finding refuge from the Holocaust in Palestine. As their position was widely debated previous to organized emigration commencing,

Conclusion

orphans have to be considered a borderline group to be placed somewhere between the ones existing previous to the migration movement starting and ones directly ensuing from it.

So as to join in the organized emigration, soldiers and convicts had to secure the allowance of appropriate state authorities. A significant difference in formal procedure was what led to soldiers and convicts becoming distinct groups within organized emigration. Although in this sense, the Defense Ministry was understandably more forthcoming towards soldiers than the Ministry of Internal Affairs was towards convicts (which somewhat undermines the analogy in procedure), both of these categories retained the chief characteristics of groups up until the end of the migration process.

Post-war Yugoslavia, as well as the newly formed Israeli state were both committed to securing the services of as large a number of experts of different profiles as possible. The same was true of public servants of different profiles. Both were expected to play a significant role in reconstructing and further developing the state. This kind of policy was crucial to defining the final group whose position was considered in detail in this analysis. Although forthcoming when allowing local Jews to move to Israel, Yugoslav state authorities were determined to limit emigration to persons whose departure wouldn't be a defining loss to the state. At first outright forbidding the emigration of select professions, with the migration process moving forward they opted for a controlled dynamic of releasing professionals considered to be a scarce resource. This clearly separated them as a special group within the migration. As with convicts and soldiers, the group dynamic was sustained until the emigration process was completed.

One of the key issues that has to be addressed when considering the position of groups within organized emigration from Yugoslavia to Israel is the degree in which their integrity was preserved throughout the process. This distinction only further accents the difference

between groups entering the process and groups being formed by the process. While each family took part in emigration with the goal of securing or reestablishing its unity, even if in a secondary context (this also applies to the emigration of Jewish orphans), groups arising from the migration fell apart as soon as they reached their destination. The migration as a whole can therefore be viewed as an integrative, as well as a disintegrative process.

Even if the individual participated in the migration movement as part of a group or collective, he defined his own rights and aspirations with no respect to any kind of formal or informal framework. However persistently state authorities and the Federation attempted to solve problems relevant to the migration with generalized decisions, it was the individuals taking part in the process who truly defined it.

Taking part in the same process that participating states viewed as a form of diplomatic activity and within which the organizations of Yugoslav Jews were attempting to better define the position of the community in a post-war society, individuals were dealing with more mundane issues. Far removed from any long-term plans, émigrés were simply attempting to modify certain aspects of their everyday life. Consequently, the fate of each individual migrant was a phenomenon almost as complex as the organized emigration as a whole.

Analyzing organized emigration through personal histories gives us insight into processes not possible on a more general level of consideration. Although only visible when individual cases are considered, the phenomena in question weren't necessarily limited in significance. The most significant example of such a process is that refugees from neighboring Cominform countries making their way to the newly formed Israeli state across Yugoslav territory. Organized emigration to Israel was the final stage of two separate migration movements taking members of the Jewish community through Yugoslavia. With the participation of refugees arriving in Yugoslavia during the interwar

Conclusion

period under pressure from the Third Reich and Jews from Cominform countries, organized emigration became a far more complex movement than was originally intended. Other than being the local manifestation of a broader movement, taking European Jews to the newly formed Israeli state, organized emigration was the final step in the realization of migration processes far wider in scope and significance than simply the return of Jewish people to their historical homestead.

Apart from it revealing certain otherwise unnoticed aspects of organized emigration, the level of individuals participating also offers up an alternative internal framework of the process. Émigrés viewed the proposed framework as limiting their right to do whatever necessary to reach the newly formed state of Israel. When it came down to securing their own or the future of their families and friends, they attempted solving problems they were facing by directly contacting the leading people of the Jewish community in Yugoslavia.

The devotion shown by leaders of the Jewish community in Yugoslavia to the success of mass emigration to Israel was outstanding. Although the engagement of the Federation in individuals leaving the country can only be partially reconstructed from the limited number of examples to be found in relevant documents, the effort Federation executives put into every single applicant for migration finally getting the chance to leave the country is undeniable. The scale of the process made individuals mostly invisible. Whoever managed to attract the attention of Federation executives, be it through effort or the situation in which he found himself being especially complicated, could however count on their unconditional support.

Each individual leaving Yugoslavia did so assuming that what was waiting for them in their new homeland was a better life. Traumatized by the war and by the difficult situation waiting for them in post-war Yugoslavia, émigrés viewed, each in their own way, Israel as potentially being a new beginning. While ideas like this one were encouragement

enough to keep them engaged all through preparing to leave the country, upon arriving in Israel their enthusiasm gave way to the realization that in a war-torn state, suffering tremendous demographic pressure from immigration, life was far from perfect.

Most of the émigrés who left Yugoslavia went through an adaptation process and ended up staying in Israel. Part of them, however, completely disappointed by what was waiting for them there, attempted to return to Yugoslavia. While emigration was a mass movement, re-emigration was an individual process. Disappointed by what life had to offer them in their new environment, but primarily by not being able to solve the problems they had back in Yugoslavia by moving away from them, some of the émigrés felt they could simply return to the home they had left behind. The number of those who succeeded in this endeavor was, however, minute.

When it comes to scale, the re-emigration process was orders of magnitude smaller than the organized emigration. Just the fact that there was a re-emigration process, however, shows how important certain aspects of everyday life, as well as certain expectations not being met, were to individual émigrés. Although it was an all-encompassing process within the Jewish community of Yugoslavia, migration to Israel proved to, in fact, just be the functional union of individual destinies.

Regardless of which level of the movement is analyzed, organized migration to Israel forever changed the Jewish community of Yugoslavia. Apart from obvious consequences, as was its diminished size, the community went through more fundamental, long term changes consequent to mass emigration.

The historical moment in which organized Jewish emigration from Yugoslavia to Israel unfolded partially defined the motives of participating sides, but also the consequences of the process. The difference between objective consequences of the migration and what each side

Conclusion

had hoped for when taking part in this movement diminishes when going from the highest to the lowest level of participation.

Yugoslav authorities, motivated by conflict with the Soviet Union and consequent distancing from other Eastern Block states, attempted to use organized emigration to Israel as a way to break through diplomatic isolation. The period of peak Yugoslav-Israeli relationships coinciding with organized emigration meant that émigrés certainly played a part in establishing a foothold for the Yugoslav State in the Middle East. The relatively small scale of migration (when compared with the overall number of migrants arriving in Israel at the same time), but primarily the deterioration of Yugoslav-Israeli relations as of the mid-fifties, made any effort put into expanding diplomatic relations through engaging migrants' mute.

When comparing the mediator role of the migrants as it was described in almost all documents pertaining to the organized emigration process (although certainly overstated with the goal of endearing the Jewish community to communist state authorities), with the real contribution of migrants to diplomatic relations between two states, there is a huge discrepancy. Whatever Yugoslav state authorities expected from a significant increase in the number of Yugoslav Jews living in Israel, the results of organized emigration almost certainly failed to meet these expectations.

The decrease in size of the Jewish community in Yugoslavia consequent to organized emigration, and especially in light of losses previously suffered during the Holocaust, led to Federation executives initiating a formal reorganization of the community. Because of the emigration, a large number of local communities were left lacking executives and with a number of members insufficient to function properly. In general, the problem was solved in a relatively simple way – each community with an insufficient number of members to function properly was merged with the nearest functioning community, while

in place of every executive leaving the country, a new one was to be elected.

In the case of a large number of executives from a local community leaving the country, by-elections were held. As a rule, however, the mandate of the executive committee in office was honored. Although this solution was appropriate, simple and comprehensive, its implementation after each single migration wave leaving the country between 1948 and 1952 posed specific challenges to how the Jewish community in Yugoslavia functioned.

In parallel to organized emigration to Israel, the question was raised of redefining the Jewish community in Yugoslavia in accordance with the new social and ideological context. Assuming that Jews left in Yugoslavia post organized emigration were willing to accept its new ideological foundations, executives of the Federation started contemplating what kind of formal structure would best suit the new size and character of the community. Initiating this kind of reform, as well as the fact that it was decided to omit the adjective "religious" from the name of the Federation and local communities immediately after the last emigration wave left Yugoslavia shows a connection between the two processes, even if only circumstantial. This kind of adaptation was motivated by long term interests, but organized emigration to Israel played a significant role in creating the conditions needed for its implementation.

Diplomatic circumstances that played a role in making the results of organized emigration on the level of interstate relationship a far cry from what was expected of them, somewhat also influenced the way in which the Jewish community in Yugoslavia adapted to the new socio-political circumstances. Although the community put in an effort to show its dedication to the newly established regime, Yugoslav-Israeli relations were the overarching factor dictating the attitude of the state authorities towards them. Although the

Conclusion

emigration had helped in creating a mood of cooperation, changes in Yugoslav foreign policy led to relationship between state and local Jewish community growing cold.

Organized emigration from 1948 to 1952 was a particularly important link in a continual migration process starting with members of the Jewish community leaving territories later to be united in the Yugoslav state for Palestine at the end of the XIX century. The chief consequence of each phase of this continuous process was creating the circumstances needed for the migration to continue. It is in this sense that organized emigration is especially significant.

Individual migrations of the interwar period and first few years post Second World War, as well as a community of Yugoslav Jews already existing in Israel, led to individuals more easily deciding on leaving the country when given an opportunity to do so. In the same way in which earlier migration facilitated organized emigration, each wave of organized emigration in a sense facilitated the next one. This was just further proof of the fact that the most important force driving migration was the individuals wish to reestablish his family and family life. Different circumstances kept individuals from joining their loved ones in emigration or in Israel, which just lead to them postponing leaving Yugoslavia. This fashioned a strong connection between the waves of organized emigration and individual emigration preceding and following it.

The reestablishment of a Jewish national state put into motion one of the largest migration movements of the XX century. Within five waves of organized emigration, leaving for Israel between 1948 and 1952, the Jewish community of Yugoslavia, decimated during the holocaust, also took part in this movement. With the decision to take part in the overarching process of settling Jews from around the world in the newly formed state, many specifics of the post-war history of Yugoslavia and the way it and the local Jewish community

functioned found their way into the more general migration process. By confronting the interests and perspectives of state authorities on the one and individual émigrés on the other side, we are given unique insight into the complexity and diversity of the process as a whole. Problems arising the Yugoslav position within the post-war world were mirrored in the position of each individual émigré, while the fate of each member of the Jewish community leaving Yugoslavia was a small part of the geopolitical context of the late 40s, early 50s, in which the state was attempting to find its place.

SCHLUSSFOLGERUNG

Um die 60% der ungefähr 12.500 Juden, die den Zweiten Weltkrieg in Jugoslawien überlebt haben, sind zwischen 1948 und 1952 im Rahmen einer von fünf Wellen der organisierten Auswanderung nach Israel gegangen. Abgesehen von einigen altersbedingten Abweichungen, die sich aus der israelischen Einwanderungspolitik ergaben, stellte die Auswanderung aus Jugoslawien eine repräsentative Auswahl der örtlichen jüdischen Gemeinde dar.

Es wäre ungerechtfertigt, die komplexen Motive, die die organisierte Auswanderung aus Jugoslawien nach Israel vorantrieben, mit dem allgemeinen zionistischen Kontext, in dem der Migrationsprozess stattfand, gleichzusetzen. Die jugoslawischen Behörden, die sich nach dem Konflikt mit der Sowjetunion 1948 in einer besonderen Krise befanden, versuchten die Auswanderung zu nutzen um die Ideen der jugoslawischen Unabhängigkeit und Souveränität in einer Welt zu fördern, die begann, das Modell der Bipolarität zu übernehmen. Darüber hinaus war die organisierte Auswanderung nach Israel eine ideale Gelegenheit für die ideologische Homogenisierung der jüdischen Gemeinschaft Jugoslawiens. Die jugoslawischen Behörden gingen einfach davon aus, dass diejenigen, die nicht willens oder in der Lage waren, sich den neuen politischen und gesellschaftlichen Werten der Nachkriegszeit anzupassen, die ihnen gebotene Gelegenheit ergreifen und das Land in Richtung Israel verlassen würden.

In den Jahren nach Kriegsende war der Bund jüdischer Kultusgemeinde hin- und hergerissen zwischen der Notwendigkeit, sich der neuen Staatsideologie anzupassen und eine Integration

der jüdischen Bevölkerung zu gewährleisten, und den zionistischen Idealen, die sich unmittelbar in der organisierten Auswanderung nach Israel manifestierten. Dieser Konflikt bedeutete unter anderem, dass die Verantwortlichen der Föderation gezwungen waren, die organisierte Auswanderung als eine Art Kompromiss zwischen beiden divergierenden ideologischen Positionen denen sie zuneigten, zu definieren hatten.

Die Motive der einzelnen Personen, die Jugoslawien verließen, waren derart unterschiedlich, dass jeder Versuch einer Systematisierung ungerechtfertigt wäre. Was teilweise den Kontext für die Entscheidung einzelner Emigranten bildet, sind Faktoren die die jugoslawische Gesellschaft als Ganzes beeinflussen. Jede Entscheidung eines Emigranten, das Land zu verlassen, muss jedoch als Versuch betrachtet werden ein spezifisches Problem zu lösen.

Die Vielfalt der Motive, die sie antreiben, repräsentiert am besten die grundlegende Komplexität der organisierten Auswanderung aus Jugoslawien nach Israel. Diese Erfahrung hat gezeigt, dass selbst Probleme, die nominell im Vorfeld gelöst wurden, in der Umsetzung der Lösung eine Herausforderung darstellen können. Während es jedem Mitglied der jüdischen Gemeinschaft in Jugoslawien freistand, das Land zu verlassen und in den neu gegründeten Staat Israel zu ziehen, warf diese einfache Prämisse eine Frage auf, die sich als weitaus schwieriger zu beantworten erwies - wer war eigentlich als Jude zu betrachten?

Die Definition der jüdischen Identität im Rahmen der organisierten Auswanderung war eine Kombination aus dem traditionellen Verständnis der Zugehörigkeit zur Gemeinschaft und einem sehr spezifischen Kompromiss, der zwischen jugoslawischen und israelischen staatlichen Institutionen erzielt wurde. Der bei weitem folgenreichste war die Art und Weise, in der das jugoslawische Innenministerium das Recht von Juden in Mischehen auf Auswanderung betrachtete.

Obwohl es in Vorbereitung auf die dritte Welle der organisierten Auswanderung teilweise geändert wurde, um dem traditionellen Verständnis der jüdischen Identität besser Rechnung zu tragen, stand der Status von Juden in Mischehen weiterhin im Widerspruch zum allgemeinen Rahmen des Prozesses. Das Gleiche gilt für die Frage der Konversion und das Recht von Personen, die zum jüdischen Glauben übergetreten waren, nach Israel auszuwandern. Durch die Beschränkung des Auswanderungsrechts auf Konversionen, die vor dem Angriff des Dritten Reiches auf das Königreich Jugoslawien stattgefunden hatten, wurde die Zahl der Antragsteller stark eingeschränkt. Diese Entscheidung war naturgemäß mit der jüdischen Tradition unvereinbar. Das einzige Ziel, das die jugoslawischen Behörden bei der (unfreiwilligen) Behandlung der Frage der jüdischen Identität für die Zwecke der organisierten Auswanderung zu verfolgen schienen, war es, Nicht-Juden davon abzuhalten, das Land zu verlassen.

Die Passivität der jugoslawischen Behörden in Fragen der jüdischen Identität führte dazu, dass dem Verband der jüdischen Kultusgemeinden die Aufgabe zufiel, die Kriterien, die eine Person erfüllen musste, um das Land verlassen zu dürfen, genauer zu definieren. Die pauschale Lösung des Innenministeriums wurde von der Föderation so interpretiert, dass jeder gebürtige Jude oder jede Person jüdischer Abstammung nach Israel auswandern dürfe. Die einzelnen Gemeinden wurden angewiesen entsprechend diesen beiden Kriterien Anträge aus Auswanderung anzunehmen oder abzulehnen. Die Rechte von Personen, die zum Judentum konvertiert waren, sollten von den örtlichen Rabbinern individuell festgelegt werden.

Was als relativ einfache Definition der jüdischen Identität erschien, erwies sich in der Praxis wieder mal als problematisch. Dies lag vor allem an der übergeordneten Stellung des Innenministeriums im Prozess der organisierten Auswanderung. Da die Art und Weise, wie die Zentralorganisation der jugoslawischen Juden die jüdische

Identität im Falle von Mischehen definierte, im Widerspruch zu der Art und Weise stand, wie die staatlichen Behörden an dieselbe Frage herangingen, wurde jeder dieser Fälle einzeln betrachtet.

Nachdem die jugoslawischen Behörden jahrelang passiv an der Migration der europäischen Juden nach Palästina teilgenommen hatten, sahen sie sich in der Lage, den Prozess der organisierten Auswanderung zu instrumentalisieren um ihre eigenen diplomatischen Ziele zu fördern. Die propagierten Ideen wurden in erster Linie durch den jugoslawisch-sowjetischen Konflikt bestimmt. Immer wieder wurde auf das Wohlwollen der jugoslawischen Behörden hingewiesen, die der jüdischen Gemeinschaft die freie Auswanderung ermöglichten. Ihr Verständnis für die jüdische nationale Frage sowie das Bedürfnis der Emigranten, die Verbindung zu ihrer jugoslawischen Heimat aufrechtzuerhalten, wurde ebenfalls gelobt. Die Autonomie der jugoslawischen Außen- und Innenpolitik wurde immer wieder hervorgehoben. Die neue Richtung, die die staatlichen Behörden einschlugen, zeigte sich am deutlichsten in ihrer Haltung gegenüber Flüchtlingen, die aus den benachbarten Kominform-Ländern nach Jugoslawien kamen, da sie sich der organisierten Emigration anschließen durften.

Offiziell leugneten die Organisationen der jugoslawischen Juden, dass die Auswanderung nach Israel eine tatsächliche Umsetzung der zionistischen Grundideen bedeutete. Die von der Föderation und dem Hitachdut Olei Jugoslawien erstellten Dokumente verkündeten nur das eine grundlegende Ziel, das durch die organisierte Auswanderung nach Israel erreicht werden soll - die Integration der jüdischen Gemeinschaft in die jugoslawische Nachkriegsgesellschaft. Der Kontext des Zionismus wurde durch die ideologisch akzeptable Alternative des Kampfes für die Freiheit ersetzt, und die Migration wurde instrumentalisiert, um den jugoslawischen Staat, die jugoslawischen Behörden, die Zusammenarbeit zwischen ihnen und der jüdischen Gemeinschaft und all die verschiedenen Möglichkeiten

zu feiern, die den einheimischen Juden von den jugoslawischen Behörden geboten wurden.

Als sie sich mit der Massenauswanderung auseinandersetzten ignorierten die Organisationen der jugoslawischen Juden bewusst die Probleme, mit denen die Emigranten sich in Israel zu konfrontieren hatten, und konzentrierten sich stattdessen auf das, was die in Jugoslawien verbliebenen Mitglieder der Gemeinschaft erwartete. Der Bund und Hitachdut Olei arbeiteten aktiv an der Verbesserung des Ansehens der Gemeinde im Nachkriegsstaat, wiederum mit dem einzigen Ziel, ihre Position in der jugoslawischen Gesellschaft zu sichern. Diese Ideen wurden am deutlichsten bei den Abschiedszeremonien, die zum Ende jeder einzelnen organisierten Auswanderungswelle stattfanden. Die meisten Ideen, die bei diesen Zeremonien zum Ausdruck kamen, waren dieselben, die auch in verschiedenen Dokumenten der Föderation und von Hitachdut Olei enthalten waren. Einzelne Emigranten verliehen den Zeremonien jedoch einen deutlich dualen Charakter. Einerseits wurde deutlich gemacht, dass die organisierte Auswanderung die letzte Etappe bei der Verwirklichung zionistischer Grundideen darstellte. Andererseits wurde der Prozess als Ausdruck der pragmatischen Bedürfnisse der verschiedenen Teilnehmer dargestellt.

Die Stellung der Kollektive innerhalb der Migrationsbewegung wurde durch eine informelle Hierarchie definiert, deren Schaffung vom Bund der jüdischen Kultusgemeinden initiiert wurde. Der Grundgedanke dahinter war die Übernahme der Verantwortung für einen bestimmten Teil der jüdischen Bevölkerung in Jugoslawien. Eine feste Hierarchie innerhalb des Migrationsprozesses sollte es dem Verband und den lokalen Gemeinden ermöglichen, systematischer an der Schaffung optimaler Bedingungen für die Massenauswanderung zu arbeiten. Obwohl die Föderation auch auf der Ebene der Staaten und Organisationen die sich an der organisierten Auswanderung

beteiligten aktiv war, fungierte sie in erster Linie als übergeordnetes Kollektiv innerhalb der jüdischen Gemeinschaft. In dieser Eigenschaft bemühte sich der Verband darum, die bestmöglichen Bedingungen für ausreisewillige Mitglieder der jüdischen Gemeinschaft zu schaffen.

Im Bestreben, den Prozess effizienter zu gestalten, wählten die Verantwortlichen der Föderation die größten Gemeinden als Vermittler bei der Vorbereitung der Massenmigration nach Israel aus. Der Grundgedanke hinter dieser Entscheidung war die Aufteilung jeglicher Probleme mit denen die Emigranten konfrontiert waren, auf die verschiedenen Ebenen der Beteiligten. Nur Fragen, die wirklich ausschließlich vom Bund oder den staatlichen Behörden behandelt werden konnten, sollten die höchste Entscheidungsebene erreichen. Diese Aufteilung der Zuständigkeiten erwies sich, abgesehen von der Bewältigung einiger administrativer Probleme, als wenig erfolgreich. Die von der Föderation eingerichtete Hierarchie wurde von den lokalen Gemeinden, die sich stets auf das ausschließliche Recht beriefen die Interessen ihrer Mitglieder im Migrationsprozess zu vertreten meist ignoriert.

Im Vergleich zu anderen Kollektiven, die sich an der organisierten Auswanderung nach Israel beteiligten, waren orthodoxe Gemeinden relativ zuvorkommend. Der Dauerkonflikt, der den Kern ihrer Beziehung zum Bund der jüdischen Kultusgemeinden bildete, wurde schließlich dadurch gelöst, dass alle orthodoxen Juden das Land verließen. Die Trennung war von gegenseitiger Erleichterung geprägt. Die Besonderheit der orthodoxen Gemeinschaft war in der Zeit vor der Auswanderung weitaus präsenter als während des Prozesses selbst.

Die Gruppen waren die ersten völlig passiven Teilnehmer an der organisierten Migration von Jugoslawien nach Israel und hatten keine Möglichkeit, den Prozess zu beeinflussen oder zu verändern. Mit dem gemeinsamen Ziel, sich in dem neu gegründeten jüdischen Staat

Schlussfolgerung

niederzulassen, sah sich jede der Gruppen mit Problemen konfrontiert, die ihrer eigenen Natur und ihren Besonderheiten entsprachen.

Die bei weitem wichtigste Gruppe, die an der organisierten Auswanderung aus Jugoslawien nach Israel teilnahm, war die einzelne Familie. Sie war auch in jeder Hinsicht in einer besseren Position als die Gruppen, die innerhalb oder zum Zweck der Auswanderung gebildet wurden. Das Ziel, das Familienleben zu erhalten oder wiederherzustellen, war eines der Hauptmotive, die den Prozess vorantrieben, und einer der Faktoren, die die organisierte Auswanderung bestimmten. Die Führungskräfte des Bundes bestanden darauf, dass die Integrität der Familie um jeden Preis geschützt werden sollte. Diese Haltung wurde von den jugoslawischen Behörden jedoch nur teilweise geteilt. Wie bereits erwähnt, erwiesen sich die Fragen, die sich aus Mischehen ergaben, als besonders schwierig. Obwohl jedes Mitglied der jüdischen Gemeinschaft das Recht hatte, Jugoslawien zu verlassen, bedeutete dies im Falle von jüdischen Frauen, die mit nichtjüdischen Männern verheiratet waren, dass sie ihre Familien zurücklassen mussten. Frauen, die von diesem Recht Gebrauch machten, waren äußerst selten. Auch spätere Änderungen des Auswanderungsverfahrens, die das Recht des Einzelnen Emigranten auf Ausreise erweiterten, konnten nicht garantieren, dass die Integrität der Familie unangetastet bleibt. Die Stellung anderer Gruppen innerhalb der organisierten Auswanderung aus Jugoslawien nach Israel war direkt oder indirekt mit der der einzelnen Familien verbunden.

Die Massenauswanderung diente dazu, die bereits in den ersten Nachkriegsjahren bestehenden Pläne zur Entsendung jüdischer Waisenkinder nach Palästina in die Tat umzusetzen. Unter Vermittlung des Hitachdut Olei wurden die Kinder zu Verwandten geschickt, denen es irgendwie gelungen war, in Palästina Zuflucht vor dem Holocaust zu finden. Da ihre Zukunft vor dem Beginn der organisierten Auswanderung stark umstritten war, müssen die Waisenkinder

als eine Grenzgruppe betrachtet werden, die zwischen denjenigen, die bereits vor dem Beginn der Auswanderungsbewegung existierten, und denjenigen, die direkt aus ihr hervorgingen, einzuordnen ist.

Um an der organisierten Auswanderung teilnehmen zu können, mussten Soldaten und Sträflinge die Genehmigung der zuständigen staatlichen Behörden einholen. Ein signifikanter Unterschied im formalen Verfahren führte dazu, dass Soldaten und Sträflinge innerhalb der organisierten Auswanderung unterschiedliche Gruppen bildeten. Obwohl das Verteidigungsministerium in dieser Hinsicht verständlicher Weise gegenüber Soldaten entgegenkommender war als das Innenministerium gegenüber Sträflingen (was die Analogie im Verfahren etwas untergräbt), behielten beide Kategorien bis zum Ende des Migrationsprozesses die Hauptmerkmale von Gruppen bei.

Sowohl das Nachkriegs-Jugoslawien als auch der neu gegründete israelische Staat waren bestrebt, sich die Dienste einer möglichst großen Zahl von Fachleuten unterschiedlicher Profilen zu sichern. Das Gleiche galt für Beamte. Von beiden wurde erwartet, dass sie eine wichtige Rolle beim Wiederaufbau und der Weiterentwicklung des Staates spielen. Diese Art von Politik war ausschlaggebend für die Definition der letzten Gruppe, deren Position in dieser Analyse im Detail betrachtet wurde. Obwohl die jugoslawischen Behörden die Auswanderung einheimischer Juden nach Israel bereitwillig zuließen, waren sie entschlossen, die Auswanderung auf Personen zu beschränken, deren Weggang keinen entscheidenden Verlust für den Staat darstellen würde. Nachdem sie zunächst die Auswanderung ausgewählter Berufsgruppen gänzlich untersagt hatten, entschieden sie sich im weiteren Verlauf des Migrationsprozesses für eine kontrollierte Dynamik bei der Freigabe von Fachkräften, die als knappe Ressource betrachtet wurden. Dadurch wurden sie als besondere Gruppe innerhalb der Migration klar abgegrenzt. Wie bei Sträflingen

und Soldaten wurde die Gruppendynamik bis zum Abschluss des Auswanderungsprozesses aufrechterhalten.

Eine der Schlüsselfragen, die bei der Betrachtung der Position von Gruppen innerhalb der organisierten Auswanderung aus Jugoslawien nach Israel angesprochen werden muss, ist der Grad, in dem ihre Integrität während des gesamten Prozesses erhalten blieb. Die macht den Unterschied zwischen Gruppen, die in den Prozess eintreten, und Gruppen, die durch den Prozess gebildet werden, nur noch deutlicher. Während jede Familie an der Auswanderung mit dem Ziel teilnahm, ihre Einheit zu sichern oder wiederherzustellen, wenn auch in einem sekundären Kontext (dies gilt auch für die Auswanderung jüdischer Waisenkinder), zerfielen die durch die Migration entstandenen Gruppen, sobald sie ihr Ziel erreichten. Die Migration als Ganzes kann daher sowohl als integrativer als auch als desintegrativer Prozess betrachtet werden.

Selbst wenn der Einzelne Auswanderer als Teil einer Gruppe oder eines Kollektivs an der Migrationsbewegung teilnahm, definierte er seine eigenen Rechte und Bestrebungen ohne Rücksicht auf irgendeinen formellen oder informellen Rahmen. Wie hartnäckig die staatlichen Behörden und der Bund auch versuchten, migrationsrelevante Probleme mit allgemeinen Entscheidungen zu lösen, es waren die am Prozess beteiligten Individuen, die ihn wirklich definierten.

In demselben Prozess, den die beteiligten Staaten als eine Form diplomatischer Aktivität betrachteten und in dem die Organisationen der jugoslawischen Juden versuchten, die Position der Gemeinschaft in der Nachkriegsgesellschaft besser zu definieren, befassten sich einzelne Auswanderer mit eher profanen Fragen. Weit entfernt von langfristigen Plänen versuchten die Emigranten lediglich, bestimmte Aspekte ihres Alltagslebens zu ändern. Folglich war das Schicksal jedes einzelnen Emigranten ein fast ebenso komplexes Phänomen wie die organisierte Emigration als Ganzes.

Die Analyse der organisierten Auswanderung anhand der persönlichen Geschichte gibt uns Einblicke in Prozesse, die auf einer allgemeineren Betrachtungsebene nicht möglich sind. Obwohl sie nur bei der Betrachtung von Einzelfällen sichtbar werden, waren die fraglichen Phänomene nicht unbedingt in ihrer Bedeutung begrenzt. Das bedeutendste Beispiel für einen solchen Prozess sind die Flüchtlinge aus den benachbarten Kominform-Ländern, die sich über jugoslawisches Gebiet auf den Weg in den neu gegründeten israelischen Staat machten. Die organisierte Auswanderung nach Israel war die letzte Etappe von zwei getrennten Migrationsbewegungen, die Mitglieder der jüdischen Gemeinschaft durch Jugoslawien führten. Durch die Beteiligung von Flüchtlingen, die in der Zwischenkriegszeit unter dem Druck des Dritten Reiches nach Jugoslawien kamen, und von Juden aus den Kominform-Ländern wurde die organisierte Auswanderung zu einer weitaus komplexeren Bewegung, als ursprünglich beabsichtigt war. Die organisierte Auswanderung war nicht nur die lokale Manifestation einer umfassenderen Bewegung, die europäische Juden in den neu gegründeten israelischen Staat brachte, sondern auch der letzte Schritt in der Realisierung von Migrationsprozessen, die in Umfang und Bedeutung weit über die bloße Rückkehr jüdischer Menschen in ihre historische Heimat hinausgingen.

Abgesehen davon, dass sie bestimmte, sonst nicht beachtete Aspekte der organisierten Auswanderung aufzeigt, bietet die Ebene der teilnehmenden Personen auch einen alternativen internen Rahmen des Prozesses. Die Emigranten sahen den vorgeschlagenen Rahmen als Einschränkung ihres Rechts, alles Notwendige zu tun, um den neu gegründeten Staat Israel zu erreichen. Wenn es darum ging, ihre eigene Zukunft oder die ihrer Familien und Freunde zu sichern, versuchten sie, die Probleme, mit denen sie konfrontiert waren, zu

lösen, indem sie sich direkt an die führenden Personen der jüdischen Gemeinschaft in Jugoslawien wandten.

Das Engagement der führenden Persönlichkeiten der jüdischen Gemeinden in Jugoslawien für den Erfolg der Massenauswanderung nach Israel war außergewöhnlich wichtig. Obwohl der Einsatz der Bunds bei der Ausreise von Einzelpersonen aus dem Land nur teilweise aus der begrenzten Anzahl von Beispielen, die in den einschlägigen Dokumenten zu finden sind rekonstruiert werden kann, ist die Anstrengung, die die Führungskräfte des Bundes unternahmen, damit jeder einzelne Antragsteller auf Auswanderung schließlich die Chance erhielt, das Land zu verlassen, unbestreitbar. Der Umfang des Prozesses machte den einzelne Teilnehmer weitgehend unsichtbar. Wem es gelang, die Aufmerksamkeit der Leitung des Bundes auf sich zu lenken, sei es durch Anstrengung oder durch eine besonders komplizierte Situation, in der er sich befand, konnte jedoch mit ihrer bedingungslosen Unterstützung rechnen.

Jeder einzelne Auswanderer der Jugoslawien verließ, tat dies in der Annahme, dass ihn in seiner neuen Heimat ein besseres Leben erwartete. Traumatisiert durch den Krieg und die schwierige Situation, die sie im Nachkriegs-Jugoslawien erwartete, sahen die Emigranten, jeder auf seine Weise, in Israel einen potenziellen Neuanfang. Während Ideen wie diese sie ermutigten, sich während der gesamten Vorbereitungen auf die Ausreise zu engagieren, wich ihr Enthusiasmus bei ihrer Ankunft in Israel der Erkenntnis, dass das Leben in einem vom Krieg zerrütteten Staat, der unter dem enormen demografischen Druck der Einwanderung litt, alles andere als perfekt war.

Die meisten der Emigranten, die Jugoslawien verließen, machten einen Anpassungsprozess durch und blieben schließlich in Israel. Ein Teil von ihnen, der von dem, was sie dort erwartete, völlig enttäuscht war, versuchte jedoch, nach Jugoslawien zurückzukehren. Während die Auswanderung eine Massenbewegung war, war die

Wiedereinwanderung ein individueller Prozess. Enttäuscht von dem, was ihnen das Leben in ihrer neuen Umgebung bot, aber vor allem, weil sie ihre Probleme in Jugoslawien nicht lösen konnten, indem sie von dort wegzogen, glaubten einige der Emigranten, einfach in die Heimat zurückkehren zu können, die sie zurückgelassen hatten. Die Zahl derer, denen dies gelang, war jedoch sehr gering.

Was die Größe betrifft, so war der Prozess der Rückwanderung um Größenordnungen kleiner als die organisierte Auswanderung. Allein die Tatsache, dass es einen Re-Emigrationsprozess gab, zeigt jedoch, wie wichtig bestimmte Aspekte des alltäglichen Lebens, aber auch bestimmte nicht erfüllte Erwartungen für einzelne Emigranten waren. Obwohl es sich um einen allumfassenden Prozess innerhalb der jüdischen Gemeinschaft Jugoslawiens handelte, erwies sich die Migration nach Israel im Grunde nur als funktionaler Zusammenschluss von Einzelschicksalen.

Unabhängig davon, welche Ebene der Bewegung analysiert wird, hat die organisierte Migration nach Israel die jüdische Gemeinschaft Jugoslawiens für immer verändert. Abgesehen von den offensichtlichen Folgen, wie z.B. der Verkleinerung der Gemeinde, hat sich die Gemeinde durch die Massenauswanderung langfristig und grundlegend verändert.

Der historische Moment, in dem sich die organisierte jüdische Auswanderung aus Jugoslawien nach Israel vollzog, bestimmte teilweise die Motive der beteiligten Seiten, aber auch die Folgen des Prozesses. Der Unterschied zwischen den objektiven Folgen der Migration und dem, was sich jede Seite von der Teilnahme an dieser Bewegung erhofft hatte, nimmt ab, wenn man von der höchsten zur niedrigsten Ebene der Beteiligung geht.

Die jugoslawischen Behörden, die durch den Konflikt mit der Sowjetunion und die daraus resultierende Distanzierung von den anderen Ostblockstaaten motiviert waren, versuchten, die organisierte

Auswanderung nach Israel als Möglichkeit zu nutzen, die diplomatische Isolation zu durchbrechen. Der Höhepunkt jugoslawisch-israelischer Beziehungen fiel mit der organisierten Auswanderung zusammen, was bedeutete, dass die Emigranten sicherlich eine Rolle dabei spielten, dem jugoslawischen Staat im Nahen Osten ein Standbein zu verschaffen. Der relativ geringe Umfang der Migration (im Vergleich zur Gesamtzahl der zur gleichen Zeit in Israel eintreffenden Migranten), vor allem aber die Verschlechterung der jugoslawisch-israelischen Beziehungen ab Mitte der fünfziger Jahre ließen jegliche Bemühungen um den Ausbau der diplomatischen Beziehungen durch das Engagement der Migranten verstummen.

Vergleicht man die Vermittlerrolle der Migranten, wie sie in fast allen Dokumenten zum organisierten Auswanderungsprozess beschrieben wurde (obwohl sie mit dem Ziel, die jüdische Gemeinschaft bei den kommunistischen Staatsbehörden beliebt zu machen, sicherlich übertrieben wurde), mit dem tatsächlichen Beitrag der Migranten zu den diplomatischen Beziehungen zwischen zwei Staaten, so ergibt sich eine große Diskrepanz. Was auch immer die jugoslawischen Behörden von einem signifikanten Anstieg der Zahl der in Israel lebenden jugoslawischen Juden erwarteten, die Ergebnisse der organisierten Auswanderung haben diese Erwartungen mit Sicherheit nicht erfüllt.

Die Verkleinerung der jüdischen Gemeinde in Jugoslawien infolge der organisierten Auswanderung und vor allem angesichts der Verluste, die sie zuvor während des Holocaust erlitten hatte, veranlasste die Verantwortlichen des Bundes, eine formelle Reorganisation der Gemeinde einzuleiten. Infolge der Auswanderung fehlten in vielen Gemeinden die Führungskräfte und eine ausreichende Zahl der Mitglieder für ein ordnungsgemäßes Funktionieren. Im Allgemeinen wurde das Problem auf relativ einfache Weise gelöst - Jede Gemeinde, deren Mitgliederzahl für ein ordnungsgemäßes Funktionieren nicht ausreichte, wurde mit der nächstgelegenen

funktionierenden Gemeinde zusammengelegt, während anstelle jedes von Führungskräften die das Land verließen, neue gewählt werden mussten.

Wenn eine große Anzahl von Führungskräften einer lokalen Gemeinde das Land verließ, wurden Nachwahlen abgehalten. In der Regel wurde jedoch das Mandat des amtierenden Exekutivausschusses beibehalten. Obwohl diese Lösung angemessen, einfach und umfassend war, stellte ihre Umsetzung nach jeder einzelnen Migrationswelle, die das Land zwischen 1948 und 1952 verließ, das Funktionieren der jüdischen Gemeinde in Jugoslawien vor besondere Herausforderungen.

Parallel zur organisierten Auswanderung nach Israel stellte sich die Frage nach einer Neudefinition der jüdischen Gemeinschaft in Jugoslawien in Übereinstimmung mit dem neuen sozialen und ideologischen Kontext. In der Annahme, dass die nach der organisierten Auswanderung in Jugoslawien verbliebenen Juden bereit waren, die neuen ideologischen Grundlagen zu akzeptieren, begannen die Führungskräfte der Föderation darüber nachzudenken, welche Art von formaler Struktur der neuen Größe und dem Charakter der Gemeinschaft am besten entsprechen würde. Die Einleitung dieser Art von Reform sowie die Tatsache, dass beschlossen wurde, das Adjektiv "kultus" aus dem Namen der Föderation und der lokalen Gemeinschaften zu streichen, unmittelbar nachdem die letzte Auswanderungswelle Jugoslawien verlassen hatte, zeigt eine Verbindung zwischen den beiden Prozessen, wenn auch nur eine zufällige. Diese Art der Anpassung war durch langfristige Interessen motiviert, aber die organisierte Auswanderung nach Israel spielte eine wichtige Rolle bei der Schaffung der für ihre Umsetzung erforderlichen Bedingungen.

Die diplomatischen Umstände, die dazu beitrugen, dass die Ergebnisse der organisierten Auswanderung auf der Ebene der

zwischenstaatlichen Beziehungen weit hinter den Erwartungen zurückblieben, beeinflussten in gewisser Weise auch die Art und Weise, wie sich die jüdische Gemeinschaft in Jugoslawien an die neuen soziopolitischen Umstände anpasste. Obwohl sich lokale Juden bemühten, ihre Verbundenheit mit dem neu errichteten Regime zu demonstrieren, waren die jugoslawisch-israelischen Beziehungen der übergeordnete Faktor, der die Haltung der staatlichen Behörden ihr gegenüber bestimmte. Obwohl die Auswanderung dazu beigetragen hatte, eine Stimmung der Zusammenarbeit zu schaffen, führten die Veränderungen in der jugoslawischen Außenpolitik dazu, dass die Beziehungen zwischen dem Staat und der örtlichen jüdischen Gemeinschaft immer kälter wurden.

Die organisierte Auswanderung von 1948 bis 1952 war ein besonders wichtiges Glied in einem kontinuierlichen Migrationsprozess, der damit begann, dass Mitglieder der jüdischen Gemeinschaft die später im jugoslawischen Staat vereinigten Gebiete verließen und nach Palästina gingen. Die wichtigste Folge jeder Phase dieses kontinuierlichen Prozesses war die Schaffung der für die Fortsetzung der Migration erforderlichen Umstände. In diesem Sinne ist die organisierte Auswanderung von besonderer Bedeutung.

Einzelne Migrationen in der Zwischenkriegszeit und in den ersten Jahren nach dem Zweiten Weltkrieg sowie eine bereits in Israel bestehende Gemeinschaft jugoslawischer Juden führten dazu, dass einzelne Juden sich leichter dazu entschließen konnte, das Jugoslawien zu verlassen, wenn sich ihnen die Gelegenheit dazu bot. So wie die frühere Migration die organisierte Auswanderung erleichterte, erleichterte jede Welle der organisierten Auswanderung in gewisser Weise die nächste. Dies war nur ein weiterer Beweis dafür, dass die wichtigste Triebkraft der Migration der Wunsch des einzelnen Teilnehmers war, ihre Familie und ihr Familienleben wieder aufzubauen. Verschiedene Umstände hinderten einzelne Migranten daran, sich ihren Familien

in der Emigration oder in Israel anzuschließen, was nur dazu führte, dass die Auswanderung verschoben wurde. So entstand eine enge Verbindung zwischen den Wellen der organisierten Auswanderung und der individuellen Auswanderung, die ihr vorausging und folgte.

Die Wiedererrichtung eines jüdischen Nationalstaates setzte eine der größten Migrationsbewegungen des XX Jahrhunderts in Gang. Im Rahmen von fünf Wellen der organisierten Auswanderung, die zwischen 1948 und 1952 nach Israel gingen, nahm auch die jüdische Gemeinde Jugoslawiens, die während des Holocausts dezimiert worden war, an dieser Bewegung teil. Mit der Entscheidung, sich an dem übergreifenden Prozess der Ansiedlung von Juden aus aller Welt in dem neu gegründeten Staat zu beteiligen, fanden viele Besonderheiten der jugoslawischen Nachkriegsgeschichte und der Funktionsweise des Landes und der dortigen jüdischen Gemeinschaft Eingang in den allgemeinen Migrationsprozess. Durch die Gegenüberstellung der Interessen und Perspektiven der staatlichen Behörden auf der einen und der einzelnen Emigranten auf der anderen Seite erhalten wir einen einzigartigen Einblick in die Komplexität und Vielfalt des gesamten Prozesses. Die Probleme, die sich aus der Stellung Jugoslawiens in der Nachkriegswelt ergaben, spiegelten sich in der Position jedes einzelnen Emigranten wider, während das Schicksal jedes Mitglieds der jüdischen Gemeinschaft, das Jugoslawien verließ, nur ein kleiner Teil des geopolitischen Kontextes der späten 40er und frühen 50er Jahre war, in dem der Staat versuchte, seinen Platz zu finden.

О АУТОРУ

Милан Радовановић рођен је 1986. године у Зајечару. Основну школу и гимназију завршио је у Краљеву. Основне студије историје уписао је 2005. године, на Филозофском факултету, Универзитета у Београду. На завршној години студија определио се за модул опште савремене историје. Током фебруара 2009. године, ангажован је као истраживач-сарадник на реализацији пројекта Министарства правде Сједињених америчких држава у Архиву града Београда. Био је члан организационог одбора XIII годишње конференције Међународног удружења за историјско и систематичко проучавање уџбеника (*Internationale Gesellschaft für historische und systematische Schulbuchforschung*), одржане у Београду од 1. до 3. октобра 2009. године. Као истраживач сарадник радио је, од марта 2010. до септембра 2011. године, на пројекту „Знаменити Јевреји Србије“, Савеза јеврејских општина Србије. Дипломирао је у априлу 2010. године.

Мастер студије на катедри за општу савремену историју уписао је октобра 2010. године. Учествовао је на међународној конференцији *Reckoning with the Recent Past in Post-Dictatorial Societies*, у организацији Факултета политичких наука, Универзитета у Букурешту, маја 2011. године. Мастер рад „Исељавање југословенских Јевреја у Израел 1948/9“ одбранио је у септембру 2011. године. Рад је награђен је на конкурс Савеза јеврејских општина Србије, првом наградом „Жени Лебл“ (2011).

Докторске студије историје на катедри за општу савремену историју, Филозофског факултета у Београду уписао је фебруара 2012.

године. Од октобра 2012, до јула 2013, као стипендиста DAAD (*Deutscher Akademischer Austauschdienst*), налазио се на истраживачком боравку на Институту за изучавање Источне и Југоисточне Европе (*Institut für Ost- und Südosteuropaforschung*) у Регенсбургу. У јуну 2013. учествовао је у радионици за студенте докторских студија *Verflechtungsgeschichte des östlichen Europas im XX Jahrhundert*, Универзитета у Бечу. Као истраживач-сарадник учествовао је у реализацији пројекта Музеја позоришне уметности Србије, „Руска емиграција у српској култури 1918-1941“. Докторску дисертацију „Исељавање Јевреја из Југославија у Израел 1948-1952“ одбранио је септембра 2015. године. Дисертација је на конкурс Савеза јеврејских општина Србије добила прву награду „Жени Лебл“ (2017).

Излагао је у склопу студентне радионице *The Holocaust and mass atrocities during WWII in the Balkans*, у организацији Филозофског факултета Универзитета у Београду и Memorial de la Shoah из Париза (фебруар 2016) и међународне радионице *Paths to Survival? Yugoslav Jews and the Italian Occupation Zone 1941-1943*, у организацији Института за новију историју Србије, *Instituto Italiano di Cultura u Center for Holocaust Research and Education* (март 2016).

СПИСАК КОРИШЋЕНИХ ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Almulji, Jaša, *Jevrejke govore*, Beograd 2005.

Almulji, Jaša, *Razgovori sa Jevrejima*, Beograd 2002.

Baseler Programm, Am Ersten Zionistenkongress in Basel 1897 verabschiedet, у публикацији: *Der Erste Zionistenkongress von 1897, Ursachen, Bedeutung, Aktualität*, Basel 1997, 22.

Hess, Moses, *Rom und Jerusalem, die letzte Nationalitätsfrage*, Leipzig 1899.

Hitler, Adolf, *Mein Kampf*, Beograd 2010.

Marr, Wilhelm, *Der Weg zum Sieg des Germanentums über das Judentum*, Berlin 1880.

Marr, Wilhelm, *Sieg des Judentums über das Germanentum, Vom nicht confesionellen Standpunkt aus betrachtet*, Bern 1879.

Mi smo preživeli - Jevreji o holokaustu, Beograd 2001.

Mi smo preživeli - Jevreji o holokaustu, knjiga 2, Beograd 2003.

Mi smo preživeli - Jevreji o holokaustu, knjiga 3, Beograd 2005.

Mi smo preživeli - Jevreji o holokaustu, knjiga 4, Beograd 2007.

Mi smo preživeli - Jevreji o holokaustu, knjiga 5, Beograd 2009.

Pinsker, Leo, *Autoemanzipation. Mahnruf an seine Stammesgenossen von einem russischen Juden*, Brünn 1913.

Радовановић, Милан, „Записник са 51. седнице Извршног одбора Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије, одржане 22. јула 1949“, Годишњак за друштвено историју 2 (2017), 125-132.

Радовановић, Милан, „Извештаји Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије о завршетку прва два таласа организованог исељавања у Израел 1948/9“, Годишњак за друштвену историју 2 (2020), 83-93.

Радовановић, Милан, „Писмо југословенског исељеника у Израелу“, Архив 1-2 (2014), 239-242.

Радовановић, Милан, „Посланице Савеза јеврејских вероисповедних општина упућене учесницима прва три таласа организованог исељавања из Југославије у Израел (1948-1950“, Архив 1-2 (2018), 191-201.

Report of the Anglo-American Committee of Enquiry regarding the problems of European Jewry and Palestine. Lausanne, 20th April, 1946, Miscellaneous No. 8, London 1946.

Свето писмо (превод Ђуре Даничића и Вука Караџића), Београд 2005.

Herzl, Theodor, *Der Judenstaat*, Leipzig 2013.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Архив јеврејског историјског музеја (АЈИМ)

п.к. (привремена кутија) 738

п.к. 743

п.к. 744

п.к. 752

п.к. 753

п.к. 754

п.к. 755

п.к. 756

п.к. 757

Списак коришћених извора и литературе

- п.к. 758
- п.к. 774
- п.к. 775
- п.к. 797
- п.к. 800 (Архив Перера 37)
- п.к. 801 (Архив Перера 40)
- п.к. 820
- п.к. 827
- п.к. 837
- п.к. 855
- п.к. 856
- п.к. 860
- п.к. 869
- п.к. 880
- п.к. 881
- п.к. 897
- п.к. 902
- п.к. 906
- п.к. 907
- п.к. 935
- п.к. 1288
- п.к. 1342
- п.к. Алие 1948–1952, Спискови исељеника
- п.к. Југословенски Јевреји у Израелу
- п.к. Холокауст, Антисемитизам

Архив Савезног министарства иностраних послова, Дипломатски архив (АСМИП)

Политичка архива (1945–1952)

Архив Србије (АС)

Фонд Безбедносно-информативне агенције (БИА)

Архив Југославије (АЈ)

Фонд Президијума Народне скупштине ФНРЈ (15)

Фонд Председништва владе ФНРЈ (50)

Фонд Посланства Краљевине Југославије у Берлину (394)

Фонд Генералног конзулата Краљевине Југославије у Хамбургу
(421)

Фонд Генералног конзулата Краљевине Југославије у Јерусалиму
(430)

Фонд Почасног конзулата Краљевине Југославије у Брну (445)

ШТАМПА

Борба

Jevrejski pregled

Политика

Židov

Нид

ЛИТЕРАТУРА

МОНОГРАФИЈЕ

Allcock, John, *Explaining Yugoslavia*, London 2000.

Almuli, Jaša, *Jevreji i Srbi u Jasenovcu*, Beograd 2009.

Almuli, Jaša, *Stradanje i spasavanje srpskih Jevreja*, Beograd 2010.

Anidžar, Žil, *Jevreji, Arapin – istorija neprijatelja*, Beograd 2006.

- Antropologija danas*, Beograd 1973.
- Arendt, Hannah, *Antisemitism*, New York 1968.
- Arkin, Marcus, *Aspects of Jewish Economic History*, Skokie 2002.
- Armbruster, Jörg, *Willkommen im gelobten Land? Deutschstämmige Juden in Israel*, Hamburg 2016.
- Avrutin, Eugene, *Jews and the Imperial State - Identification Politics in Tsarist Russia*, New York 2010.
- Bahr, Jürgen; Kuls, Wolfgang; Jentsch, Christoph (Hrsg.), *Befölkerungsgeographie*, Lehrbuch der allgemeinen Geographie, Band 9, New York – Berlin 1992.
- Bajford, Jovan, *Staro sajmište – Mesto sećanja, zaborava i sporenja*, Beograd 2011.
- Baletić, Milovan, *Ispunjenje zavjeta ili Povratak Židova u zemlju Izraelovu. Povijest stvaranja novovjeke države Židova - Izraela*, Zagreb 1988.
- Banac, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1988.
- Begović, Simo, *Logor Banjica 1941-1944 I-II*, Beograd 1989.
- Bekić, Darko, *Jugoslavija u Hladnom ratu*, Zagreb 1988.
- Ben Gurion, David, *Volk und Staat Israel*, Olten, Roven 1960.
- Ben-Moshe, Danny; Zohar, Segev, *Israel, the Diaspora and Jewish Identity*, Brighton 2007.
- Bžezinski, Zbignjev, *Velika šahovska tabla*, Podgorica 2001.
- Biale, David, *Power and Powelessness in Jewish History*, New York 1986.
- Biri-Tomovska, Kristina, *Jews of Yugoslavia 1918-1941*, Bern 2012.
- Bishop Moore, Meghan; Kelle, Brad, *Biblical History and Israel's Past; The Changing Study of the Bible and History*, Grand Rapids 2011.
- Blek, Džeremi; Makrejnd, Donald, *Izučavanje istorije*, Beograd 2007.
- Bogetić, Dragan, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*, Beograd 1990.

Божовић, Бранислав, Страдање Јевреја у окупираном Београду 1941–1944, Београд 2012.

Bossong, Georg, *Die Sepharden. Geschichte und Kultur der spanischen Juden*, München 2008.

Broz Tito, Josip, *Nacionalno pitanje i revolucija*, Sarajevo 1977.

Brossat, Alain, *Moskovski agenti – Staljinizam i njegova sjena*, Sarajevo 1989.

Brunnbauer, Ulf (Hrsg.), *Umstrittene Identitäten - Ethnizität und Nationalität in Südosteuropa*, Frankfurt am Main 2002.

Buber, Martin, *On Zion – The History of an Idea*, New York 1973.

Bugarski, Rajko, *Jezik u društvu*, Beograd 1986.

Büchenshütz, Ulrich, *Minderheitenpolitik in Bulgarien - Die Politik der Bulgarischen kommunistischen Partei (BKP) gegenüber den Juden, Roma, Pomane und Türken 1944-1989*, Berlin 1997.

Vadney, Thomas, *The World since 1945*, London 1998.

ван Генеп, Арнолд, Обреди прелаза – Систематско изучавање ритуала, Београд 1995.

Vestad, Od Arne, *Globalni Hladni rat*, Beograd 2008.

Vischer, Wilhelm, *Der neue Staat „Israel“ und der Wille Gottes*, Basel 1953.

Vlajković, Jelena, *Životne krize i njihovo prevazilaženje*, Beograd 1992.

Vojna enciklopedija I-XI, Beograd 1970-1976.

Volkov, Shulamit, *Jüdisches Leben und Antisemitismus im 19. und 20. Jahrhundert*, München 1990

Volkov, Shulamit, *Germans, Jews and Antisemites*, New York 2006.

Vukas, Budislav, *Etničke manjine i međunarodni odnosi*, Zagreb 1978.

Gager, John, *The Origins of Anti-semitism*, New York - Oxford 1985.

Gahagan, Judy, *Interpersonal and Group Behaviour*, London 1975.

Гедис, Џон Луис, Хладни рат, Београд 2003.

Gillis, John (Ed.), *Commemorations: The Politics of National Identity*, Princeton 1994.

Gidens, Entoni, *Sociologija*, Podgorica 1998.

Голдберг Дејвид, Рејнер Цон, Јевреји, историја и религија, Београд 2003.

Goldstein, Ivo, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001.

Goldštajn, Slavko, *Jevreji u Jugoslaviji 1919-1969*, Beograd 1969.

Goldštajn, Slavko, *Židovi u Jugoslaviji*, Zagreb 1989.

Голубовић, Звонимир, Рација у Јужној Бачкој 1942, Нови Сад 1991.

Gurvitch, Georges, *Sociologija I-II*, Zagreb 1966.

Гутман, Јисраел; Шацкер Хаим, Холокауст и његово значење, Београд 2010.

Danon, Cadik, *Zbirka pojmova iz judaizma*, Beograd 1996.

Das Schwartzbuch, Tatsachen und Dokumente – Die Lage der Juden in Deutschland 1933, Frankfurt am Main 1983.

Dawidowicz, Lucy, *The War against the Jews 1933-1945*, Harmondsworth 1987.

Die Juden in Ihrem Land, Würzburg 1967.

Dimitrijević, Bojan; Bogetić, Dragan, *Tršćanska kriza 1945-1954: vojno-politički aspekti*, Beograd 2009.

Димић, Љубодраг, Историја српске државности, књига III, Нови Сад 2001.

Dimić, Ljubodrag, *Jugoslavija i Hladni rat: Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita*, Beograd 2014.

Димић, Љубодраг; Јовановић, Мирослав; Стојановић, Дубравка, Србија 1804–2004: три виђења или позив на дијалог, Београд 2005.

Dobrovšak, Ljiljana, *Emancipacija Židova u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji u XIX veku*, *Zavod za hrvatsku povijest* 37 (2005), 125-143.

Dow, Alfred, *Soviet Jewry and the Soviet Policy*, New York 1990.

Dubnov, Simon, *Kratka istorija jevrejskog naroda*, Sremska Mitrovica 2006.

Eisenstadt, Shmuel Noah, *The Absorption of Immigrants - A Comparative Study Based Mainly on the Jewish Community in Palestine and the State of Israel*, London 1954.

Er'el, Šelomo, *Neue Wurzeln: 50 Jahre Immigration deutschsprachiger Juden in Israel*, Gerlingen 1983.

Elukin, Jonathan, *Living together – Living apart. Rethinking Jewish-Christian Relations in the Middle Ages*, New Jersey 2007.

Etinger, Šarl, *Istorija jevrejskog naroda*, Beograd 1996.

Židovi na tlu Jugoslavije, Zagreb 1988.

Zalokar, Jurij, *Psychological and psychopatological problems od immigrants and refugees*, Radovljica 1994.

Зиројевић, Олга, Питање исламизације Јевреја, Београд 1997.

Знаменити Јевреји Србије, Београд 2011.

Зундхаузен, Холм, Историја Србије од 19. до 21. века, Београд 2009.

Immigration and Settlement, Jerusalem 1973.

Ivanković, Mladenka, *Brodovi nade. Alije jugoslovenskih Jevreja u Izrael*, Beograd 2017.

Ivanković, Mladenka, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952), Kraj ili novi početak*, Beograd 2009.

Jakovina, Tvrtko, *Treća strana Hladnog rata*, Zaprešić 2011.

Janjetović, Zoran, *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941*, Beograd 2005.

Janjetović, Zoran, *Nemci u Vojvodini*, Beograd 2009.

Jončić, Koča, *Nacionalne manjine u Jugoslaviji*, Beograd 1962.

Jones, Howard, *„A New Kind of War“: America's Global Strategy and the Truman Doctrine in Greece*, Oxford 1997

Joppke, Christian, *The Role of the State in Cultural Integration: Trends, Challenges and Ways Ahead*, Washington 2012.

Jovanović, Jadranka, *Jugoslavija i Savet bezbednosti 1945-1985*, Beograd 1990.

Jovanović Miroslav; Kaser Karl; Naumović Slobodan (ed.), *Between the archives and the field: a dialogue on historical anthropology of the Balkans*, Beograd - Graz 1999.

Јовановић, Мирослав, Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919–1924, Београд 1996.

Јовановић, Мирослав, Руска емиграција на Балкану (1920–1940), Београд 2006.

Југославија у Хладном рату: Прилози истраживањима, Београд 2010.

Југословенска дипломатија 1945–1961, Београд 2012.

Kalvokorezi, Piter; Vint, Gaj, *Totalni rat*, Beograd 1987.

Kaser, Karl, *Balkan und Naher Osten*, Wien-Köln-Weimar 2011.

Kasher, Aryeh, *The Jews in Hellenistic and Roman Egypt: The Struggle for Equal Rights*, Mohr Siebeck 1985.

Kačavenda, Petar, *Nemci u Jugoslaviji 1918–1945*, Beograd 1991.

Kedourie, Elie, *Politics in the Middle East*, Oxford 1992.

Kerkkänen, Ari, *Yugoslav Jewry: Aspects of post-World War II and post-Yugoslav developments*, Helsinki 2001.

Keylor, William R, *The Twentieth-Century World, An International History*, Oxford 2001.

Kirk, George, *A Short History of the Middle East*, New York 1964

Klausen, Detlev, *Granice prosvetiteljstva – Društvena geneza modernog antisemitizma*, Beograd 2003.

Kleines Lexikon der ethnischen Minderheiten in Deutschland (Hrsg. C. Schmalz-Jacobsen, G. Hansen), München 1997.

Kliner-Fruck, Martina, „Es ging ja ums Überleben.“ *Deutsch-jüdische Frauen unter nationalsozialistischer Verfolgung, in der Emigration in Palästina/Israel und in der Remigration* (neobjavljena doktorska disertacija)

Кољанин, Милан, Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918–1941, Београд 2008.

Koljanin, Milan, *Nemački logor na beogradskom sajmištu 1941–1944*, Београд 1992.

Кон, Норман, Позив на геноцид, Нови Сад 1996.

Кремpton, Ричард, Балкан после Другог светског рата, Београд 2003.

Krohn, Claus-Dieter, *Handbuch der deutschsprachigen Emigration 1933–1945*, Darmstadt 1998.

Lebl, Ženi, *Do „konačnog rešenja“. Jevreji u Beogradu 1521–1942*, Београд 2001.

Lebl, Ženi, *Do „konačnog rešenja“. Jevreji u Srbiji*, Београд 2002.

Leshem, Elazer (Ed.); Shuval, Judith (Ed.), *Immigration to Israel: Sociological Perspectives*, New Brunswick 1998.

Levi-Štros, Klod, *Rasa i istorija – Rasa i kultura*, Београд 2017.

Lieu, Judith; North, John; Rajak, Tessa (Ed.), *The Jews among Pagans and Christians in the Roman Empire*, New York 2005.

Lis, Lorejn, *Održavanje Tita na površini: Sjedinjene države, Jugoslavija i Hladni rat*, Београд 2003.

Lopičić Jančić, Jelena, *Albert Vajs (1905–1964), Život i delo*, Београд 2014.

Лукић-Крстановић, Мирослава, Срби у Канади. Живот и симболи идентитета, Београд 1992.

Manošek, Valter, *Holokaust u Srbiji. Vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941–1942*, Београд 2007.

Mansfield, Peter, *A history of the Middle East*, London 2003.

Maccoby, Hyam, *Antisemitism and Modernity. Innovation and Continuity*, London – New York 2006

Mertens, Lothar, *Alija – Die Emigration der Juden aus der UdSSR/ GUS*, Bochum 1993.

Meyer, Peter (Ed.), *The Jews in Soviet Satellites*, Syracuse 1953.

Mielnicki, Michel, Munro, John, *Bialystock to Birkenau: The Holocaust Journey of Michel Mielnicki*, Vancouver 2000.

Милошевић, Михаило, Јевреји за слободу Србије 1912–1918, Београд 1995.

Milošević, Slobodan, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945*, Beograd 1981.

Митровић, Андреј, Време нетрпељивих, Подгорица 2004.

Michael, Robert, *A History of Catholic Antisemitism. The Dark Side of the Church*, New York 2008.

Michaelis, Meir, *Mussolini and the Jews - German-Italian Relations and the Jewish Question in Italy 1922-1945*, London 1978.

Mos, Džordž, *Istorija rasizma u Evropi*, Beograd 2005.

McGhee, George, *The US-Turkish-NATO Middle East Connection: How the Truman Doctrine and Turkey's NATO Contained the Soviets*, London-New York 1990.

Nolte, Ernst, *Fašizam u svojoj epohi*, Beograd 1990.

Neumann, Shoshanna, *Aliyah to Israel: Immigration under Conditions of Adversity*, Bonn 1999.

Niewand, Boris, *Theorising Transnational Migration - The Status Paradox of Migration*, New York 2011.

Ovendale, Richie, *Britain, the United States and the end of the Palestine mandate (1942-1948)*, Woodbridge-Suffolk 1989.

Paulus, Paul, *Psychology of Group Influence*, New Jersey 1980.

Pezo, Edwin, *Zwangsmigration in Friedenszeiten? Jugoslawische Migrationspolitik und die Auswanderung von Muslimen in die Türkei (1918 bis 1966)*, München 2013.

Penlar, Derek Jonathan, *Shylock's children: Economics and Jewish identity in Modern Europe*, Oxford 2001.

Pernau, Margrit, *Transnationale Geschichte*, Oakville 2011.

Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918–1978*, Beograd 1980.

Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918–1988 I-III*, Beograd 1989.

Петрановић, Бранко, Југославија на размеђу (1945–1950), Подгорица 1998.

Petranović, Branko, *Jugoslovenska revolucija i SSSR (1941–1945)*, Beograd 1988.

Petranović Branko, *Revolucija i kontrarevolucija (1941–1945) I-II*, Beograd 1983.

Petranović, Branko, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, Beograd 1992.

Petrović, Vladimir, *Etničko čišćenje. Geneza koncepta*, Beograd 2019.

Petrović, Vladimir, *Jugoslavija stupa na Bliski istok. Stvaranje jugoslovenske bliskoistočne politike 1946–1956*, Beograd 2007.

Pohl, Dieter, *Verfolgung und Massenmord in der NS-Zeit 1933–1945*, Darmstadt 2003.

Popov, Branislav, *Nemački zatvori i koncentracioni logori u Banatu (1941–1944)*, Beograd 1992.

Popov, Čedomir, *Od Versaja do Danciga*, Beograd 1976.

Поповић, Небојша, Јевреји у Србији 1918–1941, Београд 1997.

Preger, Andrija; Gatalica, Aleksandar, *Stoleće uz muziku*, Beograd 2011.

Psihologija izbeglištva, Beograd 1997.

Радић, Радмила, Држава и верске заједнице 1945–1970 I-II, Београд 2002.

Radford, Jim, *Individual and Small Group Decisions*, New York 1989.

Raz, Zeev, *Israels politisches System und Ben Gurion*, Köln 1972.

Rees, Laurence, *Auschwitz: A New History*, New York 2005.

Ristović, Milan, *Dug povratak kući: deca izbeglice iz Grčke u Jugoslaviji: 1948–1960*, Beograd 1998.

Ristović, Milan, *Nemački „Novi poredak“ i jugoistočna Evropa 1940/41–1944/45 - planovi o budućnosti i praksa*, Beograd 1991.

Ristović, Milan, *Obični ljudi: prilozi za istoriju*, Beograd 1999.

Ристовић Милан (пр.), Приватни живот код Срба у двадесетом веку, Београд 2007.

Ристовић, Милан, У потрази за уточиштем – Југословенски Јевреји у бекству од Холокауста 1941–1945, Београд 1998.

Robbins, Keith, *The World since 1945; A Concise History*, Oxford 1998.

Робертс, Џон, Европа 1880–1945, Београд 2002.

Roberts, John, *The Penguin History of the Twentieth Century*, London 1999.

Romano, Jaša, *Jevreji Jugoslavije 1941–1945. Žrtve genocida i učesnici NOR*, Beograd 1980.

Рот, Никола, Психологија група, Изабрана дела, том IV, Београд 2010.

Roth, Joseph, *Juden auf Wanderschaft*, Köln 1985.

Ros, Džordž Lahman, *Istorija rasizma u Evropi*, Beograd 2005.

Sammartion, Annemarie, *The impossible Border, Germany and the East 1914–1922*, New York 2010.

Sartr, Žan Pol, *Razmišljanja o jevrejskom pitanju*, Beograd 1992.

Siegel, Dina, *The great immigration: Russian Jews in Israel*, New York 1998.

Singer, Аса, *Sećanja na vreme kada sam bio predsednik Saveza (1994–2007)*, I deo, Beograd 2012.

Sociološki leksikon, Beograd 1982.

Sombart, Werner, *The Jews and Modern Capitalism*, Kitchener 2001.

Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961, Beograd 2008.

Spomenica Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd 1969.

Spomenica Saveza jevrejskih opština Srbije, Beograd 2010.

Stocker-Waibl, Jasmin, „Die Juden sind unser Unglück“, *Antisemitische Verschwörungstheorien und ihre Verankerung in Politik und Gesellschaft*, Wien 2009.

Stojković, Ljubiša, Martić, Miloš, *Nacionalne manjine u Jugoslaviji*, Beograd 1953.

Shoup, Paul, *Communism and the Yugoslav National Question*, New York, London 1968.

Schaffer, Harry, *The Soviet Treatment of Jews*, New York 1974.

Schlör, Joachim, *Endlich im Gelobten Land? Deutsche Juden unterwegs in eine neue Heimat*, Berlin 2003.

Schoenbaum, David, *The United States and the State of Israel*, New York-Oxford, 1993.

Schoenberger, Gerhard, *Der gelbe Stern: Die Judenverfolgung in Europa 1933-1945*, Frankfurt am Main 1991.

Švob, Melita, *Židovi u Hrvatskoj – Migracije i promjene u židovskoj populaciji*, Zagreb 1997.

Tollington, Janet, *Tradition and Innovation in Haggai and Zechariah 1–8*, Sheffield 1993.

Tomac, Petar, *Prvi svetski rat 1914–1918*, Beograd 1973.

Tripković, Đoka, *Prilike u Jugoslaviji i Velika Britanija 1945–1948*, Beograd 1990.

The Origins and Evolution of the Palestine Problem 1917-1988, New York, 1990.

The Question of Palestine and the United Nations, New York 2008.

Feinberg, Nathan, *Some Problems of the Palestine Mandate*, Tel Aviv 1936.

Flapan, Simcha, *Die Geburt Israels – Mythos und Wirklichkeit*, München 1988.

Frankel, Jonathan, *The Jews and the European Crisis: 1914-1921*, New York 1988.

Франкл, Виктор, *Зашто се нисте убили – Тражење смисла живљења*, Београд 1994.

Freidenreich, Harriet Pass, *The Jews of Yugoslavia*, Philadelphia 1979.

Friedman, Isaiah, *Palestine: A Twice Promised Land? The British, the Arabs and Zionism, 1915-1920*, New Jersey 2000.

Fromkin, David, *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*, New York 2001.

Fogel, Milan; Ristović, Milan; Koljanin, Milan, *Serbia. Righteous among Nations*, Belgrade 2010.

Fohrer, Georg, *Geschichte Israels. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Wiesbaden 1995.

Hahn, Sylvia, *Historische Migrationsforschung*, Frankfurt - New York 2012.

Han, Petrus, *Soziologie der Migration*, Stuttgart 2010.

Handbuch der deutschsprachigen Emigration 1933-1945, Darmstadt 1998.

Harbutt, Fraser J, *The Cold War Era*, New Jersey 2002.

Haskell, Guy, *From Sofia to Jaffa*, Detroit 1994.

Haumann, Heiko, *A History of East European Jews*, Budapest-New York 2002.

Hilberg, Raul, *Zločinci, žrtve, posmatračii; Jevrejska katastrofa 1933–1945*, Beograd 2001.

Haumann, Heiko, *A History of East European Jews*, Budapest-New York 2002.

Herzog, Chaim (updated by Gazit, Schlomo), *Arab-Israeli Wars. War and Peace in the Middle East from the 1948 War of Independence to the Present*, New York 2005.

Hobsbaum, Erih, *Doba ekstrema, Istorija kratkog dvadesetog veka*, Beograd 2004.

Hobsbaum, Erih, *Interesantna vremena*, Podgorica 2005.

Hobsbaum, Erih, *Nacije i nacionalizam od 1780: program, mit, stvarnost*, Beograd 1995.

Holian, Anna, *Between National Socialism and Communism: Displaced Persons in Postwar Germany*, Ann Arbor 2011.

Храбак, Богумил, *Јевреји у Београду, до стицања равноправности (1878)*, Београд 2009.

Castles, Stephen, Miller, Mark J. (Ed.), *The age of Migrations. International Population Movements in the Modern World*, London 1993.

Цветковић, Драган, *Ог Тојовских шуја до Сајмишџа*, Београд 2021.

Cesarini, David; Fullbrook, Mary (Ed.), *Citizenship, Nationality and Migration in Europe*, London 1996.

Collins, Barry, *Social Psychology*, Reading 1970.

Crisp, Richard; Turner Rhiannon, *Essential Social Psychology*, London 2007.

Čizmić, Ivan, *Iseljeništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom*, Zagreb 1978.

Dželetović Ivanov, Pavle, *Jevreji Kosova i Metohije*, Београд 1988.

Švob, Melita, *Židovi u Hrvatskoj – Migracije i promjene u židovskoj populaciji*, Zagreb 1997.

Шланг, Игњат, *Јевреји у Београду*, Београд 1926.

Šobajić, Vojimir, *Jevrejstvo i Izrael*, Скопље 1982.

Šosberger, Pavle, *Jevreji u Vojvodini: kratak pregled istorije vojvođanskih Jevreja*, Novi Sad 1998.

Šuvar, Stipe, *Nacije i međunacionalni odnosi u socijalističkoj Jugoslaviji*, Zagreb 1970.

Steinweis, Alan E, *Kristallnacht 1938 – Ein deutscher Pogrom*, Stuttgart 2011.

Weinberg, Abraham, *Migration and Belonging*, The Hague 1961.

Wilner, Dorothy, *Nation-Building and Community in Israel*, New Jersey 1969.

Wolffsohn, Michael; Bokovoy, Douglas, *Israel - Geschichte, Politik, Gesellschaft, Wirtschaft (1882-2001)*, Opladen 2003.

Whyte, George, *The Dreyfus Affair. A Chronological History*, London – New York 2006.

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Албала, Паулина, „Др Давид Албала као јеврејски национални радник“, *Јеврејски алманах 1957–1958*, 95-96.

Alkalaj, David, „Jugoslovenska alija“, *Jevrejski almanah 1955/6*, 190-200.

Amir, Yehuda, „Soziale Integration durch Bildung in Israel“, у публикацији: Bade, Klaus; Troen, Ilan, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 121-124.

Bade, Klaus, „Historische Migrationsforschung“, *IMIS Beitrage 20* (2002), 21-44.

Bartulica, Milostislav, „Novi zadaci iseljeničke politike“, *Novi iseljenik 4* (1935), 8-11

Bendikaite, Egle, „Zwischen Anspruch und Wirklichkeit: Die Politike gegenüber den Juden in Litauen in der Zwischenkriegszeit“, у публикацији: Dahlmann, Dittmar, Hilbrenner, Anke (Ed.), *Zwischen grossen Erwartungen und bösem Erwachen. Juden, Politik und Antisemitismus in Ost- und Südosteuropa 1918-1945*, Paderborn 2007, 101-120.

Богетић, Драган, „Југославија између Истока и Запада“, у публикацији: Југославија у Хладном рату – прилози истраживањима, Београд 2010, 13-36.

Bogetić, Dragan, „Jugoslavija u Hladnom ratu“, *Istorija 20. veka 2* (2008), 343-399.

Boeckh, Kathrin, „Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944-1953“, *Časopis za suvremenu povijest 2* (2006), 403-431.

Boeckh, Kathrin, „Židovska vjerska općina u Zagrebu do 1941. godine“, *Časopis za suvremenu povijest 1* (1995), 33-53.

Bonar, Milica, „Apatridi u ambijentu socijalne isključenosti“, *Odjek 1-2* (2012), 57-63.

Brandl, Naida-Mihal, „Djelatnost židovske bogoštovne općine u Zagrebu od 1945. do 1946. godine“, *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest* 47:2 (2015), 675-710.

Brandl, Naida-Mihal, „Židovski identitet/i u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata: Kratak pregled“, *Nacionalne manjine u Hrvatskoj i Hrvati kao manjina*, Zagreb 2015, 167-194.

Brauning, Kristofer, „Konačno rešenje u Srbiji – Judenlager na Sajmištu – studija slučaja“, *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja* 6 (1992), 407-428.

Breznik, Dušan, „Unutrašnje migracije u Jugoslaviji posle Drugog svetskog rata“, у публикацији: *Pogledi na migracije stanovništva Jugoslavije*, Beograd 1990.

Brunnbauer, Ulf, „Jugoslawische Geschichte als Migrationsgeschichte“, у публикацији: *Gesellschaft, Nation, Konflikt und Erinnerung in Sudosteuroopa, Festschrift fur Holm Sundhausen zum 65. Geburtstag*, 111-131.

Bureiko, Nadiia, „Integration Policy towards Immigrants: Current Experience“, *CES Working Papers* 1 (2012), 12-23.

Vajs, Albert, „Jevreji u novoj Jugoslaviji“, *Jevrejski almanah* 1954, 125-144.

Vajs, Albert, „O antisemitizmu pre i za vreme nacizma“, *Jevrejski almanah* 1963/1964, 13-34.

Vlajković, Jelena, „Psihološki aspekti izbeglištva“, у публикацији: *Psihologija izbeglištva*, Beograd 1997.

Vukman, Peter, „The Possibility of a Soviet Military Attack against Yugoslavia in British archival Documents (1948–1953)“, *Tokovi istorije* 1-2 (2009), 163-176.

Vulesica, Marija, „Antisemitismus im ersten Jugoslawien 1918 bis 1941“, *Jahrbuch für Antisemitismusforschung* 17 (2008), 131-152.

Gelman, Jerome Yehuda, „Tradition and Modernity: Jewish religious identity in Israel and Attitudes to the Palestinians“, *Forum Bosnae* 55 (2012), 49-56.

Glick Schiller, Nina; Basch, Linda; Szanton Blanc, Cristina, „From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration“, *Anthropological Quarterly* 68-1 (1995), 48-63.

Glišić, Venceslav, „Otpor sukobu sa Informbiroom u vrhu KPJ“, *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948*, Beograd 1999, 173-181.

Goldstein, Ivo, „Katholische Kirche, Erzbischof Stepinac und die Juden“, *Fantom slobode* 12 (2008), 390-398.

Goldštajn, Ivo, „Kontakti zagrebačke židovske općine s inozemstvom“, *Kladovo transport*, Beograd 2006, 23-49.

Grünfelder, Anna, „Aufgeschobene Vernichtung. Jüdische Emigration nach Jugoslawien (1933-1938-1945)“, *Südosteuropaforschung* 71 (2012), 233-284.

Damanakis, Michael, „Die Integration der Omogenis, dargestellt am Beispiel der Schulintegration“, у публикацији: *Migrations- und integrationspolitik gegenüber „gleichstämmigen“ Zuwanderern*, Beiträge der Akademie für Migration und Integration, Heft 3, Osnabrück 1999, 30-50.

Despotović, Tija, „Problem separacije u izbeglištvu“, *Psihologija izbeglištva*, Beograd 1997.

Devetak, Silvio, „Ethnic Minorities and State-Nation: Equality or Subjugation“, у публикацији: Seewann, Gerhard (Hrsg.), *Minderheitenfragen in Südosteuropa*, München 1992, 54-60.

Dietz, Barbara, „Migrationspolitik unter ethnischen Vorzeichen: Aussiedleraufnahme und die Politik der Aussiedlerintegration“, у публикацији: *Migrations- und integrationspolitik gegenüber „gleichstämmigen“ Zuwanderern*, Beiträge der Akademie für Migration und Integration, Heft 3, Osnabrück 1999, 10-29.

Dobrovšak, Ljiljana, „Prva konferencija Zemaljsko udruženja cionista južnoslavenskih krajeva Austrougarske monarhije u Brodu na Savi 1909. godine“, *Scrinia Slavonica* 6 (2006), 234-266.

Dobrovšak, Ljiljana, „Prvi cionistički kongres u Osijeku 1904. godine“, *Časopis za suvremenu povijest* 2 (2005), 479-495.

Dragišić, Petar, „Nazad u neizvesnost. Povratak jugoslovenskih emigranata u Jugoslaviju 1945–1951“, *Arhiv* 1-2 (2009), 134-141.

Đikanović, Vesna, „Iseljeničko pitanje kao predmet od javnog interesa u Kraljevini Jugoslaviji“, *Tokovi istorije* 1-2 (2009), 7-20.

Đikanović, Vesna, „Jugoslovenska država i iseljenici – Propagandni rad među iseljenicima u SAD od 1945. do 1948“, *Tokovi istorije* 1-2 (2005), 145-159.

Živanov, Sava, „Uzroci i posledice sukoba“, *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948*, Beograd 1999, 21-34.

Životić, Aleksandar, „Jugoslavija i Bliski istok (1945–1956)“, *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961*, Beograd 2008, 483-496.

Животић, Александар, „Југославија и Блиски Исток (1945–1970)“, у публикацији: *Југославија у Хладном рату – прилози истраживањима*, Београд 2010, 37-62.

Životić Aleksandar, „Jugoslavija i nastanak Izraela 1945–1948“, *Tito – viđenja i tumačenja*, Beograd 2011, 522-533.

Zach, Krista, „Feindliche Fremde - ein Topos zur Motivation der Ausgrenzung. Deutsche, Juden, Rumänen, Andere als Migranten im 20. Jahrhundert“, у публикацији: *Migration in Südöstlichen Mitteleuropa*, München 2005, 49-68.

Zbenovich, Claudia, „The Experience of Parenting and Growing Up as Immigrants: A Discourse of Child-Rearing Practices in Russian-Israeli Families“, *Журнал социальных исследований* 3 (2010), 184-187.

Zeuginn, Bettina, „Die 22 Zionistenkongresse bis zur Staatsgründung Israels, Ein kurzer Überblick“, у публикацији: *Der*

Erste Zionistenkongress von 1897, Ursachen, Bedeutung, Aktualität, Basel 1997, 244-249.

Zeuginn, Bettina, „Drei Tage in Basel“, у публикацији: *Der Erste Zionistenkongress von 1897, Ursachen, Bedeutung, Aktualität*, Basel 1997, 141-148.

Ionescu, Magdalena, „The Jewish emigration from Romania in the context of Israel's creation“, *Valahian Journal of Historical Studies* 15 (2011), 119-136.

Ivanković, Mladenka, „Jevreji u Jugoslaviji 1918–1952“, *Pisati istoriju Jugoslavije*, Beograd 2007, 119-139.

Ivanković, Mladenka, „Odlazak jevrejskih izbeglica – žrtava holokausta iz evropskih zemalja za Palestinu preko teritorije Jugoslavije 1946/7. godine“, *Tokovi istorije* 3 (2006), 141-153.

Ivanković, Mladenka, „On the Other Side of the World, Children in Death Camps“, *Genocide and Crimes of Nezavisna država Hrvatska (Independent State of Croatia) against Serbs, Jews and Roma in WWII – The Proceedings*, Banja Luka 2014, 329-340.

Ivanković, Mladenka, „Stav vlasti nove Jugoslavije o rešavanju problema razvojenih porodica“, *Hereticus* 3-4 (2007), 85-101.

Janjetović Zoran, „Uticaj srpskog faktora na položaj nacionalnih manjina u Jugoslaviji u razdoblju između dva svetska rata“, *Pisati istoriju Jugoslavije*, Beograd 2007, 101-110.

Joran, Ezra, „Pet godina nezavisnost Izraela“, *Jevrejski almanah* 1954, 156-164.

Kaplan, Bernice, „Migration as a Rite of Passage“, *Estudios de Antropologia Biológica* 1 (1982), 495-502.

Kaser, Karl, „Der Balkan und der Nahe Osten - eine gemeinsame Geschichte“, *Südostforschungen* 69/70 (2010/2011), 397-430.

Kern, Rudolf, „Europäische Institutionen und Minderheiten“, у публикацији: Seewann, Gerhard (Hrsg.), *Minderheitenfragen in Südosteuropa*, München 1992, 62-78.

Koljanin, Milan, „Antisemitski stereotipi i propaganda u Srbiji 1941–1942. godine“, *Istorija XX veka* 1 (2003), 83-118.

Koljanin, Milan, „Odnos srpske crkve prema Jevrejima i „jevrejskom pitanju» (1918–1941)“, *Srpska teologija u dvadesetom veku*, Beograd 2007, 93-115.

Koljanin, Milan, „Poslednje putovanje Kladovskog transporta, Zbornik radova Kladovo transport“, Beograd 2006, 65-101.

Koljanin, Milan, „‘Rasna revolucija’ na evropskom jugoistoku 1920–1941“, *Istorija XX veka* 2 (2007), 59-74.

Koljanin, Milan, „Srpska pravoslavna crkva i Jevreji (1918–1937)“, *Tokovi istorije* 2 (2009), 67-78.

Kotowski, Albert, „*Polska dla Polaków: Über den Antisemitismus in Polen in der Zwischenkriegszeit*“, у публикацији: Dahlmann, Dittmar, Hilbrenner, Anke (Ed.), *Zwischen grossen Erwartungen und bösem Erwachen. Juden, Politik und Antisemitismus in Ost- und Südosteuropa 1918-1945*, Paderborn 2007, 77-100.

Kuhn, Hermann, „Israel und Europa, Bestandsaufnahme einer Entfremdung“, *Die Kommune, Forum for Politics, Economy, Culture* 3 (2004), 15-17.

Kuti, Simona, „Koncepti transnacionalnih socijalnih prostora i polja u istraživanju migracijskih i postmigracijskih procesa“, *Migracijske i etničke sveske* 2 (2012), 119-141.

Kymlicka, Will, „Immigration, Citizenship, Multiculturalism: Exploring the Links“, у публикацији: Spenser S. (Ed.), *The Politics of Migration*, Blackwell 2003, 195-208.

Lazăr, Andreea, „Transnational migration studies. Reframing sociological imaging and research“, *Journal of Comparative Research in Anthropology and Sociology* 2 (2011), 69-83.

Laquillon, Wolfgang, „Soziokulturelle Eingliederung von Aussiedlern: Psychosoziale Problemlagen und gesellschaftliche Rahmenbedingungen“, у публикацији: Bade, Klaus; Troen, Ilan,

Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel, Bonn 1993, 100-106.

Lebl, Ženi, „Tragedija transporta Kladovo-Šabac, Odbor za pomoć emigrantima“, *Kladovo Transport*, Beograd 2006, 102-163.

Lenz-von Traitteur, Carola, „Integration von Aussiedlern als rechtliche und tatsächliche Gleichstellung“, у публикацији: Bade, Klaus, Troen, Ilen, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 114-120.

Levitt, Peggy; Jaworsky, Nadya, „Transnational Migration Studies: Past Developments and Future Trends“, *Annual Review of Sociology* (2007), 129-156.

Liebman, Charles, „The Debate on American Jewish Life: A „Survivalist’s“ Response to Some Recent „Revisionist“ Works“, у публикацији: *Studies in Contemporary Jewry, The Jews and the European Crisis (1914-1921)*, Volume IV, 175-184.

Lichtblau, Albert, „Das fragile Korsett der Koexistenz: Zum Verhältnis von jüdischer und nichtjüdischer Bevölkerung in Österreich 1918 bis 1938“, у публикацији: Dahlmann, Dittmar, Hilbrenner, Anke (Ed.), *Zwischen grossen Erwartungen und bösem Erwachen. Juden, Politik und Antisemitismus in Ost- und Südosteuropa 1918-1945*, Paderborn 2007, 31-52.

Loewenberg, Frank, „Die Organisation der Eingliederungshilfe in Israel“, у публикацији: Bade, Klaus, Troen, Ilen, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 64-73.

Löwe, Heinz-Dietrich, „Government Policies and the Tradition of Russian Anti-Semitism 1772-1917“, *Patterns of Prejudice* 27:1 (1993), 47-63

Löwe, Heinz-Dietrich, „Die Juden im bol’shevikischen System“, у publikaciji: Dahlmann, Dittmar, Hilbrenner, Anke (Ed.), *Zwischen*

grossen Erwartungen und bösem Erwachen. Juden, Politik und Antisemitismus in Ost- und Südosteuropa 1918-1945, Paderborn 2007, 137-166.

Лубурић, Радоица, „Политичка емиграција из информбировских земаља у Југославији (1948–1953)“, *Годишњак за друштвену историју* 3 (1996), 215-228.

Lupis-Vukić, Ivan, „Nacionalna svijest našeg iseljeničtva“, *Novi iseljenik* 14 (1935), 1-2.

Lutovac, Milisav, „Migracije i kolonizacije u Jugoslaviji u prošlosti i sadašnjosti“, *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 7 (1958), 13-23.

Lüthi, Barbara, „Das Eigene im Fremden: Erste Begegnungen von Zionisten mit der arabischen Kultur“, у публикацији: *Der Erste Zionistenkongress von 1897, Ursachen, Bedeutung, Aktualität*, Basel 1997, 264-267.

Margolis, Carmi, „Berufliche Integration in Israel am Beispiel der Ärzte“, у публикацији: *Bade, Klaus, Troen, Ilen, Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 154-157.

Marculli, Patrick; Petry, Erik; Zeuginn, Bettina, „Strömungen im Zionismus“, у публикацији: *Der Erste Zionistenkongress von 1897, Ursachen, Bedeutung, Aktualität*, Basel 1997, 250-256.

Maurer, Desmond, „Minding your Greeks and Jews: Europe's imaginary Friends and Enemies“, *Forum Bosnae* 55 (2012), 57-96.

Mendelsohn, Ezra, „Zwischen großen Erwartungen und bösem Erwachen: Das Ende der multinationalen Reiche in Ostmittel- und Südosteuropa aus jüdischer Perspektive“, у публикацији: *Dahlmann, Dittmar, Hilbrenner, Anke (Ed.), Zwischen grossen Erwartungen und bösem Erwachen. Juden, Politik und Antisemitismus in Ost- und Südosteuropa 1918-1945*, Paderborn 2007, 13-30.

Mevorah, Abram, „O radu saveza jevrejskih opština prvih dana po oslobođenju Beograda“, *Jevrejski almanah* 1955/6, 123-126.

Митровић Момчило, „Избеглиштво у Србији у XX веку“, Зборник радова Десети конгрес историчара Југославије, Београд 1998, 259-265.

Митровић, Момчило; Селинић, Слободан, „Југословенска Информбироовска емиграција у источноевропским земљама 1948–1964“, Токови историје 1-2 (2009), 31-54.

Müller, Dietmar, „Paradigmatische oder unvergleichbare Minderheit? Juden im Nationscode und in der Minderheitspolitik Rumaniens in der Zwischenkriegszeit“, у публикацији: Dahlmann, Dittmar, Hilbrenner, Anke (Ed.), *Zwischen grossen Erwartungen und bösem Erwachen. Juden, Politik und Antisemitismus in Ost- und Südosteuropa 1918-1945*, Paderborn 2007, 253-286.

Nižňanský, Eduard, „The discussions of Nazi Germany on the deportation of Jews in 1942 – the examples of Slovakia, Rumania and Hungary“, *Historicky časopis*, Supplement (2011), 111-136.

Oltean Anca, „Aspects from the Life of Romanian and Hungarian Jews during the Years 1945-1953“, *Eurotimes*, Supliment 2 (2011), 171-187.

Oltean Anca, „The Jews of Romania and their Immigration to Israel 1948-1952“, *Eurotimes* 11 (2011), 41-55.

Pavlowitch, Stevan, „Od Tito's Yugoslavia in the Fifties: From Balkan Stalinism to would-be World Leadership“, *Balkan posle Drugog svetskog rata*, Beograd 1996, 128-137.

Palis, Alexandros, „Migrations in the Balkans during the Years 1912-1924“, *The Geographical Journal* 66 (1925), 315-331.

Perera, David, „Neki statistički podaci o Jevrejima u Jugoslaviji u periodu od 1938. do 1965 godine“, *Jevrejski almanah* 1963–1964, 135-147.

Perić, Marko; Stanić, Srećko, „Jevreji Beograda u popisima stanovništva XIX i XX veka“, *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja* 6 (1992), 277-309.

Petersen, William, „A General Typology of Migration“, *American Sociological Review*, Vol. 23, No. 3 (1958) 256-266.

Petrović, Dragoljub, „Politička karta Balkana posle Drugog svetskog rata“, *Balkan posle Drugog svetskog rata*, Beograd 1996, 222-227.

Petrović, Ranko, „Balkan u svetskoj politici u 20. veku“, *Balkan posle Drugog svetskog rata*, Beograd 1996, 214-221.

Petrović, Ranko, „Istorijski značaj i političke reperkusije 1948“, *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948*, Beograd 1999, 13-20.

Petry, Erik, „Einwanderungsbewegungen von 1904 bis 1948“, у публикацији: *Der Erste Zionistenkongress von 1897, Ursachen, Bedeutung, Aktualität*, Basel 1997, 268-271.

Pickus, David, „Philo-semitism in Serbia 1940. and after“, *Sociologija* L 4 (2008), 433-448.

Polani, Hanna, „Sprachunterricht für Neueinwanderer: Die israelische Ulpan“, у публикацији: Bade, Klaus; Troen, Ilan, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 131-134.

Radenić, Andrija, „Jevreji u Srbiji, Narodni poslanici Jevreji u Skupštini Srbije 1878-1888“, *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja* 6 (1992), 1-114.

Radić, Radmila, „Iseljavanje stanovništva sa jugoslovenskog prostora sredinom pedesetih godina“, *Istorijski zapisi* 72 (1999), 143-173.

Radovanović, Milan, „Der Transit jüdischer Migranten durch Jugoslawien nach Palästina und Israel (1933-1952) - der Fall Ernest Beschinsky“, *Istorija XX veka* 1 (2016), 109-118.

Радовановић, Милан, „Емиграција јеврејске деце из Југославије у Израел (1948–1952) – Три личне историје“, *Токови историје* 2 (2017), 155-174.

Радовановић, Милан, „Из избеглиштва у емиграцију – Политичке избеглице из земаља Информбироа у организованом исељавању

Јевреја из Југославије у Израел (1948–1952)“, Архив 1-2 (2015), 152-167.

Радовановић, Милан, „Исељење јеврејске деце из Југославије у Израел 1948/9“, *Наша прошлост* 14 (2013), 161-170.

Радовановић, Милан, „If at first you don't succeed... – Организовано исељавање Јевреја из Југославије у Израел (1948–1952) и атипични случај Фране Галамбоша“, *Годишњак за друштвену историју* 1 (2019), 65-84.

Radovanović, Milan, „Migration spawning Migration – On one aspect of continuity in Jewish Migration from Yugoslavia to Palestine/Israel“, *Istorija XX veka* 2 (2020), 187-202.

Радовановић, Милан, „Организована емиграција капитала – „Збирни рачун репатрираца за Израел“ (1948–1952)“, Архив 1-2 (2017), 164-184.

Радовановић, Милан, „Поједини економски аспекти организованог исељавања југословенских Јевреја у Израел 1948/9. године“, *Годишњак за друштвену историју* 3 (2011), 81-102.

Радовановић, Милан, „Поједини статистички аспекти организованог исељавања Јевреја из Југославије у Израел (1948–1952)“, *Годишњак за друштвену историју* 2 (2015), 53-81.

Радовановић, Милан, „The Sound of Silence – Југословенска штампа о организованом исељавању Јевреја из Југославије у Израел (1948–1952)“, *Годишњак за друштвену историју* 1 (2013), 77-91.

Radovanović, Milan, „The internal Framework of Organized Jewish Migration from Yugoslavia to Israel (1948-1952)“, *Istorija XX veka* 1 (2019), 121-138.

Radovanović, Milan, „The State, the Organization and the Individual – A three-level Approach to Migration“, у публикацији: *Where is Civil Society in Central Europe heading to?*, Košice 2015, 169-187.

Радовановић, Милан, „Ционизам и прагматизам – Зашто су се југословенски Јевреји иселили у Израел? (1948–1952)“, Београдски историјски гласник 6 (2015), 215-249.

Radovanović, Milan, „Hello, Goodbye - Farewell ceremonies as part of organized Jewish emigration from Yugoslavia to Israel (1948-1952)“, Годишњак за друштвену историју 1 (2017), 47-67.

Радојевић, Мира, „Живети и радити у емиграцији. Савез „Ослобођење“ (1949–1990)“, у публикацији: Југославија у Хладном рату – прилози истраживањима, Београд 2010, 97-110.

Reiterer, Albert, „Die politische Konstitution von Etnizität“, у публикацији: Seewann G (Hrsg.), *Minderheitenfragen in Südosteuropa*, München 1992, 37-52.

Richmond, Anthony, „Reactive Migration: Sociological Perspectives On Refugee Movements“, *Journal of Refugee Studies* 6/1 (1993), 7-23.

Ringger, Kathrin, „Das Palästina-Mandat 1923-1948 – Die Institutionalisierung eines Konflikts“, у публикацији: *Der Erste Zionistenkongress von 1897, Ursachen, Bedeutung, Aktualität*, Basel 1997, 282-285.

Ringger, Kathrin, „*Ein Abenteuer Englands: Diplomatische Bemühungen um eine Heimstätte für das jüdische Volk 1897-1922*“, у публикацији: *Der Erste Zionistenkongress von 1897, Ursachen, Bedeutung, Aktualität*, Basel 1997, 272-281.

Ristović, Milan, „Југославија и јеврејске избеглице 1938–1941“, *Istorija XX veka* 1 (1996), 21-43.

Ristović, Milan, „Turisti pod sumnjom (o jednom vidu politike Kraljevine Jugoslavije prema јеврејским избеглицама 1938–1941. године)“, *Kladovo transport*, Beograd 2006, 170-189.

Ristović, Milan, „Unsere und fremde Juden. Zum Problem der Jüdischen Flüchtlinge in Jugoslawien 1938-1941“, у публикацији: Dahlmann, Dittmar, Hilbrenner, Anke (Ed.), *Zwischen grossen*

Erwartungen und bösem Erwachen. Juden, Politik und Antisemitismus in Ost- und Südosteuropa 1918-1945, Paderborn 2007, 191-216.

Rosenthal, Gerd, „Berufliche Eingliederungshilfen für jugendliche Aussiedler durch freie Träger der Sozialarbeit“, у публикацији: Bade, Klaus, Troen, Ilen, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 142-146.

Rotman, Liviu, „Konzepte der rumanischen Staatsmacht und der jüdischen Bevölkerung zur Emigration (Aliya) zwischen 1944 und 1960“, у публикацији: *Migration in Südöstlichen Mitteleuropa*, München 2005, 271-280.

Sabatello, Eitan, „Migration aus der früheren UdSSR nach Israel“, у публикацији: *Migration in Europa – Historische Entwicklung, aktuelle Trends und politische Reaktionen*, Frankfurt-New York 1996, 391-406.

Spivak, Aviah, „Die Intergration von Einwanderern in Israel: Politische und ökonomische Folgenwirkung“, у публикацији: Bade, Klaus, Troen, Ilen, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 81-84.

Sterbling, Anton, „Migration als Forschungsparadigma-Wanderungsbewegungen in und aus Südosteuropa“, у публикацији: *Migration in Südöstlichen Mitteleuropa*, München 2005, 33-48.

Стипић, Давор, „У борби против заборава: Јеврејска заједница у Југославији и очување сећања на холокауст 1945–1955“, Годишњак за друштвену историју 2 (2016), 91-121.

Stojković, Momir, „Borba velikih sila za prevlast i sfere uticaja na Balkanu 1941–1949“, *Balkan posle Drugog svetskog rata*, Beograd 1996, 11-26.

Sundhausen, Holm, „Geschichte Südosteuropas als Migrationsgeschichte Eine Skizze“, *Südost Forschungen* 65-66 (2006/2007), 422-477.

Shay, Shaul, „Israel and Yugoslavia between East and West“, *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961*, Beograd 2008, 473-482.

Shoup, Paul, „Yugoslavia National Minorities under Communism“, *Slavic Review* 22 (1963), 64-81.

Showstack, Gerald, „Prozesse und Strukturen der Eingliederung in Israel“, у публикацији: Bade, Klaus, Troen, Ilen, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 147-153.

Szaynok, Bozena, „Jews in Polish Communist Policy (1949-1953)“, у публикацији: Grözinger E, Ruta M (Ed.), *Under the red Banner - Yiddish culture in the communist countries in the postwar era*, Wiesbaden, Harrassowitz 2008, 27-36.

Терзић, Милан, „Од признања до прекида (Југославија и Израел 1948–1967)“, Војноисторијски гласник 1 (2010), 39-73.

Țighilii, Iolanda, „Dobrudja, a Multiethnic Space. The Jews (1878-1947). Cultural Legacy. Case Study: Tulcea County“, *Revista Română de Studii Eurasiatice* 7(1-2) (2011), 97-114.

Tilly, Charles, „Migration in Modern European History“, у публикацији: McNeill W, Ruth A (Ed), *Human Migration - Patterns and Policies*, Indiana 1978, 48-72.

Tomovska, Kristina, „Juden und andere Minderheiten: Die jugoslawische Politik gegenüber Juden in Vardar-Makedonien in der Zwischenkriegszeit“, у публикацији: Dahlmann, Dittmar, Hilbrenner, Anke (Ed.), *Zwischen grossen Erwartungen und bösem Erwachen. Juden, Politik und Antisemitismus in Ost- und Südosteuropa 1918-1945*, Paderborn 2007, 167-190.

Torok-Yablonka, Hanna, „Überlebende des Holocaust in Israel: Gedanken zu einer eizigartigen Zuwanderung“, у публикацији: Bade, Klaus, Troen, Ilen, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 180-185.

Tripković Đoko, „Sukob Jugoslavije sa i Sovjetskog Saveza i odnosi na Balkanu 1948–1955“, *Balkan posle Drugog svetskog rata*, Beograd 1996, 86-91.

Troen, Ilan, „Zuwanderung und Eingliederung: Die Perspektive eines Israeli“, у публикацији: Bade, Klaus, Troen, Ilan, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 26-36.

Ungváry, Krisztián, „Die „Judenfrage“ in der Sozial- und Siedlungspolitik: Zur Genese antisemitischer Politik in Ungarn“, у публикацији: Dahmann, Dittmar, Hilbrenner, Anke (Ed.), *Zwischen grossen Erwartungen und bösem Erwachen. Juden, Politik und Antisemitismus in Ost- und Südosteuropa 1918-1945*, Paderborn 2007, 287-304.

Faist, Thomas, „Transnationale Migration als relative Immobilität in einer globalisierten Welt“, *Working Papers - Centre of Migration, Citizenship and Development* 11 (2006), 1-38.

Fassmann, Heinz; Münz, Rainer, „Europäische Migration – ein Überblick“, у публикацији: *Migration in Europa – Historische Entwicklung, aktuelle Trends und politische Reaktionen*, Frankfurt-New York 1996, 13-52.

Fischer, Shlomo, „Religious Zionism between Nationalism, Religion and Modernity“, *Forum Bosnae* 38 (2006), 55-63.

Flashman, Alan, „Jugendliche Einwanderer in Israel: Eine historisch-psychologische Fallstudie“, у публикацији: Bade, Klaus, Troen, Ilan, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 107-113.

Florian, Alexandru; Babes, Adina-Franciska, „The Emmigration of the Jews in the Antonescu Era“, *Holocaust. Studii i cercet ri* 1(5) (2012), 16-34.

Frajdenrajh, Harijeta Pas, „Jevreji Beograda između ratova“, *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja* 6 (1992), 365-371.

Friedrich, Klaus-Peter, „Von der žydokomuna zur Lösung einer „jüdischen Frage“ durch Auswanderung: Die politische Instrumentalisierung ethnischer und kultureller Differenzen in Polen 1917/8 bis 1939“, у публикацији: Dahlmann, Dittmar, Hilbrenner, Anke (Ed.), *Zwischen grossen Erwartungen und bösem Erwachen. Juden, Politik und Antisemitismus in Ost- und Südosteuropa 1918-1945*, Paderborn 2007, 53-76.

Haberl, Othmar Nikola, „Yugoslavia between the blocks“, *Balkan posle Drugog svetskog rata*, Beograd 1996, 204-213.

Häflinger, Monika, „Zionismus in den USA“, у публикацији: *Der Erste Zionistenkongress von 1897, Ursachen, Bedeutung, Aktualität*, Basel 1997, 258-261.

Haug, Sonja, „Migration Networks and Migration Decision-Making“, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 34 (2008), 585-605.

Hecht, Dieter, „The Jewish World Relief Conference in Carlsbad, 1920. and 1924. A Struggle for European Jewish Self Determination“, *Judaica Bohemiae* 45-1 (2010), 51-69.

Heckmann, Friedrich, „Ethnos, Demos und Nation, oder: Woher kommt die Intoleranz des Nationalstaates gegenüber ethnischen Minderheiten?“, у публикацији: Seewann, Gerhard (Hrsg.), *Minderheitenfragen in Südosteuropa*, München 1992, 9-36.

Hlinčiková. Miroslava, „Transnationalism and the Use of the Concept of the Transnational Social Field as an Analytic Framework“, *Slovak Ethnology* 5 (2009), 579-587.

Hoppe, Jens, „Juden als Feinde Bulgariens? Zur Politik gegenüber den bulgarischen Juden in der Zwischenkriegszeit“, у публикацији: Dahlmann, Dittmar, Hilbrenner, Anke (Ed.), *Zwischen grossen Erwartungen und bösem Erwachen. Juden, Politik und Antisemitismus in Ost- und Südosteuropa 1918-1945*, Paderborn 2007, 217-252.

Horowitz, Tamar, „Forschungen zu sowjetischen Einwanderern der 1970er Jahre in Israel“, у публикацији: Bade, Klaus, Troen S.I,

Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel, Bonn 1993, 175-179.

Horowitz, Tamar, „Von Zugewanderten zu Mitgliedern der Gemeinschaft: Juden aus der ehemaligen Sowjetunion in Israel“, у публикацији: *Migrations- und integrationspolitik gegenüber „gleichstämmigen“ Zuwanderern*, Beiträge der Akademie für Migration und Integration, Heft 3, Osnabrück 1999, 51-73.

Caplan, Neil, „Zionist View of the Early 1930's“, у публикацији: *Studies in Contemporary Jewry, The Jews and the European Crisis (1914-1921)*, Volume IV, 250-262.

Chmielewshi, Ada-Marlen, Netedu, Adrian, „Migration and intergenerational relationships“, *Analele Stiintifice ale Universitatii «Alexandru Ioan Cuza» Sectiunea Sociologie si Asistenta Sociala* 5(1) (2012), 208-218.

Climescu, Anca, „Sanctions and Interdistricts Applicable to the Jews Subjected to the Mandatory Labor Regime in Romania (1941-1942)“, *Holocaust. Studii și cercetări* 1 (5) (2012), 65-76.

Cohen, Nathan, „Motives for the Emigration of Yiddish Writers from Poland (1945-1948)“, у публикацији: Grözinger, Elvira, Ruta, Magdalena (Ed.), *Under the red Banner - Yiddish culture in the communist countries in the postwar era*, Wiesbaden, Harrassowitz 2008, 157-164.

Costachie, Silviu, „The Immigration to the United States of Jews from the Russian Empire“, *Geopolitics, History, and International Relations* 2 (2011), 248-253.

Cvi, Moše Bar, „Na putu stvaranja jedinstvene nacije“, *Jevrejski almanah* 1954, 178-181.

Wein, Martin, „Zionism in Interwar Czechoslovakia: Palestino-Centrism and Landespolitik“, *Judaica Bohemiae* 44 (2009), 5-47.

Weisband, Howard, „Die Integration jüdischer Einwanderer aus der früheren Sowjetunion: Probleme und Perspektiven“, у публикацији: Bade, Klaus; Troen, Ilan, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen*

und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel, Bonn 1993, 44-48.

Wessel, Martin Schulze, „Entwürfe und Wirklichkeiten: Die Politike gegenüber den Juden in der Ersten Tschechoslowakischen Republik 1918 bis 1938“, у публикацији: Dahlmann, Dittmar, Hilbrenner, Anke (Ed.), *Zwischen grossen Erwartungen und bösem Erwachen. Juden, Politik und Antisemitismus in Ost- und Südosteuropa 1918-1945*, Paderborn 2007, 121-136.

Wieleba, Zofia, „Die jüdischen Displaced Persons – DPs in Deutschland nach 1945“, *Jewish history Quarterly* 4 (2005), 506-540.

Witte, Peter; Tyas, Stephen, „A New Document on the Deportation and Murder of Jews during „Einsatz Reinhardt“ 1942“, *Holocaust and Genocide Studies* 15-3 (2001), 468-486.

Wolfman, Alfred, „Die KP Israels im Nahostkonflikt“, *Ost-Probleme* 12 (1957), 427-430.

РЕСУРСИ СА ИНТЕРНЕТА

American Jewish Organizations: Joint Distribution Committee (JDC), <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Orgs/jdc.html>, 1. фебруар 2021.

Ancient Jewish History: The Sanhedrin, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Judaism/Sanhedrin.html>, 31. јануар 2021.

Anti-Jewish Regulations 1933-1945, <http://www.bhamholocausteducation.org/documents/Anti-JewishRegulations1933-1945.pdf>, 19. фебруар 2021.

Betar, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/judaica/ejud_0002_0003_0_02836.html, 31. јануар 2021.

Brandl, Naida-Michal, *Jewish Identities in Croatia after WW2*, https://www.academia.edu/20358423/Jewish_Identities_in_Croatia_after_the_World_War_II, 19. фебруар 2021.

Brandl, Naida-Mihal, Židovi u Hrvatskoj 1944-1952, Doktorski rad, odbranjen na Filozofskom fakultetu, Sveučilišta u Zagrebu, <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/6376/1/Brandl%20doktorski%20rad%20LEK2.pdf>, 27. јануар 2021.

British White Paper, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/brwh1939.asp, 31. јануар 2021.

British White Paper of June 1922, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/brwh1922.asp, 31. јануар 2021.

British White Papers: The Passfield White Paper (October 1930), <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/passfield.html>, 31. јануар 2021.

British White Papers: White Paper of 1939, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/paper39.html>, 31. јануар 2021

Das Protokoll der Wannsee-Konferenz, 20. Januar 1942, <http://www.ghwk.de/ghwk/deut/protokoll.pdf>, 31. јануар 2021.

Demographics of Israel: Population of Israel/Palestine (1553-Present), <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/demographics.html>, 19. фебруар 2021.

Die drei Nürnberger Gesetze vom 15. September 1935 (und Durchführungsverordnungen), http://www.kurt-bauer-geschichte.at/PDF_Lehrveranstaltung%202008_2009/13_Nuernberger_Gesetze.pdf, 19. фебруар 2021.

Der doppelte Beschinsky - „Maneks Listen“ von Niko Hofinger, <https://kulturzeitschrift.at/kritiken/literatur/der-doppelte-beschinsky-maneks-listen-von-niko-hofinger>, 15. фебруар 2021.

Gassing Victims in the Holocaust: Background & Overview, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/gascamp.html>, 31. јануар 2021.

German Jewish Refugees 1933-1939, <http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005468>, 19. фебруар 2021.

Goldstein, Ivo, *The Jews of Yugoslavia 1918-1941, Antisemitism and the Struggle for Equality*, http://web.ceu.hu/jewishstudies/pdf/02_goldstein.pdf, 19. фебруар 2021.

Zakon o verskoj zajednici Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji («Sl. Novine Kraljevine Jugoslavije», br. 301-CXXVII/29), http://demo.paragraf.rs/combined/Old/t/t2006_05/t05_0017.htm, 19. фебруар 2021.

Immigration to Israel: Total Immigration, by Country of Origin (1948-Present), http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Immigration/immigration_by_country.html, 19. фебруар 2021.

Israel Political Parties: Mapai, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Politics/Mapai.html>, 31. јануар 2021.

Israel Society&Culture: The Histadrut, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/histadrut.html>, 31. јануар 2021.

Ivanković, Mladenka, *Briga o deci i omladini Saveza jevrejskih veroispovednih opština, u vremenu 1944-1951. godine*, https://www.academia.edu/5656325/Briga_o_deci_i_omladini_Saveza_jevrejskih_veroispovednih_opstina_Jugoslavije_1944_-_1951_godine, 13. фебруар 2021.

Ivanković, Mladenka, *Iseljavanje Jevreja u Izrael 1946-1952. godine*, https://www.academia.edu/4030065/Iseljavanje_Jevreja_u_Izrael_1946_1952_godine, 4. фебруар 2021.

Ivanković, Mladenka, *Organizovanje verskog života Jevreja u Jugoslaviji 1944 – 1952. godine*, https://www.academia.edu/4030141/Organizovanje_verskog_zivota_Jevreja_u_Jugoslaviji_1944_1952_godine, 19. фебруар 2021.

J'Accuse...! Lettre A M. Felix Faure, Président de la République, http://www.atramenta.net/lire/jaccuse/2575/1#oeuvre_page, 19. фебруар 2021.

John, Robert, *Behind the Balfour Declaration, Britain's Great War Pledge to Lord Rothschild*, http://www.ihr.org/jhr/v06/v06p389_John.html, 19. фебруар 2021.

Kerenji, Emil, *Jewish Citizens of Socialist Yugoslavia: Politics of Jewish Identity in a Socialist State 1944-1974*, A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy (History) in The University of Michigan 2008, https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/60848/ekerenji_1.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 27. јануар 2021.

Law of Return 5710-1950, <http://www.mfa.gov.il/mfa/mfa-archive/1950-1959/pages/law%20of%20return%205710-1950.aspx>, 5. фебруар 2021.

Löwe, Heinz-Dietrich, *Pogrome in Rußland 1903-1905/6*, http://www.uni-heidelberg.de/fakultaeten/philosophie/zegk/sog/loewe_artikel_pogrome.html, 19. фебруар 2021.

Löwe, Heinz-Dietrich, *The Reign of Alexander III: From Pogroms to Counter-Reforms*, http://www.uni-heidelberg.de/fakultaeten/philosophie/zegk/sog/loewe_artikel_the_reign.html, 19. фебруар 2021.

May Laws, <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/10508-may-laws>, 19. фебруар 2021.

Molnar, Judit, *Nazi Perpetrators: Behavior of Hungarian Authorities During the Holocaust*, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/hungholo.html>, 19. фебруар 2021.

Moravčević, Slavica, *Posle rata pozlata*, http://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:304432-Posle-rata-pozlata, 4. фебруар 2021.

Nationality Law, 5712/1952, <http://www.israellawresourcecenter.org/israelaws/fulltext/nationalitylaw.htm>, 5. фебруар 2021.

Our History, <https://youthaliyah.org.uk/about#history>, 19. фебруар 2021.

Povelja Ujedinjenih nacija, http://www.ius.bg.ac.rs/prof/Materijali/krsiva/povelja_un_lat.pdf, 19. фебруар 2021.

Pre-State Israel: The Hebron Massacre (August 23, 1929), <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/hebron29.html>, 19. фебруар 2021.

Prof. Ernst Beschinsky (Bechinsky), <http://www.hohenemsgenealogie.at/gen/getperson.php?personID=I14442>, 15. фебруар 2021.

Радовановић, Милан, Исељавање југословенских Јевреја у Израел 1948/9, <http://www.makabijada.com/izvestaj/PDF/Master%20rad.pdf>, 2. фебруар 2021.

Resolution 181 (II). Future government of Palestine (A/RES/181(II) 29 November 1947), <http://unispal.un.org/unispal.nsf/0/7F0AF2BD897689B785256C330061D253>, 31. јануар 2021.

Sykes-Picot Agreement, http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Sykes-Picot_Agreement, 31. јануар 2021.

The Haganah, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-haganah>, 31. јануар 2021.

The Balfour Declaration, <http://www.mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/the%20balfour%20declaration.aspx>, 31. јануар 2021.

The Legal Status of the Jews in Romania, <http://www.romanianjewish.org/en/cap1.html>, 19. фебруар 2021.

The Constitution, https://www.knesset.gov.il/description/eng/eng_mimshal_hoka.htm, 5. фебруар 2021.

The Declaration of the Establishment of the State of Israel, May 14, 1948, <http://www.mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/declaration%20of%20establishment%20of%20state%20of%20israel.aspx>, 5. фебруар 2021.

Treblinka, <http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005193>, 31. јануар 2021.

Community, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0005_0_04546.html

Ustav Knjažestva Srbije izdan i zakletvom potvrđen o Duhovima 1869. godine, <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Namesnicki-ustav-iz-1869.pdf>, 31. јануар 2021.

High Commissioner for Palestine, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0009_0_08932.html 19. фебруар 2021.

Zionism: Hovevei Zion, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Zionism/Hovevei_Zion.html, 19. фебруар 2021.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	5
УВОД	18
Јевреји Европе до 1945. године	21
Јеврејска заједница у Југославији до 1945. године	29
Послератни свет и стварање Израела	37
Југословенска миграциона политика и питање Палестине/Израела	51
ОПШТИ ОКВИР	
ОРГАНИЗОВАНОГ ИСЕЉАВАЊА (1948–1952)	62
Припрема организованог исељавања	65
Статистика организованог исељавања	79
Економија организованог исељавања	89
МОТИВИ ЗА ИСЕЉАВАЊЕ	104
Прагматизам	107
Прагматични ционизам	117
Ционистички прагматизам	125
ЈЕВРЕЈСКИ ИДЕНТИТЕТ У	
ОРГАНИЗОВАНОМ ИСЕЉАВАЊУ	138
Национални универзализам	141
(Н)и вера (н)и нација	151
Јеврејин правом и Јеврејин вољом	155
ДРЖАВЕ И ЈЕВРЕЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ У ИСЕЉАВАЊУ	162
Благонаклоност власти	165
Ционизам у социјализму	173
Југословенски Јевреји у Израелу	185

КОЛЕКТИВИ У ИСЕЉАВАЊУ	190
(Де)централизација исељавања	193
Између појединаца и власти	199
Ортодоксна заједница у исељавању	209
ГРУПЕ У ОРГАНИЗОВАНОМ ИСЕЉАВАЊУ	216
Породица	219
Деца	227
Војници и затвореници	235
Ненадокнадиви	243
ПОЈЕДИНАЦ У ИСЕЉАВАЊУ	248
Из избеглиштва у емиграцију	251
Појединац мимо хијерархије	261
Појединац у процесу и процес око појединца	273
Неиспуњени снови	283
ПОСЛЕДИЦЕ ИСЕЉАВАЊА	294
Реорганизација заједнице	297
Рedefинисање заједнице	307
Исељавање које повлачи исељавање	323
ЗАКЉУЧАК	332
CONCLUSION	351
SCHLUSSFOLGERUNG	365
О АУТОРУ	381
СПИСАК КОРИШЋЕНИХ ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ	383

др Милан Радовановић
Исељавање Јевреја из Југославије у Израел (1948-1952)

Издавач:
Музеј жртава геноцида

За издавача:
Дејан Ристић

Превод резимеа на енглески и немачки језик:
др Милан Радовановић

Рецензенти:
проф. др Милан Ристовић
др Милан Кољанин

Лектура и коректура:
Исидора Ињац

Фотографије у књизи:
Јеврејски историјски музеј Београд

Извршна уредница:
Александра Мишић

Ликовно-графички уредник:
др ум Никола Радосављевић

Прелом шекста:
Станоје Рнић

Штампа:
Intra.Net Centar, Београд

Тираж:
250 примерака

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

314.151.3-054.7(=411.16)(497.1:569.4)"1948/1952"(093.2)
94(=411.16)(497.1)"1948/1952"(093.2)

РАДОВАНОВИЋ, Милан, 1986-

Исељавање Јевреја из Југославије у Израел : (1948–1952) / Милан Радовановић. - Београд : Музеј жртава геноцида = Genocide victims' museum, 2022 (Београд : Intra Net Centar). - 421 стр. : илустр. ; 24 см. - (Едиција Sine ira et studio = Без гнева и пристрасности ; књ. 5)

"Основу ове монографије чини текст дисертације са темом 'Исељавање Јевреја из Југославије у Израел (1948-1952)', одбрањене на Филозофском фак. Универзитета у Београду, у септембру 2015. године.--> стр. 15. - Тираж 250. - О аутору: стр. 381-382. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 383-421.

ISBN 978-86-8683-176-7

а) Јевреји -- Исељавање -- Југославија -- 1948-1952 -- Историјска грађа

COBISS.SR-ID 61328649

